

Pavel Kouřil et al.

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 84
Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy

PROJET MORAVIA MAGNA

MORAVIA MAGNA

sous le patronage de

UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
BRUXELLES

UNION INTERNATIONALE DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES
ET PROTOHISTORIQUES
(C.I.P.S.H. - U.N.E.S.C.O)

ISSN 1804-1345

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Pavel Kouřil et al.

Archeologický ústav AV ČR, Brno
Brno 2025

Kniha byla vydána s finanční podporou Akademie věd České republiky.

Kniha vznikla s Institucionální podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Autoři: Pavel Kouřil, Michał Kara, Veronika V. Muraševa, Naďa Profantová, Vladislav Ju. Sobolev, Martin Wihoda, Irina Je. Zajceva

Recenzenti:

prof. Mgr. Jiří Macháček, Ph.D.

doc. PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Brno 2025

© Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., a autoři

Publikace je šířena pod licencí CC BY-NC-ND 4.0

ISBN 978-80-7524-102-3 (print)

ISBN 978-80-7524-103-0 (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2025-04

ISSN 1804-1345

Obsah

Slovo úvodem.....	7
Introduction	10
Kapitola 1	
Svět na okraji	13
– Martin Wihoda –	
Kapitola 2	
Podíl cizích elit na výstavbě země na příkladu Slezska 10.–11. století (hradisko v Opavě-Kylešovicích).....	21
– Pavel Kouřil –	
Kapitola 3	
Z Jómsborgu/Vinety/Wolinu do Olomouce aneb Od Baltu až na Moravu.....	57
– Pavel Kouřil –	
Kapitola 4	
Čechy, Pobaltí a severovýchod Evropy v 9.–12. století	65
– Nadě Profantová –	
Kapitola 5	
O funerální kultuře elit domény nejstarších Piastovců. Hroby s údajnými skandinávskými atribucemi na základě archeologických zjištění.....	93
– Michał Kara –	
Kapitola 6	
Staroruské kované opaskové ozdoby	119
– Irina Je. Zajceva, Veronika V. Muraševa, Vladislav Ju. Sobolev –	
Summary	143
Literatura a prameny	151
Seznam autorů	171

Slovo úvodem

Problematika doby vikinské byla a je jak v odborné komunitě, tak u laické veřejnosti nesmírně populární. Věnovaly se jí a věnují generace historiků i archeologů a našla své vyjádření v dnes už jen obtížně uchopitelném množství publikačních výstupů, jdoucích napříč nejvíce zainteresovanými zeměmi (Dánsko, Norsko, Švédsko, Finsko, Pobaltí, Polsko, Bělorusko, Ukrajina, Rusko, ale také Spojené království, Irsko, Island, Francie či Německo); fascinace Severany tu má dlouhodobou tradici a neuvěřitelnou výdrž. Kromě ryze specializovaných badatelských prací však vikinský syžet plnil i nepřehledné řady populárně-vědeckých pojednání, více či méně zdařilých románových děl, stálých expozic, výstav anebo výtvorů filmové a televizní produkce. Výsledky dosažené zejména archeologickým bádáním také představovaly významné politikum. Šlo jmenovitě o otázku možného podílu Skandinávců na etatizačním procesu obzvláště v Polsku a na Rusi (normanská a antinormanská teorie), otázku, která rezonuje i v současnosti, jakkoliv ne v takové míře a jednoznačnosti jako dříve, třebaže v dnešní Ruské federaci a dílem i v Polsku nabývá na aktualizaci. Naopak v našem prostředí byl široký okruh otázek spojovaný se sférou Vikingů či Varjagů reflektován spíše okrajově, byť v poslední době se objevilo několik seriózních monografií renomovaných zahraničních autorů vydaných v českém překladu, uvádějících čtenáře do jejich bohatého a mnohvrstevného světa.

Až donedávna se tak zdálo, že střed Evropy, a tedy i české země, byl zájmu a výraznější angažovanosti skandinávských válečníků, kupců a obchodníků, poněkud vzdálen. Sporé písemné prameny sice naznačovaly možnou, avšak nikoliv masovou přítomnost mužů severského původu na našem území

již v období velkomoravském a poté i v družinách přemyslovských knížat a patrně i jejich manželek, avšak doklady archeologické povahy, signalizující trvalejší pobyt, stále chyběly. Tato diskrepance doznala nyní významných korekcí díky terénním aktivitám posledních let, a to nikoliv v jádru přemyslovské domény, jak by se dalo nejspíše očekávat, nýbrž, svým způsobem však logicky, na východní periferii českého „státu“, na vzdáleném Opavsku. Zde bylo v rámci projektu zaměřeného na poznání dějin Moravy v přechodové etapě 10. až 11. století zkoumáno rané středověké hradisko v Opavě-Kylešovicích. Do té doby nepřiliš známé lokalitě se sice dostalo krátkodobé pozornosti již ve čtyřicátých letech 20. století, nicméně získané poznatky a jejich interpretace ani v nejmenším nenaznačovaly, že by mohla mít cokoli společného se severními či východními evropskými teritorii a být dávana do souvislosti s Vikingy anebo Varjagy. Nově provedené objevy však přinesly nečekané výsledky a prokázaly účast cizích elit na výstavbě této nížinné fortifikace, stejně jako jejich relativně dlouhodobé působení ve zdejším silně neklidném a exponovaném pásmu, na pomezí dvou rodících se středoevropských monarchií – přemyslovské a piastovské.

Dosažené vědomosti a jejich zpřístupnění zejména domácí badatelské obci (ale nejen jí) byly pro nás impulzem nabídnout formou kolektivní monografie nový pohled na rozsah a časový záznam přítomnosti těchto elit v českých zemích s akcentem položeným především na Slezsko a Moravu. Náplň publikace doplňují i příspěvky zahraničních autorů ze zemí, kde je vikinská tematika studována v tradičně rozsáhlejším měřítku, jejichž orientace a obsah nám podstatnou měrou přispěly nejen ke správné determinaci a interpretaci památek hmotné kultury,

ale i k pochopení úlohy, kterou tyto skupiny nově přichozích sehrály při organizaci a výstavbě země.

Co nám k přítomnosti Severanů v českomoravském prostoru sdělují nemnohé zmínky písemných pramenů, ukazuje úvodní výklad Martina Wihody (kapitola 1). Jeho *Svět na okraji* informuje, že jejich angažmá bylo spíše marginální, na Moravě neprůkazné, i když pravděpodobné, v Čechách jistější a lépe doložené, nikoliv však výrazné. V kontextu historické interpretace českých poměrů 10. století preferuje autor úvahu o jejich příchodu povětšinou ze slovanských oblastí dolního Polabí, kde se etablovali již od 9. věku, tedy z jakýchsi druhotných center, než přímo ze severu či východu Evropy, třebaže ani tuto možnost negovat nelze.

Všestrannému představení na české poměry výjimečného a ojedinělého objektu, za nějž můžeme kylešovické hradisko považovat, je věnována bazální studie předkládané publikace. Pavel Kouřil v kapitole 2 nazvané *Podíl cizích elit na výstavbě země na příkladu Slezska 10.–11. století (hradisko v Opavě-Kylešovicích)* prezentuje podrobný rozbor vybraných archeologických artefaktů a situací, majících klíčový význam pro představené chronologické, geografické i etnické reflexe. V kombinaci s výsledky řady přírodovědných analýz, ale i pramenů písemné povahy, hledá odpověď na základní otázky – kdo, kdy, v čím zájmu a k jakému účelu toto opevnění zbudoval, jaké bylo jeho poslání a postavení v sídelní struktuře, jak dlouho bylo funkční a proč. Konstatuje, že zásadní podíl na jeho vzniku měla v průběhu druhé poloviny 10. století specifická homogenní vojensko-kupecká pospolitost mužů, majících svým původem úzký vztah k východu a severu evropského kontinentu. Předpokládá, že jádro této elitní skupiny tvořili lidé spjatí se skandinávským kulturním okruhem, působící zde – zvláště v počátečních fázích – nejspíše ve službách velkopolských elit. Dává také ke zvážení, zda lokalita, jejíž význam v průběhu 1. půle 12. věku slábnul, nemohla někdy od přelomu 10. a 11. století plnit funkci piastovského kastelánského hradu (Gradice Golensicezke), zmiňovaného papežskou bulou z roku 1155, jehož lokalizace je dodnes předmětem řady protichůdných názorů.

Že v době polské přítomnosti na Moravě v závěru 10. až prvních decenníích 11. století mohli ve službách Piastovců eventuálně působící Skandinávci proniknout i do tohoto prostoru, vypovídá navazující kapitola 3 téhož autora *Z Jónsborgu/Vinety/Wolinu do Olomouce aneb od Baltu až na Moravu*. Vychází z unikátního nálezu parohového předmětu zdobeného v tzv. stylu Borre doby vikinské, prvního svého

druhu v českých zemích. Byl získán v areálu suburbia olomouckého hradu a předpokládá se jeho zhotovení ve Wolinu, situovaném na baltském pobřeží. Nositelé a uživatelé takto dekorovaných výrobků, majících mimo jiné prokazovat i jejich severský původ (?), měli mít úzkou vazbu ke skandinávskému milieu.

Vztah samotných Čech k severním a východním evropským oblastem (především k Polabí, Pobaltí, Velkopolsku a Kyjevské Rusi) není z pohledu archeologických zjištění příliš zřetelný, třebaže zejména druhá polovina 10. věku je v tomto směru na projevy vzájemných kontaktů přece jen bohatší. Rozbor dostupných artefaktů, ale i svědectví nečetných nemovitých dokladů, stejně jako příklady možného vzájemného ovlivnění přináší kapitola 4 Nadi Profantové, nazvaná *Čechy, Pobaltí a severovýchod Evropy v 9.–12. století*. Autorka zde prezentuje rozličné kategorie památek hmotné kultury a snaží se je v některých případech dát do kontextu historických událostí. Jde o jakousi inventuru archeologicky doložených styků či spojení se severským prostředím a obecně východním okruhem, o pokus odpovědět na otázku, zda historicky předpokládané orientaci pražských Přemyslovců v 10.–11. století severovýchodním směrem, odpovídá i archeologický obraz.

Upozornili jsme v prologu předcházejícímu anotaci jednotlivých kapitol na stále otevřenou otázku týkající se úlohy Severanů (vikinských, varjažských a ruských družin) při procesu formování piastovské, ale i rurikovské monarchie. Toto „horké“ téma, jež znovu významně nachází ohlas v polské historiografii a archeologii, je náplní statě předního polského archeologa Michała Kary *O funerální kultuře elit domény nejstarších Piastovců. Hroby s údajnými skandinávskými atribucemi na základě archeologických zjištění* (kapitola 5). Badatel podrobně shrnuje názory německé a polské vědy od prvopočátků zájmu až po současnost a kriticky reviduje i své vlastní poznatky, podle nichž měly být některé hrobové celky z Velkopolska a středního Polska připisovány raně středověkým skandinávským skupinám, především Švédům a Dánům. Zdůrazňuje význam molekulárních a stronciových analýz a jejich relace s archeologickými prameny a závěry a v tomto kontextu upozorňuje na některá klíčová moderně zkoumaná pohřebiště, jakými jsou např. Bodzia anebo Cieple a hodnotí na nich odkryté vybrané pohřby.

Konečně kapitola 6 z pera ruských archeologů Iriny Je. Zajcevy, Veroniky V. Muraševy a Vladislava Ju. Soboleva *Staroruské kované opaskové ozdoby* přináší kompaktní pohled na původ a produkci těchto okras, vyráběných v 9.–13. století v enormních sériích ve

čtyřech základních centrech – volžsko-bulharském, pokamském, středodněperském a novgorodském; neopomíjí však ani importy chazarské, maďarské, bulharské a samozřejmě ani skandinávské. Poskytuje základní informace o konstrukci opasků a úloze bronzových odlévaných ozdob na nich umístěných, rozšířených v rozsáhlých oblastech tehdejší Kyjevské Rusi (Staré Rusi) i za jejími hranicemi. Tam se mohly sice dostávat i jako obchodní artikl, ale především přinášejí svědectví o značné mobilitě svých nositelů, jako příslušníků vyhraněné sociální skupiny, hledající své uplatnění, zvláště v 10. a 11. století, i daleko na západě, ve středovýchodní Evropě; setkáváme se s nimi na obrovském teritoriu od Uralu a Volhy až po Odru.

Závěrem tohoto krátkého představení snad jen dovětek s přáním, aby si publikace, jež mimo jiné přináší průkazná svědectví dlouhodobější přítomnosti cizích elit na našem území a může tak přispět k hlubšímu poznání procesů, z nichž se v 10. a 11. století rodila česká státnost, našla své čtenáře. Může vést k prohloubení zájmu o vikinské „vlivy“ v okruhu profesionálních i laických zájemců a zároveň být podnětem znovu a pečlivě se věnovat vybraným již dříve nalezeným raně středověkým artefaktům, které, jak jsme se sami přesvědčili, s nimi mohou souviset.

Pavel Kouřil, Brno, prosinec 2025

Introduction

The subject of the Viking Age has long enjoyed great popularity among scholars and the general public alike. Generations of historians and archaeologists have studied this particular period and their intense interest is manifested in an almost unfathomable number of publications spanning the most enthusiastic countries (Denmark, Norway, Sweden, Finland, the Baltics, Poland, Belarus, Ukraine, Russia, but also the United Kingdom, Ireland, Iceland, France and Germany). The fascination with the Scandinavians has a long tradition and incredible endurance. In addition to purely specialised research works, the Viking storyline has also filled an extensive series of popular science treatises; novels, some more successful than others; permanent exhibits; exhibitions; and film and television productions. The results that have been achieved, especially those through archaeological research, also had significant political implications. Specifically, this involved the question of the possible participation of Scandinavians in the etatization process, especially in Poland and Russia (Norman and anti-Norman theories), a question that still resonates today, although not to the same extent and clarity as before (it is becoming more relevant in today's Russian Federation and partly in Poland). In contrast, the wide range of issues associated with the realm of the Vikings or Varangians has been reflected rather marginally in this country, although recently several serious monographs by renowned foreign authors have appeared in Czech translation, introducing readers to the rich and multifaceted Viking world.

Until only recently, it seemed that the centre of Europe, and therefore the Czech lands, was somewhat distant from the interest and significant engagement

of Scandinavian warriors, merchants, and traders. Although existing written sources, scarce as they may be, indicated a possible, though certainly not heavy, presence of men of Scandinavian origin in our territory already in the Great Moravian period and later in the entourages of the Přemyslid princes (probably even their wives), evidence of an archaeological nature indicating a more permanent presence was still lacking. But this discrepancy has now undergone significant corrections thanks to excavations in recent years, not in the core of the Přemyslid domain, as one might reasonably expect, but, to a certain extent logically, on the eastern periphery of the Czech 'state', in the distant Opava region. Here, as part of a project focused on learning about the history of Moravia in the transitional stage of the 10th to 11th centuries, the early medieval stronghold in Opava-Kylešovice was investigated. The previously little-known site received brief attention in the 1940s, but the findings and their interpretations did not in the least suggest that it could have anything to do with northern or eastern European territories or be associated with the Vikings or Varangians. However, newly conducted excavations produced unexpected results and documented the involvement of foreign elites in the construction of this lowland fortification, as well as their relatively long-term presence in the highly turbulent and exposed area on the border of two emerging Central European monarchies – the Přemyslid and the Piast dynasties.

The knowledge gained and its accessibility, especially to the domestic research community (though not exclusively), were an impulse for us to offer, in the form of a collective monograph, a new perspective on the scope and chronological record

of the presence of these elites in the Czech lands, with an emphasis primarily on Silesia and Moravia. The content of the publication is complemented by works from foreign authors from countries where Viking themes are traditionally studied on a larger scale, whose focus has significantly contributed not only to the correct identification and interpretation of the monuments of material culture, but also to our understanding of the role that these groups of newcomers played in the organisation and development of the country.

What the few mentions in written sources tell us about the presence of Scandinavians in Bohemian-Moravian territory is presented in the introductory essay by Martin Wihoda (Chapter 1). His *World on the edge* reports that their involvement was rather minor, in Moravia inconclusive but probable, in Bohemia more certain and better documented, but not significant. In the context of the historical interpretation of conditions in Bohemia in the 10th century, the author prefers the idea that they arrived mostly from the Slavic areas of the lower Elbe, where they had established themselves since the 9th century, i.e. from some kind of secondary centres, rather than directly from the north or east of Europe, although this possibility also cannot be ruled out.

The basal study of the publication is devoted to a comprehensive presentation of an exceptional and unique object by Czech standards, i.e. the Kylešovice hillfort. In Chapter 2 entitled *The share of foreign elites in the development of the country based on the example of Silesia in the 10th–11th centuries (stronghold in Opava-Kylešovice)*, Pavel Kouřil offers a detailed analysis of selected artefacts and situations with key importance for the presented chronological, geographical and ethnic reflections. In combination with the results of a number of scientific analyses and written sources, it seeks answers to basic questions, i.e. who built this fortification, when, in whose interest and for what purpose, what was its mission and position in the settlement structure, how long was it functional and why. He states that a specific homogeneous military-merchant community of men, whose origins were closely related to the eastern and northern parts of the European continent, played a primary role in its formation during the second half of the 10th century. He assumes that the core of this elite group consisted of people connected to the Scandinavian cultural circle operating here – especially in the initial stages – most likely in the service of Greater Poland elites. It also raises the question of whether the location, whose importance

declined during the first half of the 12th century, could have served as a Piast castellan castle (Gradice Golensicezke) sometime from the turn of the 11th century, as is mentioned in a papal bull from 1155 and the location of which is still the subject of many conflicting opinions.

That during the Polish presence in Moravia at the end of the 10th and the first decades of the 11th century, Scandinavians possibly operating in the service of the Piasts could also penetrate this area is indicated by the following Chapter 3 by the same author, *From Jónsborg/Vineta/Wolin to Olomouc or from the Baltic to Moravia*. It is based on the unique find of an antler artefact decorated in the so-called Borre style of the Viking Age, the first of its kind in the Czech lands. It was found in the suburbia of Olomouc Castle and is believed to have been made in Wolin, located on the Baltic coast. The wearers and users of such decorated products, which were intended, among other things, to prove their northern origin (?), were supposed to have had a close connection to the Scandinavian milieu.

The relationship of Bohemia itself to the northern and eastern European regions (especially the River Elbe region, the Baltic region, Greater Poland and Kievan Rus') is not very clear from the point of view of archaeological findings, although the second half of the 10th century in particular is richer in manifestations of mutual contacts in this sense. An analysis of available artefacts, the testimony of a small amount of immovable evidence, as well as examples of possible mutual influence, is presented in Chapter 4 by Nad'a Profantová entitled *Bohemia, the Baltics and Northeastern Europe in the 9th–12th centuries*. The author presents various categories of material culture heritage and, in some cases, tries to put them in the context of historical events. It is a kind of inventory of archaeologically documented contacts or connections with the Scandinavian environment and the eastern circle in general, an attempt to answer the question of whether the archaeological picture corresponds to the historically assumed orientation of the Prague Přemyslids in the 10th–11th centuries in the northeastern direction.

In the prologue preceding the annotation of individual chapters, we drew attention to the still open question regarding the role of the Scandinavians (Viking, Varangian, and Russian groups) in the process of forming the Piast and Rurik monarchies. This 'hot' topic, which is once again finding significant resonance in Polish historiography and archaeology, is the subject of an article by the

leading Polish archaeologist Michał Kara, *On the funeral culture of the elites of the first Piast state. Graves with alleged Scandinavian attributes based on archaeological findings* (Chapter 5). The researcher summarises in detail the opinions of German and Polish scholars from the beginnings of interest to the present day and critically revises also his own findings, according to which some grave complexes from Greater Poland and Central Poland should be attributed to early medieval Scandinavian groups, primarily Swedes and Danes. It emphasises the importance of molecular and strontium analyses and their relationship with archaeological sources and conclusions, and in this context draws attention to some key modernly investigated burial sites such as Bodzia and Ciepłe, and evaluates selected burials discovered there.

Finally, Chapter 6 by Russian archaeologists Irina J. Zajceva, Veronika V. Muraševa and Vladislav Ju. Sobolev, *Metal belt-fittings in Kievan Rus'*, provides a concise view of the origin and production of these ornaments made in the 9–13th century in enormous series at four basic centres—Volga-Bulgarian, Kama, Central Dnieper, and Novgorod; Khazar, Hungarian, Bulgarian, and, of course, Scandinavian imports are also addressed. Basic information is provided

on the construction of belts and the role of bronze cast ornaments set on them, as these are widespread in large areas of then Kievan Rus' (Old Russia) and beyond its borders. Although they could have been brought there as an item of trade, they above all bear witness to the considerable mobility of their bearers as members of a distinct social group seeking their own place, especially in the 10th and 11th centuries, even far to the west, in Central and Eastern Europe; these artefacts are encountered in the vast territory from the Urals and the Volga to the Oder.

We can end this brief introduction by expressing the hope that this publication, which, among other things, brings conclusive evidence of the long-term presence of foreign elites in our territory, will find its readers and thus contribute to a deeper understanding of the processes from which Czech statehood was born in the 10th and 11th centuries. It can lead to a deepening of interest among both professional and lay people in Viking 'influences' and, at the same time, be an incentive to once again focus carefully on selected early medieval artefacts that were found earlier but which, as we have seen for ourselves, may be related to the Vikings.

Pavel Kouřil, Brno, December 2025

Svět na okraji

Martin Wihoda

1. Úvod

Nedlouho před bitvou u Braslavova hradu 4. července 907, která učinila tečku za karolínským uspořádáním středního Podunají,¹ východofranský král Ludvík Dítě vyhověl stížnostem Bavorů a pověřil markraběte Arbona, svého zástupce ve Východní marce, aby s místními autoritami (*cum iudicibus orientalis*) probral podmínky, za nichž se měly vybírat celní poplatky na Dunaji. K jednání došlo v Raffelstetten na pomezí Bavorska a Východní marky a z pořízeného zápisu je patrné, že pozornost rokujících byla obrácena k Panonii a k sousedům na severu a východě, jejichž vztah k franské říši upravilo devět článků.²

V opise z poloviny 13. století³ dochovaný protokol není zcela srozumitelný. V šestém bodě se přítomní měli dohodnout, aby Slované přicházející za obchodem od Rugiů a Čechů (*de Rugis vel de Boemanis*) odváděli v zemích Rotthalů a Riedů (*in Rotarlariis vel Rodariis*) poplatky z vosku, koní a otroků.⁴ Pomineme-li zvláštní strukturu zdaňovaného zboží

a polohu trhových míst, není jasné, kým by měli být Rugiové. Komentovaný výbor pramenů k dějinám Velké Moravy se přiklonil k možnosti, že pisatel měl na mysli Moravany a že si z blíže neznámých příčin vypomohl pozdně antickou tradicí, jež na sever od Dunaje kladla sídla germánských Rugiů.⁵ Obdobně uvažoval již v roce 1952 Erich Zöllner, jenž, vědom si možnosti, že zápis lze číst jako „*de Rus(s)is*“, nazval své závěry podmíněnými.⁶ K jeho zdrženlivému výkladu se s odstupem čtyř dekad připojil rovněž Heinrich Koller, uznávaný znalec karolínské Střední Evropy.⁷

Depot mincí a zlomkového stříbra, který byl objeven v katastru obce Popůvky a který doplnil rozsahem nevelký, historicky však zajímavý soubor nálezů podobného druhu z jiných míst Moravy,⁸ a zejména cenné poznatky z revizního výzkumu na hradisku v Opavě-Kylešovicích⁹ připouštějí, že k Moravanům a Čechům zajížděli v 9. a 10. století kupci ze severu a východu Evropy, a pak by v Raffelstetten

1 Rudolf HIESTAND, *Pressburg 907. Eine Wende in der Geschichte des ostfränkischen Reiches?*, Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte 57-1, 1994, s. 1–20.

2 *Inquisitio de theloneis Raffelstettensis*, Monumenta Germaniae Historica (= MGH) Capitularia regum Francorum 2, eds. A. Borretius – V. Krause, Hannover 1897, s. 249–252, č. 253.

3 Josef BREINBAUER, *Otto von Lonsdorf, Bischof von Passau 1254–1265*, Passauer historische Forschungen 6, Köln 1992, s. 273–275.

4 *Inquisitio de theloneis Raffelstettensis* (6.), s. 251.

5 *Inquisitio de theloneis*, Magnae Moraviae fontes historici (= MMFH) IV. Leges, textus iuridici, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2013², s. 96–101, zde s. 100, pozn. 25.

6 Erich ZÖLLNER, *Rugier oder Russen in der Raffelstettener Zollurkunde*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 60, 1952, s. 108–119.

7 Heinrich KOLLER, *Die Raffelstetter Zollordnung und die mährischen Zentren*, in: H. Brachmann, ed. *Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa*, Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 1, Berlin 1995, s. 283–295, zde s. 284–285.

8 Vlastimil NOVÁK – Jan VIDEMAN – Pavel KOUŘIL – Lukáš RICHTER – Martin ZMRZLÝ, *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách / Hacksilver hoard back to the end of the 10th century AD and found in Kojetín-Popůvky, Czech Republic*, Monumenta Numismatica 3, Praha 2016, s. 78–84.

9 Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth–Eleventh Centuries*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 185–213.

zmínění Rugiové nemuseli být Moravané, nýbrž v souladu s upozorněním Ericha Zöllnera Rusové, či obecně kupci z evropského severu a severovýchodu. Proč vážili dlouhou, a ne právě snadnou cestu k Moravanům a Čechům? Měli zájem o bezpečný průchod anebo mířili na trh Moravanů (*ad mercatum Marahorum*) a v 10. století do pražského podhradí s jistotou, že zde najdou dychtivé, dobře platící zákazníky?

2. Možnosti a meze interpretace písemných pramenů

Na dvorech karolínských a posléze otonských králů a císařů měli zřejmě slušnou povědomost, kde Rusy hledat a co od nich čekat, a právě tak asi bylo známo, že jsou spřízněni se Skandinávci.¹⁰ Postačí zmínit dvě na sobě nezávislé relace: Podle letopisu, který navazoval na zápisky vedené u dvora franských Karlovců (*Annales regni Francorum*), dorazili roku 839 na sjezd do Ingelheimu vyslanci byzantského císaře Theofila v doprovodu mužů, kteří si říkali Rhos (*gentem suam Rhos vocari dicebant*). Náš zpravodaj pokládal za zmínění hodné, že měli vládce kagana (*chacanus*) a že jsou švédského původu (*gentis esse Sueonum*).¹¹ Shodně se o sto let později vyslovil Litprand z Cremony: Na Severu měl žít lid, kterému Řekové měli říkat Rusové; na Západě že je však znám jako Seveřané (*Greci vocant Ροσιος, Rúsios, nos vero a positione loci nominamus Nordmannos*).¹²

Vztaženo k poradě v Raffelstetten, předmětem rokování opravdu mohli být kupci z Východu čili Rusové, kteří měli zájem obchodovat na franské půdě. Že střední Podunají bylo známým cílem, dokládá, že se o trhu Moravanů vědělo až v muslimském Povolží.¹³ Mnoho se patrně nezměnilo ani po zániku mojmírovské domény na řece Moravě zkraje 10. století. Obchodníci se mohli přesunout do pražského podhradí, o němž se roku 965 (nebo 966) rozepsal Ibráhím Ibn Jákúb.¹⁴ A co bylo předmětem směny?

Odvážné řešení nabídl Dušan Třeštík, dle kterého měly střeoevropské „státy“, český, polský a uherský i jejich společná předloha, Velká Morava, vyrůst na prodeji otroků (obr. 1.1). V českém, nebo spíše přemyslovském případě se měl do obchodu

Obr. 1.1. Na význam dálkových obchodních vazeb raně přemyslovských Čech nápaditě, byť poněkud provokativně upozornil Dušan Třeštík (1933–2007). Archiv Nakladatelství lidové noviny.

s lidským neštěstím zaplést první z českých Boleslavů, který se 28. září 935 zbavil bratra Václava, poté dal odstranit všechna ne-přemyslovská knížata a smělými výboji posunul hranice „pražského státu“ daleko na Východ, k řekám Bug a Styr. Opanoval tak úsek páteřní transevropské západovýchodní magistrály, jež spojovala córdobský chalífát s Kyjevem a chazarskými trhy na řece Volze. Praha měla nahradit trh Moravanů a stát se branou do světa Slovanů. Z běžných, byť mnohem později doložených soudních pokut ve výši 300 denárů Dušan Třeštík odvodil cenu otroka na pražském trhu, a protože v Córdobě za Abd al-Rahmana III. (912–961) vzrostl počet nevolníků z 3 750 na 13 750, měl Boleslavův zisk činit do roku 961 zhruba 3 miliony denárů, za celou dobu vlády snad až 10 milionů. Arabské stříbro mělo přilákat do knížecích služeb tisíce válečníků a učinit z Přemyslovců, Boleslava I. a jeho

10 Władysław DUCZKO, *Ruś Wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006, s. 17–54.

11 *Annales Bertiniani*, MGH Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum (= SRG) [5.], ed. G. Waitz, Hannover 1883, s. 19–20.

12 *Liudprandi episcopi Cremonensis Antapodosis* V/15, MGH SRG [41.], ed. J. Becker, Hannover – Leipzig 1915, s. 137–138.

13 *Kitábu l-a'láki n-náfsati li-bni Rusta*, MMFH III, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2011², s. 306.

14 *Zpráva o Slovanech Ibráhíma ibn Já'kúba* 6, MMFH III, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2011², s. 369.

syna Boleslava II., vlivné spolutvůrce středoevropského dění.¹⁵

Dušan Třeštík podpořil své vývody množstvím odkazů na nejrůznější prameny a literaturu,¹⁶ v nichž zapadlo, že se jím sestavený příběh pohybuje v kruhu. První z Boleslavů měl odstranit domácí opozici, zabrat Olomouc, Krakov a země na Východě, odkud přivlekl nešťastníky, které v pražském podhradí směnil za arabské stříbro, výzbroj, dary a hmotné zajištění pro tisíce mužů, s jejichž pomocí opanoval Čechy, zmocnil se Moravy a Krakova, čímž si otevřel cestu k lovištím otroků, které v pražském podhradí směnil za arabské stříbro, výzbroj, dary a hmotné zajištění pro tisíce mužů...

Přínejmenším problematickým se jeví také Třeštíkův přístup k pramenům odlišného původu a hodnověrnosti. Aby podepřel svůdnou spekulaci, že pražským tržištěm prošly tisíce a možná až desítky tisíc otroků, uchýlil se ke svévolnému propojování časově i obsahově nesourodých údajů. Ve skutečnosti nelze nijak ověřit, že by cena jedinice na pražském trhu obnášela právě 300 denárů/dirhamů, a odmítnout bude nutno i jeho výchozí premisu, že arabským pozorovatelům známí *Saqaliba* byli slovanští otroci. V muslimském světě se jimi rozuměly všechny osoby světlé pleti.¹⁷

Podstatu Třeštíkových úvah, že se Mojžírovci a Přemyslovci zapletli do špinavého obchodu, však paradoxně zavrhnout nelze, neboť pět z devíti článků, které byly přijaty v Raffelstetten,¹⁸ se nějak vztahovalo k nesvobodným. První bod rušil poplatky, pokud by byli přiváženi z Bavorska. Ve třetím zaznělo, že otrok je vázán právem povinného trhu, a pokud by jej minul bez placení, měl být zadržen do doby, než

jeho pán uhradí pokutu. Podle čtvrtého usnesení mohli místní i jejich otroci překračovat zemskou hranici bez překážek. Šestý stanovil cenu otrokyně a otroka, pokud by byli přivedeni ze severu a východu, a devátý článek obnovil cla z otroků pro Židy a cizí obchodníky.¹⁹

Nesvobodní, otroky počínaje, přes nevolníky a závislé osoby až po jedince s přechodně omezenou svobodou jednání, byli na počátku 10. století pevnou součástí světa Franků. Proto je zbytečné ptát se, zda se Mojžírovci, či později Přemyslovci, podíleli na obchodu s lidmi. Jaký však měl pro ně význam?

Nahlédneme-li do literatury, Charles Verlinden spatřoval v otrokářství faktor, který výrazně ovlivnil hospodářskou a demografickou podobu raně středověké Evropy.²⁰ Nápaditého pokračovatele našel v Joachimovi Henningovi, jenž si uvědomil, že pouta nejsou zastoupena v archeologických pramenech z vnitřního prostoru karolínské říše, nýbrž z její periferie, což mělo dokazovat, že otroky dodávali na franský trh tamní vládcové, mezi jinými Mojžírovci.²¹ Vývoz zajatců a nevolníků považoval za klíčovou složku ekonomiky křesťanského Západu rovněž Michael McCormick. Většina z nich měla být slovanského původu a z nálezů zlatých mincí mezi Jadránem a středním Podunajím, které měly být v obchodu s otroky preferovaným platidlem, odvodil, že byli shromažďováni v Benátkách a dle poptávky přepraveni do Tunisu, Egypta nebo Španělska.²²

Smlouva císaře Lothara s dóžetem Petrem z roku 840 (*Pactum Hlotharii*)²³ skutečně dokládá, že v Benátkách doby karolínské nebyl prodej otroků věcí neznámou.²⁴ Jak ale výstižně poznamenal Florin Curta, Michael McCormick dostatečně nezohlednil,

15 Dušan TŘEŠTÍK, „Veliké město Slovanů jménem Praha.“ *Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století*, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds. *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II.* († 7. února 999), Praha 2000, s. 49–70.

16 D. TŘEŠTÍK, *Veliké město Slovanů*, s. 288–304.

17 Eduard MÜHLE, *Die Slawen im Mittelalter. Zwischen Idee und Wirklichkeit*, Wien – Köln – Weimar 2020, s. 76–81.

18 Michael MITTERAUER, *Wirtschaft und Verfassung in der Zollordnung von Raffelstetten*, in: Michael Mitterauer, *Markt und Stadt im Mittelalter. Beiträge zur historischen Zentralitätsforschung, Monographien zur Geschichte des Mittelalters 21*, Stuttgart 1980, s. 235–263.

19 *Inquisitio de theloneis Raffelstettensis*, s. 249–252, č. 253.

20 Charles VERLINDEN, *Ist mittelalterliche Sklaverei ein bedeutsamer demographischer Faktor gewesen?*, *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 66-2, 1979, s. 153–173.

21 Joachim HENNING, *Strong Rulers – Weak Economy? Rome, the Carolingians and the Archeology of Slavery in the First Millennium AD*, in: J. R. Davis – M. McCormick, eds. *The Long Morning of Medieval Europe. New Directions in Early Medieval Studies*, Aldershot – Burlington 2008, s. 33–54, zde s. 44–48.

22 Michael MCCORMICK, *Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300–900*, Cambridge 2001.

23 *Pactum Hlotharii I.*, MGH *Capitularia regum Francorum* 2, eds. A. Boretius – V. Krause, Hannover 1897, s. 130–135, č. 233, zde mimo jiné čl. 3.

24 Petr CHARVÁT, *Obchod se slovanskými otroky v raně středověké Itálii – a jinde*, in: B. Chocholáč – J. Malíř – L. Reitingier – M. Wihoda, eds. *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, Brno 2020, s. 85–97, zde s. 88–90.

že do Skandinávie, Polska nebo na Rus neproudilo zlato, nýbrž stříbro.²⁵ Jeho námitkám dodal váhu Dariusz Adamczyk, který jen z území dnešního Polska podchytil 160 depotů s více než 37 tisíci dirhamy. Prokázal přitom, že většina ražeb nepocházela z córdobského chalífátu, či Afriky, nýbrž z perských a bagdáských mincoven. Prostřednictvím Chazarů se arabské stříbro dostalo k Varjagům na Volze a Dněpru a odtud do vikinských přístavů na Baltu, a po roce 897 i do piastovského Velkopolska.²⁶

Nápadný nepoměr mezi sekaným stříbrem, které bylo zakopáváno v dnešním Velkopolsku a Slezsku na straně jedné a v Malopolsku, na Moravě a v Čechách na straně druhé,²⁷ naznačuje, že se prostor za východní hranou karolínské, a posléze otonské říše rozpadl na dvě části: Severovýchodní měla přímé napojení na islámskou Střední Asii (Transoxianii), kde se těžilo stříbro pro perské a bagdáské mincovny, a jihozápadní, jež byla odkázána na prostředníky z řad muslimských, židovských a ruských obchodníků.²⁸

Dostáváme se tak zpět k výnosu, který byl přijat v Raffelstetten zkraje 10. století. S vědomím obecných souvislostí lze předpokládat, že šestý článek pamatoval na Rusy, čímž mohli být míněni kupci z východu nebo severovýchodu Evropy (*de Rugiis*) a souhlasit je možno i s domněnkou, že předmětem směny mohly být osoby s omezenými právy a svobodou rozhodování.²⁹

3. Tunna a Gommon

Nevolníci, a zdůrazněme zde, že se jednalo o ne-sourodou společenskou vrstvu, jistě nebyli jedinou položkou obchodní výměny. Vztáhneme-li obecné předpoklady k počátkům přemyslovských Čech, budování vertikálních mocenských struktur v 9. a 10. století nemuselo přímočaře souviset s jejich utrpením.³⁰ Na mojmírovské Moravě pak lze uvažovat nejvýše o příležitostné nabídce,³¹ která mohla jednorázově vylepšit příjmy knížete a třeba mu i pomoci k lepší vjezdce výbavě, zbráním a statusovým symbolům.³²

Vikingové a jejich příbuzní Varjagové nemuseli být v pražském podhradí pouze dočasnými hosty. Dopřejeme-li sluchu Kristiánově legendě, v Čechách se na počátku 10. století zdržovala řada Severanů. Není známo, kdo si je najal, ale když roku 921 zemřel nebo byl v šarvátce s Maďary zabit³³ kníže Vratislav I. a čeští předáci svěřili nezletilé dědice pod ochranu jejich babičky Ludmily, vdova Drahomíra, která měla užívat odznaky vladařské moci,³⁴ dvěma z nich, podle legendisty Tunnovi a Gommonovi, přikázala, aby Ludmilu zahubili. Oba jmenovaní měli ještě téhož večera přepadnout dvorec na Tetíně, a přestože Ludmila prosila, aby byla připravena o hlavu, zbavili ji života zardoušením (obr. 1.2). Po návratu na Pražský hrad se měli dočkat štědré odměny a jako mocná knížata (*magnifici duces*) spravovali podle legendy společně s Drahomírou celou zemi, dokud se nerozešli ve zlém. Tunna s příbuznými (*cum suis*) raději opustil Čechy, Gommon s bratrem byli na útěku zadrženi a se všemi potomky odsouzeni k smrti.³⁵

25 Florin CURTA, *Origins of the European Economy: a debate with Michael McCormick*, *East central Europe*, Early Medieval Europe 12, 2003, s. 283–291.

26 Dariusz ADAMCZYK, *Srebro i władza. Trybuty i handel dalekosiężny a kształtowanie się państwa piastowskiego i państw sąsiednich w latach 800–1100*, Warszawa 2018.

27 V. NOVÁK et al., *Depot mincí*, s. 85–89.

28 Marek JANKOWIAK, *Two systems of trade in the Western Slavic lands in the 10th century*, in: M. Bogucki – M. Rębkowski, eds. *Economies, monetization and society in the west Slavic lands 800–1200 AD*, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne II, Szczecin 2013, s. 137–148.

29 Matej HARVÁT, *Obchod s otrokmi na mojmírovskéj Morave v hospodárskych súradniciach strednej Európy 9. – 10. storočia*, in: kol. autorů, *Svoboda v kontextu střední Evropy*, Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae, Ústí nad Labem 2020, s. 11–34 a s. 265–266.

30 Ivo ŠTEFAN, *Slavery and slave trade in early medieval Bohemia: Archaeology of slavery or slavery of archaeology?*, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. The Invisible Commodity, The themes in contemporary archaeology*, Cham 2021, s. 125–138.

31 Luděk GALUŠKA, *O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města*, in: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička, eds. *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 75–86.

32 Anežka MERHAUTOVÁ, *Vznik a význam svatováclavské přilby*, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds. *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha 2000, s. 85–92, 305–307.

33 *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum II/34*, *Scriptores rerum Hungaricarum I*, ed. A. Domanovszky, Budapest, 1937, s. 167.

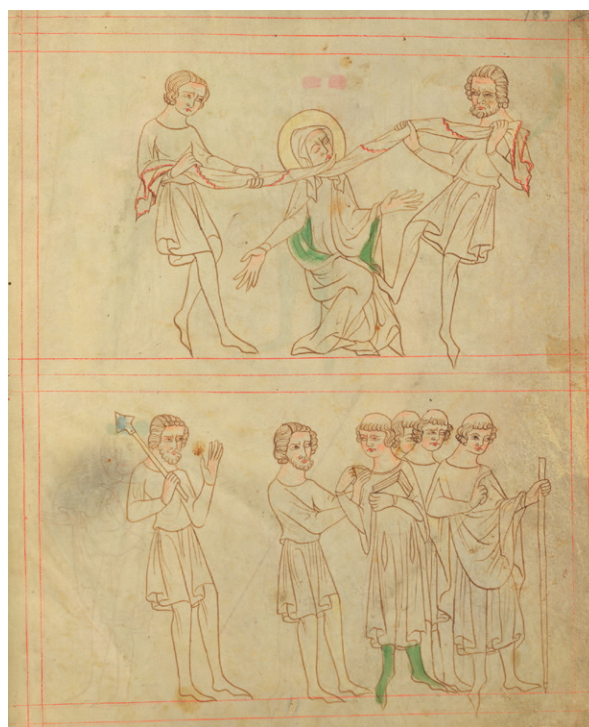
34 *Legenda Christiani (Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius)* 3, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978, s. 28, 30.

35 *Legenda Christiani* 4, s. 34, 36, 38, 40.

Relevantní historické práce datují vznik Kristiánovy legendy do závěru 10. století,³⁶ což znamená, že se zmiňuje o událostech vzdálených osm desítek let. Přesto, na rozdíl od časově bližší svatoludmilské legendy *Fuit in provincia Boemorum*,³⁷ uvádí jména pachatelů i jejich motivy. Ale nejen to. Náš zpravodaj neměl v úmyslu sepsat historické pojednání, nýbrž dílo, které mělo hájit křesťanskou víru. Odtud důvodná pochybnost, zda lze dnes oddělit smyšlené od skutečného a zda ke smyšlenému nepatří i předpokládaný severský původ Tunny a Gommona.³⁸

Jaroslav Ludvíkovský dospěl po důkladném, a nutno přiznat i přesvědčivém rozboru výše citované zápletky k závěru, že Kristián³⁹ pracoval s věrohodnou tradicí.⁴⁰ Jeho mínění sdílel Dušan Třeštík,⁴¹ který se pokusil zasadit vraždu kněžny Ludmily do dobových mocenských souřadnic. Na Tetíně měla být rozvolněna vazba přemyslovských Čech k Bavorsku, neboť bavorský vévoda Arnulf se podřídil saskému králi Jindřichu I. Ptáčníkovi. Drahomíra, jež byla z rodu stodoranských knížat, si však z domova přinesla natolik bolestnou zkušenost, že dohodu se Sasy pokládala, na rozdíl od Ludmily, za nepřijatelnou.⁴²

Nápaditý postřeh není bohužel bez kazu. Dušan Třeštík pominul, že *Proložní legenda* uvádí, že Ludmila byla srbského původu, a pokud pocházela ze slovanského dolního Polabí,⁴³ musela být vybavena stejnou zkušeností jako kněžna Drahomíra. Přesto se měla rozhodnout jinak, což v řetězci Třeštíkových argumentů nedává dobrý smysl. Podle Kristiána však byla Ludmila dcerou knížete Slavibora z rodu Pšovů a vyrůstat měla na Mělníku,⁴⁴ v sousedství přemyslovské domény.⁴⁵

Obr. 1.2. V českých zemích nezvyklý způsob zavraždění kněžny Ludmily byl zpodobněn v tzv. Velislavově bibli, která vznikla kolem roku 1340 v některé z pražských dílen. Národní knihovna, sign. XXIII.C.124, fol. 185r.

Prísne vzato, Kristián neměl na vybranou. Dolní Polabí ovládal na konci 10. století proslulý svaz Luticů, který se demonstrativně zřekl křesťanské víry.⁴⁶ Do takto nastavené hodnotové matrice zapadala Drahomíra, nikoliv ale Ludmila, a ve snaze obhájit pověst české světice, mohl Kristián upravit její rodokmen. Přízněji si však, že se jedná o pouhou

36 David KALHOUS, *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450 19, Leiden – Boston 2012, s. 186–193.

37 *Fuit in provincia Boemorum*, Prameny X. století, Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile, Svatováclavský sborník vydaný památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého II.2, ed. V. Chaloupecký, Praha 1939, s. 459–481.

38 Ladislav HOFMAN, *Lidmila*, in: Ottův slovník naučný XV. Krajčij – Ligustrum, Praha 1900, s. 1046.

39 Dušan TŘEŠTÍK, *Přemyslovec Kristián*, Archeologické rozhledy LI-4, 1999, s. 602–612.

40 Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Tunna und Gommon – Wikinger aus der Prager Fürstengefolgschaft?*, Folia diplomatica 1, 1971, s. 171–188.

41 Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Česká historie, Praha 1997, s. 155–175.

42 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 361–369.

43 Nikolaj J. SEREBRJANSKIJ, *Proložní legendy o sv. Lidmile a o sv. Václavu*, in: J. Vajs, ed. Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile, Praha 1929, s. 47–63, zde s. 64–65.

44 *Legenda Christiani* 3, s. 24.

45 Jakub IZDNÝ – Jan TOMÁŠEK, *De provincia Melnicensi*, in: J. Izdný – M. Bravermanová – F. Čajka – V. Drška – J. Frolík et al. Ludmila. Kněžna a světice, Praha 2020, s. 59–74.

46 Wolfgang FRITZE, *Der slawische Aufstand von 983 – eine Schicksalswende in der Geschichte Mitteleuropas*, in: E. Henning – W. Vogel, eds. Festschrift der landesgeschichtlichen Vereinigung für die Mark Brandenburg zu ihrem hundertjährigen Bestehen 1884–1984, Berlin 1984, s. 9–55.

spekulaci, jež nemá oporu v jiných pramenech, a že předmětem pozornosti není v této studii původ kněžny Ludmily,⁴⁷ nýbrž Tunna s Gommonem.

Legendy se shodují, že po smrti knížete Vratislava předáci uznali nástupnická práva jeho nedospělého syna Václava a že regentské povinnosti rozdělili mezi Drahomíru a Ludmilu. Možná záměrně tak vnesli mezi obě mocné ženy nedůvěru, která dala neblaze vyniknout dvěma družiníkům kněžny Drahomíry.

Náš jediný zpravodaj Kristián měl oba muže za urozené (*procres*) a na několik let jim svěřil dohled nad knížecími regály (*regnaueruntque in tota provincia Boemorum velut magnifici duces*).⁴⁸ Gommon měl mít bratra a několik potomků a Tunna měl být k zemi připoután příbuzenstvím,⁴⁹ což by naznačovalo, že se v Čechách zdržovali delší dobu. Jména a nezvyklý způsob vraždy, Ludmila měla být uškrcena vlastním závojem,⁵⁰ je řadí k Vikingům či spíše k Varjagům. Podle Kristiána měli sloužit kněžně Drahomíře,⁵¹ ale životní měli být také kněžnou Ludmilou.⁵²

Do úst kněžny Ludmily vložená výčitka, že Tunnu a Gommona vychovávala jako své syny, mohla dotvářet legendistou stvořený portrét světice.⁵³ Jinými slovy, Kristián mohl vyztužit příběh mučednice o další hagiografickou položku, jmenovitě o dva nevďečníky. Dohadovat se lze rovněž nad způsobem, jakým Tunna, Gommon a jejich paní Drahomíra měli vymáhat knížecí desátky, a spolehlivě není možno vymezit ani dobu jejich údajné vlády. Pokud Kristián zachytil správný sled příčin a následků, chopili se moci po vraždě kněžny Ludmily v září 921. V této souvislosti vybízí k zamyšlení záhadné tažení vévody

Arnulfa z roku 922, jehož cílem byly Čechy.⁵⁴ Proč výpravu svolal a s jakým výsledkem, známo není, ale převrat v Čechách a nejasný osud nedospělého Václava, dědice pražského knížecího stolce, mohl být v Řezně sledován s jistým znepokojením.⁵⁵

Vzal Arnulf nezletilého Václava pod ochranu anebo se jen osobně ujistil, že nebude krácen ve svých právech? Těžko rozhodnout. Tunnu s Gommonem nechal legendista vystoupit z anonymity pouze proto, aby zápletku posunuli žádoucím směrem, a jakmile byli za zločin potrestáni, zmizeli beze stopy. Nové poznatky tak sice nevylučují, že se v okolí Prahy, snad na hradisku v Praze-Vinoři, kde byla archeologickým výzkumem odhalena halová stavba (9,5 × 50 m) z první poloviny 10. století, jejíž konstrukce nemá v českých zemích žádné srovnatelné protějšky, mohli po nějakou dobu zdržovat Varjagové, či Vikingové,⁵⁶ ale stav pramenné základny vybízí spíše k obezřetnosti.⁵⁷

4. Závěr

Ibráhím Ibn Jákúb, který projel Střední Evropou roku 965 či 966, nazval knížete Měška pánem nejrozlehlejší slovanské země. V plném slova smyslu si měl vydržovat na 3 000 válečníků,⁵⁸ čímž měl patrně na mysli, že si mohl dovolit víc než sousedé. Zdroj Měškových příjmů přešel mlčením, ale depoty zlomkového stříbra nepřímou dokládají, že kníže byl zapojen do obchodu se střední Asíí a že mohl do svých služeb přilákat válečníky skandinávského nebo varjažského původu.⁵⁹

47 Jan TOMÁŠEK, *Ludmila ze země Srbů*, in: J. Izdný – M. Bravermanová – F. Čajka – V. Drška – J. Frolík et al. *Ludmila. Kněžna a světice*, Praha 2020, s. 75–87.

48 *Legenda Christiani* 4, s. 34, 38.

49 *Legenda Christiani* 4, s. 40.

50 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 370–373.

51 *Legenda Christiani* 4, s. 34.

52 František GRAUS, *Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*, *Československý časopis historický* XIII-1, 1965, s. 1–17, zde s. 8–9.

53 *Legenda Christiani* 4, s. 36.

54 Václav NOVOTNÝ, *České dějiny I/1. Od nestarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha 1912, s. 458–459, pozn. 1.

55 Ludwig HOLZFURTNER, *Gloriosus dux. Studien zu Herzog Arnulf von Bayern (907–937)*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* B 25, München 2003, s. 122–134.

56 Ivo ŠTEFAN – Jan HASIL, *Praha-Vinoř: proměny centrálního místa v zázemí středověké Prahy (předběžná zpráva)*, in: J. Klápště – T. Klír – I. Štefan, eds. *Krajina středověké Prahy*, Praha 2024, s. 278–322.

57 Martin WIHODA, *The Making of Medieval Central Europe. Power and Political Prerequisites for the First Westernization, 791–1122*, Lanham 2024, s. 213–221.

58 *Zpráva o Slovanech Ibráhíma ibn Já'kúba* 8, s. 371.

59 Michal KARA, *Transformation of Elite Culture in Wielkopolska Related to the Process of the Piast State Formation (with a particular Emphasis on Strongholds)*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 57, Brno 2018, s. 307–318.

Lze však klást rovnítko mezi přemyslovské Čechy a monarchii prvních piastovských knížat? Dušan Třeštík byl přesvědčen, že ano. Oba „státy“ se měly opírat o shodné základy, plošnou hradeckou soustavu se zázemím, které zásobovalo knížete a jemu podřízený správní a mocenský aparát službami a vším potřebným. Země se měla podobat velké vesnici, v níž vše a všichni patřili panovníkovi.⁶⁰

Služebná organizace byla objevena v piastovském Polsku⁶¹ a následně také v přemyslovských zemích. Razil se pro ni název „stát středoevropského typu“, jehož vzorem měla být Velká Morava, která byla napodobeninou karolínské říše.⁶² Nikdy se však nepodařilo objasnit, jak si Mojmirovci, a po jejich vzoru Přemyslovci a Piastovci, dokázali vynutit poslušnost předáků a zmocnit se v krátkém čase veškerých příjmů, když vládce podstatně vyspělejší karolínské či nástupnické otonské říše svazovaly staré tradice a práva urozených. Nikomu rovněž nevadilo, že koncept pracoval s ideologickými, nikoli historickými argumenty, a měl dokazovat, že Střední Evropa musela po roce 1945 zpřetrhat staletými utvářenou vazbu k Západu, ačkoli k euroasijské říši Sovětů nepatřila hospodářsky ani mentálně. A do třetice se zapomnělo, že je každá úvaha zakotvena v čase, k čemuž Stanisław Russocki trefně poznamenal, že „stát středoevropského typu“ připomíná centralizovaný, z Polska a Československa známý reálný socialismus druhé poloviny 20. století.⁶³

Za pravdu hlasům žádajícím revizi nebo alespoň opatrnější nakládání s modelovými přístupy

ke zkoumání dějin⁶⁴ dává rozdílný podíl Vikingů a Varjagů na budování mocenských struktur středoevropských monarchií 9. a 10. století. V Pomořanech byli vlivnou, byť asi ne převažující vrstvou,⁶⁵ a bez jejich služeb se zjevně neobešli ani první Piastovci, Měšek I. a Boleslav I. Chrabrý.⁶⁶ Naopak jen marginální prvek představovali Seveřané a jejich východní příbuzní Varjagové v knížecích Čechách. K moravským poměrům lze uvést pouze tolik, že Jantarová stezka, jež spojovala Benátky s Baltem a protínala državu mojmirovských knížat,⁶⁷ mohla na trh Moravanů přivádět kupecké karavany ze Severu, z Pomořan, snad i legendárního Jómsborgu,⁶⁸ a evropského Východu, ale není známo a nic nenaznačuje, že by kontakty byly jiné než příležitostné povahy. O napojení Moravanů na obchod s Pobaltím lze uvažovat spíše až od druhé poloviny 10. století.

Kolem přelomu tisíciletí významné hradisko v Opavě-Kylešovicích dosvědčuje, že Morava zůstala tranzitní zemí i po vyhnání Mojmirovců.⁶⁹ Není přitom vyloučeno, že letitá a patrně i dobrá zkušenost s kupeckými, od Severu přicházejícími karavanami usnadnila sblížení Moravanů s polským knížetem Boleslavem I. Chrabrým a že se kolem roku 1000 dohodli na spolupráci, snad i jakési piastovské ochraně. Na počátku 12. století písař Gallus Anonymus se domníval, že si Boleslav I. Chrabrý Moravany podrobil,⁷⁰ a shodná vzpomínka uvázla také v paměti knížecích Čech.⁷¹ Dobovým poměrům bližší a nejspíš i přesnější je však zpráva merseburského biskupa

60 Dušan TŘEŠTÍK, *K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí*, Československý časopis historický XIX, 1971, s. 537–564.

61 Karol MODZELEWSKI, *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, Kwartalnik historii kultury materialnej 9, 1961, s. 703–744.

62 Barbara KRZEMIENSKA – Dušan TŘEŠTÍK, *Wirtschaftliche Grundlagen des frühmittelalterlichen Staates in Mitteleuropa (Böhmen, Polen, Ungarn im 10.–11. Jahrhundert)*, Acta Poloniae Historica 40, 1979, s. 5–31.

63 Stanisław RUSOCKI, *Figuré ou réel. Le „féodalisme centralisé“ dans le Centre-Est de L'Europe*, Acta Poloniae Historica 66, 1992, s. 31–37.

64 Stanisław RUSOCKI, *Vznik vládního systému a způsob panování v patrimoniálních monarchiích střední Evropy. Několik diskusních poznámek*, Československý časopis historický XXVIII-3, 1980, s. 399–413.

65 Władysław DUCZKO, *Skandynawowie nad rzeką Parsętą: Problem wikińskich grobów na cmentarzysku w Świelubiu na Pomorzu Zachodnim*, Archeologia Polski LXV, 2020, s. 131–187.

66 Leszek GARDEŁA, *Viking Archeology in Poland: Past, Present and Future*, in: A. Pedersen – S. M. Sindbæk, eds. *Viking Encounters. Proceedings of the Eighteen Viking Congress, Denmark, August 6–12, 2017*, Aarhus 2020, s. 547–564.

67 Petr CHARVÁT, *A montibus usque ad mare: Morava a Benátky v 9. století*, in: P. Kouřil et al. *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno 2014, s. 226–229.

68 Leszek GARDEŁA, *The Vikings in Poland*, Routledge Archaeologies of the Viking World, London – New York 2025.

69 Martin WIHODA, *Druhý život mojmirovských knížat*, in: J. Macháček – M. Wihoda, eds. *Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi*, Prameny České historie 2, Praha 2016, s. 144–165.

70 *Galli Anonymi Cronicae I/6*, Monumenta Poloniae Historica Nova series II, ed. K. Maleczyński, Kraków 1952, s. 16.

71 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I/40*, MGH SRG Nova series 2, ed. B. Bretholz – W. Weinberger, Berlin 1923, s. 75.

Thietmara, jenž věděl o spojenectví⁷² trvajícím snad do roku 1029.⁷³ K zajištění piastovských zájmů na Moravě tak asi stačila jediná silnější posádka v Přerově, strategicky umístěném hradisku při jižním vstupu do Moravské brány na dálkové stezce mezi Baltem, Podunajím a Jadranem.⁷⁴

Odlišným směrem se braly události v Čechách. Ibráhím Ibn Jákúb velebil trh v pražském podhradí, na který měli zajíždět Slované a Rusové z Krakova,⁷⁵ ale dobové prameny si více všimaly slovanského dolního Polabí. Srbové a Češi se podporovali ve válkách s Franky⁷⁶ a dobrým vztahům, jež museli vzít na vědomí i východofranští Karlovcí,⁷⁷ by odpovídal údaj *Proložní legendy*, že Ludmila byla srbského původu.⁷⁸ Těsných vazeb Čechů na polabské Slované si všiml také Thietmar z Merseburgu, když ke sporu mezi českým knížetem Boleslavem II. a polským knížetem Měškem doplnil, že si český kníže přizval na pomoc Lutice, neboť tito byli trvale věrní jemu i jeho předkům.⁷⁹ Na mysli měl samozřejmě Velety, čímž se vracíme zpět do počátku 10. století a ke kněžně Drahomíře.

Obklopila se Drahomíra družiníky, které si přivedla do Čech ze své vlasti? Prameny potvrzují, že dospělí členové přemyslovského klanu měli právo na vlastní doprovod, ale vztahovala se tato výsada na ženy, a pokud ano, jakou ochranu si mohly dovolit? Nejpočetnější byl bezpochyby dvůr vládnoucího knížete. Ani on však nemohl uživit Třeštíkem zvažované tisíce dobře vyzbrojených, vystrojených a vycvičených

jezdců.⁸⁰ Spíše se musel spokojit s desítkami ozbrojenců,⁸¹ mezi nimiž mohli být Vikingové a Varjagové, kteří přicházeli do Prahy nejen z Rusi, či Pomořan, nýbrž také, a možná především, z dolního Polabí.

Pro Seveřany, Vikingy i Varjagy, však Čechy a Morava nebyly ničím jiným než světem na okraji. Bez dobrého napojení na dálkové stezky, nebohatým, málo lidnatým a příliš vzdáleným od hlavních trhů ve střední Asii. Všehoschopní jedinci se mohli pokoušet o společenský vzestup ve službách Přemyslovců, snad i Mojžírovců. Určitě znali trh v pražském podhradí a jistou důležitost přikládali Moravské bráně s opěrnými body v Opavě-Kylešovicích a Přerově. Po roce 1000, s úpadkem těžby stříbra v Transoxianii, ale klesla poptávka po dovozu pracovní síly a spolu s ní se začala rozpadat po dvě staletí budovaná síť obchodních a mocenských vazeb.⁸²

S následky se patrně potýkal již Boleslav I. Chrabrý, který v lednu 1018 uzavřel mír s římsko-německým císařem Jindřichem II. a obrátil svou pozornost k Východu. Po rychlém tažení obsadil Kyjev a nabídl spojenectví byzantskému císaři Basileovi II.,⁸³ patrně ve snaze zajistit si přístup k trhům ve střední Asii. Výprava k Dněpru však nedopadla podle jeho představ, a zatímco Kyjevská Rus a piastovské Polsko vykročily do neklidných časů, přemyslovská knížata přečkala zhroucení obchodu mezi střední Asií a středovýchodní Evropou bez větší újmy a dobytím značné části Moravy obrátila status Čech coby „země na okraji“ k vlastnímu prospěchu.⁸⁴

72 Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon VII/57, MGH SRG Nova series 9, ed. R. Holtzmann, Berlin 1935, s. 470, 471.

73 Martin WIHODA, *Morava v době knížecí 960–1197*, Česká historie 21, Praha 2010, s. 106–110.

74 Rudolf PROCHÁZKA, *Přerov Stronghold and the Material Culture of Its Inhabitants in the Late Phase of the Early Middle Ages*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 137–170.

75 *Zpráva o Slovanech Ibráhíma ibn Jákúba* 2, s. 368.

76 *Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, MGH SRG [7.], ed. F. Kurze, Hannover 1891, s. 69.

77 *Annales Fuldenses*, 38–39.

78 J. N. SEREBRJANSKIJ, *Proložní legendy o sv. Lidmile*, s. 64–65.

79 Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon IV/11, s. 144, 145.

80 D. TŘEŠTÍK, *Veliké město Slovanů*, s. 63.

81 Ivo ŠTEFAN – Petra STRÁNSKÁ – Hana VONDRŮVÁ, *The archeology of early medieval violence: the mass grave at Budeč, Czech Republic*, *Antiquity* 90–351, 2016, s. 759–776.

82 Petr CHARVÁT, *Bohemia, Moravia and Long-Distance Trade in the 10th–11th Centuries*, *Quaestiones Mediaevalis Aevi Novae* 5, 2000, s. 255–266.

83 Przemysław URBAŃCZYK, *Bolesław Chrobry – lew ryczący*, Toruń 2017, s. 273–284.

84 M. WIHODA, *The Making of Medieval Central Europe*, s. 226–229.

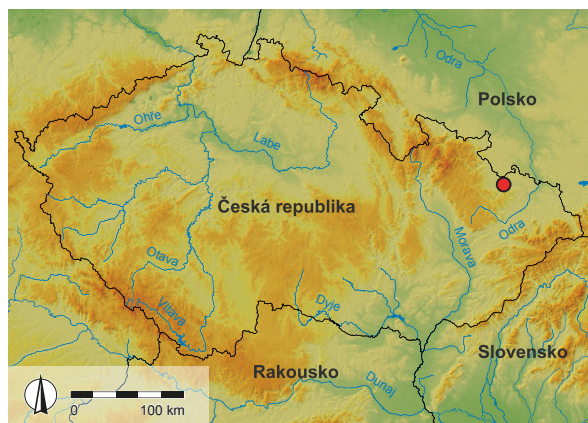
Podíl cizích elit na výstavbě země na příkladu Slezska 10.–11. století (hradisko v Opavě-Kylešovicích)

Pavel Kouřil

1. Úvod

Z pohledu sledovaného tématu představuje hradisko v Kylešovicích klíčovou a prozatím zcela ojedinělou lokalitu nejen v rámci českých zemí, ale i v širším kontextu středovýchodní Evropy. Dosavadní výsledky jak terénních aktivit, tak i následného teoretického vyhodnocení zřetelně odhalují její dosud netušený výpovědní potenciál a mimo jiné poměrně výrazně promlouvají i do diskuse o vzniku, počátcích a fungování raně státní organizace na pomězi dvou rodících se středoevropských monarchií – české a polské. Vědomi si nadregionálního významu této fortifikace, dovolueme si v následném textu podat obsírnější informace o relevantních údajích a poznatcích s ní souvisejících.

Slovanskému osídlení, ale nejen jemu, nebyla na území severní Moravy ani tzv. českého Slezska, do značné míry osazeném německy mluvící populací, až do konce válečných událostí roku 1945 věnována příliš velká pozornost.¹ Tato nepříznivá situace se začala rychle měnit po osvobození, kdy byla zahájena celá řada archeologických výzkumů, směřujících k hlubšímu poznání památek souvisejících se slovanským obdobím; tento trend, akcentující slovanské prostředí a jeho minulost, pak zrychlil své tempo zejména po převratu v roce 1948. Tak bylo již v prvních poválečných letech (1946–1947) započato i s výzkumem hradiska v Kylešovicích, dnes integrální součástí města Opavy (obr. 2.1). Výzkum zde prováděl Josef Poulík, v té době vedoucí brněnské pobočky Státního archeologického ústavu v Praze.²

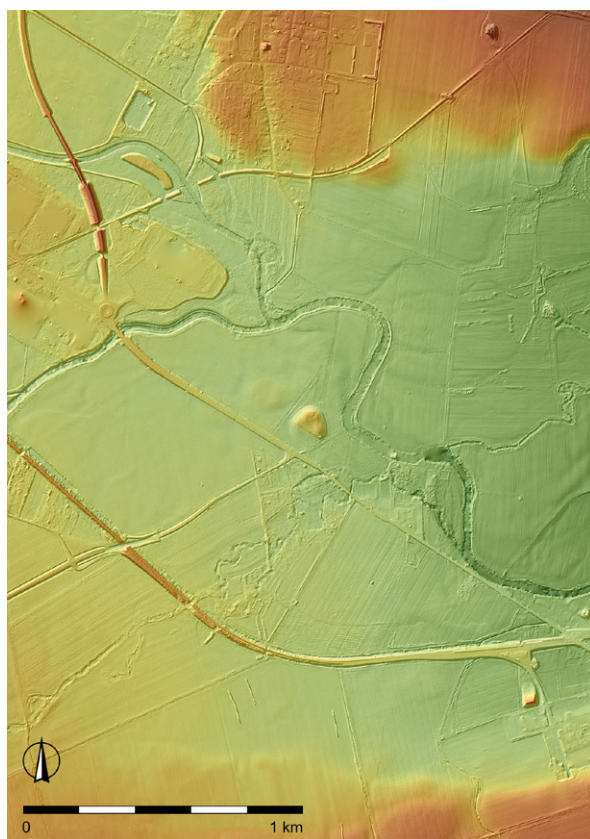
Obr. 2.1. Opava-Kylešovice. Lokalita vyznačená na mapě České republiky. Autor M. Filip.

Samotné opevnění je situováno na pravém břehu stejnojmenné řeky ve vzdálenosti 80–100 m od jejího koryta, nedaleko původního soutoku s od jihu přitékající Moravicí (obr. 2.2); v minulosti šlo o obtížně prostupnou podmáčenou a bažinatou nivu. Představuje velmi pravděpodobně jednoduchý útvar mající v současnosti nepravidelný oválný tvar (cca 130 × 90 m) s lehce mísovitě prohnutou jihozápadní částí; nad okolní terén se zvedá přibližně 3–4 m, průkazné stopy případného předhradí nebyly zjištěny. V písemných pramenech je zmiňován až v polovině 16. věku, do odborné literatury byl uveden ve 20. letech minulého století pod názvem Kylešovské hradisko.³ Nejstarší vyobrazení najdeme na situačním plánu stavby slezsko-haličské

1 Blíže viz Pavel KOUŘIL, *Opavská expozitura*, in: L. Poláček et al. *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně, 1920 – 1970 – 2020*, Brno 2021, s. 80–87.

2 Josef POULÍK, *Nové slovanské výzkumy na Moravě, Vznik a počátky Slovanů 2*, 1956, s. 256–257.

3 Pavel KOUŘIL, *Slovanské osídlení českého Slezska*, Brno – Český Těšín 1994, s. 33.

Obr. 2.2. Opava-Kylešovice. Lidarový snímek hradiska (letecké laserové skenování). Zdroj dat ČÚZK.

komunikace z roku 1776, na jejíž realizaci byla jeho podstatná část (minimálně jedna třetina), bohužel, odtěžena. Uvedený fakt podporuje mimo jiné i skutečnost, že právě v místech odebraného segmentu je konstatována zvýšená frekvence nálezů, a rovněž magnetometrické měření prokázalo, že zde probíhala dnes již nedochovaná obvodová hradba. K dalšímu poškození valového tělesa došlo v 2. polovině 30. let 20. století, když do něj byla vsazena československá pohraniční obranná pevnůstka, tzv. řopík.

Při regulaci toku Moravice v roce 1881, byl v bezprostřední blízkosti jejího ústí do řečiště Opavy a v těsném kontaktu s hradiskem zachycen sklad mincí a drobných stříbrných plastik, známý jako depot komárovský. Bohužel prudká voda strhla a odnesla jeho převažující část, dílem byl rozchvácen i přítomnými dělníky, takže se z něj dochovalo pouze torzo – 12 denárů a stříbrná závěsná animální plastika, snad znázorňující beránka (*Agnus dei* ?) (obr. 2.3); s výjimkou jediné české ražby Boleslava I. (935–972 ?) šlo o produkci říšských mincoven, nejstarší se hlásí již do 3. čtvrtiny 10. století – doby vlády Jindřicha II. Bavorského (955–983, 985–995). Soubor je možno klasifikovat jako tzv. depot zlomkového stříbra (*Hacksilberfund*), k němuž se z moravskoslezského prostoru řadí obdobné, avšak mnohem rozsáhlejší depoty tohoto typu z Kelče (tpq. 999), Kojetína-Popůvek (tpq. 991) a nejnověji i Bošovic (tpq. cca 992); jako terminus post quem jeho ukrytí je s určitou opatrností udáván rok 1002 (dnes ztracený denár císaře Jindřicha II. 1002–1024).⁴ Všechny jmenované sklady, hlásící se v podstatě do poslední dekády 10. věku, svým složením vcelku jednoznačně tendují především ke slezskému milieu⁵ a dokládají opětovnou aktivaci a význam severojižních dálkových komunikací v průběhu 2. půle 10. století, směřujících přes Moravu do Podunají; zároveň svým obsahem naznačují, že zemi lze, na rozdíl od Čech, přiřadit spíše k tzv. dirhamové zóně.⁶

Zmíněný archeologický výzkum realizovaný v letech 1946–1947 a v malém rozsahu provedená záchranná akce v roce 1965 přinesly z pohledu hmotné kultury jen keramické zlomky, nebyl získán žádný metalický artefakt.⁷ Keramika byla pracovně rozčleněna do čtyř základních skupin a kladena do 9.–10. století,⁸ později převážně do průběhu 2. poloviny 10. až 11. věku s tím, že nebylo prozatím zcela jasné, do kterého úseku ji v rámci 11., popřípadě i 12. století můžeme vřadit.⁹ Bylo konstatováno, že

4 Blíže Věra MICHNOVÁ – Luboš POLANSKÝ – Kateřina TOMKOVÁ – Markéta TYMONOVÁ, *Komárovský poklad. Revize dochované části torza depotu*, Numismatické listy 65-3, 2010, s. 98–126, tam další relevantní literatura; také Vlastimil NOVÁK – Jan VIDEMAN – Pavel KOUŘIL – Lukáš RICHTER – Martin ZMRZLÝ, *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách / Hacksilver hoard back to the end of the 10th century AD and found in Kojetín-Popůvky, Czech Republic*, Monumenta numismatica 3, Praha 2016, s. 82–84, 136–137.

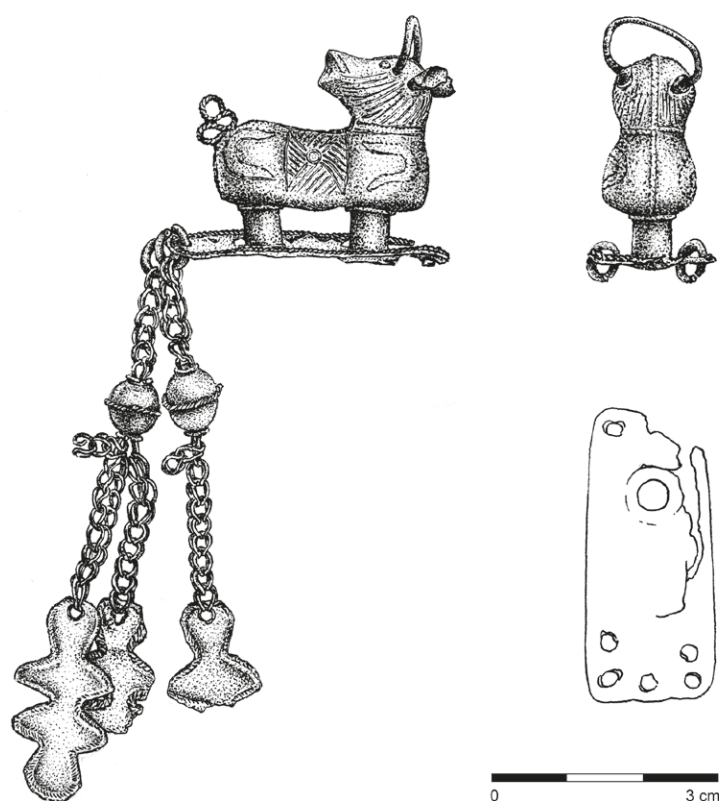
5 Barbara BUTENT-STEFANIAK – Dorota MALARCZYK, *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII wieku)*, Wrocław 2009, zejm. s. 190–196, uvádějí velmi malý počet depotů zlomkového stříbra ze závěrečného decennia 10. století.

6 Viz také pozn. 133.

7 Boris NOVOTNÝ, *Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích*, Časopis Slezského muzea XI, série B, 1962, s. 65–80; Jaroslav KRÁL, *Slovanské hradisko v Opavě-Kylešovicích*, Přehled výzkumů 1965, 1966, s. 72–73.

8 B. NOVOTNÝ, *Výzkum*, s. 69–70.

9 Pavel KOUŘIL – Jana GRZYC, *Hradiska 10. – 12. století na severní Moravě a v českém Slezsku*, in: K. Chrzan – K. Czaplá – S. Moździoch, eds.

Obr. 2.3. Opava-Kylešovice. Stříbrná zvířecí plastika z depotu zlomkového stříbra. Kresba H. Pravdová.

centrální plató bylo obepnuto hradbou se základnou až 18 m širokou, jejíž těleso tvořil jíl a štěrk proložený nejspíše obousměrnými rošty, když nelze vyloučit dvě až tři svislé zpevňující kulatinové stěny; její vnější pata byla zabezpečena kamennou plentou či spíše tzv. lavicí.¹⁰ Z nedávno provedeného „revizního“ výzkumu, jak si dále ukážeme, však vyplynulo, že terénní aktivity ze 40. let velmi pravděpodobně nedosáhly základové báze, na níž byla fortifikace založena; vznik opevnění byl dáván do souvislosti s aktivitami Boleslava Chrabrého na přelomu 1. a 2. tisíciletí.

2. Terénní výzkum 2015–2016

Primárním cílem archeologického výzkumu, uskutečněného v letech 2015–2016 a dílčím způsobem financovaného z grantového projektu, bylo ověření konstrukce hradby, poznání jejích případných stavebních fází a získání materiálu pro dendrochronologické analýzy, umožňující přesnější časové zařazení

objektu. Na základě magnetometrického měření byla kolmo k průběhu valu vytyčena plocha sondy o celkové délce 30 m a šíře 2,5 m, jež však nezahrnovala opevnění v celé jeho šíři. Takto vymezená plocha byla rozdělena do šesti oddílů dlouhých 5 m a číslována od středu hradiska směrem k jeho vnější patě; úsek č. 1 byl navíc rozšířen do podoby čtverce o rozměrech 5 × 5 m. Úsek č. 4 nebyl z bezpečnostních důvodů zkoumán a svým způsobem tak sondu rozdělil do dvou částí. Tato skutečnost, stejně jako délka a šířka výkopu, poněkud limitovaly interpretační validitu dosažených výsledků.

Nelze na tomto místě podrobně popisovat průběh a postup exkavačních prací, které již byly odpovídajícím způsobem zhodnoceny, nicméně alespoň ve stručnosti musíme sumarizovat poznatky, ke kterým jsme dospěli.¹¹ Vyplynulo z nich, že Kylešovice prezentují unikátní a náročné stavební dílo, založené v podmačeném inundačním pásmu obou vodotečí, často postihovaném záplavami. Jeho střed kruhového

Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia, Wrocław – Głogów 2014, s. 121–122.

10 B. NOVOTNÝ, *Výzkum*, s. 65–80; P. KOUŘIL, *Slovanské osídlení*, s. 33–35; Rudolf PROCHÁZKA, *Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 38, Brno 2009, s. 150–152.

11 Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth–Eleventh Centuries*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 187–195.

Obr. 2.4. Opava-Kylešovice. Doklady hákové konstrukce tvořící základ obvodové hradby. Foto J. Gryc.

Obr. 2.5. Opava-Kylešovice. Jedna z vrstev roštové konstrukce (úroveň 16). Foto J. Gryc.

až elipsovitého tvaru tvořila uměle navršená masa udusané zeminy bez zjevné vnitřní zpevňující konstrukce, vyvýšená cca 4–5 m nad původní úroveň terénu; takto zvolený, svým způsobem netypický stavební postup, byl však vzhledem k umístění objektu logický a v podstatě jediný možný. Vzniklé středové jádro, v průběhu výstavby po svém obvodu průběžně fixované svislou dřevěnou stěnou, bylo obepnuto a zabezpečeno prstencem dřevohlinité hradby přibližně 25 m široké (včetně nižší kamenné předprsně) a minimálně 5–8 m vysoké; oba rozhodující komponenty (jak jádro, tak i hradba) musely být patrně realizovány souběžně.

Vybrané místo bylo před vlastní výstavbou upraveno – zmýceno, vypáleno a srovnáno – jak dokládá vrstva nerozložené organické hmoty odpovídající kůře stromů, mechu a trávě (místy zcela spálené), spočívající přímo na podloží; její součástí byly i kořeny

vykloučených stromů a větší či menší kousky odštěpků dřev, ale také zlomky keramiky a kostí. V niveletě cca 30–40 cm nad úrovní podloží byla rozpoznána a mikromorfologickými analýzami dokumentována situace vykazující znaky zastřešeného objektu se stopami podlahových úprav (podlahových sedimentů – nášlapů), ale i antropogenně využívaného nechráněného úseku zpevňovaného kusy větví.¹² Uvedené zjištění nás vede k závěru, že toto nivó muselo po jistou dobu průběhu výstavby, trvající minimálně několik měsíců až sezón (?), představovat pochozí horizont vnitřního areálu; zda jde eventuálně o jednu z jeho stavebních fází, anebo spíše o kratší mezidobí při víceméně kontinuálním vršení jádra, což se nám zdá pravděpodobnější, nejsme schopni jednoznačně rozhodnout.

Prvotní a rozhodující podobu hradby můžeme klasifikovat jako roštovou konstrukci (systém dvousměrných roštových překládek), spočívající na

¹² Pedologické výbrusy odebraných vzorků byly provedeny v laboratořích University v Gentu (Belgie) a analyzovány Lenkou Lisou z Geologického ústavu AV ČR, v. v. i.

bazálním skeletu zbudovaném tzv. hákovou technikou. Ten byl sestaven z mohutných dubových neopracovaných kmenů s hákovitými pahýly větví, kolmo svazujících stejně silnou kulatinu položenou v souladu s průběhem hradby, a to v odstupech 2–2,5 m od sebe (obr. 2.4); na takto zbudovaný základ byla podélně umístěna dubová břevna a poté kladeny vrstvy roštů (obr. 2.5). Žádné vertikální konstrukční prvky, dělicí jednotlivé roštové segmenty, nebyly v provedeném řezu zaznamenány. Jde tedy v našem milieu o techniku provedení zcela neobvyklou, jednoznačně odkazující na severní, respektive severozápadní oblasti, kde musíme hledat nikoliv jen inspiraci, ale asi i přímý původ stavitelů.¹³

Patrně mladší vývojové etapě bychom mohli přisoudit situaci odkrytou na rozhraní sypaného jádra a hradby. Se značnou opatrností ji lze interpretovat jako vnitřní zpevnění hradebního věnce pomocí vydrávených komor, posílených kamennými prvky.

S následným stadiem existence hradiska pak nejspíše souvisí jen obtížně specifikovatelné útržky dřevohlinité konstrukce, rozpoznané na samém vrcholu destrukce, prakticky v současné niveletě. Zde také byl, v hloubce pouhých cca 20 cm od stávajícího povrchu, odkryt mužský, v místech hlavy a hrudníku

sekundárně porušený (zřejmě i vykradený) a jen velmi plytce zahloubený kostrový hrob, překrytý dvěma vrstvami říčních i lomových kamenů, orientovaný ve směru severoseverozápad–jihojihovýchod, odkazující na specifickou funerální kulturu; magnetometrické měření přítomnost žádných dalších hrobů nezachytilo.¹⁴ Nálezel jedinci relativně vysoké postavy (cca 173 cm), zesnulému ve věku 20–25 let; radiokarbonové datování (první horní stolička) určilo dobu jeho uložení do země patrně do průběhu 2. poloviny 11. století s možnostmi přesahu do věku následujícího (obr. 2.6).¹⁵ Stronciová analýza naznačila, že muž se narodil někde v oblasti severovýchodně od Karpatského oblouku.¹⁶ Obdobně strukturovaný, taktéž velmi mělce zapaštěný hrob, překrytý a obložený vrstvou poměrně velkých lomových kamenů místní proveniencí, byl odkryt i na nedaleké hradecké ostrožně.¹⁷ Bylo v něm pochováno dítě ve stáří 7–8 let, neobsahoval žádné milodary, byl orientován ve směru sever–jih a v jeho zásypu se nacházela mladohradištní keramika.¹⁸ Porovnáme-li oba tyto pohřby, vidíme, že je spojuje několik shodných ukazatelů: je to uložení v mělké ploché hrobové jámě, její celoplošné překrytí a obložení kameny (částečně valouny), severojižní orientace

13 Připomeňme, že jedinou další lokalitou na Moravě, kde byla použita háková technika v základech fortifikace, je hrad posádkového charakteru v Přerově z přelomu 10. a 11. století, nepochybně související s obsazením země Poláky (Rudolf PROCHÁZKA, *Hrad Přerov v raném středověku (9.–11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury (Archeologický výzkum na Horním náměstí, č. p. 8, 9 a 21)*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 54, Brno 2017, s. 117–121). Můžeme však upozornit ještě na jedno použití hákové konstrukce v českém prostředí, a to v úrovni pod tělesem hradby na předhradí hradiště v Žatci v severozápadních Čechách; vazba k severu tu není pokládána za zcela jistou, dendrochronologické datum stěti dubového kmene s pahýlem větve je uváděno v intervalu 930–937 respektive 925–937 (Petr ČECH, „Velkomoravský“ a mladší raně středověký horizont v Žatci (sumarizace dosavadního výzkumu), in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století, Colloquia mediaevalia Pragensia 21*, Praha 2020, s. 102; Luděk KOS, *Fortifikační řešení předhradí raně středověkého Žatce*, Tamtéž, s. 113, 116–119; srov. také Ivo ŠTEFAN, *Několik poznámek ke statí Petra Čecha v nové knize o Žatci*, Archeologické rozhledy LVI-4, 2004, s. 856–860 s doplněním dendrologa T. Kynčla).

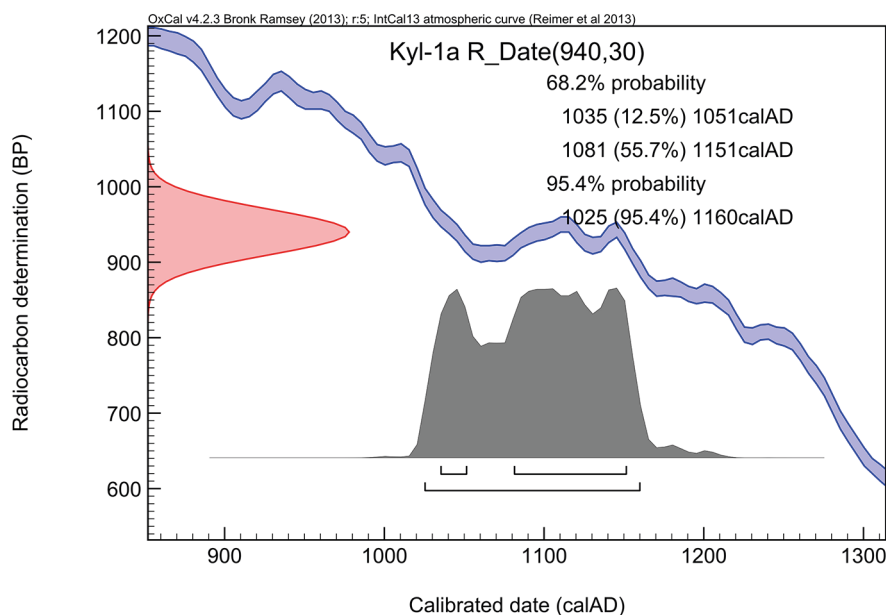
14 Při relativně nedávném zpracování osteologického materiálu získaného ve 40. letech 20. století však byly rozpoznány i lidské záprstní kůstky a nemůžeme tudíž vyloučit, že takových pohřbů zde nemohlo být původně více (srov. P. KOUŘIL – J. GRYC, *Hradiska*, s. 126).

15 Tomuto vročení by odpovídala i keramika ze zásypu hrobové jámy a jejího okolí, mezi níž se mimo jiné vyskytly i fragmenty tzv. „bílé“ krakovské keramiky z velmi jemně plavené hmoty vypálené do bílé až šedobílé barvy pečlivě zdobené obvodovými žlábkami, typické zvláště pro přilehlé západní oblasti Malopolska (bližší charakteristika P. KOUŘIL – J. GRYC, *Hradiska*, s. 121–122; Tíž, *Early Medieval Stronghold*, s. 201; Kazimierz RADWAŃSKI, *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków 1975, zejm. s. 289–306; Aleksandra PANKIEWICZ, *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Moraw i Czech w IX-X wieku w świetle źródeł ceramicznych*, Studia Archeologiczne XLIII, Acta Universitatis Wratislaviensis 3372, Wrocław 2012, s. 106, tam další relevantní literatura; dále Andrzej BUKO, *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław 1990, s. 56–58); zůstává otázkou, zda tzv. bílá keramika z hornoslezských lokalit je místní proveniencí, jak soudí Michał PARCZEWSKI, *Plaskowyż Głubczycki we wczesnym średniowieczu*, Prace archeologiczne 31, Warszawa – Kraków 1982, s. 64–65, anebo jde o import z Krakovska; naposledy k problematice souhrnně i s patřičnými analýzami Anna TYNIEC, *The Early Medieval pottery with admixture of calcium carbonate in the ceramic fabric (samples from hillforts in the Nida Basin)*, Sprawozdania Archeologiczne 74-2, 2022, s. 317–336.

16 Analýzu provedla Česká geologická služba.

17 Bylo to nedaleko místa, kde došlo k objevu bohatě vybaveného bojovníckého hrobu a přilehlého dětského pohřbu, nepochybně náležejících velkomoravskému horizontu (cca kolem poloviny 9. století); oba byly relativně hlubší, orientované východ–západ, bez použití kamenných prvků (Pavel KOUŘIL, *Raně středověký bojovnícký hrob z Hradce nad Moravicí*, Slovenská archeológia LII-1, 2004, s. 55–76).

18 Pavel STABRAVA, *Hradec nad Moravicí (o. Opava)*, Přehled výzkumů 40, 1999, s. 326–327; Tíž, *Záchranný archeologický výzkum na lokalitě Hradec nad Moravicí – církevní škola sv. Ludmily, okres Opava*, in: E. Tomczak, ed. *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku*, Katowice 2000, s. 166.

Obr. 2.6. Opava-Kylešovice. Kalibrační diagram vzorku horní lidský molár (viz pozn. 32).

a datace někam do pokročilého 11. věku. Takto upravené hroby nejsou pro naše území právě typické, třebaže užití kamene se v menší míře projevuje jak ve středohradištní, tak i mladohradištní periodě (zde poněkud více); kamenné komponenty jsou tu však shledávány v odlišných pozicích a nelze je srovnávat s námi prezentovanými příklady.¹⁹ Chceme-li proto najít odpovídající analogie, musíme pozornost zaměřit opět zvláště k severu a východu evropského kontinentu. Právě tam nalézáme v řadě oblastí velmi podobně upravené pohřby vytvářející více či méně rozsáhlé nekropole anebo jejich části.²⁰ Jejich silná

koncentrace je především na Mazovsku (jeho severní části), ale i na Podlesí,²¹ rozptýleně je nacházíme i v jiných částech polských zemí;²² významně jsou pak zastoupeny zejména v severozápadních regionech Staré Rusi (tzv. *žalniki*).²³ Objevovat se začínají někdy v průběhu 2. poloviny či (což je pravděpodobnější) 3. třetiny 11. století a na východě jsou praktikovány ještě ve vrcholném středověku, výjimečně i později. Připouští se, že z novgorodské země se zvyk tímto způsobem pohřbívat své zemřelé mohl šířit do zmíněných končin dnešního Polska, byť není zcela negován ani místní lokální vývoj bez vnějšího impulsu

19 Srov. např. Pavel KOUŘIL – Markéta TYMONOVÁ, *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 34, Brno 2013, s. 113–116; Marian MAZUCH – Marek HLADÍK – Rostislav SKOPAL, *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 56, Brno 2017, s. 101–102; Luděk GALUŠKA, *Uherské Hradiště-Sady. 500 years of Christianity in central Europe. II. Archaeological analysis*, Brno 2022, s. 193–220; na okraj jen dodejme, že užití kamene při úpravě hrobových jam je známo již od neolitu.

20 Zejména v polské literatuře jsou označovány jako kamenné hroby či kamenné nekropole, hroby anebo pohřebiště s kamennými konstrukcemi, pohřebiště mazovského typu, hroby s kamenným ohraničením vyznačujícím uzavření prostoru mrtvého (ve smyslu domu zemřelého) apod. (srov. např. Tomasz KORDALA, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 5, Łódź 2006, s. 93–94; Radosław LIWOCH, *Średniowieczne cmentarzysko kamienne w Siemienicach koło Kutna*, Folia Archaeologica 36, 2021, s. 61, pozn. 5).

21 Michał DZIK, *Uwagi o funkcji i symbolice konstrukcji wczesnośredniowiecznych grobów w obudowach kamiennych*, in: T. Kurasiński – K. Skóra, eds. *Grób w przestrzeni, przestrzeń w grobie: przestrzenne uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej*, Acta Archaeologica Lodziensia 60, Łódź 2014, s. 87, 93; Týž, *Early medieval stone barrows in the area between the Bug and the Upper Narew Rivers*, Archaeologia Polona 48 (2010), 2015, s. 121–122, 132–133.

22 Jerzy SIKORA, *Skandynawowie a ziemie polskie w badaniach archeologicznych*, in: M. Bogacki – A. Janowski – Ł. Kaczmarek, eds. *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, Collectio Cathalogorum Gnesnensium 1, Gniezno 2019, s. 49, mapa.

23 Např. Heiki VALK, *The Zhalnik graves: Evidence of the Christianization of the Novgorod and Pskov Lands?*, in: M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Špehar, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume I*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012, s. 737–750; Vladislav SOBOLEV, *On the process of formation of Early Rus' burial culture in the Novgorod Land*, Tamtéž, s. 751–766; v obou pracích bohatá předmětná literatura.

a zásahu.²⁴ Jistý, i když ne jednoznačně přijímaný, konsensus panuje i v otázce etnicity pohřbených;²⁵ měli jimi být (zvláště v počáteční fázi) především bojovníci severského původu a také varjažsko-ruská elita (se skandinávským kulturním okruhem vykazuje uvedený typ pohřbů řadu společných znaků, třebaže takové úpravy jsou známy i z jiných částí evropského kontinentu),²⁶ jakkoliv je upozorňováno, že tato etnická interpretace je dosti rozporuplná a zasloužila by si v mnoha směrech hlubších analýz.²⁷ K úvaze je dáována eventualita, zda poměrně náhlé objevení se kamenných hrobů s inhumací včetně jejich převládající západovýchodní orientace (spíše ojediněle severojižní) a relativně chudého vybavení nemůže na severozápadní Rusi (ale kupř. i v Lotyšsku a Estonsku) souviset s nastupující christianizací a kulturní autonomií zdejší církve.²⁸

Nejsme si zcela jisti, zda v době pohřbení mladého muže nepředstavovalo kylešovické hradisko již postupně upadající lokalitu s ne zcela funkčním obranným systémem. Takový dojem může být ovšem do jisté míry klamný, když si uvědomíme, že část zeminy (blíže specifikovat nedovedeme) byla z temene pahorku z důvodu snadnějšího obdělávání v průběhu staletí snesena a dosti pravděpodobně došlo k jeho snížení a poškození také v kontextu s budováním výše zmíněné státní silnice; není vyloučené, že se na této proměně (devastaci) mohla podílet i výstavba v písemných pramenech zmiňované kylešovické tvrže (13.–15. století), třebaže archeologické

doklady její existenci právě na tomto místě nijak nenavštěvují.²⁹ Uvedené předpokládané zásahy do konfigurace terénu se ovšem musely ve větší či menší míře promítnout i do odstranění anebo výrazného poškození konstrukčních prvků souvisejících především se závěrečnými, tedy nejmladšími fázemi existence fortifikace. Zůstává proto otevřenou otázkou, jakou vývojovou etapu vlastně zachycuje námi konstatovaná situace, když indicie potenciálního násilného zániku postrádáme.³⁰ I tak lze však shrnout, že nastíněný vývoj, přes řadu nejasností omezujících flexibilitu našeho výkladu, odráží současný stav poznání tohoto výjimečného objektu a znamená nesporný kvalitativní posun ve srovnání s představami ze 40.–60. let minulého století.

3. Datování dřev, kostí a spálených obilných zrn pomocí dendrochronologie a radiokarbonové metody C14

Ze zachovalých dřevěných prvků hradby byly odebrány vzorky k dendrochronologickým analýzám. Vhodné však byly pouze ty, které pocházely z jejich základových partií, zbudovaných, tak jako celé opevnění, výhradně z dubu. K našemu velkému překvapení nemohly být z důvodu nedostatečného množství letokruhů využity pro dendrochronologická měření na první pohled mohutné kmeny, na nichž hradba spočívala; uvedený fakt vypovídá

24 M. DZIK, *Uwagi o funkcji*, s. 93–94; Týž, *Cmentarzyska i migracje. Osadnictwo w północnej części pogranicza polsko-ruskiego w XI – XII wieku w świetle materiałów ze stanowisk sepulkralnych*, in: A. Janeczek – M. Parczewski – M. Dzik, eds. *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych*, Rzeszów 2019, s. 100–101.

25 Podrobně k vývoji názorů Jerzy SIKORA, *Ethnos or Ethos? Some Remarks on Interpretation of Early Medieval Elite Burials in Northern Poland*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland, Interdisciplinary Medieval Studies 2*, Wrocław 2013, s. 414–416.

26 Výrazně např. T. KORDALA, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, zejm. s. 239–250, tam starší literatura včetně stále využívaných studií L. Rauhuta anebo T. Kiersnowské; naposledy kupř. také Katarzyna SKRZYŃSKA, *Podlaskie cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych w świetle wyników badań interdyscyplinarnych*, *Archeologia Polski* LXVII, 2022, s. 117–158, zejm. s. 146–148; připomeňme, že s varjažskými družiníky je kupř. dáována do souvislosti i známá birituální nekropole v Lutomiřsku ve středním Polsku, kde je řada pohřbů klasifikována jako hroby kamenné (s navrstvením kamenů až do 1 m); z posledních prací např. Ryszard GRYGIEL, *Cmentarzysko wareskich družynników w Lutomiřsku*, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczycy 2. Archeologia o początkach Łęczycy*, Łódź 2014, s. 689–696; k tomu kriticky J. SIKORA, *Skandynawowie*, s. 45–46; Týž, *Uwagi na temat chronologii cmentarzyska w Lutomiřsku*, in: D. Błaszczuk – A. Buko, eds. *Początki obrządku szkieletowego na ziemiach polskich w okresie średniowiecza*, Warszawa 2023, s. 111; také Andrzej BUKO, *Świt państwa polskiego*, Warszawa 2021, s. 234–236.

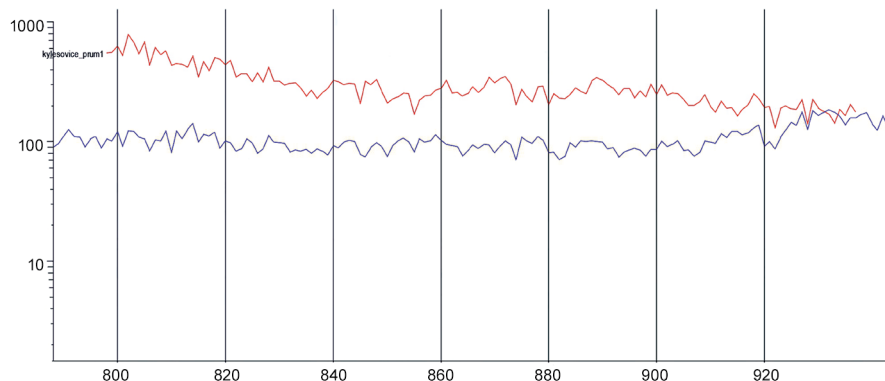
27 J. SIKORA, *Ethnos or ethnos?*, s. 417–424; M. DZIK, *Early medieval*, s. 122; Týž, *Cmentarzyska i migracje*, s. 101.

28 H. VALK, *The Zhalnik graves*, zejm. s. 742–746; V. SOBOLEV, *On the process*, s. 755.

29 P. KOUŘIL, *Slovanské osídlení*, s. 33, tam další literatura.

30 V této souvislosti musíme zmínit, že již v roce 2004 byly dendrochronologické analýze podrobeny tři dubové štípy, do té doby uložené ve Slezském zemském muzeu v Opavě, jediné dochované z výzkumu ze 40. let 20. století; nebylo ovšem zcela přesně známo, ze kterých situací a pozic pocházejí. Analýzu provedla začínající mikulčická laboratoř, dřeva však poté, bohužel, shořela při požáru mikulčické základny v roce 2007. K rozboru byly použitelné pouze dva kusy, z nichž první naznačil datum stětí po roce 951, avšak druhý, se 43 letokruhy ukončenými podkorním letokruhem, dovolil určit relativně spolehlivě rok stětí 1096; zdá se tedy, byť se jedná o jediné relevantní měření, že ještě v samém závěru 11. století patrně docházelo k úpravám či reparacím dřevěných konstrukcí (srov. P. KOUŘIL – J. GRYC 2014, *Hradiska*, s. 122).

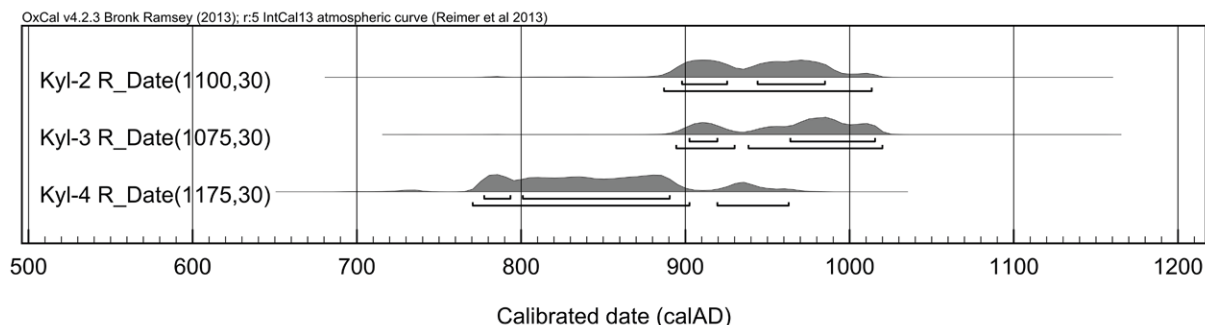
Letokruhová chronologie	T.test (podle Baillie – Pilcher)	T.test (podle Hollstein)	Synchronnost [%]	Překryv křivek [roky]	Datování
Kylesovice_prum1					
czges2016	8,21	9,75	69,60	140	937

Obr. 2.7. Opava-Kylešovice. Synchronizace křivky letokruhů (červeně) s dubovou křivkou platnou pro Českou republiku. Podle Kouřil – Gryc 2018, s. 196, Fig. 21.

Laboratorní kód	Archeologický vzorek	Druh stromu	Počet letokruhů + poslední dochovaný letokruh	Poslední měřitelný letokruh	Dendrochronologické datování
M1480	2/17	Dub	52+1ak	917	Po 923
M1481	2/18	Dub	46+6ks		Nedatováno
M1501	3/18 část 2	Dub	113+2ak	937	Po 944
M1482	4	Dub	47+32ak		Nedatováno
M1483	4/18	Dub	58+2ak		Nedatováno
M1484	4/18 část 2	Dub	108+2ak	931	Po 938
M1497	4/20–21	Dub	116+24ak		Nedatováno
M1530	4/22 část 3	Dub	105+1ak	935	Po 941
M1485	5/18	Dub	64+41ak	892	Po 938
M1486	6	Dub	77+33ak	902	Po 940
M1503	6 část 2	Dub	51+1ak	935	Po 941
J0183	6/18 část 2	Dub	35+1ak	938	Po 944
	8	Dub		Neměřeno	
M1505	8 část 2	Dub	76+24ak	904	Po 933
M1506	8 část 3	Dub	50+1ak	942	Po 948
J0155	8/17	Dub	37+ak	897	Po 903
M1507	9 část 2	Dub	60+2ak	935	Po 942
M1487	10	Dub	51+1ak	939	Po 945
M1508	10 část 2	Dub	138+1ak	138+1ak	Po 941
M1511	13 část 1	Dub	123+5ak		Nedatováno
M1498	13/20–21	Dub	96+2ak		Nedatováno
M1488	14	Dub	72+27ak	895	Po 927
M1512	14 část 1	Dub	89+2ak		Nedatováno
M1489	15	Dub	38+1ak		Nedatováno
M1515	15 část 1	Dub	132+1ak		Nedatováno
	16 B část 1	Dub		Neměřeno	
M1490	17	Dub	52+3ak	930	Po 938
M1516	17 část 1	Dub	97+2ak		Nedatováno
M1518	17 část 2	Dub	59+2ak	928	Po 935
M1519	18	Dub	103+1ak		Nedatováno
M1491	19	Dub	52+7ak	932	Po 944
M1492	20	Dub	45+2ak	931	Po 938
M1520	20 část 2	Dub	124+4ak	932	Po 941
M1493	21	Dub	59+3ak		Nedatováno
M1521	21 část 2	Dub	126+1ak		Nedatováno
M1522	23	Dub	107+5ak	933	Po 943
M1523	24 část 1,2	Dub	99+2ak	917	Po 924
J0211	26/17–18 část 2	Dub	49+1ak	933	Po 939
M1495	27/17–18	Dub	57+2ak	939	Po 946
M1524	28	Dub	88+18ak		Nedatováno
M1494	28/17–18 část 2	Dub	52+1ak	940	Po 946
M1496	30/17–18	Dub	64+6ak		Nedatováno
M1525	31 část 2	Dub	114+1ak	935	Po 941
M1526	33 část 2	Dub	67+3ak	940	Po 948
M1500	35 část 2	Dub	88+2ak	935	Po 942
M1527	37	Dub	110+1ak	936	Po 942
M1528	38	Dub	113+2ak	933	Po 940
M1529	40 část 2	Dub	96+1ak	934	Po 940

Tab. 2.1. Opava-Kylešovice. Výsledky datování vzorků z hradiska.

Obr. 2.8. Opava-Kylešovice. Kalibrační diagram vzorků pšenice jednozrnky (Kyl – 2), patní kosti ovce (Kyl – 3) a ovčího moláru (Kyl – 4) (viz pozn. 32).

o příznivých podmínkách prostředí zdejšího lužního lesa, ve kterém stromy velmi rychle rostly. K laboratornímu zpracování tak bylo vybráno 48 vzorků.³¹ U žádného z nich se však bohužel nedochovalo bělové dřevo, což mohlo být způsobeno jak jeho menší trvanlivostí, tak i případným odstraněním ještě před použitím, společně s letokruhy dřeva jádrového; podařilo se tak určit pouze rok, po kterém byly stromy poraženy, převážná většina vzorků je datována k roku 940 (průměr 937; obr. 2.7, tab. 2.1). Pokud tedy budeme počítat s maximálním počtem letokruhů bělového dřeva (25 let) a pravděpodobností, že byly částečně odsekány i letokruhy dřeva jádrového, můžeme k daným letopočtům přičíst cca 30 let. Tím se dostáváme přibližně do 60. let 10. století jako nejzazšího termínu, v němž bylo hradisko založeno, avšak lze připustit, že to mohlo být i o nějaké desetiletí dříve. Dendrochronologické rozborů doplnilo i radiokarbonové datování, které v podstatě vykazalo obdobné výsledky; C14 analýzám byly podrobeny nejen vybrané dřevěné komponenty, ale i zuhelnatělá obilná zrna z vrstvy centrálního pláta a ovčí/kozí patní kost a zub, pocházející z úrovně, do níž byly základy opevnění vsazeny (obr. 2.8).³²

4. Hmotná kultura – keramika a metalické artefakty

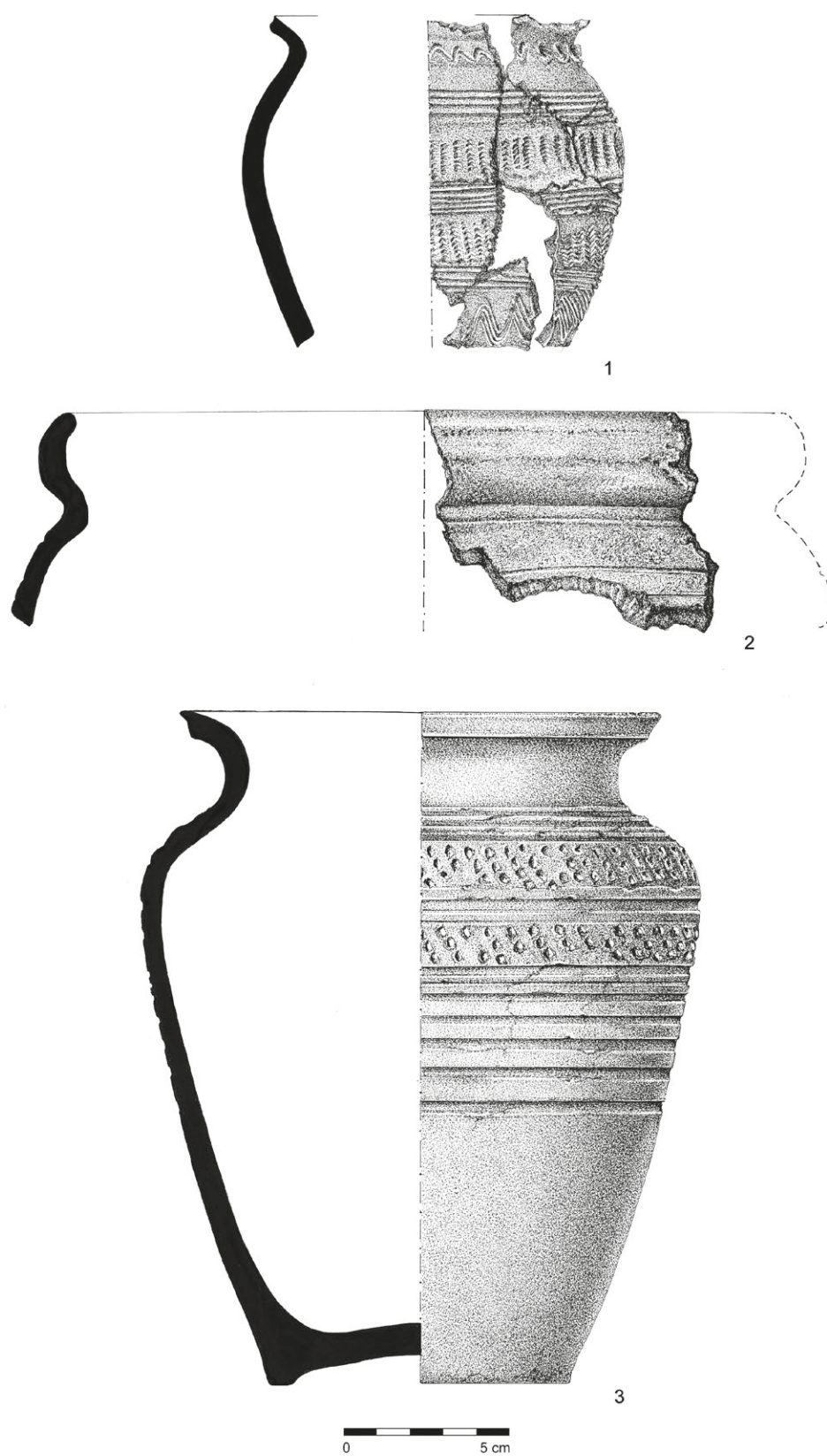
4.1 Keramika

V průběhu výzkumných sezon bylo získáno téměř pět tisíc většinou silně fragmentárních keramických zlomků, z nichž se podařilo sestavit dvě celé nádoby. Soubor je v současnosti podrobně analyzován a pracovní rozdělen do čtyř keramických skupin, prezentujících časový úsek od cca poloviny desátého věku až po století dvanácté. V následujících řádcích se ve stručné anotaci zaměříme především na stratigraficky nejstarší materiál, pocházející ze situací, které můžeme spojovat se vznikem fortifikace.

Jedná se o nevelkou kolekci, v níž převládají fragmenty zhotovené ze středně hrubé hmoty s příměsí drcených kaménků a ojediněle i písku, pálené do světle hnědé až šedohnědé barvy. Jejich převážná část je zdobena obvodovými, často hlubšími rýhami či žlábkami, kombinovanými s jednoduchou anebo vícenásobnou hřebenovou vlnicí; ta byla umístěna buď těsně pod hrdlem anebo mezi obvodovými rýhami, eventuálně tyto rýhy překrývala, někdy dokonce v několika pásmech. Ojediněle byl zaznamenán hřebenový vpich či vtlačované kolky, zcela však chybí pozdější kapkovité vseky či vrypy. V rámci tohoto souboru bylo registrováno i několik zlomků opatřených zdobenou i nezdobenou plastickou lištou; zejména lišty trojúhelníkovitého profilu výzdobu postrádaly, nicméně tělo příslušné nádoby bylo vždy bohatě dekorováno. Mezi nečetnými okrajovými

31 Dva vzorky nebyly měřitelné a patnáct se nedalo datovat; měření provedl Michal Rybníček z Lesnické a dřevařské fakulty Mendelovy univerzity v Brně. Tu je namísto připomenout, že dub, rostoucí v našich podmínkách nejen v současnosti, ale i v minulosti, vykazoval, v závislosti na svém stáří a typu lokality, v níž rostl, 5–25 letokruhů bělového dřeva, tedy počet konstantní v čase (srov. Michal RYBNÍČEK – Hanuš VAVRČÍK – Robert HUBENÝ, *Determination of the number of sapwood annual rings in oak in the region of southern Moravia*, Journal of forest science 52-3, 2006, s. 141–146; Ondřej PROKOP – Tomáš KOLÁŘ – Tomáš KYNCL – Michal RYBNÍČEK, *Updating the Czech millenia-long oak tree ring width chronology*, Tree-Ring Research 73-1, 2017, s. 47–52).

32 Měření provedla Radiokarbonová laboratoř v Poznani pod vedením Tomasze Goslara.

Obr. 2.9. Opava-Kylešovice. Keramické nálezy. Kresba J. Grieblerová.

zlomky jsou zastoupeny jak válcovitě, tak kuželovitě či nálevkovitě seříznuté exempláře, někdy s lehce vzhůru vytaženou horní hranou a sporadicky prožlabenou vnější ploškou. Dna, až na nečetné výjimky, jsou povětšinou rovná, beze stop osy hrnčířského kruhu či jiné značky. Evidovány byly rovněž větší tuhové fragmenty na vnější i vnitřní straně bez stop engoby, nesoucí obvodové rýhy společně s jednoduchou či vícenásobnou hřebenovou vlnicí anebo hřebenovým vpichem; jemně drcený grafit tu prostupuje celou hmotou střepu, který má příznačný stříbřitý lesk.³³ Celkově lze uvedenou keramiku vřadit do období kolem poloviny či za polovinu 10. století.

Z chronologického hlediska je pro svou charakteristiku významná i nádoba z výplně relativně plytké jámy situované pod vyrovnávací vrstvou, která souvisí s primární etapou výstavby opevnění (obr. 2.9: 3). Jde o štíhlejší tvar s vysoko posazenou maximální výdutí, se zvýrazněným hrdlem a nápadně dovnitř vyklenutým dnem; tělo nese dekoraci pravidelných obvodových žlábků a pásů hřebenových kolků. Právě na této nádobě lze nejlépe spatřovat určité progresivní prvky (celková tektonika, klenuté dno, zvýšené hrdlo, pásová výzdoba), postupně se prosazující v průběhu 2. půle 10. věku, jak to naznačují i některé části jiných nádob analyzovaného celku. Zřetelné analogie k ní shledáváme především v keramických celcích z Velkopolska a Dolního Slezska, odkud patrně přicházely podněty určující její celkový habitus anebo nádoba odtud mohla přímo pocházet (?).³⁴ Za ještě starší, zřejmě již z prvních desetiletí 10. věku, můžeme považovat menší neúplný hrnek zdobený na hrdle jednoduchou nízkou vlnicí a po celém těle kombinací obvodových

žlábků, hřebenových vpichů a vícenásobné vlnice (obr. 2.9: 1). Zdá se, že reprezentuje vyznívající středomohradistní tradici, i když způsob takto provedené celoplošné dekorace je v našem prostoru spíše raritní; může pocházet ze staršího sídelního horizontu předcházejícího výstavbě objektu. Pozoruhodná je také skutečnost, že jsme nezaznamenali tvary s válcovitým (cylindrickým) hrdlem, typické zvláště pro velkopolskou oblast, ale kupř. i Mazovsko, kde se začínají prosazovat v průběhu 2. půle 10. století a postupně expandují k jihu; a to ani mezi mladší kylešovickou keramikou, i když jinak jsou takto formované nádoby na Opavsku a Těšínsku od 11. věku poměrně běžné.³⁵

4.2 Metalické artefakty

Vlastním výzkumem i povrchovými sběry byl získán relativně značný počet kovových předmětů. Pocházejí jak z plochy hradiska, tak i z jeho bezprostředního zázemí, kde se uskutečnila – a nadále uskutečňuje – preventivní detektorová prospekce. Zejména díky ní byly zachráněny nečekaně rozmanité a vcelku i velmi kvalitní nálezy, byť povětšinou pocházející z nestratifikovaných pozic; je příznačné, že jejich zvýšená koncentrace se projevovala a projevuje v místech, kde v minulosti docházelo k předpokládaným významným přesunům zeminy a úpravám terénu.³⁶ Primárně se budeme věnovat zvláště těm z nich, jež mají, v souladu se zaměřením publikace, adekvátní vypovídací hodnotu a podstatně přispívají k časovému zařazení opevnění, jeho interpretaci i pochopení významu a postavení, které mělo nejen v lokální sídelní struktuře, ale i v širším historicko-geografickém kontextu.

33 Srov. Pavel KOUŘIL, *Zu den Anfängen der slawischen Graphittonkeramik in Schlesien*, in: L. Poláček, ed. *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen, Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9*, Brno 1998, s. 37–65; také Justina KOLENDA, *Forschungsprobleme bei der frühmittelalterlichen Graphitkeramik in Schlesien*, Tamtéž, s. 21–31 anebo Kinga ZAMELSKA, *Graphitkeramik in Polen – Chronologie und Verbreitung*, Tamtéž, s. 33–36 konstatují koncentraci grafitového zboží zejména na blízkém Ratibořsku (i když převážně z pozdějších časových úseků) a dále také na lokalitách soustředěných podél toku Odry (Opolí, Vratislav atd.) až do Velkopolska a na Pomoří; není vyloučeno, že právě Kylešovice mohly prostředkovat v 10.–11. století přísun této zvláštní keramiky do zmíněných destinací, když shledána byla kupř. i v legendami opředeném Wolinu situovaném při ústí Odry do Baltu (srov. Władysław FILIPOWIAK – Marek KONOPKA, *The Identity of Town Wolin, Town-State – 9th - 12th Centuries*, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 13, 2008, s. 257).

34 Srov. nejnověji Justyna KOLENDA – Kinga ZAMELSKA-MONCZAK, *The North or the South? Early medieval ceramics decorated with a zoned ornament – the result of local changes or interregional contacts?*, *Archeologické rozhledy* LXXIII-3, 2021, zejm. s. 435–436, 445–450; Krystian CHRZAN, *Opracowanie wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyńowej ze stanowiska Łozina 17, pow. Wrocławski. Wstęp do rozważań nad dziejami osadnictwa w północno-wschodniej i centralnej części obecnego Dolnego Śląska w X i XI w.*, *Przegląd Archeologiczny* 72, 2024, s. 153–185.

35 K problematice Pavel KOUŘIL – Martin WIHODA, *Etnické trojmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku*, *Archaeologia historica* 28-1, 2003, s. 86.

36 Převážnou část těchto nálezů ovšem prezentují olověná závaží různého tvaru a rozličných váhových kategorií, doprovázená menším množstvím drobných olověných hříven. Dodejme, že lokalita je velmi dobře přístupná a od doby používání detektorů kovů hojně a pravidelně navštěvovaná a vytěžovaná, takže je téměř jisté, že řada tímto způsobem získaných artefaktů se nachází v privátním držení.

K neobvyklým avšak klíčovým artefaktům náleží z tohoto pohledu kolekce 17 bronzových kování, která byla součástí mužských opasek,³⁷ případně i koňského uzdění či kožené sumky, z nichž přibližně šest můžeme klasifikovat jako koncová nákončí. V českém prostředí je tato drobná kovová industrie naprosto unikátní záležitostí a pokud je nám známo, představuje i v užším středoevropském milieu nejrozsáhlejší sestavu tohoto typu okras pocházejících z jedné lokality, majících, jak si dále ukážeme, nepochybný vztah zejména k východoevropskému (Pobaltí, Bělorusko, Ukrajina, Rusko), ale i skandinávskému okruhu 10.–11./12. století;³⁸ právě na těchto teritoriích nacházíme v masovém zastoupení jejich věrné obdoby.³⁹ Pokusme se je nyní podrobněji rozebrat a zařadit. Zdůrazněme přitom, že pro jejich bližší klasifikaci a časové i provenienční začlenění nám byla oporou především sumarizující práce ruských badatelů prezentovaná v této publikaci, nově podávající vymezení a charakteristiku čtyř základních výrobních okruhů, produkujících tyto okrasy v enormních sériích,⁴⁰ ale i řada dalších statí, pokrývajících oblasti s výskytem sledovaných ozdob.⁴¹ Těmito čtyřmi primárními produkčními okruhy identifikovanými a definovanými na území současného evropského Ruska a Ukrajiny jsou volžsko-bulharský, pokamský (permské Předuralí),

středodněperský a novgorodský (tzv. severozápadní region – novgorodská země); mimo to jsou zde, třebaže spíše ojediněle, přítomny rovněž výrobky „čistě“ chazarské, bulharské a staromaďarské a pochopitelně ve větším rozsahu i skandinávské. Opasky samotné jsou tu považovány za statutární symboly především bojovníckých elit (i když ne ve všech případech), za odznaky jejich společenského postavení i kulturní identity, jež měly vedle nepochybné utilitární funkce také význam ideologický, apotropaický, obřadní či religijní, ale mohly kupř. vyjadřovat i etnickou příslušnost apod.;⁴² vycházely z kočovnických tradic euroasijských stepí, kde svoji roli hrál i počet dekorativních prvků a způsob jejich rozmístění na opasku.⁴³

V kylešovickém konvolutu jsou nejpočetněji zastoupena opasková kování (eventuálně i kování koňské ohlávky), jež jsou charakteristická pro severozápadní teritoria Staré Rusi. Tam je výskyt těchto ozdob a výjimečně i kompletních pásových garnitur (zejména v hrobových celcích), na rozdíl od jejich jižních a (severo)východních částí, kde je masové užívání opasek s aplikovanými kovovými okrasami typické zejména pro 10. století, poměrně pozdní; nejstarší kusy jsou tu spjaty až s 11. věkem, jakkoliv lze připustit časnější výskyt, již z přelomu 10. a 11. století. Zdejší (tzv. novgorodské) opasky jsou trojdílné,

37 Opasky, jako součást kroje, se výjimečně vyskytly i v ženských hrobech např. ve švédské Birce, naopak ve Šlesviku (severovýchodní část Německa) doby vikinské byl konstatován jejich téměř stejný počet jak v mužských, tak i v ženských pohřbech (Silke EISENSCHMIDT, *Grabfunde des 8. bis 11. Jahrhunderts zwischen Kongeå und Eider I, II*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete, Band 5.1, 5.2, Neumünster 2004, s. 121–124).

38 K charakteristice jednotlivých geografických součástí Staré Rusi a jejich rozhodujících center či aglomerací z pohledu historie a především archeologie v 9. a 10. století srov. Nikolaj A. MAKAROV, ed. *Die Rus' im 9. – 10. Jahrhundert. Ein archäologisches Panorama*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 14, Kiel 2017.

39 Především ve vznikajících centrech moci (ale nejen tam), jakými byly kupř. Novgorod, Pskov, Polock, Vitebsk, Gnězdovo, Černigov, Kyjev a další, jež byla v různé míře archeologicky zkoumána, byly zaznamenány řádově tisíce kování sledovaného typu; jen ve shrnující práci na dané téma z přelomu milénia jich bylo zaregistrováno více jak tři tisíce s dovětkem, že další rozsáhlá část není zpracována (Veronika V. MURASHEVA, *Drevněrusskije remennyye nabornyye ukraseniya (X–XIII vv.)*, Moskva 2000, s. 3).

40 Viz kapitola 6 shrnující dosavadní poznatky často publikované jen v obtížně dostupných textech.

41 Z těch důležitějších uvedme alespoň následující Veronika V. MURASHEVA, *Skandinavskije nabornyye remennyye nakladki s territorii Drevnej Rusi*, in: T. A. Puškina, ed. *Istoričeskaja archeologija. Tradicii i perspektivy. K 80-letiju so dňa roždženiya D. A. Avdusina*, Moskva 1998, s. 154–164; Táž, *Drevněrusskije remennyye*; Táž, *Kompositgürtel altrussischer Krieger aus dem 10. und dem Beginn des 11. Jahrhunderts*, Eurasia antiqua 12, 2006, s. 353–368; Kirill A. MICHAJLOV, *Drevněrusskije nabornyye pojasa XI–XII vv.: severnaja i južnaja tradicija*, in: N. A. Makarov, ed. *Rus v IX–XIV vekach. Vzaimodějstvie Severa i Juga*, Moskva 2005, s. 132–144; Kirill A. MICHAJLOV [MICHAJLOV], *Chamber-graves as Interregional Phenomenon of the Viking Age: from Denmark to Old Rus'*, in: M. Rębkowski, ed. *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarnej wieków średnich*, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne 1, Wolin 2011, s. 205–211; Kirill A. MICHAJLOV – Vladislav Ju. SOBOLEV, *Novgorodskije nabornyye pojasa XI–XII vv.*, Archeologičeskije vesti 7, 2000, s. 222–228.

42 Veronika V. MURASHEVA [MURASHEVA], *Warrior's Belts in the System of Early Medieval Cultural Values. Some Notes on the Adoption of a Socially Meaningful Cultural Element*, in: G. De Boe – F. Verhaeghe, eds. *Art and Symbolism in Medieval Europe. Paper of the „Medieval Europe Brugge 1977“ Conference – Volume 5*, Zellik 1977, s. 113–118; v některých regionech (ugrofinské a smíšené slovansko-finské osídlení) však byly v nezanedbatelném měřítku užívány i řadovým obyvatelstvem; také Władysław DUCZKO, *Status and Magic. Ornaments Used by the Bodzia Elites*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* 27, Leiden – Boston 2015, s. 214–215.

43 K. A. MICHAJLOV – V. V. SOBOLEV, *Novgorodskije*, s. 222; Ingmar JANSSON, *Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien*, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 69, 1988, s. 607–612.

spojované dvěma litými bronzovými kroužky, což je považováno nejspíše za vliv baltský⁴⁴ (dva takové, nestejně velikosti, kruhové a nezdobené, byly nalezeny i v Kylešovicích – obr. 2.10: 8)⁴⁵ a opatřené na jednom konci přezkou, na druhém nákončím; veškerá tato industrie byla odlita z mědi anebo vícenosložkové slitiny s převažujícím měděným základem a je považována za dobrý chronologický indikátor.⁴⁶

Naše exempláře, jež přisuzujeme novgorodskému centru (obr. 2.10: 3, 7, 8, 10, 11, 12), mají v převaze jazykovitý (štitovitý) tvar a s výjimkou jednoho zástupce z lisovaného mosazného plechu (obr. 2.10: 7) jsou cele odlévány ze slitin mědi, přičemž majoritní legující přísady představují olovo a cín, zcela výjimečně i zinek (to ostatně platí i pro výrobky ostatních výrobních okruhů);⁴⁷ z tohoto materiálu byly hotoveny i zahrocené úchyty pro připevnění na opasek, připájené na jejich rubovou stranu, a stejně tak i ojediněle používané nýtky. Významným svorníkem těchto artefaktů je jejich dekorace, reprezentovaná zejména různě pojatými

volutovými (spirálovitými) motivy, tedy výzdobnými prvky, procházejícími mnoha kulturami po dlouhá tisíciletí. V průběhu 9. věku se takto zdobené předměty velmi kvalitního řemeslného (i uměleckého) provedení začaly uplatňovat i v severských zemích (zejména Dánsko, Švédsko), odkud se měly postupně, v souvislosti s expanzí Normanů na východ, dostávat taktéž do tamních končin. Zde pak nalezeny po dobu více jak dvou století široké uplatnění nejen u vlastních Skandinávů, ale poznenáhlu i u místní populace, postupně asimilující nově přichozí;⁴⁸ odtud se poté zpětně (počítaje v to i opasková kování) dostávaly na finské a švédské území včetně přilehlých ostrovů.

Můžeme-li čtyři kování této skupiny, jak jsme již zmínili, považovat za kování koncová (obr. 2.10: 7, 10, 11, 12), mající četné paralely,⁴⁹ lze drobnější a masivnější pětiúhelný tvar s naznačením plastického reliéfu (obr. 2.10: 3) pokládat buď za součást výzdobné sestavy plochy opasku anebo koňského uzdění; takto formované okrasy jsou opět typické především

44 V. V. MURÁŠEVA, *Drevněrusskije remennyje*, s. 96; K. A. MIKHAILOV, *Uppland*, s. 206–207; nejbližší českým zemím byl takto konstruovaný opasek, v němž byly ovšem použity tři spojovací kroužky, nalezen na pohřebišti v Bodzi, v regionu Kujav, ve středním Pověslí (W. DUCZKO, *Status and Magic*, s. 215).

45 Lze však také připustit, že menší z obou kroužků mohl být součástí složitějších ozdob souvisejících s oděvem (Irina Je. ZAJCEVA, *Izdelija iz cvetnyh metallov i serebra*, in: S. D. Zacharov, ed. *Archeologija severnorusskoj děrevni X–XIII vekov. Sredněvěkovyje poselenija i mogilniki na Kubenskom ozere. Tom 2. Materialnaja kulturnaja i chronologija*, Moskva 2008, s. 75–76, 84).

46 Podrobně k tomuto typu kapitola 6.

47 Nedestruktivní analýzy (pXRF) provedl Matěj Kmošek (Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.) pomocí přístroje Niton XL3t GOLDD+ za použití módu General metals – Small Spot; na každém kování bylo provedeno šest až deset bodových měření (avers, revers, profil). Samotné zhotovení bylo proveditelné více způsoby, přičemž nejvíce byla používána metoda odlévání na ztracené jádro (ztracený vosk), sestávající z několika kroků; je uváděno osm technologických schémat, z nichž šest je právě svázáno s odléváním pomocí voskového modelu (podrobně Natalia [Natalja] ENIOSOVA [JENIOSOVA] – Veronica [Veronika] MURASHOVA [MURÁŠEVA], *Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of the 10th Century AD*, *Journal of Archaeological Science* 26, 1999, s. 1093–1100; V. V. MURÁŠEVA, *Kompositgürtel*, s. 353–356; Táž, *Drevněrusskije nabornyje*, s. 8–14; Karol ŻOŁĘDZIOWSKI, *Języckowate okucie końca pasa z Radomia*, *Radomskie Studia Humanistyczne* 1, 2013, s. 326–327, včetně experimentu).

48 Władysław DUCZKO, *Moc spirali. Historia motywów wolutowych we wczesnej sztuce europejskiej*, in: S. Moździoch, ed. *Wędrówki rzeczy i idei w średniowieczu. Spotkania bytomskie V*, Wrocław 2004, s. 159–171; k pronikání, násilnému ovládnutí a asimilaci např. Fjodor ANDROSHCHUK, *The Vikings in the East*, in: S. Brink – N. Price, eds. *The Viking world*, London – New York 2008, s. 532–536; Fedir [Fjodor] ANDROSHCHUK, *Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium*, Uppsala 2013; Týž, *Vikings in the East: Collective Violence and Preventive Strategies in a Comparative Perspective*, in: A. Pedersen – S. Sindbaek, eds. *Viking Encounters. Proceedings of the eighteenth Viking congress, Denmark, August 6–12, 2017*, Aarhus 2020, zejm. s. 55–56; Marika MÄGI, *The Viking Eastern Baltic*, Leeds 2019, zejm. s. 31–44; Matthias TOPLAK, *Die Gründer Russlands? Die Kiewer Rus*, in: J. Staeker – M. Toplak, eds. *Die Wikinger. Entdecker und Eroberer*, Berlin 2020, zejm. s. 253–259; Nikolaj MAKAROV, *‘Vikings’ and the formation of the new identities and new centres of power in the Upper Volga*, in: H. L. Aannestad – U. Pedersen – M. Moen – E. Naumann – H. Lund Berg, eds. *Vikings Across Boundaries. Viking-age transformations. Volume II*, London – New York 2021, zejm. s. 152, 156, 160 sq. a celá řada dalších prací.

49 Srov. především V. V. MURÁŠEVA, *Drevněrusskije remennyje*. Zajímavým dokladem širokého uplatnění takto utvářených zdobených opaskových kování i daleko na východě ruské země jsou kupř. dva příklady z lokality Šekšovo v Suzdalském Opolí v horním Povolží, datované do 10. až počátku 12. století; svým celkovým habitem odpovídají téměř do detailu kylešovickému artefaktu prezentovanému na obr. 2.10: 11. Domníváme se, že tyto předměty musely se značnou pravděpodobností pocházet z jedné formy a spatřit světlo světa ve stejné dílně, činné asi někde na severozápadní Rusi, i když stoprocentně nemůžeme, vzhledem k místu výskytu a naprosté převaze výrobků volžsko-bulharské proveniencí (Šekšovo), vyloučit jejich původ v některém ze zdejších, na vysoké úrovni pracujících center (?); podávají však svědectví o značné mobilitě svých nositelů jako příslušníků vyhraněné sociální skupiny, třebaže v severovýchodních regionech bylo rozšíření zdobených opasků, v důsledku jejich masové produkce, běžné i v rurálním prostředí (srov. Irina Je. ZAJCEVA, *Dětali pojasnnoj garnitury iz Šekšova v Suzdalskom Opolje*, in: P. G. Grigorjevič, ed. *Goroda i vesi sredněvěkovoj Rusi. Archeologija, istorija, kulturnaja, Moskva – Vologda 2015*, s. 189, 198; také Nikolaj A. MAKAROV, ed., *Archeologija suzdalskoj zemli. Tom 1. Rasselenie i kulturnyj landšaft*, Moskva – Vologda 2023, s. 51, 53).

Obr. 2.10. Opava-Kylešovice. Odlévané bronzové artefakty. 1–13 – ozdobná především opasková kování, 14 – opasková přezka, 15 – závěsný křížek. Kresba J. Grieblerová (1–14); S. Plchová (15); foto J. Foltýn (1–14), P. Růžičková (15).

pro severozápadní Rus, když naprosto totožné kusy shledáváme kupř. v Bělorusku (gomelská oblast), kde jsou kladeny do 11.–12. století.⁵⁰ Přibližně do stejného časového úseku (cca od poloviny 11. věku výše) je pak přijatelné datovat i jednoduchou lyrovitou přezku s chybějícím trnem zdobenou příčným žlábkováním (obr. 2.10: 14), náležející k nejčastěji užívanému typu přezek na sledovaném teritoriu.⁵¹

Další dvě kování bychom mohli s relativně vysokou mírou pravděpodobnosti přisoudit některé z dílen působících v rámci Volžského Bulharska. Prvním z nich je drobný exemplář srdcovitého tvaru nesoucí stylizovaný rostlinný ornament (kvítek se třemi okvětními lístky a bočními lístky ohnutými směrem dolů), na zdejších výrobcích nejoblíbenější (obr. 2.10: 2); poškození pláště není druhotné, jde o výrobní vadu, kdy ve voskovém modelu (voskovém plátu) pro odlévání vznikly trhliny, které nebyly zaceleny a projeví se i ve výrazu finálního produktu.⁵² Druhý artefakt, s horní stranou cele vykrojenou ve tvaru širokého písmene V, je pokryt úponkovitým symetrickým ornamentem (obr. 2.10: 5); jde o koncové kování, v jehož výřezu spočívala poslední okrasa srdčitého anebo zahroceného provedení, upevněná na koženém či jiném organickém materiálu. Produkce volžsko-bulharských pásových

garnitur je v masovějším měřítku spjata s 2. polovinou 10. století a trvala přibližně do poloviny věku následujícího. Opaskové ozdoby tohoto výrobního okruhu byly velmi oblíbeny a importovány daleko na západ, opět jsou tedy známy ze severozápadní Rusi, včetně dnešních běloruských lokalit, ale nalezeny byly taktéž, zvláště v pozdní době vikinské, i ve Skandinávii, kde se nevylučuje lokální napodobování podle východních (orientálních) předloh.⁵³

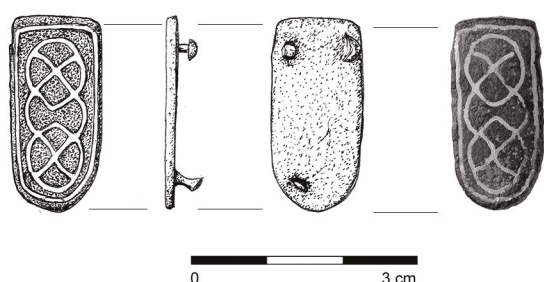
S pokamským (předuralským) výrobním centrem pak spojujeme rovněž dvě lehce vypouklé okrasy srdcovitého a štítového formátu; první s obdélným výřezem a druhou s kruhovým očkem (obr. 2.10: 4, 6), jejichž pomocí byly upevněny přídatné poboční řemínky hlavního opasku. Zastupují tvary vycházející z volžsko-bulharských předloh, které zde byly kopírovány, ale současně tu docházelo i k uplatnění vlastních svěbytných typů, jejichž charakteristickým výzdobným rysem je květ s mnoha okvětními lístky (motýlovitý vzor) a mimo jiné již zmíněný obdélný výřez. Uvedený proces je příznačný zejména pro závěr 10. a 1. polovinu 11. věku. Kování, vzniklá v této příuralské zóně, se více či méně ojediněle měla dostávat za její hranice. Analýzy prokázaly, že převládajícím materiálem použitým na jejich zhotovení byl bronz s vysokým obsahem

50 Kristina A. LAVYŠ, *Chudožestvennyje tradicii vostočnoj i vizantijskoj kultury v iskusstve sredněvěkovykh gorodov Bělarusi (X–XIV vv.)*, Minsk 2008, s. 127, 200.

51 Pokud je nám známo, jde v současnosti o jediný originál z českých zemí. Dle stále platné klasifikace Zofie HOŁOWIŃSKIE, *Uwagi o typologii i chronologii wczesnośredniowiecznych sprzączek lirowatych na podstawie okazów znalezionych w Polsce*, *Archeologia Polski* VIII-2, 1963, s. 385–394 lze přezku přiřadit k její variantě IV; tímto způsobem utvářené přezky doznaly značného teritoriálního rozšíření, a to především směrem západním, když desítky kusů máme k dispozici z polských lokalit (srov. např. Marcin WOŁO-SZYN, *Między Gnieznem, Krakowem a Kijowem. Archeologia o wczesnośredniowiecznych relacjach polsko-ruskich i formowaniu polsko-ruskiego pogranicza*, in: M. Dębiec – M. Wołoszyn, eds. *U źródeł Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, *Collectio Archaeologica Ressorviensis* V, Rzeszów 2007, s. 187; Tomasz KURASIŃSKI – Kalina SKÓRA, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. Piotrkowski*, Łódź 2012, s. 64–65; Michał DZIK, *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej stan 1, woj. Podlaskie (badania 1951–1978). Tom II*, Białystok 2014, s. 187–188), ale přítomny jsou mimo jiné i v Karpatské kotlině (srov. László RÉVÉSZ, *Lyraförmige Schnallen in dem Karpatenbecken*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39, 1987, s. 257–285; Mária WOLF, *Nielló díszes bronz csat Edelény-Borsodról*, *A Herman Ottó muzeum évkönyve* XLIII, 2004, s. 139–159). Evidovány jsou, třebaže nepřiliš často, i v severovýchodních oblastech Staré Rusi (např. Suzdal, Tarbajevo – srov. Nikolaj A. MAKAROV, ed., *Archeologija suzdalskoj zemli. Tom II. Kultura, obščestvo, indentičnost*, Moskva – Vologda 2023, s. 235, 294).

52 Naprosto totožná srdcovitá kování (stejná vegetabilní výzdoba i rozměry) byla zjištěna např. na mohylovém pohřebišti ve švédském Skopintullu (Uppland), datovaném do 10. století (Charlotte HEDENSTIERNA-JONSON – Lena HOLMQUIST, *The oriental mounts from Birka's Garrison: an expression of warrior rank and status*, *Antikvariskt arkiv* 81, Stockholm 2006, s. 25). Zcela identické předlohy (vzory) pro takové okrasy produkované volžskými dílnami pocházejí z chazarského kulturního okruhu, kde jsou datovány do závěru 9. a na samý počátek 10. století (Andrej G. ŠPILEV, *Metalličeskije predmety kruga „chazarskich drevnostej“ VIII–X vv. iz Kurskoj oblasti (Rossija)*, in: V. N. Kovalevskij, ed. *Estestvennonaučnyje metody v izučenii i sochranenii pamjatnikov kostenkovsko-borščevskogo archeologičeskogo rajona. Materialy Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii (Voroněž, 15–17 sentjabrja 2016 g.)*, Voroněž 2017, s. 181, 194); relativně často jsou logicky zastoupeny i ve staromaďarském prostředí. Nedávno byla publikována sestava pěti takových kování i z Czerchova nedaleko Łęczycy (na polském území unikátní), jež je zde právě se Starými Maďary (?) spojována a vrocena před druhou vývojovou fází (přibližně 905–950) zdejšího hradiska (?), srov. Ryszard GRYGIEL – Waldemar STASIAK – Michał GRYGIEL, *Gród w Czerchowie w świetle badań archeologicznych*, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczycy 4. Przedpiastowski gród w Czerchowie*, Łódź 2024, zejm. s. 414–420, tam uvedena řada analogií.

53 Např. I. Je. ZAJCEVA, *Dětalj pojasnoj*, zejm. s. 192–193; Natalja B. KRYLASOVA, *Ob odnom iz děkorativnykh elementov mužskogo pojasa XI v. (po materialam Rožděstvenskogo mogilnika v Permskom kraje)*, *Archeologija evrazijskich stěpej* 6, 2019, s. 113, 115; K. A. LAVYŠ, *Chudožestvennyje*, s. 126; Michael Müller-Wille, *Fremdgut und Import östlicher Provenienz in Schleswig-Holstein (9–12. Jahrhundert)*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 1988, s. 778.

Obr. 2.11. Rakvice, okr. Břeclav. Odlévané opaskové kování. Kresba L. Dvořáková, foto M. Svobodová.

cínu, což je pro zdejší výrobky typické, a tomu odpovídají i výsledky rozboru obou kylešovických nálezů.⁵⁴

Opasková kování ani jiné předměty, jež bychom mohli jednoznačně ztotožnit s poměrně přesně ohraničenou produkcí středodněperského výrobního centra (tzv. černigovská škola), nejsou v kylešovickém setu přítomny. Nicméně z hlediska provedení výzdoby můžeme dát, s jistým otazníkem, s touto oblastí do souvislosti poněkud „záhadné“ velmi drobné kování štítovitěho až srdcovitěho tvaru s rostlinným motivem (trojlístky). Nejsme si totiž zcela jisti, zda je uvedený dekor proveden inkrustační technikou anebo pracovním postupem tzv. černění (obr. 2.10: 1).⁵⁵ To je způsob výzdoby mající antické kořeny a uplatňující se na Rusi zpočátku výhradně v souvislosti s vojenským prostředím, který sem byl nejspíše přenesen z chazarského kaganátu (patrně i s chazarskými mistry) po jeho zániku a zapustil zde již během 2. poloviny 10. věku relativně hluboké kořeny, zejména pak v dílnách kyjevských a černigovských. Samotnými ruskými řemeslníky měl být uplatněn až později, v průběhu pokročilého 11. století, a přetrvat měl do vrcholného středověku. Vzhledem k tomu, že příslušné analýzy neprokázaly u našeho kování významnou přítomnost ani stříbra, ani síry, což jsou v případě

aplikace černění bazální prvky, kloníme se k závěru, že zde byla použita technika niela.⁵⁶ Černění bylo ovšem rozpoznáno na tvarově, rozměry i výzdobou naprosto shodném výrobku, získaném z vrstvy konce 10. až počátku 11. století v nevelké pevnosti Sarkelu (nazývané také Bílá věž) na dolním Donu, situované na hranicích kaganátu, takže nelze zcela vyloučit ani možnost, že kylešovická ozdoba může pocházet právě z tohoto místa.⁵⁷ Obdobné kordiformní kusy se stejným dekorem provedeným nielem, u nichž je předpokládán orientální původ, známe např. i z ostrova Gotlandu a přilehlého švédského teritoria, jež jsou na orientální opaskové okrasy v pozdní době vikinské (cca konec 10. století – období kolem roku 1100) i v následujícím 12. věku velmi bohaté.⁵⁸ K černigovské škole bychom však mohli přiřadit drobné nákončí štítovitěho až oválněho tvaru nedávno nalezené na katastru jihomoravských Rakvic (okr. Břeclav). Je vyrobeno na bázi mědi (93,1 % + minimální množství cínu a olova) a nese geometrickou výzdobu (dva ovály nad sebou propojené jednoduchými protilehlými na koncích se křížícími obloučky) provedenou stříbrnou tauzií (Ag 98,3 %); linka stříbrného drátku lemuje i obvod artefaktu, na rubové straně jsou patrné pozůstatky tří háčků sloužících k upevnění na opasek (obr. 2.11). Takto formovaná a ornamentovaná kování nejsou příliš častá, analogie jsou známy z Gnězdova, Kyjeva či Novgorodu (viz pozn. 54).

Pro zbývající dvě bronzová kování jen obtížně hledáme přímé analogie a časové i provenienční zařazení. Netypický je zejména tvar, sestávající ze dvou lehce vypouklých vzájemně propojených kruhových částí, po obvodu opatřených ostrými zářezy, připomínajících ozubené kolečko (obr. 2.10: 9). Na zploštělých vrchlících je jako výzdobný prvek uplatněn motiv rozety tak, jak ji např. známe z malých drobných knoflíků, jimž je přisuzován východní původ;⁵⁹ o upevnění na organický podklad svědčí dva poškozené háčky, vycházející na reverzní straně ze

54 Kapitola 6.

55 Černění je technologický proces, při kterém se slitina stříbra s vysokým obsahem síry pevně spojuje se stříbrným podkladem, tj. vlastním odlitkem (výrobkem) provedeným ve stříbře, méně často ve zlatě; buď může být jeho celá plocha pokryta černí a do ní vyryt požadovaný ornament světlých tónů, anebo byl černí vyplněn pouze rytý dekor na světlém pozadí.

56 K prvkovému složení niela na základě aktuálních rozborů tímto způsobem zdobených křížků 10.–13. století srov. Anastasia Yu. LOBODA – Anastasia V. MANDRYKINA – Irina E. ZAYTSEVA [ZAJCEVA] – Elena Yu. TERESCHENKO – Ekaterina B. YATSISHINA, *Electron Microscopy Studies of the Composition and Microstructure of the Niello of Objects of Personal Piety of the XI–XIII Centuries from Suzdal'skoe Opol'e*, *Nanotechnol Russia* 17–5, 2022, s. 655–665.

57 Tamara I. MAKAROVA, *Černěvoje dělo dřevněj Rusi*, Moskva 1986, zejm. s. 7, 26–29, 33, 112–124; v Sarkelu pracovaly dílny (dílna) využívající černění až do počátku 12. století.

58 Ture J. ARNE, *La Suède et l'Orient: études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des Vikings*, Uppsala 1914, s. 149; I. JANSSON, *Wikingerzeitlicher*, s. 612; K. A. MICHAJLOV, *Drevněruskije nabornye*, s. 142.

59 Např. švédská lokalita Birka (T. J. ARNE, *La Suède*, s. 157); řadu paralel lze samozřejmě shledat na Rusi i ve staromadžarském

středu vyklenutých částí. Na ruských lokalitách bylo prozatím zachyceno pouze jedno takto zhotovené kování v horním Povolží, jehož datace je ovšem nejistá,⁶⁰ další bylo zcela nedávno získáno v kaliningradské enklávě (dříve domovina pruských Sambů).⁶¹ Vzhledem k tomu, že náš nález je přípustné se značnou mírou probability klást do poslední třetiny 10. až konce 11. století (srov. dále), lze zvažovat obdobné chronologické zařazení i u obou uvedených kusů – ruského a baltského. Netradiční forma provedení, relativní složitost výrobku i místo nálezu jednoho z exemplářů nás vedou k úvaze pokládat je za možný výtvar volžsko-bulharských dílen.

Druhým neobvyklým a zároveň i posledním artefaktem ze skupiny opaskových kování je delší štíhlé původně zřejmě pocínované jazykovité nákončí, na jednom konci zašpičatělé, na druhém ukončené stylizovanou hlavičkou připomínající dravého ptáka se zvýrazněným zobákem (obr. 2.10: 13). Značně setřelou výzdobu bychom s otazníkem mohli

interpretovat jako delší lodyhu na vrcholu osazenou květem, z níž po obou stranách symetricky vyrůstají drobné lístky; k upevnění na řemen sloužily tři zahrocené háčky. Jediné tvarově podobné nákončí orientálního typu, avšak větší a dnes již bohužel ztracené, nesoucí na povrchu imitaci reliéfně provedených arabských liter, je uváděno z neznámého místa ostrova Gotland a řazeno do pozdní doby vikinské.⁶² Zdá se, že v tomto případě, jelikož nápis nedává smysl,⁶³ může jít o lokální napodobeninu anebo výrobek některé z volžsko-bulharských dílen. Tam mohla vzniknout taktéž kylešovická okrasa, třebaže její původ i někde na území chalífátu nemusí být zcela od věci (?).⁶⁴

Pro úplnost dodejme, že z českých zemí máme k dispozici ještě tři další jazykovitá kování, více-méně přináležející ke skupině sledovaných opaskových ozdob. Jedno z nich, zdobené spirálovitým (volutovým) motivem, pochází z dlouhodobě zkoumaného hradiska Libice nad Cidlinou spojovaného

prostředí. Rozetovitá kování a princip rozety jsou považovány za stepní element, proniknuvší z chazarské oikumeny k Volžským Bulharům, kde našel uplatnění v produkci zdejších dílen (srov. také Ludwika JOŃCZYK – Aneta GOŁĘBIEWSKA-TOBIASZ, *Zbrojni kupcy z Szurpił. Na szlaku ze Skandynawii do Bułgarii Nadwołżańskiej*, Warszawa 2021, s. 21–31).

60 Bylo nalezeno na venkovském sídlišti Krapivije nedaleko města Suzdal, blíže je však, bohužel, jen obtížně časově vročitelné, neboť bylo vyzvednuto pomocí detektoru kovů z povrchové vrstvy; za sdělení děkuji Irině Je. Zajcevě z Archeologického ústavu RAV v Moskvě.

61 Jde rovněž o zcela nové a nepublikované kování pocházející z detektorové činnosti, a to z otevřeného sídliště Privolnoje, datovaného do konce 11. až počátku 13. věku a situovaného na pobřeží Baltského moře nedaleko Kaliningradu; za možnost uvedení tohoto údaje děkuji Konstantinu N. Skvorcovovi z Archeologického ústavu RAV v Moskvě; k lokalitě nejnověji Aleksandr CHOCHLOV – Konstantin SKVORCOV – Jarosław A. PRASSOLOV, *On the Contacts of the Inhabitants of the Unfortified Settlement Privol'noe-1 on the Kaliningrad Peninsula at the End of the 11th-13th Centuries AD*, in: A. Nieuwhof – E. Knol – H. van der Velde, eds. *Making Places, Making Lives. Landscape and Settlement in Coastal Wetlands. Proceedings of the 72nd Sachsensymposium 9-12 October 2021 Castricum-Alkmaar, Neue Studien zur Sachsenforschung 14, Wendeburg 2024*, s. 161–168, řada zdejších nálezů signalizuje zřetelné vztahy k oblastem Staré Rusi a její materiální kultuře.

62 I. JANSSON, *Wikingerzeitlicher*, s. 611–612; ten, s odvoláním na Holgera ARBMANA, *En arabisk inskrift från Gotland*, *Gotländskt arkiv* 28, 1956, s. 31–38) hovoří o palmetovém ukončení kování, nikoliv o ptačí hlavičce; má to svoje opodstatnění, neboť pokud bychom připustili jeho výrobu v islámském světě, kde není povoleno jakýmkoliv způsobem zobrazovat živé bytosti, nemůžeme „ptačí“ ukončení akceptovat; srov. Lena THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands 2. Typentafeln*, Stockholm 1998, Taf. 133. Ovšem čtyři takto ukončená nákončí, dosud nepublikovaná, jejichž povrch je cele opatřen zvláštním kapkovitým dekorem evokujícím ptačí peří, jsou vystavena v muzeu na piastovském hradisku ve velkopolské Gieczu (Hedč); dle sdělení Terezy Krysztofak, vedoucí archeologických výzkumů na hradisku a v jeho předpolí, které děkuji za umožnění zveřejnit tuto informaci, byla kování nalezena detektorovou prospekci v poloze Giecz-Grodziszczko a rámcově datována do 10.–11. století. V aglomeraci Hedče 10. století je obecně konstatována zvýšená přítomnost importů, především skandinávských a ruských, na jiných lokalitách tohoto typu v tak vysokém počtu nezachycená (srov. Michał KARA, *Ze studiów nad elitarną kulturą ludności grodów tzw. centralnych państwa pierwszych Piastów, czyli ponownie o wczesnośredniowiecznym grzebienu ze Stroszek pod Gieczem. Ujęcie porównawcze*, *Slavia Antiqua LX*, 2019, s. 176). V kontextu s uvedeným bychom neměli opomenout ani štíhlé jazykovité kování s lehce zašpičatělým palmetovým ukončením nalezené v Igołomi, které je však považováno za památku staromadžarského charakteru a datováno do závěru 9. až 1. poloviny 10. století (Jacek POLESKI, *Małopolska w X w. w świetle źródeł archeologicznych*, in: A. Różański, ed. *Gemma gemarum I. Studia dedykowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz*, Poznań 2017, s. 180).

63 Není to nic překvapivého, takové pseudonápisy se, mimo jiné, uplatnily kupř. i na bimetalických puncovaných závažích a jsou tímto způsobem „signovány“; jsou známy z rozsáhlého prostoru od dolního toku řeky Kamy až po západní Norsko; na jejich pólech se objevovala především simplifikovaná imitace šahády (formule vyznání víry) (k tomu např. Tatjana BERGA, *The Distribution and Chronology of Trading Equipment in Present-Day Latvia in the Tenth to Thirteenth Centuries*, *Archaeologia Baltica* 24, 2017, s. 66–67; Michail O. ŽUKOVSKIĬ, *Sredněvěkovye vėsovyje girki s podraženijami arabskim nadpisjam*, *Povolžskaja archeologija* 26–4, 2018, s. 117–136). Naproti tomu jsou k dispozici např. německé ražby 11. století ovlivněné byzantsko-arabskými vzory, na nichž jsou uvedeny přejaté arabské nápisy – sůry (srov. Vera HATZ – Ulla S. LINDNER WELIN, *Deutsche Münzen des 11. Jahrhunderts nach byzantisch-arabischem Vorbild in den schwedischen Funden der Wikingerzeit*, in: N. L. Rasmusson – L. O. Lagerquist, eds. *Commentationes de nummis saeculorum IX – XI in Suecia repertis*, Stockholm 1968, s. 1–38).

64 Rusky či ukrajinsky psaná odborná literatura takový typ kování, pokud je nám známo, neuvádí.

Obr. 2.12. Opava-Kylešovice (3–4, 7–8), Jihlavsko (1), Víceměřice (okr. Prostějov, 2), Hradec nad Moravicí (5). Bronzové (1–3, 4, 5, 7) a železné (4, 6, 8) předměty. Kresba J. Grieblerová (1–8); foto J. Foltýn (7–8); rekonstrukce emailu M. Kmošek (7).

s významným rodem Slavníkovců;⁶⁵ původ tohoto nákončí, získaného detektorovou činností, je třeba hledat v tzv. novgorodském výrobním okruhu. Druhé, z moravského Přerova, nese velmi pravděpodobně geometrickou výzdobu s uplatněním techniky tzv. černění a v jeho složení naprosto převládá měď (97 %); bylo nalezeno v zázemí přerovského hradu v intaktním archeologickém kontextu datovaném do 3. čtvrtiny 11. věku a svými parametry se hlásí k tzv. černigovské škole.⁶⁶ Konečně třetí kování, vyzvednuté na raně středověké lokalitě na katastru Víceměřic nedaleko Kojetína⁶⁷ s rytými simplifikovanými esovitými volutami, je konstrukčně poněkud odlišné a je otázkou, zda jej lze k výše uvedeným exemplářům přiřadit.⁶⁸ Doplňme, že kupodivu ani polské nálezy kovové industrie související s pásovými garniturami a spjaté s vikinským obdobím, nejsou, odhlédneme-li od dosud nezveřejněného souboru z Hedče, příliš četné.⁶⁹

K východní či severní skupině památek, v souvislosti s raně středověkým kontextem a skladbou kylešovických objevů, se může vázat i velmi zajímavý předmět, jímž je železná masivní a dobře zachovalá kornoutovitá botka s otupenou špicí délky 6,8 cm a vnitřním průměrem 2,3cm, na spoji pájená mědí

(obr. 2.12: 6). Obdobně vyhlížející předměty, ovšem ve více či méně poškozeném stavu, známe i z některých českých, moravských a slovenských lokalit. Ještě k velkomoravské periodě se hlásí dva totožně tvarované kusy z pohřebiště ve Starém Městě-Na Valách, pocházející z mužských bojovníckých hrobů. Mají téměř shodné proporce s nálezem z Kylešovic, zachovaly se v nich zbytky dřeva a ležely u pravé dolní končetiny respektive pravého chodidla zemřelého; jsou zde interpretovány jako hroty oštěpu.⁷⁰ Za takový hrot byl původně považován i kuželovitý předmět délky 8,0 cm s otvorem pro uchycení na ratiště z hrobu válečníka na sadské nekropoli v Uherském Hradišti, v současnosti je však pokládán spíše za součást standardy.⁷¹ Další, i když poněkud diskutabilní artefakt obdobného charakteru a přibližně stejného stáří, byl nalezen rovněž na pohřebišti v Olomouci-Nemilanech.⁷² Odlišnou se pak jeví být exkluzivní stříbrná tauzií zdobená botka ze starokouřimské nekropole ze shodného časového horizontu, asi právem považovaná za ukončení žerdi praporce anebo slavnostního dřevce, vyzvednutá z bohatě vypraveného hrobu význačného jedince;⁷³ připomíná poněkud mladší obdobu z Pražského hradu – Lumbeho zahrady, považovanou za prvek jezdeckého

65 Jan MAŘÍK, *Long-distance contacts of the Early Medieval stronghold of Libice nad Cidlinou*, in: O. Chvojka – M. Chytráček – H. Gruber – L. Husty – J. Michálek et al., eds. *Fines Transire Jahrgang 27. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27 / Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Treffen / setkání 21. bis 24. Juni 2017 in Schlögen, Rahden/Westf.* 2018, s. 201.

66 Blíže i s patřičnými odkazy P. KOUŘIL – J. GRYC, *Early Medieval Stronghold*, s. 204–205.

67 Jde o lokální tržní stanici s významným obchodním a směnným potenciálem, napojenou na dálkový obchod, v jejíž blízkosti byl nalezen depot zlomkového stříbra z posledního decennia 10. století (V. NOVÁK et al., *Depot mincí a zlomkového stříbra*, s. 15).

68 P. KOUŘIL – J. GRYC, *Early medieval Stronghold*, s. 204; konstrukčně, ale i výzdobou připomíná neúplně, jednoznačně však větší nákončí z Mikulčic-Valů, připisované staromadžarskému etniku (srov. Lumír POLÁČEK, *The Faded Glory of Great Moravia: Post-Great Moravian Finds and the Question of Settlement in Ninth-Eleventh Century Mikulčice*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 82). Doplňme ještě, že ze zázemí hradiska Pohanska u Břeclavi (z polohy Na Včelách) pochází sice svým celkovým provedením s kylešovickými nálezy shodné opaskové nákončí (zdobené však schematizovaným stromem života), které je však taktéž zcela jistě staromadžarské provenience (srov. Petr DRESLER, *Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra?*, Brno 2016, s. 169).

69 Např. Radom, Igołomia, Sasiadka, Żmijowiska, Łęczysca, Szurpiły, Wrocław, méně jistě Naszacowice či Przemyśl-Zasanie (P. KOUŘIL – J. GRYC, *Early medieval Stronghold*, s. 205, tam uvedena relevantní polská literatura; také J. POLESKI, *Małopolska w X w.*, s. 180; L. JÓNCZYK – A. GOŁĘBIEWSKA-TOBIASZ, *Zbrojni kupcy*, s. 38–46; Aleksandra PANKIEWICZ, *Wrocław. Gród na Ostrowie Tumskim we wczesnym średniowieczu*, Origines Polonorum XVIII, Warszawa – Wrocław 2023, s. 237–238).

70 Vilém HRUBÝ, *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*, Monumenta archaeologica, Acta praehistorica, protohistorica et historica Instituti archaeologici Academiae scientiarum bohemoslovenicae III, Praha 1955, s. 421–422, 513–514.

71 Luděk GALUŠKA, *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské*, Brno 1996, s. 104–105, 140; Týž, *Uherské Hradiště-Sady. 500 years*, s. 123–125.

72 Renata PŘICHYSTALOVÁ, *Nemilany. Stručná analýza raněstředověkého pohřebiště*, in: R. Přichystalová – M. Kalábek, eds. *Raněstředověké pohřebiště Olomouc-Nemilany. Katalog*, Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Filozofická fakulta 424, Brno 2014, s. 254–265.

73 Miloš ŠOLLE, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1966, s. 260; jiný výklad nabídl Zdeněk SMETÁNKA, *K sociální interpretaci raně středověkých hrobů. Hrob H-76 v Lumbeho zahradě – Bažantnici při hradu Praha*, in: J. Klápště, ed. *Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k počtu Jiřího Slámy*, Studia Mediaevalia Pragensia 7, Praha 2006, s. 165.

praporce – banderia, z elitního pohřbu 10. století.⁷⁴ Upozornit musíme i na dvě kuželovité patky z jihozápadního Slovenska z avarsko-slovanských hrobových celků ve Štúrově (5,8/1,2 a 6,5/1,3 cm).⁷⁵

Z evropských analogií, kupř. z anglosaského milieu, můžeme poukázat na různé způsoby ukončení a zároveň ochrany ratiště kopí, mezi nimiž jsou uváděny i kónické botky, jejichž délka variuje mezi 5–10 cm.⁷⁶ Jsou charakteristické i pro karolinské období (zvláště 8. věk), kde jsou relativně časté v tzv. velmožských hrobech;⁷⁷ ve švédské Birce, na pohřebišti doby vikinské, byly botky přítomny v některých mužských bojovníckých hrobech společně s kopími.⁷⁸ Jako součásti těchto zbraní jsou traktovány i příklady ze Staré Rusi, ať už např. z Minina I, mající délku 6–8 cm a maximální průměr mezi 2,3–2,8 cm⁷⁹ anebo Novgorodu, kde se jejich délka pohybovala v rozmezí 5,3–10 cm při světlosti 2–4 cm.⁸⁰ Botky umožňovaly, aby bylo kopí zabodnuto do země a tím i v pohotovostní poloze a současně bránily jeho poškození či ušpinění nebo vlivu

nepříznivých klimatických podmínek, zvyšovaly jeho kompaktnost, pokud došlo k destrukci hlavního hrotu, mohly být samy užity i v boji apod.⁸¹ Snad tedy nepochybíme, když i kornoutovitý předmět z Kylešovic budeme považovat za botku kopí, případně za součást praporce.

Poněkud zarážející je skutečnost, že doposud neznáme z kylešovického hradiska ani jeho zázemí žádnou součást jezdecké nebo koňské výstroje (s výjimkou neúplného dvoudílného udidla s kruhy velmi slabého chronologického postavení) a stejně tak postrádáme zástupce hmotné kultury spadající do kategorie militarií; je možné však připustit, že to může být dáno jak silným poškozením lokality, tak i nevelkým rozsahem dosud provedených exkavačních prací.

Evidentně východního (staroruského) původu je jednoduchý odlévaný bronzový závěsný křížek s tzv. nepravými zrny ve svém středu a na koncích ramen (obr. 2.10: 15);⁸² tento typ devocionálií na Rusi sice zdomácněl již v 11. věku, avšak masového rozšíření a užití se dočkal až v následujících dvou stoletích.⁸³

74 Z. SMETÁNKA, *K sociální interpretaci*, s. 157–169.

75 Martin HUSÁR, *Žrdovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatskej kotline 1. Typológia a jej vyhodnotenie*, Nitra 2014, s. 72–74.

76 Heinrich HÄRKE, *Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts*, Bonn 1992, s. 87.

77 Heiko STEUER, *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des Archäologischen Quellenmaterials*, Göttingen 1982, s. 358, 411, 420.

78 Holger ARBMAN, *Birka I. Die Gräber*, Uppsala 1943, s. 149, 153, 172, 281, 344.

79 Sergej D. ZACHAROV – Olga N. ADAMENKO, *Izdělja iz železa*, in: S. D. Zacharov, ed. *Archeologija severnorusskoj děvni X–XIII vekov. Sredněvěkovje poselenija i mogilnikii na Kubenskom ozere. Tom 2. Materialnaja kultura i chronologija*, Moskva 2008, s. 29–30.

80 Aleksandr F. MEDVEDĚV, *Oružije Novgoroda Velikogo*, in: A. V. Arcichovskij – B. A. Kolčin, eds. *Trudy novgorodskoj archeologičeskoj ekspedicii. Tom II, Matěrialy i issledovanija po archeologii SSSR 65*, Moskva 1959, s. 130.

81 Srov. také M. HUSÁR, *Žrdovo-bodné zbrane*, s. 72.

82 Totožný křížek pochází z detektorvé prospekce z Jihlavska (obr. 2.12: 1) a jen lehce odlišný z již zmiňovaných Víceměřic (obr. 2.12: 2) – oba dosud nepublikovány. Řada podobných, jakkoliv ne zcela identických závěsných křížků především ze středovýchodní a východní Evropy se stejným časovým vřočením, je publikována v souhrnné práci Maciej SALAMON – Marcin WOŁOSZYN – Alexander MUSIN – Perica ŠPEHAR, eds., *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume II*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012; srov. také Arkadiusz KOPIERKIEWICZ, „Dumne Podlasanki, Dumne Mazowszanki“ – *O naszyjnikach na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach północno-wschodniej Polski*, in: S. Cygan – M. Glinianowicz – P. N. Kotowicz, eds. „In silvis, campis... et urbe“. *Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim*, Collectio Archaeologica Ressorviensis 14, Rzeszów – Sanok 2011, zejm. s. 268–270.

83 Irina Je. ZAJCEVA, *Izdělja iz cvetnych*, s. 62; Tatjana V. NIKOLAJEVA – Natalja G. NĚBOŠIVINA, *Predmety christiansko kulta*, in: B. A. Kolčin – T. I. Makarova, eds. *Drevňaja Rus. Byt i kultura*, Moskva 1997, s. 173. K památkám východní provenience se hlásí i patrně reverzní část (polovina) bronzového enkolpionu (původně dvoudílného pectorálního křížku) náhodně nalezená v Hradci nad Moravicí s rustikálně provedenou avšak již značně setřelou postavou Bohorodičky (?), ztvárněnou v nízkém reliéfu (obr. 2.12: 5); na rozdíl od Čech, kde je známo více než 20 exemplářů reliquiářových křížků (Jan JOHN – Zuzana THOMOVÁ – Petr ZAVŘEL, *Ostatkový kříž – enkolpion z Vitína na Českokubudějovicku*, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 30, 2017, s. 360; také Jan JOHN – Zuzana THOMOVÁ, *An early medieval reliquary cross from Vitín in south Bohemia as evidence of long-distance contacts in the Early Middle Ages*, in: O. Chvojka – M. Chytráček – H. Gruber – L. Husty – J. Michálek et al., eds. *Fines Transire Jahrgang 27. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27 / Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Treffen / setkání 21. bis 24. Juni 2017 in Schlögen, Rahden/Westf. 2018*, zejm. s. 229–230) koncentrujících se především ve střední a východní části země (stejně jako kupř. depoty zlomkového stříbra, rané středověké meče anebo přesleny z ovručské břidlice – ty ovšem výhradně v Praze) a souvisejících zřejmě v řadě případů (jistě ne ve všech) s tzv. polskou cestou, nejsou moravské a slezské devocionálie tohoto typu příliš časté, známe sotva tři zástupce (srov. Kateřina HORNÍČKOVÁ, *Between East and West: Bohemian reliquary pectoral crosses as testimony to religious and cultural exchange*, in: M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Špehar, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted*

K významným položkám náleží nepochybně mince, ale také části sekáním dělených stříbrných či olovnato-stříbrných tyčinek trojúhelníkovitého průřezu těla, s nimiž koresponduje sférické bimetalické závaží severského původu související s dálkovým obchodem (obr. 2.12: 4). Mezi svým způsobem vzácné nálezy nesporně patří trojúhelníkovitý střížek ze stříbrného islámského dirhamu, raženého za vlády panovníka Rukn ad-Dawly (947–977) z būjovské dynastie roku 955;⁸⁴ připomeňme, že z tzv. depotu komárovského se žádná islámská ražba nedochovala, jakkoliv se můžeme oprávněně domnívat, že takové mince či jejich zlomky mohl sklad obsahovat. Ze západních ražeb jsou k dispozici denár Oty I. (936–973) z doby jeho císařské vlády (962–973) ražený v Mohuči, výrazně olámaný exemplář téhož panovníka emitovaný mincovnou v Kolíně, saský otto-adelheidský obol Oty III. (983–1002) s olámaným okrajem a větší polovina blíže neurčitelné ražby;⁸⁵ jejich časový rámec v podstatě souhlasí s torzem zmíněného komárovského depotu. Další mince, údajně taktéž západní provenience, byly získány nelegálním způsobem a jejich počet a osud nám není znám. Nevylučujeme, že v uvedených případech nemusí jít

o tzv. ztrátové mince, dokládající jejich možné užití v peněžní směně jako nominálů, nýbrž, vzhledem k jejich charakteru i výskytu malých odsekávaných kousků stříbrných tyčinek (ingotů), o další, po ploše hradiska rozvláčený depot zlomkového stříbra jako akumulovaného váženého kovu (?). Toto stříbro, používané při obchodních transakcích, muselo být relativně přesně odvažováno a základním předpokladem takové činnosti byly jemné skládací vážky a soupravy tzv. normovaných (standardizovaných) závaží. Součástí vážek jsme sice nezaregistrovali, avšak závaží s železným jádrem a bronzovým potahem, jak jsme výše avizovali, ano; je na něm čitelný obvodový perlovec a pět vyražených punců.⁸⁶ Vedle tohoto originálu byla vyzvednuta i jeho olovená napodobenina drobnější formy a desítky menších olovených závažíček povětšinou kotoučovitého tvaru a rozdílných váhových kategorií.⁸⁷

Pasáž o metalických arterfaktech ukončíme představením dvou pozoruhodných předmětů. Prvním z nich je malá plaketa lichoběžníkovitého tvaru (3,8 × 3,1 cm), zhotovená z tzv. olovnatého bronzu odolného proti otěru (obr. 2.12: 3). Na lící straně je na puncovaném pozadí zobrazen dravý pták s nimbem

Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume II, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012, s. 157–171). Hradecký enkolpion můžeme nejspíše jen rámcově datovat do 11.–12. století a hledat spojitost s Kyjevskou Rusí, když nejbližší a největší koncentraci takových předmětů nacházíme v jihovýchodním Polsku (Elżbieta GRÓDEK-KCIUK, *Enkolpiony znalezione na terenie Polski. Próba klasyfikacji i datowania materiałów*, *Przegląd Archeologiczny* 36, 1989, s. 97–134; srov. rovněž Miroslaw P. KRUK – Aleksandra SULIKOWSKA-GĄSKA – Marcin WOŁOSZYN, *Sacralia Ruthenica. Dzieła staroruskie bądź z Rusią związane z metalem i kamieniem w Muzeu Narodowym w Krakowie i Muzeum Narodowym w Warszawie*, Warszawa 2006, nebo Marcin WOŁOSZYN, *Die frühmittelalterlichen orthodoxen Devotionalien in Polen und die Entstehung der ältesten Ostgrenze Polens. Forschungsgeschichte und Forschungsperspektiven*, in: Maciej SALAMON – Marcin WOŁOSZYN – Alexander MUSIN – Perica ŠPEHAR, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume II*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa 2012, s. 225–289).

84 V. NOVÁK et al., *Depot mincí a zlomkového stříbra*, s. 82.

85 Jan VIDEMAN, *Findings of Coins and the Beginnings of Minting in Moravia in the Tenth and Early Eleventh Centuries*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 220.

86 Na základě současné systematiky lze závaží přiřadit k typu B2, který je kladen zejména do 11. a 12. století (Heiko STEUER, *Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte*, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 10, Bonn 1997, s. 47–50, 304–306; také Sebastian BRATHER, *Waagen und Gewichte in Janów*, in: S. Brather – M. F. Jagodziński, eds. *Der wikingerzeitliche Seehandelsplatz von Janów (Truso). Geophysikalische, Archäopedologische und Archäologische Untersuchungen 2004–2008*, *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 24, Bonn 2012, zejm. s. 231–241).

87 Kupeckých bimetalických puncovaných závaží severského původu, dávaných do kontextu především s dálkovým obchodem, máme v současnosti z moravskoslezského prostoru podchyceno přibližně 80 kusů z cca 35 lokalit rozprostřených po celé zemi od severu k jihu, na některých ve zvýšené četnosti (např. Jiří MACHÁČEK – Mária MÜLLEROVÁ, *Phänomen Hacksilberschätze – die südmitteleuropäische Perspektive*, in: F. Biermann – A. Kiesler – E. Pernicka – J. von Richthofen, eds. *Frühmittelalterliches Hacksilber im nördlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie. Beiträge der internationalen Konferenz im Kulturhistorischen Museum Görlitz*, 18./19. Oktober 2019, *Studien zur Archäologie Europas*, 36, Bonn 2022, s. 283–284); a to jak sférických kulovitých forem s protilehlými vzájemnými vrchlíky opatřenými obvodovým perlou a pravidla i puncováním, tak také (v menší míře) polyedrických tvarů. Železné jádro bylo vždy potaženo bronzovým (mosazným) pláštěm, zcela ojediněle byly cele hotoveny z barevného kovu, výjimečně sledujeme i místní olovené napodobeniny obou základních tvarů, přičemž nelze zřejmě zcela eliminovat ani možnost, že mohly být, zvláště v mladších fázích raného středověku, v domácím prostředí produkovány i „originální“ kusy; jejich množství v současnosti převyšuje počet známý z Čech, i když poslední práce (Luboš POLANSKÝ – Jan MAŘÍK, *Mince 10. a 11. století a závaží nalezené na Libici a v jeho zázemí*, in: J. Mařík – L. Polanský – I. Štefan, eds. *Jiří Sláma (1934–2020). Věda, láska, víra*, Praha 2023, s. 183) kromě Libice upozorňuje na dosud nepublikované větší soubory z raně středověkých hradisek Vraclav a Dřevíč.

kolem hlavy, heraldicky hledící vpravo; na lehce zvednutých perutích, stejně jako na ocasu, jsou zřetelně vyznačena kratší i delší pera, opeření je zřejmé i na hrudi, v pařátech drží knihu. Jde nepochybně o kvalitní, i když rustikálnější provedené ztvárnění symbolu jednoho ze čtyř známých evangelistů – sv. Jana Evangelisty, učedníka a apoštola Ježíše Krista, jehož znamením byl orel. Takto bývá znázorňován, často společně i se symboly dalších evangelistů – Marka, Matouše a Lukáše – i na nejstarších církevních památkách; předmět tak evidentně tenduje k západnímu prostředí, odkud známe celou řadu tímto způsobem pojatých zobrazení.⁸⁸ Domníváme se, že plaketu, pro niž jsme prozatím nenalezli žádnou odpovídající obdobu, můžeme nejpravděpodobněji považovat za součást setu zdobícího relikviář, přenosný oltář, kříž anebo jiný objekt sakrálního charakteru. Vzhledem k tomu, že na její rubové straně postrádáme jakékoliv stopy po upevnění, musel být předmět patrně zasazen (zafasován) v dřevěném či jiném organickém podkladu (často se např. k výrobě schrán využívaly ploché kosti savců anebo volské rohy, později vzácnější slonovina). S přihlédnutím k jeho provedení a tvaru (nejde o typický kruhový medailon charakteristický pro evropské románské a gotické umění) i celkovému datování lokality uvažujeme o jeho časovém zařazení někam do 3. třetiny 10.–11. století. V současnosti představuje jeden z nejstarších hmatatelných dokladů projevu křesťanství v regionu severní Moravy a českého Slezska. Nicméně nelze vyloučit ani možnost interpretovat artefakt jako matrici (tepací formu) sloužící k vytápávání čelní strany kaptorg – zvláštních přívěsků užívaných ženskou částí populace; napovídá tomu

jak její trapezoidní tvar, velikost či zcela hladká lícni strana, tak i kompozice výzdoby a materiálové složení. Takové přívěsky (schránky s víčkem), považované za amulety s apotropaickou funkcí, jsou charakteristické pro střední Evropu 10. a 11. století, v současnosti nám však není znám žádný případný tímto motivem zdobený exemplář. Pokud je ale prezentovaná úvaha správná, nepochybně by eventuality zhotovování kaptorg přímo na hradisku opět potvrzovala a akcentovala výjimečnost lokality.⁸⁹

Druhým předmětem je opaskové jazykovité nákončí (2 × 3,1 × 0,35 cm) zcela odlišného konstrukčního a výtvarného pojetí ve srovnání s výše prezentovanými okrasami pásových garnitur (obr. 2.12: 7). Sestává z masivnější odlévané čelní části se zvýšeným okrajem a tenké samostatné týlní destičky, jež byla po vložení konce opasku k ní přinýtována; materiálem je olovnatá mosaz s příměsí cínu. Důležitým momentem je emailová výzdoba na averzní straně. Na ní jsou v nízkém reliéfu znázorněny obrysy květu kapkovitého tvaru na vrcholu ukončeného čtyřmi pyramidálně uspořádanými kroužky, z jehož stvolu vyrůstají po každé straně symetricky proti sobě umístěné tři listy. Jednotlivé prvky tohoto vegetabilního ornamentu jsou vyplněny bílým, žlutým a modrým emailem.⁹⁰ Z nálezové situace i celkového vzhledu předmětu dovozujeme, že by zřejmě nemělo jít o vrcholně středověkou památku eventuálně mladší záležitost. Kde tedy hledat její původ a jaké by mohlo být její stáří? V současnosti se s rezervou kloníme k názoru, že východní či severní provenience není příliš pravděpodobná, z tohoto prostoru nám nejsou známy žádné analogie; spíše se proto orientujeme na sféru západní – karolinskou

88 P. KOUŘIL – J. GRÝC, *Early Medieval Stronghold*, s. 205–207 (tam uvedeny četné vybrané paralely ze západní Evropy i z českého a moravského milie); taktéž na puncovaném pozadí je sledovaný symbol např. vyryt i na relikviářovém kříži z 2. poloviny 11. století, uloženém v kostelním pokladu sv. Severina v Kolíně nad Rýnem (srov. Gerd ALTHOFF, *Strategien und Methoden der Christianisierung einer kriegerischen Gesellschaft*, in: Ch. Stiegmann – M. Kroker – W. Walter, eds. CREDO. Christianisierung Europas im Mittelalter, Band I, Paderborn 2013, s. 314–316).

89 Za upozornění na možnost takového výkladu děkuji I. Štefanovi. Zcela nedávno byla publikována litá tepací forma v podstatě shodných parametrů jako nález z Kylešovic, avšak s motivem čtyřnohého gryfa (typ kaptorg IA); pochází z bezprostředního zázemí hradiska v Kouřimí a je datovaná do 10. až počátku 11. století, výrobky s tímto konkrétním vyobrazením však nejsou doposud z českých zemí známy (Nad'a PROFANTOVÁ – Daniel DVOŘÁČEK – Tomáš KMJEČ, *The die for the production of the hammered kaptorgas from Kouřim, central Bohemia: An example of the local adoption of a Byzantine motif*, *Archeologické rozhledy* LXXV-4, 2023, s. 382–402).

90 Z realizované analýzy jednotlivých barev vyplynulo, že bílé barvy bylo dosaženo pomocí vápníku a antimonu při absenci olova, modrého zbarvení přidávkou mědi a olova společně s příměsí kobaltu a niklu, přičemž tento email je charakteristický vysokým obsahem draslíku; konečně žlutý email vznikl přidáním olova, vápníku a příměsí cínu s antimonem. Pro srovnání byl uskutečněn rozbor emailové výzdoby zlatého jazykovitého nákončí z úchytného systému železného nože v luxusní pochvě z hrobu 23/48 ze Starého Města–Na Valách (9. století), kde byl použit bílý, světlé a tmavě zelený email. Vzájemně porovnatelné byly pochopitelně pouze oba bílé emaily, vykazující velmi blízké složení (vápník, antimon); pokud jde o zelené zbarvení, podílel se na něm vápník, měď a železo. Lze shrnout, že při vytváření jednotlivých barev (modrá a žlutá versus zelené odstíny) byly u každého z kování použity odlišné výrobní postupy, přičemž byla konstatována vyšší kvalita staroměstského provedení (analýzy vykonali M. Kmošek z Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.); příhrádkovým emailem bylo taktéž zdobeno kování z hrobu 253 na Pohansku u Břeclavi.

anebo otonskou (?). Vede nás k tomu skutečnost, že právě tam má práce s emaillem dlouhou tradici a vybrané artefakty (zejména kruhové spony především 2. poloviny 9.–10. věku) jsou tímto způsobem zdobený, třebaže zřejmou obdobu k našemu nákončí tu nenacházíme.⁹¹ Jistou afinitu však přece jen sledujeme v konstrukčně shodném, i když tvarově poněkud odlišně provedeném exempláři z jihozápadní Anglie, z lokality Wiltshire, datovaném do raného středověku (cca 850–1100); ne zcela zřetelně čitelná čelní strana tu nese centrální námět pravděpodobně rostlinného charakteru (méně již animálního), kde jsou čtyři pole vyplněna modrým sklem anebo emaillem (smaltem), zaznamenány byly stopy zlacení na aversu i reversu.⁹² Také drobné zlaté jazykovité nákončí vyzvednuté údajně z Rýnu a zdobené emailovou technikou provedeným vegetabilním motivem, patrně z období kolem poloviny 9. století, vykazuje rovněž určitou příbuznost; zachovaly se zbytky bílého, modrého a zeleného emailu.⁹³

5. Paleobotanická a osteologická zjištění – strava

Obrázek života na hradisku by nebyl úplný, kdybychom pominuli poznatky související s kvalitou stravování a výživy zde sídlící komunity. Ty naznačují, že jeho osazenstvo v tomto směru nijak nestrádalo a doprávalo si na svoji dobu vcelku nadstandardní a pestré viktualní zabezpečení. Pokud jde o rostlinnou stravu,⁹⁴ byly zpracovávány a spotřebovávány jak obiloviny (doklady žernovů však nebyly doposud zaznamenány), tak i luštěniny. Dominovalo proso, což je pro raně středověké lokality typické, následované pšenicí, žitem, ječmenem

a ovšem; významné je konstatování, že mezi zrny zcela chyběly plevy, což dokládá, že se obiloviny dopravovaly na lokalitu nejspíše v čistém stavu. Mezi luštěninami převažoval hrách a čočka, neobvyklá je přítomnost bobu koňského, identifikována byla i technická plodina – len setý, ovoce anebo zelenina však nebyly zjištěny. Poměrně překvapivé bylo zastoupení sbíraných druhů, jakými jsou kupř. třešeň ptačí, dřín anebo líska, rozpoznáno bylo i 42 taxonů planě rostoucích druhů.

Z různých pozic bylo vyzvednuto rovněž značné množství zvířecích kostí. Z provedené základní determinace vyplynulo,⁹⁵ že z rozpoznatelných jedinců měl nejvyšší zastoupení tur domácí. Ten téměř dvaapůlkrát převyšoval druhý nejčastěji konzumovaný druh, kterým bylo prase domácí, následované kozou a ovci; je pravděpodobné, že jatečné kusy (či jejich vybrané části) byly dodávány z vnějšku. Sortiment domácích zvířat a drůbeže doplňoval kur domácí, identifikován byl, což je významné, i kuň a několikrát také pes. Lovnou zvěř pak reprezentoval ponejvíce jelen lesní, méně častý byl zajíc polní a zcela výjimečně byly registrovány ostatky bobra evropského a medvěda hnědého. Co se ryb týká, všechny plavením získané šupiny náležely kaprovitým druhům, jejichž bližší specifikace však nebyla možná. Raritním nálezem byly kosterní pozůstatky jesetera velkého (pocházející z více jedinců), ryby ceněné pro velmi chutné maso i jikry (kaviár), putující každoročně z Baltského moře proti proudu významných řek do svých trdlišť. Tento druh oblíbených velkých ryb byl kupř. ve značném množství pravidelnou součástí jídelníčku významných raně středověkých polských (piastovských) lokalit, odpovídajících svým charakterem více či méně kylešovickému hradisku.⁹⁶

91 Souhrnně a přehledně Heinrich BECK – Herbert JANKUHN – Kurt RANKE – Reinhard WENSKUS, eds., *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 7, Berlin – New York 1989, zejm. s. 209–240; také Günther HASELOFF, *Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 1, Marburg 1990.

92 *Strap end* [online], in: Portable Antiquities Scheme [cit. 2025-08-06]. Dostupné z: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/638943>.

93 G. HASELOFF, *Email*, s. 83; Mechthild SCHULZE-DÖRRLAMM, *Zeugnisse der Selbstdarstellung von weltlichen und geistlichen Eliten der Karolingerzeit (751–911)*, in: M. Egg – D. Quast, eds. *Aufstieg und Untergang. Zwischenbilanz des Forschungsschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften“*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 82, Mainz 2009, s. 170–171; Ulrike SANDER, *Der ältere Lindauer Buchdeckel in seinen originalen Bestandteilen*, Hamburg 2008, s. 62–63.

94 Vyhodnocení se ujala Michaela Látková z Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.; makrozbytky byly velmi dobře konzervovány zuhelnatěním, mineralizací a vysokou hladinou podzemní vody.

95 Určení provedla Miriam Nývtová Fišáková z Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.

96 Daniel MAKOWIECKI, *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu*, *Studium archeozoologiczne*, Biblioteka Studiów Lednickich VI, Poznań 2001, s. 102–103; Oleksandr KOVALCHUK – Krzysztof STEFANIAK – Zoltán BARKASZI – Jan KOTUSZ – Aleksandra PANKIEWICZ – Andrzej WIŚNIEWSKI – Katerzyna ZARZECKA-SZUBIŃSKA – Tit VOLYNSKYI – Paweł SOCHA, *Fish and fishing in the medieval Wrocław (Poland): New insights based on archeozoological data*, *Journal of Archaeological Science: Reports* 54, 2024, 104450, s. 5 (tam další literatura).

6. Možnosti historického výkladu

Provedený rozbor relevantních archeologických artefaktů a situací, rozpoznaná technika výstavby, průkazná dendrochronologická i radiokarbonová data, stronciová analýza, lokální i v širším kontextu pojaté poznatky archeologické, ale i skromné prameny povahy písemné, to vše nám poskytuje příležitost hledat odpovědi na základní otázky – kdo, kdy, v čím zájmu a k jakému účelu zdejší fortifikaci zbudoval, jaké bylo její postavení v sídelní struktuře a jak dlouho a proč byla funkční. Jsme si přitom vědomi, že validita nabízených odpovědí (a potenciálních interpretací) na uvedené otázky či problémové okruhy však nebude a z povahy věci ani nemůže být zcela jednoznačná a definitivní, nicméně jako východisko širšího diskurzu o této neobyčejné lokalitě a jejím významu se nám na základě současného stavu poznání jeví být přijatelná a pro další bádání použitelná.

Pokud jde o vlastní hmotnou kulturu, hraje v tomto směru klíčovou úlohu zejména soubor bronзовých odlévaných opaskových kování vykazujících značnou tvarovou variabilitu, širokou škálu uplatněných výzdobných motivů (méně již použitých výzdobných technik), obrovský teritoriální záběr co do původu a rozšíření i zjevné těsné vazby svých nositelů zvláště k východnímu kulturnímu milieu. Těmito nositeli museli být především ruští Vikingové/Rusové, ale i tzv. Varjagové,⁹⁷ podílející se na konstituování raně středověké ruské elity.⁹⁸ Jsme toho názoru, že přítomnost těchto mužů–bojovníků/kupců

a velmi pravděpodobně i organizátorů dálkového obchodu⁹⁹ v našem zájmovém prostoru nasvědčuje jejich víceméně kontinuálním kontaktům a vazbám k východním a severovýchodním evropským končinám v 2. polovině 10.–11. a snad i počátku 12. století, když většinu nalezených pásových okras můžeme ztotožnit právě s 11. věkem s možností přesahu za spodní, méně již horní časovou hranici. Do tohoto časového intervalu také klademe dobu existence hradiska „v plném rozkvětu“, když jeho vznik lze, zejména na základě průkazné sekvence dendrodat, synchronizovat se 40.–60. lety 10. století; s tímto vročením korelují doposud nám známé nálezy mincovní i řada dalších výše hodnocených zástupců materiální kultury včetně získaných poznatků archeologických.

Přítomnost cizích elit v Kylešovicích je tedy vcelku zřejmá a zdá se být velmi pravděpodobné, že to mohly být skutečně ony, kdo se zapojily do budování zdejšího hradiska, lokality, jejíž řešení a povaha obranného systému jsou charakteristické především pro velkopolské hrady, ale i fortifikace typu Tornow – Klenica. V tomto druhém případě jde spíše o malá opevnění výrazně defenzivního charakteru s důrazem položeným na hradební prstenec s osobitými konstrukčními prvky (hákové schéma) a příznačnou hmotnou kulturou (zvláště keramikou produkci a doklady svědčícími o existenci lokálních elit). Jsou situované v podmačených nížinných polohách a typická především pro oblast Dolní Lužice, dílem i Braniborska a Meklenburska a částečně

97 K termínu Varjagové a jeho nekonsensuálně chápanému významu a užívání (v kontextu s označením Rus či Viking) srov. např. F. ANDROSHCHUK, *Vikings in the East. Essays*, zejm. s. 48; John H. LIND, *Christianity on the move: the role of the Varangians in Rus and Scandinavia*, in: F. Androshchuk – J. Shepard – M. White, eds. *Byzantium and the Viking world*, Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia 166, Uppsala 2016, s. 409–410; Raffaele D'AMATO, *Gwardia Wareska 988–1453*, Warszawa 2017, s. 4–5; M. TOPLAK, *Die Gründer Russlands?*, s. 252–253, 260–261; také Michał KARA, *Groby o domniemanych skandynawskich atrybucjach etno-kulturowych z obszaru państwa pierwszych Piastów w kontekście archeologicznym paradygmatów badawczych*, *Slavia Antiqua* LXIV, 2023, s. 134–135, nebo Csete KATONA, *Vikings of the Steppe. Scandinavians, Rus', and the Turkic world (c. 750–1050)*, Routledge archaeologies of the Viking world, London – New York 2023, s. 7–8 (v uvedených pracích další literatura k tématu); z novější český psané literatury můžeme uvést IBN FADLĀN, *Cesta z Baghdádu k Volžským Bulharům: 921–922*, ed. O. Beránek, Praha 2023, stručně zejm. s. 52–53. Prameny relativně dlouho rozlišují mezi Varjagy a Rusy (a dalšími), k tomu např. podle *Povesti vremennych let* Marcin WOŁOSZYN, *Červeňské hrady – stav a perspektivy výzkumu. Příspěvek k problematice formování hranice piastovské monarchie*, in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století*, Colloquia mediaevalia Pragensia 21, Praha 2020, s. 177–178 anebo Paweł ŻMUDZKI, *Najemnicy na Rusi i w krajach sąsiednich w X–XII w.*, *Kwartalnik Historyczny* CXI-4, 2004, s. 5–28. Podrobněji k označení skandinávský, vikinský, varjažský, normanský či ruský v polské odborné literatuře srov. Błażej STANISŁAWSKI, *Diaspory skandynawskie i transejtniczne przestrzenie społeczne Wikingów*, *Slavia Antiqua* LX, 2019, zejm. s. 20–22; také J. SIKORA, *Skandynawowie a ziemie polskie*, s. 32, pozn. 6; dále rovněž Ben RAFFIELD, *The slave markets of the Viking world: comparative perspectives on an „invisible archaeology“*, *Slavery Abolition* 40-4, 2019, s. 699, pozn. 2; naposledy polemicky se shrnutím domácích (ruských) názorů Aleksej A. ROMANČUK, „*Slepyje pjatna*“ *normanistických gipotez v probleme vozniknovenija drevněrusskogo gosudarstva*, *Istorija i sovremennost* 51-1, 2024, s. 84 sq.

98 O staroruské kultuře a elitě (ani ruské identitě) jako takové, nemůžeme zřejmě hovořit dříve než od počátku 12. století (srov. k tomu Naděžda I. PLATONOVA, *Drevněrusskaja kultura i drevněrusskaja elita: problemy i perspektivy issledovanij*, in: N. I. Platonova, ed. *Élite u égalité... Severnaja Rus i kulturnyje transformacii v Evropje v VII–XII vv.*, Sankt-Peterburg 2017, s. 9–11).

99 ⁹⁷ Lokalitou obdobného charakteru se nám kupř. svým způsobem jeví Szurpiły v dnešním severovýchodním Polsku (L. JONŃCZYK – A. GOŁĘBIEWSKA-TOBIASZ, *Zbrojni kupcy*).

i pro jižní pásmo Velkopolska a severní zóny Dolního Slezska.¹⁰⁰ Předpokládá se, že definované území bylo Otony (ze západu), ale i Piastovci (především jeho východní část) dobyto před polovinou či kolem poloviny 10. věku (hlavně 20. – 40./50. léta), obyvatelstvo zotročeno a v menší míře přesídleno.¹⁰¹ Nelze proto vyloučit, že to byly právě vybrané skupiny těchto přesídlenců znalých techniky výstavby hradisek ve své domovině, které přinesly způsob jejich budování – užití hákové konstrukce a aditivně šikmo kladených roštů – také do Velkopolska, odkud se s piastovskou expanzí především za panování Měška I. (cca 960–992), ale i Boleslava Chrabrého (992–1025) postupně šířil jižním i východním směrem.¹⁰² Z tohoto úhlu pohledu by pak bylo snad přípustné nahlížet i na zbudování kylešovického opevnění právě touto cestou, když i některé keramické zlomky, jak jsme již naznačili, stejně jako fundace v bahnitěm terénu, takovou úvahu připouštějí.¹⁰³ Pokud by tomu tak skutečně bylo, činili by organizátoři celé akce v zájmu a v součinnosti velkopolských elit

a prvních polanských vládců (?). Taková lokace, která z chronologického zřetele (pokud jde o Slezsko) poněkud předběhla svoji dobu,¹⁰⁴ by pak představovala zcela ojedinělý výsadek daleko od jejich jádrového území, vyžadující, mimo jiné, i významné ekonomické angažmá a nepochybně také vojensko-politické krytí zaštitěné knížecí autoritou; podmínkou musela být alespoň elementární představa o poměrech, jež v regionu panovaly.

Na druhou stranu však nemuselo jednoznačně jít o prostředkování Velkopolskem, nýbrž o přímý příchod populace a stavebních specialistů z podmaněných oblastí. Existují totiž indicie, že při upevnování moci vládnoucí piastovské dynastie jak v rámci její domény, tak i poté, v průběhu následných územních záborů, mohly být rovněž využívány služby nájemných bojovníků (imigrantů) přicházejících mimo jiné i z pobaltské a obecně východní sféry.¹⁰⁵ Ti se tedy hypoteticky mohli podílet i na likvidaci osídlení v pásu Tornow–Klenica a současně být, ať už ve vlastní režii či z pověření velkopolských elit,

100 Joachim HENNING, *Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropas im frühen Mittelalter*, in: J. Henning – A. T. Ruttkay, eds. *Frühmittelalterliche Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn 1998, s. 9–29; Joachim HENNING – Karl-Uwe HEUßNER, *Zur Burgengeschichte im 10. Jahrhundert. Neue archäologische und dendrochronologische Daten zu Anlagen vom Typ Tornow*, *Ausgrabungen und Funde* 6, 1992, s. 314–324; Marek DULINICZ, *Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow – Klenica*, *Archeologia Polski* XXXIX-1-2, 1994, s. 31–49; podrobně s další literaturou také Luděk KOS, *Fortifikační řešení raně středověkého Žatce*, in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 21, Praha 2020, zejm. s. 116–119. Dodejme však, že s těmito malými fortifikacemi se setkáváme na mnohem rozsáhlejšího teritoriu, zahrnujícímu především severní západoslovanské sídelní oblasti (srov. Felix BIERMANN, *The small Early Medieval lowland ringforts in Northern Masovia and their counterparts in the northern West-Slavic territory*, in: M. Žurek – M. Krasna-Koryczyńska, eds. *Grody średniowiecznego Mazowsza. Księga poświęconą pamięci Marka Dulnicza*, *Archaeologica Hereditas* 4, Warszawa 2015, s. 39–49).

101 Bartosz TIETZ, *Upadek grodów wschodniej części strefy Tornow – Klenica a proces władztwa Piastów na terenie Wielkopolski*, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia – tradycja – mit – propaganda*, Kraków 2017, zejm. s. 110–111; A. BUKO, *Świt państwa*, s. 90–95; k případnému přesunu těchto zajatců i do regionů východní Evropy obezřetně Alexandr MUSIN – Błażej STANISŁAWSKI, *Ośrodki węzłowe i kontakty transbałtyckie pomiędzy społecznościami północno-zachodniej Rusi i ziem polskich w X stuleciu*, *Przegląd Archeologiczny* 70, 2022, zejm. s. 198.

102 Nejstarší hrady v jádru piastovského patrimoniu s centrem v Hnězdně a v jeho širším zázemí (pozdější Velkopolsko) jsou na základě dendrochronologických analýz datovány mezi léta 920/939–940/950, mladší jsou zakládány po polovině 10. věku (s bohatou literaturou např. Michał KARA, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009, s. 253 sq.; podrobně Týž, *Transformation of Elite Culture in Wielkopolska Related to the Process of the Piast State Formation (with a Particular Emphasis on Strongholds). An Archaeological Perspective*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 57, Brno 2018, s. 307–318; přehledně ke zdejším konstrukcím také R. PROCHÁZKA, *Vývoj opevňovací techniky*, zejm. s. 45–49). Pokud jde o Slezsko, z dendrochronologických pozorování plyne, že zdejší klíčové body utvářející se hradské organizace – Hlohov, Ryčín, Milíč, Vratislav či Opolí – vznikají (pravděpodobně s výjimkou Vratislavi – srov. Aleksandra PANKIEWICZ, *Stan badań nad konstrukcjami obronnymi wrocławskiego Ostrowa Tumskiego*, in: A. Limisiewicz – A. Pankiewicz, eds. *Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. Św. Idziego*, In pago Silensi. *Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne* 1, Wrocław 2015, s. 13–31; Týž, *Wrocław*, s. 37–41, 53, 70–71 uvažuje o vzniku nejstaršího opevnění z lokální iniciativy přibližně již v šestém desetiletí – malý prstencovitý útvar + užití hákové konstrukce, s vazbou na Velkopolsko) až v 80.–90. letech 10. století a jsou tedy mladší než hradisko v Kylešovicích (srov. Sławomir MOŹDZIOCH, *Die Piastenburg und die Anfänge der mittelalterlichen Städte*, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 42, 2010, s. 88); nejbližší mu položené Opolí s komorovou konstrukcí a použitím dřev s háky (pahýly větví) je pak řazeno až do závěrečného decennia 10. věku (Bogusław GEDIGA, *Gród wczesnośredniowieczny na Ostrówku w Opolu. Synteza*, Warszawa – Wrocław 2022, s. 38).

103 K. CHRZAN, *Opracowanie*, zejm. s. 176–178, upozorňuje na skupinu takových fortifikací severně od Vratislavi, zvláště v povodí řeky Barycz, náležejících neznámému kmenovému uskupení s keramikou zdobenou pravidelnými obvodovými pásy, a s velmi velkou opatrností hypoteticky zvažuje, zda Kylešovice nemohly vzniknout právě z iniciativy vyšší z tohoto okruhu.

104 Viz pozn. 102.

105 Např. M. KARA, *Najstarsze państwo*, s. 311–316.

iniciátory výstavby kylešovického hradiska, připomínajícího opevnění tornowského typu;¹⁰⁶ muselo by ovšem jít o větší homogenní skupinu lidí, mezi nimiž se mohli případně nacházet i nositelé některých opaskových kování v Kylešovicích nalezených. Cestou po Odře respektive podél Odry,¹⁰⁷ směrem k jejím pramenům, bylo totiž možné dospět do zvoleného místa výstavby, majícího návaznost na tamní starší sídelní (velkomoravskou) tradici s artefakty profilujícími elitní prostředí (pohřebiště s bojovníckými hroby, exkluzivní sídlištní nálezy – obr. 2.12: 8).¹⁰⁸ Tato již periferní součást Velké Moravy (horní Poodří), komunikačně relativně dobře přístupná z olomouckého ústředí a exploatovaná především v době panování knížete Svatopluka I. (871–894), poskytovala centru (*mercatum Marahorum*), vedle jiných komodit, snad i přísun dalšího vyhledávaného „zboží“ – zajatců;¹⁰⁹ ti mohli být kromě jejich eventuálního uplatnění v domácích podmínkách dále distribuováni po trasách, které Mojžírovci v prostoru nad středním Dunajem kontrolovali a ovládali.¹¹⁰ *Genius loci* tohoto konkrétního místa mohl být ještě natolik silný, že vedl k jeho opětovné revitalizaci a využití. Nemůžeme proto

a priori zamítnout úvahu, že zde přežívala a působila komunita Moravanů, kteří by se tu udrželi i po úpadku centrální moci a rozvratu říše a jakkoliv to může znít až příliš odvážně či fantaskně, mohli ještě stále mít určitou valenci k východním a severním teritoriím, plynoucí a navazující na starší předpokládané Svatoplukovy výboje; jejich spolupráce s tamními elitami tak mohla najít vyjádření i ve výstavbě Kylešovic. V této souvislosti lze vzít také v potaz, že povědomí o tomto konkrétním místě na řece Opavě mohlo ve velkopolské doméně rezonovat i z informací poskytnutých skupinami, u nichž připouštíme, že se v době nestability a následného pádu moravské državy z uvedeného území začaly přesouvat podél Odry dále k severu (?). V tuto chvíli se ovšem neztotožňujeme s názorem, že přítomnost Moravanů v českém Slezsku souvisí až se zmíněným rozvratem, jakkoliv předem nevylučujeme, že vybraná uskupení mohla právě v tomto období do okolních zemí, včetně severních (v tom i dnešních polských), přesídlit.¹¹¹ Vznikem nového opevnění byla zároveň vytvořena protiváha blízkému jižněji položenému opěrnému bodu v Hradci nad Moravicí s vynikající strategickou pozicí nad důležitou

106 Podotkneme, že takto je ostatně s ostražitostí traktován i nejstarší val hradu ve slezské Vratislavi s elementy hákové konstrukce (A. BUKO, *Świt państwa*, s. 176, viz také A. PANKIEWICZ, Wrocław).

107 Srov. např. Aleksandra PANKIEWICZ, *Między centrum, zapleczem a szlakiem handlowym. Wymiana i obieg pieniężny w tzw. ośrodkach centralnych we wczesnym średniowieczu na przykładzie Wrocławia*, Archeologia Polski LXVII, 2022, zejm. s. 162–165.

108 Pavel KOUŘIL – Jana GRYC, *Czech Silesia in the Early Middle Ages*, Přehled výzkumů 60–2, 2019, s. 130; Pavel KOUŘIL, *Výjimečné velkomoravské kování ze Slezska. Trajektorie Bojná/SK – Kylešovice/CZ*, in: K. Dolejší – O. Haničák, eds. *Modestia est signum sapientiae. Studie nejen o středověkém umění k počtě Dalibora Prixe*, Praha – Opava 2021, s. 258–267; také Zbigniew ROBĄK, *Včasnostredoveké opaskové kování typu Bojná. Nové nálezy*, Študijné zvesti SAV 70–2, s. 320.

109 P. KOUŘIL – M. TYMONOVÁ, *Slovanský kostrový*, s. 157.

110 K problematice nejnověji Matej HARVÁT, *Obchod s otroky na mojžírovské Moravě v hospodárskych súradniciach strednej Európy 9. – 10. storočia*, in: kol. autorů, Svoboda v kontextu střední Evropy, Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae, Ústí nad Labem 2020, s. 11–34, 265–266; Jiří MACHÁČEK, *Slave Trade in Great Moravia: Reality or Fiction?*, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. The Invisible Commodity, The themes in contemporary archaeology*, Cham 2021, zejm. s. 116–120; srov. také Petr CHARVÁT, *Bohemia, Moravia and Long-Distance Trade in the 10th–11th Centuries*, Quaestiones Mediaevalis Novae 5, 2000, s. 260–261; Týž, *A montibus usque ad mare: Morava a Benátky v 9. století*, in: P. Kouřil a kol. *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno 2014, s. 226–229; Janel M. FONTAINE, *Slave trading in the early Middle Ages. Long-distance connections in northern Europe*, Manchester medieval studies, Manchester 2025, zejm. s. 32–34, 153–159 upozorňuje na malou míru využívání otrocké práce na Velké Moravě a hovoří spíše o tzv. *household slavery*.

111 Aleksandra PANKIEWICZ, *Migracje ludności morawskiej w kierunku północnym u schyłku IX i w X wieku i ich kulturowe konsekwencje*, Slavia Antiqua LXIII, 2022, zejm. s. 132–133; také Marzena MATLA, *Influence of Southern Cultures and Great Moravia on People on Polish Lands (Late 9th and 10th Centuries)*, Quaestiones Mediaevalis Novae 24, 2019, zejm. s. 372–373. Můžeme tu upozornit i na název města Poznaň, který, v kontextu se zdejšími archeologickými nálezy, jejichž původ je hledán v naddunajském prostoru, zvláště pak na Nitransku, je částí polských badatelů s obezřetností odvozován od významného rodu Hont-Poznaň, jehož někteří příslušníci se mohli po rozpadu velkomoravského panství přesunout z jeho východní části (Nitranska) do Velkopolska (srov. podrobně, včetně např. nálezu neúplného gombíku ze vsi Morawy na Kujavách, Zofia KURNATOWSKA – Michał KARA, *Na tropie Poznania – eponima naszego miasta*, in: Z. Kurnatowska – T. Jurek, eds. *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania* 62, Poznań 2005, s. 9–26; k rodu Hont-Poznaň důkladně Ján LUKÁČKA, *K otázke etnického pôvodu veľmožského rodu Hont-Poznanovcov*, Forum Historiae 4–2, 2010, s. 92–104). Takto uvažuje i Tomasz JUREK, *Badania historyczne nad Czerchowem*, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczyca 4. Przedpiastowski gród w Czerchowie*, Łódź 2024, zejm. s. 916–925 v případě 2. fáze (cca 905–950) existence czerchowského hradiska, který na základě archeologických poznatků a toponomastického rozboru nevylučuje jeho založení právě moravskými imigranty.

komunikací a širokým výhledem do polských rovin, který ještě zřejmě zůstával v českých rukou (?).¹¹²

Třetí eventualitou, jejíž relevance je poněkud diskutabilní, je participace českého knížete, jmenovitě Boleslava I. (935–967/973). Soudí se, že oddíly tohoto Přemyslovce získaly kontrolu nad uzlovými body transkontinentální suchozemské obchodní magistrály vycházející ze španělské Kordoby v úseku spojujícím Prahu s Krakovem a pokračující dále na Kyjev¹¹³ až v pokročilých 50. letech 10. věku;¹¹⁴ připouští se však, že český vliv mohl sahát ještě dále na východ, až k tzv. červeňským hradům, respektive k řekám Bug a Styr (?), tedy na hranice s Kyjevskou Rusí.¹¹⁵ Nicméně část badatelů je toho názoru, že k obsazení severní Moravy, jižního Poodří a Malopolska došlo již dříve, v rozmezí let 936–945, kdy byly pro Boleslavovu expanzi příznivé geopolitické podmínky a definitivně bylo dokončeno přibližně v polovině let padesátých,¹¹⁶ šlo o oblasti, na kterých nejspíše ještě (nebo už) neexistovaly konsolidované mocensko-politické struktury, které by byly schopné tomuto tlaku čelit. Jedním z klíčových míst, o které se pražský kníže opíral, byla nesporně Olomouc s významným tržištěm v podhradí

(a možná i sídlem biskupa), situovaná na křižovatce dálkových i lokálních komunikací; z ní se dalo při využití tzv. Jívovské cesty relativně rychle dospět také k Hradci a dále otevřenou krajinou postupovat k severu.¹¹⁷ Pokud tedy Boleslav ovládal Olomouc, mohl odtud teoreticky kontrolovat i „moravskou enklávu“ na nepříliš vzdáleném Opavsku (Holasicu),¹¹⁸ a to účinněji než z Prahy anebo Krakova,¹¹⁹ a hypoteticky iniciovat založení Kylešovic (či jejich krátkodobé převzetí) při aktivním zapojení (najatých) ruských a varjažských obchodnicko-bojovníckých skupin anebo prospektorů (komerčních lovců lidí), se kterými se jeho muži museli na východě dostat do styku. Je to však, jak jsme podotkli (zejména s ohledem na celkový charakter lokality, především pak použitou techniku výstavby), reflexe dosti spekulativní, třebaže zcela zavrhnout ji dle našeho soudu nelze.¹²⁰ Archeologické doklady českého angažmá však chybí, jakkoliv definovat v tomto období precizněji (snad s výjimkou keramiky) hmotnou kulturu vlastních Čech není právě jednoduché. Nicméně náznak komorové konstrukce a zlomky kalichovitých okrajů (na základě petrografického rozboru ovšem zhotovených

112 P. KOUŘIL – J. GRYC, *Hradiska*, s. 117–129. Je ovšem otázkou, v jakém stavu se Hradec a jeho obranný systém v té době nacházel, když archeologický materiál 10. a částečně i 11. století zde je, přes celkem rozsáhlé a dlouhodobé terénní aktivity, prozatím zastoupen spíše jen okrajově; lze připustit, že fortifikace nemusela být zcela funkční.

113 K podrobnějšímu průběhu této magistrály a jejímu větvení srov. např. Ján STEINHÜBEL, *Praha, Krakov a Olomouc – tři hrady a tři části říše českých Boleslavů*, in: M. Wihoda – L. Reitingera a kol. *Proměna středověké Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely, Země a kultura ve střední Evropě* 14, Brno 2010, s. 61–63.

114 Marek JANKOWIAK, *Two systems of trade in the Western Slavic lands in the 10th century*, in: M. Bogucki – M. Rębkowski, eds. *Economies, monetization and society in the west Slavic lands 800–1200 AD*, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne II, Szczecin 2013, s. 142; Týž, *Tracing the Saqualiba: Slave Trade and the Archaeology of the Slavic Lands in the Tenth Century*, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe, The Invisible Commodity, The themes in contemporary archaeology*, Cham 2021, s. 174.

115 Např. M. WOŁOSZYŃ, *Červeňské hrady*; J. STEINHÜBEL, *Praha, Krakov a Olomouc*, s. 75 (zejm. pozn. 76), má za to, že nešlo o Styr, nýbrž o horní tok Dněstru.

116 Srov. Marzena MATLA-KOZŁOWSKA, *Pierwsi Przemysłodzi i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań 2008, s. 497 (tam vyčerpávající literatura); Marzena MATLA, *The Expansion of the Přemysls and the Piasts between the Late Tenth Century and the 1030s, and the Possibilities for Control over Areas and the Role of Strongholds*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 25 sq. Souhrnně také P. KOUŘIL – J. GRYC, *Hradiska*, zejm. s. 151–158.

117 Pavel ŠLÉZAR, *Komunikační síť raně středověké Olomouce*, in: J. Martínek, ed. *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu 2018, Vlastivědný věstník moravský. Supplementum 3*, Brno 2018, s. 69–82; Týž, *Olomouc between the Great Moravian and Přemyslid Duchies*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, zejm. s. 116–119.

118 Gerard LABUDA, *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*, in: Kol. autorů, *Chryścianizacja Polski południowej, Materiały sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 roku*, Kraków 1994, s. 77 se domnívá, že právě toto území mohlo představovat nástupní prostor pro českou expanzi.

119 J. STEINHÜBEL, *Praha, Krakov a Olomouc*, s. 77–78 ovšem míní, že kmeny Opolanů a Holasiců, sídlící na horní Odře, spadaly pod Krakov a odtud byly také ovládány; obsazení Krakova by ovšem nebylo možné bez pacifikace horního Poodří a horního Povislí.

120 Zcela nedávno vyslovila zajímavou myšlenku A. PANKIEWICZ (Wrocław, s. 70–71), která sugeruje možnost vzniku Kylešovic jako společného přemyslovko-piastovského projektu v době, kdy obě dynastie ještě relativně těsně spolupracovaly (60.–80. léta); taková úvaha (hypotéza) je sice nepochybně legitimní, avšak vzhledem k povaze objektu, nálezovému spektru a celkové geopolitické situaci se nám česká participace nezdá být příliš pravděpodobnou, bylo by to naprosto raritní a doposud neznámé řešení (?).

z místních hlín, obr. 2.9: 2), které jsou zdejší produkci naprosto cizí a naopak dosti sugestivně ukazují do pražské aglomerace, by ryze teoreticky mohly na eventuální český vliv upomínat (?);¹²¹ vztahům se severní Moravou napovídá i časný výskyt tuhové hrnčiny (srov. výše). Všechny naznačené eventuality by však nepochybně byly jen obtížně uskutečnitelné bez úzké spolupráce s místními elitami.

Co tedy vlastně Kylešovice představují, jak je klasifikovat, jaké bylo jejich poslání, jakou měly funkci? Řada indicií vcelku jednoznačně sděluje, že zde byla soustředěna specifická elitní a homogenní pospolitost lidí, vojensko-kupecká vrstva s vlastní identitou, odvozující svoji moc z vojenské síly, programově separovaná od svého okolí, mající svým původem povětšinou zřejmý úzký vztah především k východu a severu evropského kontinentu; k velikosti této patrně multietnické skupiny, snad s převahou skandinávského elementu (?), však nemůžeme v současnosti říci nic bližšího, zvláště absentuje poznání pohřebního areálu.¹²² Předměty západní provenience, zejména mince, ale kupř. i plaketa se sakrálním motivem či emailem zdobené nákončí (?), třebaže jsou v menšině, dokládají kontakty i s tímto geografickým milieu; mohly je zabezpečovat jak

jednotlivci, tak i větší organizované skupiny. Z již uvedených důvodů (silné poškození lokality, limitovaný rozsah dosavadních exkavačních prací) nemůžeme říci nic bližšího o vnitřním uspořádání a organizaci objektu, tzn. urbanizační koncepci (způsobu a typu zástavby, komunikačnímu schématu apod.); závažným poznatkem je však skutečnost, že byl situován v podstatě na stejném místě jako starší „velkomoravská“ sídelní struktura. Postrádáme zde také doklady jakékoliv řemeslné činnosti (např. práci s kovy), chybí i výrobní prostředky související se zemědělstvím, zcela ojedinělý výskyt přeslenů¹²³ ovšem upozorňuje na přítomnost femininní komponenty populace; neznáme rovněž přesnější rozložení (s výjimkou některých opaskových kování), případně koncentraci nejen tzv. luxusnějších nálezů, ale ani běžných předmětů denní potřeby, takže předpokládaná sociální diferenciaci obyvatel nám i z tohoto důvodu uniká.

Z výše naznačených možností, týkajících se založení Kylešovic, berouce v úvahu jejich jistou hypotetičnost, se nám jako nejpříjemnější jeví pohled, ztotožňující fundátory opevnění se sférou velkopolských elit spjatých se skandinávským kulturním okruhem.¹²⁴ Takový raný průnik daleko k jihu by

121 K problematice a dataci keramiky s kalichovitou okrajovou profilací srov. Jarmila ČIHÁKOVÁ, *Otázky chronologie pražské raně středověké keramiky*, Staletá Praha XXVIII-2, 2012, zejm. s. 116–117, která její nástup klade již do 2. až 4. decennia 10. věku, uvádí však i odlišné názory, jež za prosazení se tohoto typu keramiky považují až 2. třetinu uvedeného století – srov. Andrea BARTOŠKOVÁ, *Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců*, Praha 2014, s. 123–125; Ivana BOHÁČOVÁ, *Keramická produkce Prahy a jejího širšího zázemí v raném a na počátku vrcholného středověku*, *Archaeologica Pragensia* 26, 2022, zejm. s. 259–263.

122 Soudíme, že to byly maximálně nižší desítky, nemáme doklady jejich eventuální přítomnosti (usazení se) v rurálním prostředí, k možné prezenci na Kostelním kopci v Opavě-Jaktaři se vyjádříme níže.

123 Zejména přeslen zhotovený z vápence odpovídá použitou surovinou i tvarem analogickým kusům vyzvednutým na Ostrówku v Opoli, kde byly získány stovky těchto vápencových artefaktů včetně jejich polotovarů; tam lze tedy pravděpodobně hledat i původ kylešovického nálezu (srov. Janina BUKOWSKA-GEDIGOWA – Bogusław GEDIGA, *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, *Polskie badania archeologiczne* 25, Wrocław 1986; Bogusław GEDIGA, *Gród na Ostrówku w Opolu*, Opole 2001, s. 23). Ke keramickým importům lze přiřadit i výše zmíněnou tzv. bílou keramiku (viz. pozn. 15), ale i hrnčinu ukazující do dolnoslezské či velkopolské zóny; zcela soliterním nálezem je pak fragment výdutě s ostrým lomem a náznakem kolkované výzdoby (kroužek), který můžeme nejspíše ztotožnit s tzv. menckendorfskou skupinou v Meklenbursku, jakkoliv uvedený způsob zdobení je znám v rozličné míře v celé meklenbursko-pomořanské oblasti (srov. např. Ewald SCHULDT, *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin; Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte 5, Berlin 1956, s. 9–16; Volker SCHMIDT, *Forschungsstand zur slawischen Keramik in Mecklenburg-Vorpommern*, in: H-J. Brachman – F. Daim – L. Poláček – Č. Staňa, eds. *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Kolloquium Mikulčice 25–27. Mai 1993, Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno 1994, s. 114) a nedá se vyloučit, že i další fragmenty mohou náležet k některé z tam vyčleněných keramických skupin; v sumě však v Kylešovicích převládá místní hrnčířská produkce.

124 Účast Skandinávů jako nájemných bojovníků v knížecích družinách nastupujících dynastií středoevropských monarchií (ale i jinde v Evropě) nebyla zřejmě nijak výjimečná a vstupovali tak i do služeb etablovaných se prvními historickými Piastovci (k tomu rozsáhlá literatura). Pro české poměry např. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ, *Tunna a Gommon – Wikinger aus der prager Fürstengolgschaft?*, *Folia diplomatica* I, 1971, s. 171–188; dále také Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Česká historie, Praha 1997, zejm. 372–374 nebo Vratislav VANÍČEK, *Otázka role družiny při formování raného státu ve střední Evropě*, in: H. Kóčka-Krenz – M. Matla – M. Danielewski, eds. *Tradycje i nowoczesność. Początki państwa polskiego na tle środkowoeuropejskim w badaniach interdyscyplinarnych*, *Historia* 230, Poznań 2016, s. 148 (upozorňuje na jejich vícegenerační přítomnost); srov. rovněž kapitola 1 s adekvátní literaturou v této publikaci. Pro Uhry Csete KATONA, *Vikings in Hungary? The Theory of the Varangian-Rus' Bodyguard of the First Hungarian Rulers*, *Viking and Medieval Scandinavia* 13, 2017, s. 23–60, Týž, *Vikings of the Steppe*, s. 104–107 (pozn. 89), který připouští účast Rusů či Varjaů jako členů královské anebo knížecí družiny, případně i tělesné stráže. Naproti tomu i ve skandinávském prostředí, např. v dánském Trelleborgu 10. století, za vlády krále Harald Modrozuba (958–986), byla značná část zde pohřbených, náležejících k jeho vojenským silám (družině), ztotožněna na základě stronciových analýz mimo jiné i s muži přicházejícími ze slovanských oblastí (srov. Theron Douglas PRICE – Karin

ovšem zpochybnil zažitý výklad českého angažmá ve Slezsku (a patrně i Malopolsku) již před polovinou 10. století. Můžeme se domnívat, že průnik byl veden snahou eliminovat expanzi pražských knížat severním a východním směrem, ale rovněž úsilím, v zájmu kontroly dálkového obchodu, zabezpečit oderskou cestu a tím i spojení piastovské domény s oblastmi nad středním Dunajem, když moravsko-slezské pomezí bylo v tomto období zřejmě jen obtížně kontrolovatelnou zónou nacházející se v jakémsi „politickém vakuu“, což mohlo zábor nepochybně usnadnit;¹²⁵ ostatně osazování pohraničních kontaktních pásem etnicky odlišnými skupinami bez vazeb na místní sktruktury, zachovávajícími věrnost svému vládci a podporovateli, bylo v antice i středověku věcí poměrně obvyklou.¹²⁶ Budeme-li tedy mít za to, že jde o piastovskou lokaci, pak musíme konstatovat, že její takto časné objevení se ve zdejším prostoru je velmi překvapivé. Je proto vysoce pravděpodobné, že Kylešovice a region Opavska se tak staly jedním z odrazových můstků pro pozdější polské výboje orientované směrem k jihu, k moravské zemi

a tím i součástí onoho poněkud záhadného geografického celku zvaného Alemure (...*ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure...*), uváděného v regestu dokumentu Dagome iudex, popisujícího teritoriální rozsah panství Měška I. (či spíše jeho nárok na toto území?) a vzniklého někdy mezi léty 985–992;¹²⁷ značná část badatelů jej ztotožňuje s Olomoucí a povšechně s Olomouckem ve smyslu země.¹²⁸ S takovou interpretací jsou v souladu i nejnovější archeologické a numizmatické poznatky, naznačující, že Morava byla se značnou pravděpodobností, minimálně již od posledního decennia 10. století (téměř jistě pak zejména její severní část), pod polskou obediencí (viz kapitola 3).

Nepochybně rovnocenným (a snad i primárním) impulsem vzniku tohoto opěrného bodu – mocenského centra s nespornou militární funkcí, byly rovněž důvody ekonomické a potřeby vyvstálé v souvislosti s růstem a zapojením se do dálkového a potenciálně i místního (?) obchodního systému, byť Kylešovice asi za příliš významný uzlový bod tohoto charakteru považovat patrně nemůžeme.¹²⁹

Margarita FREI – Andres Siegfried DOBAT – Niels LYNNERUP – Pia BENNIKE, *Who was in Harold Bluetooth's army? Strontium isotope investigation of the cemetery at the Viking Age fortress at Trelleborg, Denmark*, *Antiquity* 85-328, 2011, s. 476–489.

125 Právě v tomto období (10. – 11./12. století) se sledované území (především Opavsko, ale i Hlučínsko, Ratibořsko a Těšínsko), které lze ztotožnit s holasickou kmenovou oikumenou (srov. Jaroslav BAKALA, *K etnickým vztahům slovanské populace v jižním Poodří*, *Archeologia historica* 28-1, 2003, s. 116; Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Der Burgwall in Chotěbuz-Podobora und seine Stellung in der Siedlungsstruktur des oberen Odergebietes vom 8. bis zum 9./10. Jahrhundert*, in: J. Macháček – Š. Ungerman, eds. *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas* 14, Bonn 2011, s. 217–222), stává jakousi nárazníkovou zónou mezi přemyslovskými a piastovskými zájmy, což se zákonitě odráží i v charakteru a diagramu zdejší sídelní struktury, vykazující přinejmenším stagnaci, ne-li regres, zvláště pak v kategorii vesnického osídlení; vzniklý stav se začíná postupně měnit teprve od poloviny 12. věku, kdy dochází k zahušťování sídelní sítě a její stabilizaci (M. PARCZEWSKI, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 127–129; Jana GRÝC, *Wczesnośredniowieczna sudecka rubież osadnicza*, Kraków 2004. Rkp. diplomové práce, Jagellonská univerzita. Uloženo: Jagellonská univerzita, s. 84–85; Edelgarda FOLTYN, *Problem „górnosłaskiego obszaru osadniczego“ w starszych wiekach średnich*, in: M. Dworaczek – A. B. Kowalska – S. Możdzioch – M. Rębkowski, eds. *Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Praca zbiorowa*, Szczecin 2006, s. 154–158) a kdy se poznenáhlu dotváří holasická (později opavská) provincie (Martin WIHODA, *Přemyslovská expanze v Horním Slezsku a vznik holasické provincie*, *Acta historica et museologica Universitatis Silasianae Opaviensis* 3, 1997, s. 34–43; Týž, *Mocenský zápas českého a polského státu v 11. a 12. století*, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, C, Řada historická 46-C44, 1997, s. 5–15; srov. taktéž P. KOUŘIL – J. GRÝC, *Hradiska*, s. 151–158).

126 V tomto smyslu k zabezpečení zejména periferních hranic dominia prvních Piastovců srov. kapitolu 5.

127 David KALHOUS, *Dagome iudex: zamyšlení nad výpovědní hodnotou jednoho pramene*, in: M. Kotlíková – J. Plosová – S. Bolom-Kotari, eds. *Ad laetitiam. Studenti doc. Vladimírovi Vašků k 75. narozeninám*, Brno 2008, s. 73–80.

128 Srov. naposledy souhrn názorů např. u Przemysław NOWAK, *Regest dokumentu Dagome iudex w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych*, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia, tradycja, mit, propaganda*, Kraków 2017, zejm. s. 184–185; Przemysław URBANČZYK, *Zanim Polska została Polską*, Toruń 2015, s. 185–192 a řada jiných prací. Jiní ovšem, na základě rozboru filologického, terminologického a geografického, nevylučují, že název Alemure může být dáván do souvislosti s hypotetickým českým kmenem Lemuzů, umístovaným do severozápadních Čech a spojitost s Olomoucí dosti striktně odmítají; nověji kupř. Michał ŁUCZYŃSKI, *Nazwy własne w „Dagome iudex“*, *Práce jazykoznawcze XVII-4*, 2015, zejm. s. 82–84, 86–88 (tam starší odkazy).

129 Lokalita jednoznačně nesplňuje také kritéria, na jejichž základě jsou definována např. tzv. emporia (*trading places*), známá především ze severního (baltického), ale i severozápadního okruhu; k jejich charakteristice alespoň orientačně např. starší, již poněkud antikvovaná práce Richard HODGES, *Towns and Trade in the Age of Charlemagne*, Duckworth debates in archaeology, London 2000; dále S. BRATHER – M. F. JAGODZIŃSKI, *Der Wikingerzeitliche*, zejm. s. 316–326 anebo Donat WEHNER, *The hinterland of the early medieval trading places Wolin and Menzlin*, in: B. Ludowici – H. Jöns – S. Kleingärtner – J. Schechskewitz – M. Hardt, eds. *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading centres*, *Neue Studien zur Sachsenforschung* 1, Stuttgart 2010, s. 258–266 či Mateusz BOGUCKI, *The Baltic emporia and their hinterland – comments on Donat Wehner's study of Wolin and Menzlin*, *Tamtéž*, s. 267–272;

S určitou opatrností soudíme, že klíčovým artiklem, který zde mohl být koncentrován a obchodován, bylo především lidské kargo (ponejvíce asi získávané z východních oblastí, možná však i z relativně blízkých slezsko-malopolských zdrojů) a vedle něj i další vyhledávané a dobře konvertabilní položky (kožešiny, koň, med, včelí vosk apod.). Takovým aktivitám by odpovídal i vně hradeb uložený depot zlomkového stříbra a stejně tak roztroušené olámané mince i puncované závaží na centrálním plató, dokládající akumulaci bohatství a snad, s velkým otazníkem, i jistou míru monetarizace lokální směny. Zmíněný depot byl situován v místech, kde lze teoreticky zvažovat existenci asi jen lehce ohrazeného předhradí, které by se přimykalo k tělesu

hradu z jihozápadní strany; právě v tomto okrsku mohli být, mimo jiné, drženi k další distribuci určení zajatci, třebaže přímá archeologická svědectví pro uvedenou hypotézu nemáme.¹³⁰ Připustíme-li však, a zdá se nám to vcelku reálné, že tomu skutečně tak bylo, mohly být merkantilní zájmy realizovány a uvedené komodity „posouvány“ dvěma základními směry. První vedl do Čech, kde bylo cílovou destinací pražské tržiště, o němž hovoří známá relace židovského obchodníka Ibráhima Ibn Jákúba z poloviny 60. let 10. století; vypovídá o přítomnosti východních kupců – Rusů a Slovanů, ale i muslimů, židů a Turků tj. Maďarů, kupujících od nich rozličné zboží včetně otroků.¹³¹ Po pacifikaci Starých Maďarů však začal být v průběhu 2. půle 10. věku

také Felix BIERMANN, *Slawen und Wikinger in Pommern*, in: G. Dehnert – J. Krüger, eds. *Pommern, Land am Meer*, Katalog zur Landschaftsgeschichtlichen Dauerausstellung des Pommersches Landesmuseums, Fulda 2022, s. 44–53 a celá řada dalších prací. Zvažuje se, že v našich podmínkách funkci emporia mohlo vedle jiných úloh plnit kupř. velkomoravské hradisko Pohansko u Břeclavi – srov. Jiří MACHÁČEK, *The Rise of Medieval Towns and States in East Central Europe. Early Medieval Centres as Social and Economic Systems*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 10, Leiden – Boston 2010, zejm. s. 518.

- 130 Žádná taková struktura není zachycena ani na plánu z roku 1776, na němž je zobrazen výstavbou silnice ještě nedotčený prstenec opevnění, nicméně pokud by se jednalo pouze o lehkými dřevěnými prvky ohrazený prostor, nemusel již být v době vytváření plánu pochopitelně zřetelný. Lidarové snímkování sice upozornilo na nevelký samostatný obdélný ortogonální útvar nacházející se severozápadně od stávajícího hradiska, avšak k jeho časovému a funkčnímu zařazení nemůžeme v současnosti říci zhola nic. K dispozici nemáme ani žádný signifikantní nálezkový materiál se k držení a transportu zajatců – především železná pouta či řetězy, což však nemusí být rozhodující, víme-li, že takové předměty jsou raritní a ne zcela vhodné pro přesun lidí (ale i zvířat); mnohem výhodnější bylo užití pout z organických materiálů – provazce, řemeny, dřevěná jha apod., jež jsou však v našich podmínkách prakticky nezachytitelné (srov. např. Michael McCORMICK, *Origins of the European Economy. Communications and Commerce*, AD. 300–900, Cambridge 2001, s. 741 sq.; Felix BIERMANN, *Archaeological Evidence for Slavery Among the Early Medieval North-Western Slavs*, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe, The Invisible Commodity, The themes in contemporary archaeology*, Cham 2021, s. 145–146; Sarah CHRISTENSEN, *Human-animal entanglements in the early medieval European slave trade: rereading the Rettelstetten customs regulations*, *Early Medieval Europe* 32-2, 2024, s. 201); poukazuje se i na možnost, že postupem doby, kdy už nebyla železná pouta potřebná, docházelo k jejich přetavování (B. RAFFIELD, *The slave markets*, s. 689). Kylešovice, které se řadí k relativně malým fortifikacím s odhadovanou vnitřní plochou oscilující kolem 0,5 ha (Pavel KOUŘIL, *Frühmittelalterliche Befestigungen in Schlesien und Nordmähren*, in: J. Henning – A. T. Ruttkay, eds. *Frühmittelalterliche Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996, Bonn 1998, s. 350–351), což nápadně koresponduje s velikostí centrálních plató (0,5/0,6–1,3 ha) naprosté většiny o něco později postupně vznikajících tzv. kastelánských hradů ve Slezsku (srov. Sławomir MOŹDZIOCH, *Organizacja gospodarstwa państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Polska Akademia Nauk – Oddział we Wrocławiu. Prace Komisji Archeologicznej 8, Wrocław 1990, s. 73), by mohly jen stěží absorbovat větší počet případných zajatců, i když nevíme, jak velké skupiny bylo vlastně ještě reálné při přesunech zvládat a v přestupních i cílových stanicích udržovat v poslušnosti a především v dobré fyzické kondici, třebaže se to jistě případ od případu lišilo (k této problematice např. B. RAFFIELD, *The slave markets*, s. 682–683); k umístění jejich většího počtu tak mohl sloužit pouze vyčleněný okrsok za hradbami, jehož přesnější rozlohu si však netroufáme přesněji odhadnout. V kontextu s obecnou otázkou, kde byli drženi pochytní nešťastníci, dává M. JANKOWIAK, *Tracing*, zejm. s. 170–174 k úvaze, zda vybraná rozsáhlá hradiska zejména v Malopolsku (např. Naszacowice, Stradów) a na západní Ukrajině (např. Stilsko, Plisněsk) o rozloze desítek až stovek hektarů a snad i některá v pražské aglomeraci (Pražský hrad, Královice?) nemohla sloužit jako jakési sběrné tábory pro takto násilně přesídlenou, dlouhodoběji zadržovanou a k prodeji určenou populaci, především v průběhu 2. a 3. třetiny 10. věku; takto rozsáhlé plochy sice mohly pojmout tisíce, ba desítky tisíc zajatých, je to však dle našeho soudu z řady důvodů dosti nereálné a přinejmenším diskutabilní, doklady chybí (pro Čechy např. Ivo ŠTEFAN, *Slavery and slave trade in early medieval Bohemia: Archaeology of slavery or slavery of archaeology?*, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. The Invisible Commodity, The themes in contemporary archaeology*, Cham 2021, zejm. s. 131sq.). Podobný výklad však připouští A. BUKO, *Świt państwa*, s. 183 v případě v 10. století vzniklých a spíše krátkodobě fungujících poměrně velkých fortifikací (např. Grzybowo, Moraczewo) v jádru hnězdenské piastovské domény; vcelku odlišný pohled, zvláště u Grzybowa, nabízí Marcin DANIELEWSKI, *The stronghold in Grzybowo in the context of interdisciplinary research into the functions of early medieval strongholds from the 10–11 centuries*, Poznań 2021, zejm. shrnutí s. 133–136 (k Moraczewu v tomto smyslu také spíše negativně tamtéž, především s. 56–57); pro polabskou zónu (dnešní severovýchodní Německo – Pomorany, Meklenbursko) srov. F. BIERMANN, *Archaeological Evidence*, s. 146–147.

- 131 *Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata, Epistolae. Textus historici varii*, eds. D. Bartoňková, L. Havlík – I. Hrbeček – J. Ludvíkovský – R. Večerka, Brno 1969, s. 413; z Kylešovic mohla být využita komunikace přicházející od Těšína a přes Ratiboř podél severního okraje Sudet mířící na Kamenec, Bardo a Kladsko a náhodskou bránou dále do Čech (tzv. Polská cesta, srov. Ivan VÁVRA, *Polská cesta*, *Historická geografie* 8, Praha 1972, s. 3–30); její potenciální uživatelé se však mohli Ratiboři vyhnout a připojit se na ni až za Hlubčicemi (srov. Pavel KOUŘIL – Dalibor PRÍX – Martin WIHODA, *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava 2000, s. 407).

Obr. 2.13. Starovičky, okr. Břeclav. Střívěrný dirham (Ismáil I. bin Ahmad) ražený v letech 903/904 v Taškentu. Foto P. Růžičková.

postupně revitalizován a více preferován druhý, již osvědčený, směr do Podunají, kopírující tzv. Jantarovou stezku, tedy orientace na jižní milieu (Uhry, Východní marka, Itálie);¹³² tomu svým způsobem odpovídají i moravské sklady zlomkového stříbra ze závěru 10. a samého počátku 11. století (viz výše), ale také soliterně nacházené mince hluboko v jihomoravské kontaktní zóně (obr. 2.13).¹³³

Závažným problémovým okruhem je poznání vztahu a kooperace se zázemím, bez něhož nemohla fortifikace neagrárního charakteru existovat. Vznikla však v pásmu s nepřítisť hustým osídlením koncentrujícím se zejména podél toku řeky Opavy (starý sídelní pás mezi Hlučínem a Krnovem) a v dotyku se stejně nevýrazně zasídlenu pasáží horního Poodří v okolí Ratiboře, diasporicky zasahující i do vyšších poloh Hlubčické pahorkatiny,¹³⁴ takže její logistika – subsistenční strategie (zásobování potravinami, výrobky každodenní potřeby, krmivem, palivem, stavebním materiálem a dalšími nezbytnými položkami) – musela být patrně dosti náročná; žádné přímé dotykové osídlení nebylo prozatím identifikováno a eventuálně verifikováno. Dosavadní archeologické poznatky napovídají, že toto rurální zázemí bylo ekonomicky slabě rozvinuté, neznáme odtud v pravdě žádné výjimečnější předměty, ale kupř. ani jednu minci.¹³⁵ Vystává tak otázka, na niž hledáme a zatím nenacházíme odpověď, jakým

132 Petr Charvát, *Obchod se slovanskými otroky v raně středověké Itálii – a jinde*, in: B. Chocholáč – J. Malíř – L. Reitingер – M. Wihoda, eds. *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, Brno 2020, s. 85–97.

133 Lze kupř. uvést zcela nový nález (2024) neobyčejně dobře zachovalého sámánovského dirhamu vysoké ryzosti, o průměru 2,6 cm a váze 2,962 g, raženého v Taškentu (aš-Šaš) v letech 903/904 (Ismáil I. bin Ahmad) z katastru obce Starovičky, okr. Břeclav (nedaleko od bošovického depotu zlomkového stříbra, minci určil Arkadiusz Panic z univerzity ve Vratislavi, a opaskového kování z Rakvic), na staré cestě směřující k jihu, do Podyjí a Pomoraví; jde teprve o třetí celou a neporušenou islámskou ražbu z moravskoslezského prostoru, z Čech doposud, pomineme-li měděná falza, nemáme, pokud je nám známo, takto dobře dochovanou žádnou (minci nalezl a k odbornému zpracování předal pan M. Hiadlovský, kterému tímto velmi děkuji). Nelze a priori zcela vyloučit, že mince ještě může (i když samozřejmě nemusí) souviset s kupci přicházejícími ze severních a východních evropských oblastí na trh Moravanů a dále do Podunají těsně před zhroucením mojmírovského panství (srov. znění Raffelstettenského celního tarifu; také S. CHRISTENSEN, *Human-animal*, s. 184–197); na Moravu pravděpodobně doputovala přes dnešní východní polská území nejspíše ve fázi III (cca 900–940) přílivu islámského stříbra (?; srov. Mateusz BOGUICKI, *The Use of Money in the Slavic Lands from the Ninth to Eleventh Century: the Archaeological/Numismatic Evidence*, in: J. Graham-Campbell – S. M. Sindbæk – G. Williams, eds. *Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia*, 800–1100, Aarhus 2011, s. 136). Ražby Ismáil I. bin Ahmada jsou přítomny ve zlomcích v zanedbatelném počtu i v depotech z Kelče a Kojetína-Popůvek (Vlastimil NOVÁK, *The Kelč Hoard revised. Fragment of islamic Silver Coins*, Monumenta numismatica 1, Prague 2010); s pominutím ostatních polských zemí či např. Skandinávie, jsou známy rovněž ze sousedního Slezska (pouze jedna celá mince – Sošnica) a v minimálním zastoupení i z vedlejšího Malopolska (dvě celé mince – Lubartów, Stawy; srov. Bożena REYMAN-WALCZAK – Dorota MALARCZYK – Tomasz NOWAKIEWICZ, *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar IV. Klempolen, Schlesien*, Warszawa 2013). Každopádně však uvedené nálezy z Bošovic, Staroviček (?) a Rakvic dokládají funkčnost zmíněné obchodní stezky někdy v průběhu pokročilého 10. století, snad cílící, mimo jiné, i k hraničnímu raně středověkému sídlišti v Kosticích, považovanému za obchodně-řemeslnickou osadu napojenou na dálkový obchod (např. Jiří MACHÁČEK – Martin WIHODA, *Dolní Podyjí mezi Velkou a přemyslovskou Moravou. Archeologicko-historická interpretace výsledků interdisciplinárního výzkumu z let 2007–2012*, Archeologické rozhledy LXV-4, s. 878–894). Úpозornit lze i na falzum arabské pozlacené mince s měděným jádrem, datované k roku 782/783 a nalezené při výzkumu v Uherském Hradišti (Katarína ADAMEKOVÁ – Jaroslav BARTÍK – Jan PETŘÍK – Yannick DEVOS – Libor PETR – Petr KOČÁR – Romana KOČÁROVÁ – Tomáš CHRÁSTEK – Marcin FRĄCZEK – Michal KURKA – Miloslav POUZAR, *Antropogenic soils and sediments from historical trade hub on the bank of Morava river in Uherské Hradiště (Czech Republic): Archives of mediaeval landscape, environment and settlements dynamics*, Catena 250, 108734, 2025, s. 17; také Dana MENUŠKOVÁ, *Sedmdesát let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uherskohradištsku a současný stav poznání tzv. ostrova sv. Jiří*, Archaeologia historica 45-2, 2020, s. 823).

134 M. PARCZEWSKI, *Plaskowyż Głubczycki*; P. KOUŘIL – J. GRYC, *Der Burgwall in Chotěbuz-Podobora*, s. 218, 238–239; Tíž, *Czech Silesia*, s. 126. Exploatace terénů v blízkém okolí Ratiboře byla zřejmě možná, pokud je relevantní informace, že nejstarší vrstvy zdejšího kastelánského hradu (nahrazujícího starší fortifikaci v nedaleké Lubomi) pocházejí až z 12. věku (S. MOŹDZIOCH, *Organizacja gospodarstwa*, s. 40, 50); v pozdější studii Krystyna KOŹŁOWSKA – Romuald TURAKIEWICZ, *Początki i rozwój Raciborza*, in: M. Furmanek – M. Michnik – D. Abłamowicz, eds. *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Seria monograficzna 10, Gliwice 2004, s. 157 se sice hovoří o tom, že opevnění vzniklo kolem 10. století, avšak není to žádným způsobem dokladováno.

135 Borys PASZKIEWICZ, *Śląsk w X wieku: źle postawione zagadnienie*, Slavia Antiqua LXIV, 2023, s. 99 upozorňuje na českou či bavorskou ražbu 10. století, jež měla být nalezena ve Vojnovicích nedaleko Ketře (cca 20 km severovýchodně od Kylešovic na dnešním polském území) a sděluje, že podle G. Raschkeho snad údajně pocházela z většího depotu, v němž byly zastoupeny i islámské dirhamy a zlomky šperků.

způsobem se elita spravující hradisko vyrovnávala, respektive čím platila za jí poskytované služby nezbytné pro zabezpečení jeho chodu zemědělskému obyvatelstvu, potažmo řemeslníkům a místním autoritám,¹³⁶ pokud ovšem tyto služby nevyžadovala násilnou formou. Není také jasné, do jaké míry a zdali vůbec je únosné lokalitu v této primární fázi považovat za jakési regionální hospodářské centrum vymezené oblasti, jestli je reálné zvažovat i její administrativní či duchovní funkci; doklady křesťanství tu sice v památkách hmotné kultury, byť spoře, evidujeme, ale o přítomnosti duchovní elity hovořit asi nemůžeme. Jak jsme již konstatovali, neznáme ani místo posledního odpočinku zemřelých, bylo-li vně (snad z počátku) či uvnitř opevněného areálu, čemuž by nasvědčoval jediný regulérní, ovšem pozdější pohřeb, prozrazující zjevně vysoký sociální status pochovaného.¹³⁷

Dostáváme se tím hlouběji do 11. respektive 12. století. Tu musíme znovu upozornit na ono datum 1096, získané dendrochronologickým měřením,¹³⁸ dokládající existenci hradiska ještě v samém závěru 11. věku a naznačující jeho trvání i ve století následujícím; jak dlouhé toto trvání bylo, nejsme však schopni jednoznačně rozhodnout.

Je to dáno zejména skutečností, že na rozdíl od předcházejícího 10. a 11. centennia postrádáme z tohoto období – s výjimkou některých opaskových kování (?), možná i bronzového křížku a keramických zlomků – jakékoliv mincovní nálezy (ty ovšem chybí i pro značný segment předcházejícího století jedenáctého), ale i jiné chronologicky citlivé předměty; příčinu uvedeného stavu můžeme hledat především v již avizovaném poškození hradiska v průběhu staletí.

Území Slezska bylo od konce 10. do závěru 12. století pokryto 23 kastelánskými hrady, známými ovšem a až z relativně pozdních písemných pramenů, z nichž většina byla založena na konci 10. nebo počátku 11. věku; v jeho 2. polovině byla tato síť již plně dotvořena a upevněna. Větší koncentraci těchto fortifikací lze pozorovat zejména v jižních částech Dolního Slezska, v kontaktu s přemyslovskou doménou, přičemž zázemí jednotlivých center sledovalo perimetr o poloměru přibližně 20–30 km. Mezi jmenovanými hrady je v bule papeže Hadriána IV. z roku 1155 uváděno i tzv. Gradice Golensicezke,¹³⁹ spadající pod správu vratislavské diecéze, v dosavadní literatuře nejčastěji ztotožňované s Hradcem u Opavy (dnes nad Moravicí),¹⁴⁰

136 Jejich předpokládanou existenci a vnitřně diferenciovanou venkovskou společnost jen velmi omezeně naznačuje na české straně nově objevené a pouze částečně odkryté řadové pohřebiště v Holasovicích nedaleko Opavy (14 hrobů 2. polovina 10. (?) s přesahem do 11. století, mj. stříbrné záušnice malého průměru a vědérko; Jindřich HLAS – Barbara MARETHOVÁ, *Mladohradištní pohřebiště na katastru obce Holasovice, okr. Opava*, Pravěk, Nová řada 25, 2017, s. 271–290), na straně polské pak řadová nekropole z 10./11. století v Tvorkově u Ratiboře s pohřby vybavenými mj. bronzovými záušnicemi převážně opět malého průměru, noží a vědérkem (Artur DĘBSKI, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, in: D. Minta-Tworzowska, ed. *Tworów, stanowisko 9*, Badania archeologiczne na terenie „Zbiornik przeciwpowodziowy Racibórz Dolny na rzece Odrze, województwo śląskie (polder) III/1, Poznań – Wrocław 2014, s. 233–282); pohřebiště obdobného charakteru bylo zkoumáno, dosud však nepublikováno, i v blízkých Kornicích (srov. P. KOUŘIL – J. GRYC, *Czech Silesia*, s. 137). Osmnáct kostrových hrobů téměř bez jakýchkoliv přídavek (pouze jedna bronzová záušnice velmi velkého průměru, jedna bronzová přezka) objevených v Holasovicích v průběhu 20. století (1922, 1959) je evidentně mladších (srov. Vlasta ŠIKULOVÁ – Michal ZEZULA, *Dvůr v Holasovicích ve světle archeologických nálezů z přelomu raného a vrcholného středověku*, in: R. Rosová a kol. *Dějiny obcí Holasovice, Loděnice, Štemplevec, Kamenec, Holasovice – [Odry]* 2019, s. 112–127).

137 V době vzniku opevnění musela být nejspíše ještě velmi dobře viditelná nekropole (patrně mohylník) s kostrovými pohřby ze závěru 9. a počátku 10. století na katastru Malých Hoštic, založená severním směrem, na vyvýšeném dominantním místě za řekou Opavou, ve vzdálenosti přibližně jednoho kilometru. Lze dát k úvaze, zda právě na tento hřbitov, náležející nepochybně k předcházejícímu „velkomoravskému“ osídlení, nemohlo navázat ukládání etnický odlišných zemřelých spravujících nově vzniklé centrum, když zaplavovaný terén v jeho bezprostředním okolí funerální aktivity téměř jistě nedovoloval (srov. P. KOUŘIL – M. TYMONOVÁ, *Slovanský kostrový*, s. 155; P. KOUŘIL – J. GRYC, *Czech Silesia*, s. 130); taková pohřebiště (ale i jednotlivé hroby), spojovaná zejména s východními, ale i severními elitami včetně rodinných příslušníků, známe především z polských zemí – např. Lutomiersk (viz pozn. 26) či příkladně zpracovaná Bodza (Andrzej BUKO, ed., *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* 27, Leiden – Boston 2015) anebo Cieple (Sławomir WADYL, ed., *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk 2019).

138 Viz pozn. 30.

139 Jaroslav BAKALA, *Holasické pomezí v 11. a 12. století*, in: M. Wihoda – P. Elbl, eds. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno 2002, zejm. s. 54 sq.; srov. také Sławomir MOŹDZIOCH, *Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim*, Warszawa 2002, s. 191; jde především o bule papežů Hadriána IV. z roku 1155 a Inocence IV. z roku 1245 (ta s určitými změnami, Gradice Golensicezke zde již není zmíněno).

140 Např. Lumír JISL, *Slovanský kmen Holasici ve světle archeologických nálezů*, Časopis Slezského muzea II, série B, 1952, s. 44–46; M. PARCZEWSKI, *Plaskowyż Głubczycki*, s. 125; S. MOŹDZIOCH, *Organizacja gospodarcza*, s. 47; je značně pravděpodobné, že zřejmě až do 30. let 11. věku jej Poláci skutečně drželi, poté již plnil funkci přemyslovského pohraničního opevnění.

především však s Holasovicemi. Můžeme-li zřejmě v případě Hradce takovou identifikaci spíše negovat (zvláště s ohledem na dosavadní archeologické poznatky, jeho obléhání Poláky v roce 1060 či zmínku o hradecké mincovně (?) a clu vybíraném na cestě do Polska uvedenou v listině olomouckého údělníka Oty I. z roku 1078 – srov. k tomu i existenci a názvy osad Žimrovic a Branky v severním předpolí Hradce a také některé pozdější prameny), pak u Holasovic je situace složitější. Již samotný název Gradice Golensicezke (v kontextu s dalšími třemi v Hadriánově listině termínem Gradice označenými kastelániemi), kombinovaný s výkladem dostupného písemného materiálu, implikuje klášť jej právě do tohoto místa.¹⁴¹ Na druhou stranu tomu dosti výrazně odporuje výpověď archeologie, neboť přes více jak stoleté terénní aktivity postrádáme z katastru Holasovic, patrně s výjimkou nedávno odkryté části řadového pohřebiště,¹⁴² silnější indicie pro lokalizaci takového centra právě do těchto míst.¹⁴³ Zbývají tedy Kylešovice, kde nás překvapivé výsledky archeologických výzkumů vybízejí k reflexi, zda bychom spíše zde, než kdekoli jinde, neměli toto poněkud problematické centrum hledat. Ze všech tří lokalit připadajících v úvahu totiž vykazují, alespoň na základě současného, byť zdaleka ne ideálního stavu poznání, některé charakteristiky (obtížně přístupný terén, jednodílná dispozice, relativně malé rozměry avšak mohutný obranný systém, návaznost na starší osídlení, jednoznačná a dlouhodobá přítomnost elity a s ní související kvalita památek hmotné kultury rozličných kategorií včetně předmětů sakrální povahy, doklady směny, nadstandardní stravy atd.), s nimiž bychom mohli taková sídla spojovat.¹⁴⁴ Lze tedy snad akceptovat představu, že původní založení bylo někdy v závěru 10. či počátku 11. století „pověřeno“ novým úkolem, plnit jako lokální mocenské centrum funkci kastelánského hradu na česko-polském pomezí s jasným posláním vojenským

a nejspíše již i administrativně-správním a ekonomickým (o potenciální funkci rezidenční anebo duchovní můžeme jen spekulovat); mělo k tomu zcela zjevné a odůvodněné dispozice. Není to nic překvapivého, lokalit obdobného rázu, navazujících na své poněkud starší raně středověké předchůdce, v tom i otevřené osady, je známo (nejen) ze Slezska více.

Jak dlouho Kylešovice toto předpokládané poslání plnily, není zcela jasné, faktem však je, že jejich další rozvoj ve smyslu jakéhosi ústředního bodu rodící se „městské“ aglomerace, zvláště v měnicích se podmínkách 12. věku, byl, mimo jiné, výrazně limitován položením v relativně široké záplavové nivě, vytvářené meandrujícími Opavou a jejím přítokem Moravicí; takové podmínky v podstatě znemožňovaly vznik rozsáhlejšího satelitního osídlení. Mnohem příhodnější a perspektivnější polohou se ukázala být cca 3 km západním směrem lehce vyvýšená pravobřežní terasa při brodu přes řeku Opavu, kde se postupně vytvářelo krystalizační jádro pozdějšího stejnojmenného města.¹⁴⁵ Dalibor Prix se vcelku oprávněně domnívá (mezi jiným i na základě dostupných dendrodat), že tato předlokační Opava byla osazena již někdy kolem poloviny 12. věku (a možná i o něco dříve), a to z iniciativy piastovských správců regionu;¹⁴⁶ zkrátka hradisko v té době již dožívalo a poznenáhlu bylo nahrazováno nově se utvářející osadou s velmi příznivými vstupními parametry, vedoucími kolem roku 1214 k jejímu povýšení na město.

7. Několik vět závěrem

V předloženém textu jsme se pokusili na základě stávajících poznatků představit a vykreslit jedinečnou archeologickou lokalitu, pro niž bychom v českém prostředí, jak jsme vícekrát akcentovali, jen s obtížemi hledali odpovídající paralelu. Přezentuje něco, co není pro naše země právě typické

141 Z historického pohledu podrobně zejména J. BAKALA, *Holasické pomezí*, s. 60. Jaroslav BAKALA, *Národnostní a politický vývoj Slovanů v opavském a těšínském Slezsku do konce 12. století*, in: M. Wihoda – P. Elbl, eds. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno 2002, zejm. s. 101–103.

142 Viz pozn. 136.

143 Srov. P. KOUŘIL – J. GRYC, *Hradiska*, s. 126–129; protiví se tomu zejména nejednoznačná a nepřesvědčivá terénní konfigurace, ale i zcela fragmentární zastoupení raně středověkých památek hmotné kultury, když jistý význam lokality lze připustit až v pokročilém 12. a následném 13. století.

144 Podrobněji k jednotlivým funkcím a širšímu okruhu otázek dotýkajících se kastelánské soustavy např. S. MOŹDZIOCH, *Organizacja gospodarcza*, zejm. s. 189–227.

145 Srov. Pavel KOUŘIL, *Život v raně středověkém městě ve světle archeologie*, in: K. Müller – Rudolf Žáček, eds. *Opava. Historie – kultura – lidé*, Praha 2006, s. 28–29.

146 Dalibor PRIX, *Historické souvislosti počátků města*, in: 800 let Opavy (katalog výstavy), Opava – Ostrava (v tisku).

a zažité, něco, co má neobyčejně silnou afinitu především k východním, ale i severním evropským oblastem a jako ucelená a funkční entita poměrně nečekaně vstoupilo do našeho přece jen poněkud odlišného kulturního milieu. Její historický význam, plynoucí z rozhodujících poznatků archeologických, numizmatických, uměleckohistorických, ale i řady dalších disciplín, je neoddiskutovatelný, a to jak z lokálního, tak zejména z širšího geografického vnímání procesů, z nichž se v 10. a 11. věku rodila nová středoevropská identita (a realita), platná v podstatě do současnosti. Jsme hluboce přesvědčeni, že další systematické poznávání tohoto netuctového, byť částečně poškozeného objektu může přinést vědomosti takové kvality, jež by se pozitivním způsobem promítly do našich představ o období, v němž se formovaly předpoklady etatizačního procesu v Čechách i Polsku, a které vzhledem k charakteru Kylešovic, jak bylo zdůrazněno, nemůže v zásadě nabídnout žádné jiné místo v našem domácím perimetru. To se samozřejmě v plné míře týká i identifikace a případné následné explorační funérárního okrsku, v němž byli ukládáni k poslednímu odpočinku zesnulí obyvatelé hradiska, jejichž výsledky by jistě rovněž přispěly k precizaci odpovědí na otázky formulované ve výše uvedených odstavcích. Mějme tedy naději, že se v blízké budoucnosti dočkáme takové podpory, která umožní pokračování archeologických aktivit v rozsahu, jež si toto ojedinělé centrum na východní periferii českého státu nesporně zaslouží.

Appendix

Zdá se, že trvalejší přítomnost elity nebyla vázána pouze na vlastní kylešovické hradisko, neboť její působení se s relativně vysokou mírou pravděpodobnosti dotýká i nedalekého tzv. Kostelního kopce v Opavě-Jaktaři, vzdáleného cca 6 km západním směrem. Jde o dominantní strategickou polohu vypínající se nad vidlicí dvou důležitých komunikací orientovaných k severozápadu a směřujících na slezské Opolí a Vratislav, jejíž ovládnutí a kontrola jako jakéhosi „předsunutého“ bodu Kylešovic by měly svůj nepopíratelný význam a logiku. Takový výklad z pohledu archeologie podporují, i přes značně pozměněnou konfiguraci zdejšího terénu, danou především dlouhodobou existencí hřbitova kolem jedné z nejranějších církevních staveb na Opavsku

Obr. 2.14. Opava-Jaktař. Fragment železné přilby. Kresba H. Pravdová, foto J. Foltýn.

a odtěžením části kopce při těžbě písku, mimo jiné, nečetné keramické fragmenty středohradištního stáří, zejména hojněji zastoupené zlomky vročitelné do 10.–11. věku, když některé mohou být ještě mladší.¹⁴⁷ Rozhodujícím artefaktem, který by naznačenou hypotézu nejlépe verifikoval, je nález segmentu železné přilby, učiněný v blízkosti zmíněné pískovny (obr. 2.14);¹⁴⁸ pochází z její spodní části, kde je při okraji zesílen železným 3 cm širokým páskem upevněným pomocí pravidelně rozmístěných avšak málo čitelných nýtů v kruhových konkávně lehce promáčknutých dolících. Ve svých starších pracích jsme uvedený vskutku unikátní předmět vysokého

147 Obšírněji P. KOUŘIL, *Slovanské osídlení*, s. 43–46.

148 Do sbírek Slezskeho Zemského muzea v Opavě se předmět dostal v roce 1921 koupí od stavebního inženýra a amatérského archeologa Gustava Stumpfa.

statutárního významu klasifikovali jako součást jednoduché kónické přilby severského typu.¹⁴⁹ Nicméně taková identifikace se ukázala zřejmě chybnou a v současnosti je jaktařský zlomek traktován jako část jednoho ze čtyř základních dílů přilby typu Černá mohyla (Černigov, Ukrajina).¹⁵⁰

Obecně jsou tyto vzácné součásti zbroje, konstruované ze čtyř fundamentálních prvků, členěny do čtyř podskupin, přičemž tu čtvrtou a nejčastější (se dvěma variantami), kam náleží i náš exemplář (první varianta), představují kusy, u nichž je korpus zpevněn tzv. věncem při dolním okraji a zakončen vrcholem (tulejkou). Společně s podskupinou třetí patří ke starším zástupcům čtyřdílných forem kladeným do časového rámce vymezeného 8.–11. stoletím, přičemž nejstarší zástupci podskupiny čtvrté se začínají objevovat již v průběhu 2. poloviny 9. věku; byly užívány přibližně po dobu jednoho a půl centennia a v průběhu 11. století se postupně vytrácejí. V současnosti je podchyceno více než 70 známých reprezentantů podskupin 3 a 4,

ať už jde o celé anebo neúplné výrobky či jejich jednotlivé komponenty. Má se za to, že své počátky mají v nomádském okruhu (chazarský kaganát eventuálně Volžské Bulharsko) a v souvislosti se Skandinávci se postupně rozšířily na rozsáhlé části evropského kontinentu od ruského Novgorodu na severu až po bulharskou Plisku na jihu a polský Hedč na západě, přičemž logicky zcela převládají lokality východoevropské.¹⁵¹ V českých zemích jde nepochybně o první takový objev, když u všech ostatních známých raně středověkých přileb je zvažován spíše jejich západní než místní či východní původ, přičemž lze připustit i možné využití jednotlivých severských komponent (přilba svatováclavská).¹⁵² Torzo přilby tak jednoznačně časově i provenienčně zapadá do skupiny výše hodnocených metalických předmětů z vlastního kylešovického hradiska (zvláště opaskových kování) a opět tak podporuje tezi o významné úloze cizích elit při formování poměrů v této části Slezska, v neustáleném česko-polském hraničním pásmu 10. a 11. století.

149 P. KOUŘIL, *Slovanské osídlení*, s. 46; P. KOUŘIL – J. GRYC, *Early Medieval Stronghold*, s. 213; kromě jiného nám byla určitou inspirací takového zařazení i drobná figurka hlavy vikinského bojovníka vyřezaná z losího parohu ze švédské Sigtuny, nesoucí kónickou přilbu s nánoskem opatřenou po obvodu obdobnými kruhovými dolíky s naznačením nýtů.

150 Zásahu na tom má Tomáš VLASATÝ, *Přilby typu „Černá mohyla“* [online], in: Projekt Forlog. Reenactment a věda, 30. 1. 2020 [cit. 2025-08-06], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz./prilby-typu-cerna-mohyla>, který při překladu studie autorů Artem G. PAKIN – Julia G. BEZKOROVAJNAJA – Vladimir M. PROKOPENKO, *Šolomi tipu „Čorna Mogila“: novi znachidki ta problema pochodzenija*, Naukovij visnik Nacionalno muzeju istorii Ukraini 2017-2, 2017, s. 45–56, do českého jazyka, jej ve svém závěrečném hodnocení takto začlenil.

151 Sergej Ju. KAINOV, *Šlem iz kurgana Gulbišče. K voprosu ob evolucii četyrečastnyh bojevyh nagolovij vostočnoj Jevropy v VIII-XI vv.*, in: O. V. Dvurečenski – S. Ju. Kainov – Ju. A. Kulešov – G. B. Baranov, eds. *Vojennaja archeologija 7. Sbornik materialov NIC «Vojennaja archeologija»*, 2022, zejm. s. 53–60; u některých z těchto přileb bylo konstatováno potažení železného korpusu mědi a jeho následné pozlacení. Nebyly tedy zhotovovány na Rusi a tím méně ve Velkopolsku (odkud jsou známy čtyři kusy), kam se nejspíše mohly dostat buď jako importy v důsledku obchodní výměny anebo přímo s jejich nositeli (ruskými Vikingy), kteří je mohli ukořistit při vyvrácení kaganátu na konci 60. let 10. století (968/969) a teoreticky být aktivní i ve službách prvních Piastovců; srov. k tomu podnětnou studii Artem PAKIN, *Importy czy łupy z Rusi? Problem pochodzenia „wielkopolskich” hełmów X – początku XI wieku*, in: V. Nagirnyy – T. Pudłocki, eds. *Rus’ a Polska (X-XIV wiek)*. Publication from the 9th International Scientific Conference Przemyśl, 5th–8th December, 2018, Colloquia russica I/9, Kraków 2019, zejm. s. 64–65.

152 Naposledy např. Tomáš VLASATÝ – Petr DRESLER – Vojtěch NOSEK – Jiří MACHÁČEK, *A Carolingian Helmet from Pohan-sko near Břeclav (Czech Republic): Its Archaeological Context and Social Interpretation*, *Medieval Archaeology* 67-2, 2023, zejm. s. 318–320, 326; také kapitola 4.

Z Jómsborgu/Vinety/Wolinu do Olomouce aneb Od Baltu až na Moravu

Pavel Kouřil

1. Úvod

Olomoucká aglomerace, především pak samotná Olomouc, kde se již v době předvelkomoravské a velkomoravské postupně zformovalo významné mocensko-politické ústředí, zdá se přežily osudové události počátku 10. věku, související s pádem Velké Moravy, bez vážnější újmy a pohrom. Zvláště poslední výzkumy napovídají, že tu můžeme v prvních decenních tohoto věku počítat s přežívajícími lokálními mocensko-správními a zřejmě i církevními strukturami, majícími jistou nezávislost na Starých Maďarech – tehdejších hegemonech značné části středovýchodního evropského prostoru.¹

Naznačená vývojová kontinuita a na ni navazující nový výrazný vzestup olomouckého centra se začaly zřetelněji projevovat zřejmě v důsledku ovládnutí této části Moravy pražskými Přemyslovci po upevnění jejich vůdčí pozice na území Čech. Jedním z hlavních cílů této východní, respektive severovýchodní expanze bylo podle převažujícího mínění i ovládnutí a zabezpečení úseku západovýchodní transkontinentální obchodní magistrály spojující

Prahu s Krakovskem a pokračující dále na Kyjev, s klíčovými hrady Olomoucí a Krakovem; předpokládané další opěrné body nejsme schopni za daného stavu poznání identifikovat. Podle posledních názorů se to mužům Boleslava I. (935–972) mělo podařit až v pokročilých 50. letech. Olomouc se tak stala významnou křižovatkou mezinárodních komunikačních tahů a přirozeným opěrným bodem přemyslovských knížat, a vedle Prahy a Krakova jedním z hlavních středisek obchodu. Má se za to, že česká přítomnost v Malopolsku a snad i Slezsku (přínejmenším jeho části) trvala maximálně tři až čtyři dekády, v archeologických pramenech ovšem nezanechala výraznější stopu, nepozorujeme snahu o začlenění uvedených oblastí do rámce českého panství.² Přesto můžeme uvažovat, že oba čeští Boleslavové (I. a II.) po jistou dobu participovali na dálkovém obchodu a možných ziscích z prodeje lidského „zboží“, jedné z velmi žádaných a zároveň i výnosných komodit své doby; jeho přesnější rozsah ale neznáme, v archeologickém materiálu nijak výrazně dokladován není a na konci 10. století již patrně ztrácel na síle.³

1 Pavel KOUŘIL, *The Magyars and Their Contribution to the Collapse and Fall of Great Moravia: Allies, Neighbours, Enemies*, in: J. Macháček – M. Wihoda, eds. *The Fall of Great Moravia. Who Was Buried in Grave H 153 at Pohansko near Břeclav, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* 54, Leiden – Boston 2019, s. 92.

2 Pavel KOUŘIL – Rudolf PROCHÁZKA, *Moravian Centres between the Mojmirids and Přemyslids*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 41–72, tam uvedena patřičná literatura; Marek JANKOWIAK, *Two systems of trade in the Western Slavic lands in the 10th century*, in: M. Bogucki – M. Rębkowski, eds. *Economies, monetization and society in the west Slavic lands 800–1200 AD*, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne II, Szczecin 2013, s. 142.

3 K inovativnímu pohledu na otroctví a obchod s otroky včetně jeho rozsahu v raně středověkých Čechách srov. Ivo ŠTEFAN, *Slavery and slave trade in early medieval Bohemia: Archaeology of slavery or slavery of archaeology?*, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. The Invisible Commodity, The themes in contemporary archaeology*, Cham 2021, zejm. s. 131 sq. nebo Janel M. FONTAINE, *Slave trading in the early Middle Ages. Long-distance connections in northern Europe*, Manchester medieval studies, Manchester 2025; také Petr CHARVÁT, *Obchod se slovanskými otroky v raně středověké Itálii – a jinde*, in: B. Chocholáč – J. Malíř – L. Reitingner – M. Wihoda, eds. *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, Brno 2020, s. 85–97, s. 94–95. Souhrnně s bohatou literaturou a doklady k obchodu s otroky ve středoevropském

Slabě ukotvená přemyslovská moc na těchto územích se poměrně brzy, nejspíše v průběhu 80. let (zejména pak jejich 2. poloviny), začala rychle a definitivně hroutit pod nápoem největších konkurentů, pol(an)ských Piastovců. Expanzí mladé polské monarchie, započaté Měškem I. (cca 962–992) a vrcholící za jeho nástupce Boleslava Chrabrého (992–1025), byla vedle zmíněných oblastí zasažena i Morava (minimálně severní a střední) a krátce došlo také k obsazení Prahy (1003/1004). Vyčerpaný a okleštěný český stát se tak na přelomu milénia dostal do evidentní politické defenzivy a hluboké vnitřní krize, z níž se mu podařilo vyjít až v závěru 20. let 11. věku, kdy se země a Moravané opět, tentokrát již natrvalo, dostali pod správu pražských knížat.

Toto svým způsobem epizodické intermezzo, jímž polská přítomnost na moravském území byla, však monitorujeme mnohem zřetelněji a jednoznačněji než předpokládaný předchozí český zásah ve Slezsku a Malopolsku. Nelze dokonce vyloučit, že moravské elity s novými vládnoucími strukturami kooperovaly na dobrovolné bázi (a to i na poli válečném) anebo alespoň nekladly zásadní odpor; jaká byla skutečná povaha polské moci, přesně nevíme, o rovnocenné partnerství se zřejmě nejednalo. O existenci polských posádek nás zpravuje toliko děkan pražské kapituly Kosmas, a to v souvislosti s jejich vytlačěním knížetem Oldřichem (1012–1034) a jeho synem Břetislavem (1034–1055).⁴ Relevantnost kronikářova sdělení se podařilo verifikovat rozsáhlým archeologickým výzkumem pouze ve středomoravském Přerově, který přinesl hmatatelné doklady piastovských aktivit. Ve strategicky výhodné poloze zbudovaná přerovská fortifikace nese všechny prvky charakteristické pro současná opevnění v polských zemích, zejména pak ve Velkopolsku, kde se utvářelo nejstarší piastovské patrimonium; můžeme ji považovat za posádkový hrad elitních knížecích bojovníků včetně jejich rodin.⁵

Souvislost se severním prostředím vykazuje i řada kategorií památek hmotné kultury, ať už jde např. o některé keramické tvary, pásová kování, ostruhy, mince, sférická i oktogonální puncovaná závaží, skládací váhy, depoty zlomkového stříbra, jantar apod., nacházených v důležitých střediscích tehdejší Moravy. K nim se nepochybně řadí i Přerov blízka Olomouce, která ani po piastovském záboru neztratila své jedinečné postavení a byla zřejmě i nadále vnímána jako mocenské centrum Moravanů. Zejména z areálu jejího hradu a přilehlého předhradí máme k dispozici několik nadstandardních dokladů, majících jasnou vazbu k severnímu a severovýchodnímu geografickému prostoru.⁶

2. Parohový artefakt zdobený ve stylu Borre a sídelní areál Wolin

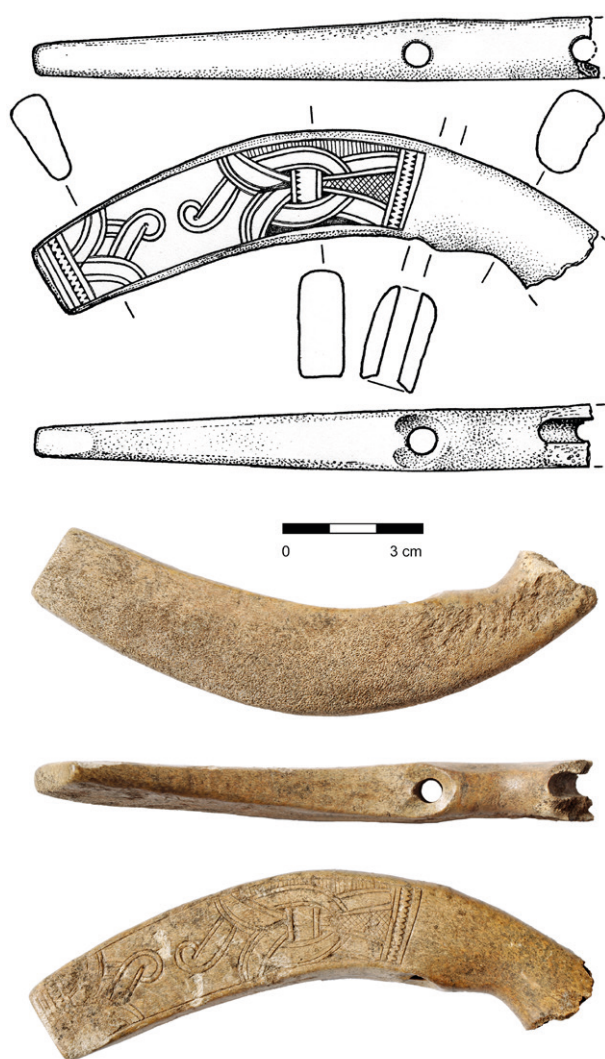
Jedním z těchto exkluzivních a unikátních nálezů, který prozatím nemá na našem území odpovídajících paralel, je i zdobený předmět zhotovený z jeleního parohu (obr. 3.1), vyzvednutý v místech suburbia (Křížkovského ul. 10). Má podlouhlý, lehce srpovitě prohnutý tvar, je plochý a štíhlý, evidentně ale není zachován v úplnosti; jeho současná maximální délka činí 12 cm, šířka kolísá mezi 1,7–2,4 cm, tloušťka použitého materiálu pak mezi 0,6 cm na jeho neporušeném konci až 1,3 cm v místech ohybu. Právě zde, za ukončením výzdoby, je perforován dvěma vertikálními otvory cele procházejícími jeho tělem o světlosti 0,4–0,5 cm, vzdálenými od sebe 3 cm; v místech druhého otvoru došlo k odlomení zbývající části artefaktu, kterou – bohužel – nemáme k dispozici. Oba otvory velmi pravděpodobně sloužily k upevnění nějakého metalického komponentu (?), čemuž by mohlo nasvědčovat i kruhové zkosení hrany a tím i zvětšení lépe zachovalého otvoru na spodní straně, sloužící k upevnění (zapuštění) uvažovaného kovového prvku tak, aby s ní byl v rovině. XRF analýza však možnou přítomnost kovu neprokázala, poškozený výrobek jako již nepoužitelný byl patrně odhozen bez této součásti.

milieu Piotr PRANKE, *Handel niewolnikami na obszarze Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej w IX – XII wieku*, in: M. Franz – Z. Pilarczyk, eds. *Kobiety w dziejach. Od archeologii do czasów średniowiecznych*, Marem Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego XIII, Toruń 2018, s. 178–219.

4 Rudolf PROCHÁZKA – Martin WIHODA, *Polský průnik na Moravu a hrad Přerov v kontextu dějin 10. století*, in: M. Dworaczek – A. B. Kowalska – S. Możdzioch – M. Rębkowski, eds. *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin–Wrocław 2006, s. 623–645, zejm. s. 634.

5 Rudolf PROCHÁZKA, *Hrad Přerov v raném středověku (9.–11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury (Archeologický výzkum na Horním náměstí, č. p. 8, 9 a 21)*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 54, Brno 2017, zejm. kapitoly 10, 12, 13.

6 Např. Josef BLÁHA, *Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci*, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds. *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha 2000, s. 191–192; Pavel ŠLÉZAR, *Olomouc*, in: P. Kouřil, ed. *Great Moravia and the Beginnings of Christianity*, Brno 2014, s. 214–221; Týž, *Olomouc between the Great Moravian and Přemyslid Duchies*, in: Pavel Kouřil – Rudolf Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 127–129.

Obr. 3.1. Olomouc (Křížkovského ul. 10). Parohový artefakt zdobený ve stylu Borre. Foto J. Foltýn, kresba S. Plchová.

Určujícím rysem pro poznání provenience a chronologického postavení nálezů je rytím profesionálně provedená výzdoba, umístěná na jedné z jeho stran, jež je navíc jemně ohlazena a vyleštěna a můžeme ji

považovat za stranu vnější, určenou k vizuálnímu působení. Opozitní, drsnější strana se stopami řezání, je bez dekorace. Vůdčím výzdobným motivem celé kompozice je sestava vycházející z pletencovito-prstencovitěho/řetězcovitěho ornamentu (*ring-chain motif*), doplněná jemným mřížkováním, krátkými hustými rýhami a drobnými závěsnými trojúhelníčky, evokujícími motiv tzv. vlčích zubů; rytina je orámována tenkou linkou. Kompozice se zjevně hlásí k jednomu ze šesti hlavních výzdobných stylů doby vikinské, nazvanému podle stejnojmenného severonorského pohřebiště stylem Borre. Počátky tohoto stylu můžeme sledovat přibližně od poloviny 9. století, největší obliby dosáhl v první půli věku následujícího, v dalších dekádách postupně vyzníval a vycházel z módy.⁷ Byl rozšířen nejen v původní domovině Seveřanů, ale reprezentoval i první styl vikinského umění populární rovněž v jejich sídelních komunitách od Islandu až po rozsáhlá ruská teritoria a dokonce (via Dněpr) až na Balkán; byly jím zdobený jak metalické artefakty, tak i výrobky z kamene, jantaru, kosti, paroží či dřeva.⁸ Jeho zrod je údajně třeba vidět mimo vlastní Skandinávii, neboť se měl utvářet na Britských ostrovech, zvláště pak v zónách kolem Irského moře a v severní Anglii, kolonizovaných dánskými a norskými osadníky; čerpal a využíval podněty vycházející z keltského, anglosaského a skandinávského umění, jeho centrem byl ostrov Man a ve své nejčistší formě se projevoval v Irsku.⁹

Ptáme-li se po původu olomouckého artefaktu a způsobu, jakým se mohl dostat do Olomouce, musíme svoji pozornost obrátit k jižnímu pobřeží Baltu. Toto exponované území, osídlené mimo jiné ve značné míře slovanskou populací, neuniklo zvýšenému zájmu skandinávských kupců (obchodníků), řemeslníků a samozřejmě ani vojenských elit. Nemíníme zde podrobně rozebírat poměrně složitou problematiku jejich postupného pronikání do tohoto prostoru (1. fáze v 8.–9. století), kulminující v 10. věku (2. fáze

⁷ David M. WILSON – Ole KLINDT-JENSEN, *Viking art*, London 1966, s. 87–94; David M. WILSON, *The development of Viking art*, in: S. Brink – N. Price, eds. *The Viking world*, London – New York 2012², s. 327.

⁸ Charlotte HEDENSTIERNA-JONSON – Lena HOLMQUIST, *The oriental mounts from Birka's Garrison: an expression of warrior rank and status*, *Antikvariskt arkiv* 81, Stockholm 2006, s. 69; James GRAHAM-CAMPBELL, *Viking art*, *World of art*, London 2013, s. 63–78; Valeri JOTOV, *Vāorženieto i snarjaženieto ot bālgarskoto srednovekovie (VII–XI vek)*, Sofia 2004, s. 46–55; Valeri JOTOV [JOTOV], *Data about Northmen's presence in the Lower Danube area*, in: D. Aparaschivei – G. Bilavski, eds. *Studia romana et mediaevalia europaensia. Miscelanea in honorem annos LXXXV peragentis professoris emeriti Dan Gh. Oblata, Honoraria 13, Civilizația românească 4*, București – Brăila 2018, s. 467–484; srov. také Nadezhda TOCHILOVA, *Viking traces – artistic tradition of the Viking Age in applied art of pre-Mongolian Novgorod*, *Situne Dei* 2018, s. 48–61 nebo Ion TENTIUC, *On the Viking enclaves and their relations with the inhabitants of the Carpathian – Dniester region between the 9th and the 11th centuries*, *Dacia* LXII–LXIII (2018–2019), 2020, s. 249–286.

⁹ Władysław DUCZKO, *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, in: L. Leciejewicz – M. Rębkowski, eds. *Salsa Cholbergiensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg 2000, s. 28; Týž, *Scandinavian influence on Poland and Pomerania in the early Middle Ages*, in: S. Rosik, eds. *Poland, Pomerania and Their Neighbours Shaping of Medieval European Civilisation (10th–12th Centuries)*, *Scripta Historica Europaea* 1, Wrocław 2020, s. 68–70.

ve 2. polovině 10. – cca 1. polovině 11. století), kdy byly položeny základy raně piastovské monarchie. Konstatujeme jen, že ne vždy panovala shoda v otázce míry jejich přímé fyzické přítomnosti a úloze, kterou tu sehráli. Připomeňme také, že projevy jejich materiální kultury (ať už přicházející ze severu, případně západu anebo „oklikou“ z východu), svým způsobem nezaměnitelné a relativně dobře identifikovatelné, sice tento předpoklad podporují, ovšem samy o sobě nemusejí vypovídat o etnicitě jejich uživatelů.¹⁰ Nicméně výsledky nedávných DNA analýz v kombinaci s analýzami stronciovými, provedených na některých klíčových pohřebištích tohoto období vcelku srozumitelně sdělují, že alespoň část bohatě vypravených elitních hrobů (zejména tzv. hrobů komorových) a v nich uložených jedinců měla vztah k expanzivnímu vikinskému milieu (např. nekropole Cieple anebo Bodzia).¹¹ Vesměs je přijímáno, že komorové hroby nejsou výrazem etnické příslušnosti a že většinu takto konstruovaných pohřbů z polského území nelze považovat za místo posledního odpočinku osob skandinávského původu; měly náležet rovněž

příslušníkům domácí elity honosících se vysokým sociálním statusem.¹²

Jedním z významných míst, ve kterém se Seveřané usadili a v němž jsou poměrně výrazně zastoupeny výrobky skandinávského kulturního okruhu, byl i Wolin (aktivita Skandinávců jsou na pobřeží registrovány rovněž v nedalekém Štětíně anebo Kamieni Pomorském), ztotožňovaný často s tzv. Jómshorgem středověkých islandských ság.¹³ Byl situován při ústí Odry do Baltského moře nad jejím přítokem Dziwnou a archeologicky dlouhodobě zkoumán.¹⁴ Doba jeho největšího rozkvětu a prosperity spadá do 10. – poloviny 11. věku, přičemž teprve od 3. třetiny 10. století, stejně jako ve Velkopolsku, tu lze zřejmě počítat s přímou fyzickou účastí Seveřanů (skupin pocházejících z významných rodů s nadstandardním společenským postavením). Předpokládá se, že Wolin představoval slovanský sídelní areál se zřejmým obchodním zaměřením a dálkovými kontakty, ve kterém tito Seveřané (především snad Dánové, zřejmě i příchozí ze skandinávských enkláv na britských ostrovech

10 Srov. např. Władysław DUCZKO, *Wikingowie i wczesnośredniowieczna Polska*, in: M. Brzostowicz – M. Przybył – J. Wrzesiński, eds. *Swoi i obcy w kulturze średniowiecza, Wykłady popularno-naukowe zorganizowane w ramach VII Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą w dniach 18 – 19 czerwca 2011 roku*, Poznań-Łądz 2011, s. 61–69 či Wiebke ROHRER, *Wikingi oder Slawen? Die Interpretationsgeschichte frühpiastischer Bestattungen mit Waffenbeigabe*, in: A. Klammt – S. Rossignol, eds. *Mittelalterlichen Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe. Interdisziplinäre Beiträge zu Archäologie und Geschichte im mittelalterlichen Ostmitteleuropa*, Göttingen 2009, s. 27–41.

11 Sławomir WADYL, ed. *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk 2019, zvláště kapitoly 6.4 a 6.5, také s. 490, 497; pokud jde o Bodziu, má se za to, že zde pohřbení přišli z oblasti Kyjevské Rusi a že někteří z nich mohli eventuálně být potomky Skandinávců, srov. Andrzej BUKO, ed. *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa 2016, zejména kapitoly 5 a 6.1, 6.2.

12 K problematice skutečně jen výběrově z posledních prací např. Andrzej JANOWSKI, *Groby komorowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Problemy wybrane*, Szczecin 2015; Dariusz BŁASZCZYK – Dąbrowka STĘPNIEWSKA, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016; Dariusz BŁASZCZYK, *Miedzy ziemią a niebem. Groby komorowe na obszarze państwa pierwszych Piastów*, Warszawa 2017, s. 123–126, anebo Leszek GARDEŁA, *Czy w Polsce są groby wikingów? Skandynawskie praktyki pogrzebowe na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu*, in: M. Bogacki – A. Janowski – L. Kaczmarek, eds. *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, Collectio Cathalogorum Gnesnensium 1, Gniezno – Szczecin 2019, s. 155–263. Sumárně a přehledně s akcentem na území Staré Rusi také Kirill A. MICHAJLOV, *Elitarnyj pogrebalnyj obrjad Drevnej Rusi. Kamernyje pogrebenija IX – načala XI věka v kontekstě severoevropských analogij*, Sankt-Petěrburg 2016., zejm. s. 157–161; v uvedených publikacích starší literatura včetně skandinávské.

13 Błażej STANISŁAWSKI, *Jómshorgowie z Wolina-Jómshorga. Studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemię polską*, Wrocław 2013, s. 12; Tž, Błażej STANISŁAWSKI, *Udział Wikingów w powstaniu państwa wczesnopiastowskiego*, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia – tradycja – mit – propaganda*, Kraków 2017, s. 152; Jakub MORAWIEC, *The role and status of Jómshorg in Scandinavian historiography*, in: S. Rosik, ed. *Poland, Pomerania and Their Neighbours' Shaping of Medieval European Civilisation (10th–12th Centuries)*, Scripta Historica Europaea 1, Wrocław 2020, s. 343–350; předpokládá se, že téměř tři čtvrtiny skandinávských importů se do oblasti Pomoří dostaly mezi lety 970–1040, s odvoláním na práci K. Slaského Dariusz ADAMCZYK, *Srebro i władza. Trybuty i handel dalekosiężny a kształtowanie się państwa piastowskiego i państw sąsiednich w latach 800–1100*, Warszawa 2018, s. 242. Nesouhlasně Jerzy SIKORA, *Skandynawowie a ziemia polskie w badaniach archeologicznych*, in: M. Bogucki – A. Janowski – L. Kaczmarek, eds. *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, Collectio Cathalogorum Gnesnensium 1, Gniezno – Szczecin 2019, s. 33–34, 62. Ke ztotožnění Jómshorgu s Wolinem kriticky Leszek GARDEŁA, *The Vikings in Poland*, Routledge archaeologies of the Viking world, London – New York 2025, zejm. s. 88–89, také s. 99–105.

14 Zevrubně viz Marian RĘBKOWSKI, ed., *Wolin – the Old Town I. Settlement structure, stratigraphy & chronology*, Szczecin 2019, s. 5–14.

a patrně i z okrsků východní Evropy)¹⁵ měli sice významné postavení, ale neměli dominovat nad domácím obyvatelstvem.¹⁶ Byla zde odkryta celá řada výrobků majících, jak již naznačeno, patrně originální skandinávský původ, nicméně se tu měl vytvořit i vlastní osobitý umělecký styl, který byl variantně nazván „pomořskou školou skandinávsko-insulárního umění“.¹⁷ Vycházel ze zmíněného stylu Borre a projevoval se specifickou výzdobou předmětů denního užití, jakými byly kupř. dřevěné lžíce anebo naběračky, dřevěná či kostěná obložení střepek nožů, dřevěné mečíky/dýky – coby hračky, rozličné dřevěné anebo parohové ručičky, madla, jehlice, závěsky, hřebeny, parohové schránky dvoudílných srpů, trojčepé parohové schránky, součásti sedel apod.; spíše výjimečně zde byly zhotovovány i výtvarné ve stylu Mammen a Ringerike,¹⁸ jak o tom svědčí nedokončené, těmito výtvarnými projevy zdobené příklady.¹⁹ Pracovala zde tedy dílna či dílny severských řemeslníků, snad dánského původu, ale možná i domácích mistrů, tvořících pod vlivem skandinávských uměleckých trendů.²⁰

Postupem doby se měl uvedený sortiment produktů zdobených ve wolinském stylu Borre rozšiřovat z Wolinu do celého Pomoří²¹ a dále, ve stadiu

konstituování rané piastovské monarchie, i do téměř všech významných velkopolských center; a to nejspíše i s jejich uživateli, wolinskými Vikingy (?). Přítomnost těchto specifických výtvarů v jejich osobní výbavě měla být jakousi „legitimací“, vyjadřující a osvědčující jejich identitu, významné společenské postavení a snad i skandinávský původ (?).²² Nicméně tyto závěry nejsou, zejména v poslední době, přijímány zcela jednoznačně, když se ukazuje, že artefakty ve „wolinském“ provedení mají mnohem širší chronologický a geografický (distribuční) rámec, než se dosud předpokládalo. Nejsou totiž omezeny jen na Wolin, případně další lokality na Pomoří či ve Velkopolsku, ale jsou známy také z dnešního severovýchodního Německa, Pruska, a zvláště pak ze Staré Rusi (Novgorod). Je pro ně proto navrhováno nové označení (nový termín) „vikinské periferní umění“, zahrnující umělecké styly (varianty) vzniklé v konfrontaci s vlastní klasickou skandinávskou tvorbou. Mělo jít o jakousi kombinaci (smíšení) severských a lokálních západoslovanských (rozuměj Slovanů při baltském pobřeží) uměleckých prvků; tento nový styl měl vyjadřovat i novou identitu slovanských elit, jako výsledek kontaktů se severským uměním a kulturou.²³

15 Podrobně, především na základě narativních pramenů, Jakub MORAWIEC, *Danish Kings and the Foundation of Jónsborg*, Scripta Islandica. Ísländska Sällskapet's Ársbok 65, 2014, s. 125–142; také Donat WEHNER, The hinterland of the early medieval trading places Wolin and Menzlin, in: B. Ludowici – H. Jöns – S. Kleingärtner – J. Schechskewitz – M. Hardt, eds. Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading centres, Neue Studien zur Sachsenforschung 1, Stuttgart 2010, s. 258–266; k tomu poněkud kriticky Mateusz BOGUCKI, *The Baltic emporia and their hinterland – comments on Donat Wehner's study of Wolin and Menzlin*, Tamtéž, s. 267–272.

16 W. DUCZKO, *Wikingowie*, s. 65.

17 Zevrubně W. DUCZKO, *Obecność skandynawska*; Týž, *Wikingowie*.

18 K oběma stylům obšírně J. GRAHAM-CAMPBELL, *Viking art*, s. 82–157.

19 Srov. B. STANISŁAWSKI, *Jómswikingowie*, s. 198–199.

20 W. DUCZKO, *Obecność skandynawska*, s. 29. Předpokládá se, že zdejší severskou komunitu tvořila výlučně mužská pospolitost udržující stálé kontakty se svojí domovinou, přítomnost žen a dětí skandinávského původu nebyla v projevech hmotné kultury zaznamenána – srov. Błażej STANISŁAWSKI, *Diaspory skandynawskie i transeuropejskie przestrzenie społeczne Wikingów*, *Slavia Antiqua* LX, 2019, s. 25–26. Nezanedbatelné byly i jejich kontakty s východní Evropou, jež se děly mořskou cestou, jak dokládají zejména depoty orientálního stříbra, koncentrující se zvláště v okolí Wolinu a většinou kladené do 50. let 10. věku, srov. Marek JANKOWIAK, *Wer brachte im 10. Jahrhundert die Dirhems in die polnischen Gebiete und warum?* in: D. Adamczyk – N. Kersken, eds. Fernhändler, Dynasten, Kleriker. Die piastische Herrschaft in kontinentalen Beziehungsgeflechten vom 10. bis zum frühen 13. Jahrhundert, Deutsches historisches Institut Warschau. Quellen und Studien 30, Wiesbaden 2015, s. 50–51; Alexandr MUISIN – Błażej STANISŁAWSKI, *Ośrodki węzłowe i kontakty transbałtyckie pomiędzy społecznościami północno-zachodniej Rusi i ziem polskich w X stuleciu*, *Przegląd Archeologiczny* 70, 2022, zejm. s. 186–197.

21 Srov. Wojciech CHUDZIAK, *Remarks on particular material traces of Scandinavian culture in Pomerania*, in: S. Możdzioch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. Scandinavian culture in Medieval Poland, *Interdisciplinary Medieval Studies* II, Wrocław 2013, s. 151–178; Anna B. KOWALSKA, *Kilka uwag na temat recepcji obcych wzorców kulturowych we wczesnośredniowiecznych ośrodkach pomorskich*, in: J. Kolenda – A. Mierzwiński – S. Możdzioch – L. Żygadło, eds. Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Bogusławowi Gedidze, w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przez przyjaciół, kolegów i uczniów, Wrocław 2013, s. 617–623.

22 B. STANISŁAWSKI, *Udział Wikingów*, s. 147, 151–153.

23 Wojciech FILIPOWIAK – Nadezhda TOCHILOVA, *Art as a Symbol of Social Change: Material Expression of Forming Identity in the Early Medieval Trade Towns around South and Eastern Baltic. Wolin and Novgorod Case Study*, *Prähistorische Zeitschrift* 95-2, 2020, zejm. s. 568–571; L. GARDEŁA, *The Vikings*, s. 201–210.

Mocensky vzrůstající a teritoriálně se rozšiřující piastovské dominium upíralo, mimo jiné, svoji pozornost i jižním směrem, do pozdějšího Slezska, kam poměrně brzy začalo expandovat tzv. oderskou vodní cestou.²⁴ Výrobky skandinávského původu včetně exempláře zdobeného ve stylu Borre tu známe např. z hradu Milíče (Milicz), zbudovaném Piasty někdy po roce 960 (fáze II),²⁵ nejrozsáhlejší kolekce ovšem pochází z Ostrowa Tumského ve Vratislavi;²⁶ o počátcích zdejšího hradu vybudovaného v piastovské režii se uvažuje pro 80. léta 10. věku.²⁷ Konečně poslední lokalitou, na níž byly shledány artefakty dekorované uvedeným stylem, je hornoslezské Opolí;²⁸ dendrochronologická data získaná z komorové konstrukce a použité kulatiny s háky (zahnutými pahýly větví) opolského hradu nás informují, že jeho vznik lze klást do závěrečných let 10. století.²⁹ Představoval tak, až do objevu olomouckého, nejjižnější bod, na kterém byly vyzvednuty výrobky pocházející s jistou pravděpodobností z rukou wolinských řemeslníků.³⁰

Vrátíme-li se k nálezům z Olomouce, snad příliš nepochybíme, když mezi polskými válečníky budeme hledat i muže severského původu (není jednoznačnou podmínkou), s nimiž bychom mohli objev zdobený ve wolinském stylu Borre spojovat. Samotný předmět byl vyzvednut z intaktní vrstvy, v níž mimo jiné převládala místní (olomoucká) keramika včetně grafitového zboží, zřetelně ještě příslušející 10. století; fragmenty charakteristické pro 1. polovinu věku následujícího nebyly zaznamenány.³¹ K dalším zajímavým artefaktům náleží olovený kroužek se středovým otvorem, jehož interpretace není jasná, zejména pak, v nevelké vzdálenosti ležící a snad i poněkud mladší, přeslen z tzv. ovrušské břidlice.³² Takové přesleny, pocházející z Kyjevské Rusi, byly produkovány v úseku vymezeném přibližně 2. polovinou 10. až polovinou 13. století a společně s dalšími výjimečnými a atraktivními importy severní a východní provenience se dostávaly do středovýchodní Evropy a tedy i na Moravu.³³ Přeslen

24 Menší význam měla mít cesta pronikající do vnitrozemí proti proudu Visly, i když např. na hradisku ve Wiślici byly dvě parohové rukojeti zdobené ve stylu Borre nalezeny – srov. Nina GLIŃSKA – Aneta BUKOWSKA, *Wczesnośredniowieczna Wiślica. Urbs famosissima in regno Lechitarum, Origines Polonorum XIV*, Warszawa 2020, s. 68–69.

25 Jan ŽAK, „Importy“ skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. *Część analityczna*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 7-1, Poznań 1967, s. 336; Justyna KOLENDA, *Wczesnośredniowieczny Milicz w świetle wykopalisk*, in: J. Kolenda, eds. *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław 2008, s. 9–63.

26 Krzysztof JAWORSKI – Ewa LISOWSKA – Aleksandra PANKIEWICZ – Błażej STANISŁAWSKI, *Artefacts of Scandinavian origin from the Cathedral Island (Ostrów Tumski) in Wrocław*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian culture in Medieval Poland, Interdisciplinary Medieval Studies II*, Wrocław 2013, s. 279–314.

27 Aleksandra PANKIEWICZ, *Stan badań nad konstrukcjami obronnymi wrocławskiego Ostrowa Tumskiego*, in: A. Limisiewicz – A. Pankiewicz, eds. *Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. Św. Idziego, In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 1*, Wrocław 2015, s. 13–31; Sylwia RODAK, *Podstawy datowania grodów z końca X – początku XIII wieku na Dolnym Śląsku*, In pago Silensi. *Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 4*, 2017, s. 234.

28 Jan ŽAK, „Importy“ skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. *Część katalogowa*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 6-1, Poznań 1963, s. 159–160; K. JAWORSKI et al., *Artefacts*, s. 302.

29 Bogusław GEDIGA, *Opolski ośrodek grodowy w państwie wczesnopiastowskim*, in: Śląsk około roku 1000, Materiały z Sesji naukowej we Wrocławiu w dniach 14–15 maja 1999 roku, Wrocław 2000, s. 174; Týž, *Gród wczesnośredniowieczny na Ostrówku w Opolu. Synteza*, Warszawa – Wrocław 2022, s. 38; Bogusław GEDIGA – Małgorzata MARKIEWICZ, *Versuch einer dreidimension (3D) Rekonstruktion den Burgwall auf der Insel Ostrówek in Opole*, *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 29, 2016, s. 41–44; Aleksandra PANKIEWICZ, *Między centrum, zapleczem a szlakiem handlowym. Wymiana i obieg pieniężny w tzw. ośrodkach centralnych we wczesnym średniowieczu na przykładzie Wrocławia*, *Archaeologia Polona LXVII*, 2022, s. 164–165.

30 Je zajímavé, že z hradiska v Opavě-Kylešovicích, situovaného cca 80 km jižně od Opolí a přibližně stejně tak vzdáleného severně od Olomouce, jehož vznik v průběhu 2. půle 10. století dáváme do souvislosti s velkopolskými elitami, neznáme doposud žádné nálezy, jež by byly provedeny v některém z uměleckých stylů doby vikinské; k hradisku a jeho datování detailně Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth-Eleventh Centuries*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 195–197 a také kapitola 2 v této knize.

31 Místo je situováno na tzv. Petrském návrší, nacházejícím se, jak již bylo uvedeno, v rámci opevněného předhradí přemyslovského hradu, kde zejména četné importy svědčí o napojení na dálkový obchod a kde je doložena přítomnost kupců a specializovaných řemeslníků (srov. např. Pavel ŠLÉZAR – Jana HRBÁČOVÁ, *Olomouc – město na třech pahorcích. Archeologické svědectví o jeho vývoji ve středověku*, in: J. Hrbáčová, ed. *Město na třech pahorcích. Středověká Olomouc pohledem archeologie*, Olomouc 2025, zejm. s. 70–78; také Hana DEHNEROVÁ, *Parohový artefakt s rytou výzdobou*, *Tamtéž*, s. 201).

32 Laskavé sdělení Pavla Šlézara z Národního památkového ústavu – územního odborného pracoviště v Olomouci, kterému, stejně jako Haně Dehnerové z téže instituce, děkuji za umožnění zpracování a publikace pojednávajícího artefaktu; dále také J. BLÁHA, *Topografie*, s. 196, který upozorňuje, že na rozdíl od nedalekého Přerova je množství keramiky, mající vztah k severním oblastem, v olomouckých kontextech 10.–11. století v podstatě zanedbatelné.

33 Podrobně Pavel KOUŘIL – Antonín PŘICHYSTAL, *Ovruch slate spindle whorls in the Czech Lands*, *Przegląd Archeologiczny 70*, 2022, s. 151–174.

vhodně doplňuje výše zmíněné památky hmotné kultury (především parohový „nástroj“ a keramiku) a nevybočuje z možnosti vročit celý soubor někam do závěru 10. či na přelom 10. a 11. století.³⁴

Obtížně zodpověditelnou otázkou zůstává původní vzhled a konkrétní funkce předmětu. Ze všech nám známých publikovaných dřevěných, kostěných a parohových exemplářů s ním podobnost nevykazuje v podstatě žádný. Jistou afinitu snad evokuje jen totožně lukovitě prohnutý a na třech stranách velmi jednoduše zdobený parohový artefakt oválného průřezu těla s jedním vertikálním a jedním horizontálním otvorem cca 29 cm dlouhý, jež je považován za součást malé ruční pilky (*bow saw*); dříve se ovšem připouštělo, že může jít i o prvek koňského uzdění (chomoutu) anebo sedla. Byl vyzvednut v anglosaském Yorku a datován do pozdního 9. až časného 10. století a jedinou v té době známou paralelou (1999) měl být analogický objev z irského Dublinu, šířeji kladený do 10. a počátku 11. věku.³⁵ I přes uvedený příklad se více kloníme k názoru, že v našem případě jde o rukojeť tvarově a funkčně blíže neidentifikovatelného výrobku; takové interpretaci by mohlo nasvědčovat lehké prožlabení na spodní straně mezi oběma otvory, které umožňovalo pevné sevření v dlani s oporou pro ukazováček patrně

pravé ruky. Na druhou stranu můžeme hypoteticky připustit i zcela odlišný výklad, a sice takový, že před sebou máme část nejspíše levé parohové postranice koňského udidla; nabídnuté řešení by podporovalo jak mírné obloukovité vyklenutí, tak zejména oba otvory, ve kterých mohla být umístěna její záštita a koneckonců i chybějící výzdoba reverzní strany (?).³⁶ Další možnosti exemplifikace zůstávají pochopitelně otevřené, do značné míry odvislé od případných lépe dochovaných artefaktů srovnatelného charakteru a jejich jednoznačnějších a příznivějších nálezových okolností.

Na evidentně jistější půdě se ocitáme, pokud jde o použitý výzdobný motiv. Pro něj jsme v polském materiálu shledali celou řadu analogií.³⁷ K nejbližším výběrově náleží kupř. excelentně provedená výzdoba dřevěné lžice z Wolinu, pocházející z vrstev datovaných do pozdního 10. až 1. poloviny 11. století.³⁸ Jinou poměrně silnou příbuznost shledáváme také na parohových pochvách skládacích srpů z hradisek v Biskupinu a Nasielsku; obě fortifikace jsou kladeny do 2. půle 10. až počátku nebo 1. půle 11. věku s tím, že Biskupin by podle posledních poznatků neměl být po roce 980/1000 funkční.³⁹ Literatura uvádí i některé další příklady parohových pochev zdobených ve skandinávském stylu, především pak z Poznaně

34 Připomeňme, že např. také ve Vratislavi byly drobné předměty, jimž je prisuzován skandinávský původ, doprovázeny artefakty svědčícími o dálkovém obchodu (závaží, části skládacích vah) a importu zboží z východních území včetně přeslenů z ovručské břidlice, srov. K. JAWORSKI et al., *Artefacts*, s. 304.

35 Arthur MacGREGOR – Alisa J. MAINMAN – Nicola S. H. ROGERS, *Craft, Industry and Everyday Life: Bone, Antler, Ivory and Horn from Anglo-Scandinavian and Medieval York*, The Archaeology of York. The Small Finds 17/12, York 1999, s. 1945–1948, 2042.

36 V této souvislosti můžeme upozornit, že s koňským strojem je spojován i jiný parohový výrobek zdobený ve stylu Borre, kterým je trojcípý rozdělovač ve tvaru písmene T z Hnězda, perforovaný na každém z konců dvěma otvory (srov. Jan ŽÁK, *Rogowe części uprzęży końskiej*, *Slavia Antiqua* III, 1951–1952, s. 195, v práci odkazy na chronologicky starší zástupce tohoto typu; také Michał BOGACKI – Andrzej JANOWSKI – Łukasz KACZMAREK, eds., *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, *Collectio Cathalogorum Gnesnensium* 1, Gniezno – Szczecin 2019, s. 315, ryc. 36); je pravděpodobné, že stejný účel mohl mít i zcela totožný, dnes bohužel ztracený nále z Milíče, v důsledku dlouhodobého používání s již značně setřelou výzdobou (J. ŽÁK, *Rogowe*, s. 195); z českých zemí je s obezřetností takto traktován časově shodný předmět z moravského Přerova, perforovaný na konci ramen ovšem jen jedním otvorem a zdobený soustřednými kroužky (Rudolf PROCHÁZKA, *Socio-economic Aspects of the 11th and 12th Century Material Culture of Přerov Castle in Contemporary Context*, in: G. Fusek, ed. *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter: internationale Konferenz Nitra vom 18. bis 20. October 2016*. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes* XIX, Nitra 2017, s. 120).

37 Srov. např. Marian RĘBKOWSKI, ed. *Wolin – the Old Town II. Studies on finds*, Szczecin 2019; Sławomir SŁOWIŃSKI, *Wpływy skandynawskie w dekoracji drewnianych przedmiotów codziennego użytku ze szczecińskiego Podzamcza*, in: *Terra transoderana. Sztuka Pomorza Nadodrzańskiego i dawnej Nowej Marchii w średniowieczu*, Szczecin 2004, s. 173–188 anebo Barbara KOWALEWSKA, *Spoons*, in: W. Chudziak – R. Kaźmierczak, eds. *The Island in Żółte on Lake Żarańskie. Early Medieval Gateway into West Pomerania*, Toruń 2014, s. 163–174.

38 B. STANISŁAWSKI, *Jómswikingowie*, s. 248; Týž, *Norse culture in Wolin-Jónsborg*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland, Interdisciplinary Medieval Studies* 2, Wrocław 2013, s. 228; Týž, *Udział Wikingów*, s. 149; Władysław FILIPOWIAK – Błażej STANISŁAWSKI – Mieczysław JUSZA, *Archeologiczne badania wykopaliskowe w Wolinie w latach 1996–2002*, in: B. Stanisławski – W. Filipowiak, eds. *Wolin wczesnośredniowieczny. Część 1, Origines Polonorum* Warszawa 2013, s. 148 (na s. 71 vyobrazena příbuzným motivem zdobená dřevěná rukojeť nože).

39 Zdzisław A. RAJEWSKI, *Sierpy składane z okresu wczesnodziejowego*, *Slavia Antiqua* I, 1948, s. 551–552; Týž, *10 000 lat Biskupina i jego okolic*, Warszawa 1961², s. 118; Mariusz BŁOŃSKI, *Antler sickle handle from Nasielsk. An example of the Pomeranian school of Scandinavian-Insular ornament from Mazovia*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian culture in Medieval Poland, Interdisciplinary Medieval Studies* II, Wrocław 2013, s. 315–321; k tomu Mateusz OSIADACZ, *The virtual reconstruction of an early medieval folded sickle from Nasielsk*, *Przegląd Archeologiczny* 68, 2020, s. 187–198.

(10. a počátek 11. století), Santoku (10. věk), ale i dalších míst; obecně jsou nálezy takové povahy typické zejména pro oblast velkopolskou a jsou považovány za skupinu zástupců materiální kultury související s elitním (zvláště asi jezdeckým) prostředím.⁴⁰ Jediný doklad podobného kostěného (?) skládacího srpu z našeho milieu je znám z předhradí budečského hradiska (patrně 2. polovina 10. věku).⁴¹

3. Závěr

Můžeme tedy shrnout, že olomoucký exemplář se svým celkovým habitem nepochybně řadí do okruhu památek prezentujících tzv. „vikinské periferní umění“ či tzv. „pomořskou školu skandinávsko-insulárního umění“, jejímž centrem měl být, pokud jde o dnešní polské území, především Wolin na západním Pomoří; tam byl parohový artefakt,

zdobený v tzv. wolinském stylu Borre, pravděpodobně také zhotoven. Předmět samotný i jeho doprovodný materiál jej poměrně spolehlivě řadí do závěru či přelomu tisíciletí, což není v rozporu s datací zejména polských příkladů.⁴² Na Moravu se nejspíše dostal s některým z vybraných piastovských bojovníků (?), kteří zemi (respektive její uzlové body) ovládali od konce 10. století patrně až do závěru 2. poloviny 20. let věku následujícího.⁴³ Skandinávský původ tohoto muže (pokud vezmeme v úvahu výše uvedenou teorii o nositelích a uživateli takto ornamentovaných artefaktů)⁴⁴ nelze s jistotou potvrdit, ale a priori ani jednoznačně odmítnout. V rámci českých zemí jde o první nález svého druhu, který svým způsobem profiluje elitní, sociálně, mocensky i ekonomicky preferovanou a privilegovanou skupinu osob, stojící ve službách polských vládců.

40 Srov. Tomasz SAWICKI, *Wczesnośredniowieczny sierp składany z Gniezna – Jeziora Świętego*, Rocznik muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie 3, 2017, s. 64–65. Takové srpy jsou však známy, i když spíše ojediněle, taktéž z Dolního Slezska, Malopolska, Mazovska, západního Pomořanska, Meklenburska, kaliningradské enklávy, ale kupř. i Anglie (srov. Michał KARA, *Archeologia o kulturze elitarnej wczesnośredniowiecznego Santoka. Wybrane zagadnienia*, Slavia Antiqua LXV, 2024, s. 126–127, pozn. 19); lze upozornit na fakt, že skládací srpy, nalézané v jádru piastovské monarchie (Velkopolsku), mají paralely v chazarském prostředí, odkud se velmi pravděpodobně (stejně jako kupř. přilby typu Černá mohyla) šířily prostřednictvím Skandinávů na západ (srov. Artem PAPAKIN, *Importy czy łupy z Rusi? Problem pochodzenia „wielkopolskich” hełmów X – początku XI wieku*, in: V. Nagirnyy – T. Pudłocki, eds. *Ruś a Polska (X–XIV wiek)*. Publication from the 9th International Scientific Conference Przemysł, 5th–8th December, 2018, Colloquia russica I/9, Kraków 2019, s. 64).

41 Andrea BARTOŠKOVÁ, *Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců*, Praha 2014, s. 123–124.

42 Jen na okraj připomeňme, že zhruba do poslední dekády 10. století jsou kladeny i anonymní ražby moravských obolů a denárů, u nichž se zvažuje, že mohly být emitovány právě v Olomouci, třebaže ve hře zůstávají s poměrně silnou kartou rovněž Staré Zámky v Brně-Líšni (srov. např. Jan VIDEMAN – Pavel FOJTÍK – Miroslav POPELKA, *Nové nálezy nejstarších moravských mincí na Prostějovsku*, Numismatický sborník 36-1-2, 2024, zejm. s. 35, tam další odkazy). Mohou být odrazem výrazně změněné politické situace v samém závěru milénia, kdy se česká moc na Moravě hroutí a ta se postupně dostává pod kuratel Chrabrého. Toto krátké uvolnění (mezidobí) mohlo vést k emancipačnímu experimentu místních elit (?), vyvolanému zřejmě ekonomickými (zapojením se do dálkového obchodu), ale možná i prestižními důvody, který však nepřežil přibližně jedno či jedno a půl decennia, neboť v dalších letech se moravské ražby již neobjevují. Korektně však dodejme, že příčin a možností (včetně různých emitentů) vedoucích k těmto výjimečným ražbám mohlo být teoreticky více (srov. Jan VIDEMAN, *Významná centra na Moravě v 10. – 11. století pohledem mincí – aktuální stav poznání. I. Hradiště Staré Zámky v Brně-Líšni*, Přehled výzkumů 56-2, 2015, s. 213–214; také Pavel FOJTÍK – Jan VIDEMAN – Lukáš RICHTER – Michal MAZÍK – Martin ZMRZLÝ, *Dva mincovní nálezy z konce 10. století z Držovic (okr. Prostějov)*, Numismatický sborník 29-2, 2016, s. 12–13).

43 Martin WIHODA, *The Making of Medieval Central Europe. Power and Political Prerequisites for the First Westernization, 791–1122*, Lanham 2024, s. 92.

44 Srov. B. STANISŁAWSKI, *Diaspory skandynawskie*, s. 31.

Čechy, Pobaltí a severovýchod Evropy v 9.–12. století

Nad'a Profantová

1. Úvod

Raně středověké archeologické doklady kontaktu Čech se skandinávskou oblastí a východním Pobaltím nejsou příliš početné a bývají pojednávány spíše jako záležitost exkluzivních předmětů.¹ Pokud se podíváme na příběh českých zemí, jak ho popisují čeští historici, pak se od 7. do 10. století zjevně akcentuje vztah k merovejskému/karolinskému prostředí na jedné straně a vztah ke karpatské kotlině (avar-skému kaganátu a později krátce moravské Panonii) jako zprostředkujícímu kanálu byzantského působení na straně druhé. Tomu odpovídá i struktura nálezů kovových signifikantních předmětů – *de facto* jediného typu artefaktů, u nichž lze pro dané období určovat původ – mezi nimiž jsou artefakty jiné provenience než z řečených dvou směrů zcela výjimečné.

Počátkem 10. století se středoevropská mocenská centra v souvislosti s příchodem Maďarů posouvají z Podunají na sever, podle sdílené historické

interpretace se Praha, Libice nad Cidlinou, Olomouc a tehdy český Krakov stávají uzly na tzv. transevropské magistrále spojující západní a jihozápadní Evropu s Kyjevem, vedoucí dále do Chazárie, případně Číny.² Podle této cesty probíhala i česká expanze a budování moci prvních Přemyslovců. Oslnění magistrálou, po které proudilo od Al-Andalusu ke Kaspiku a dál luxusní zboží, koně a dobytek, hedvábí, barvivo, koření a dnes s oblibou zdůrazňovaný obchod s otroky, poněkud zastínilo při historických interpretacích význam cest ve směru sever–jih. Tedy cesty související s Odrou (jedna vedoucí přes Vratislav³ dále na sever Polska, druhá procházela Žitavou), s Vislou (Krakov) a též cesty vedoucí Moravskou branou do povodí obou zmiňovaných řek. Jejich význam naznačují nálezy stříbrných arabských mincí (které vzhledem k výhodnému kurzu stříbra oproti arabskému světu zhusta sloužily v Pobaltí k obchodu i teauraci) a depotů mincí.⁴ A naopak, severním směrem putovaly

1 Lubomír KOŠNAR, *K původu podkovovité spony z Oken (okr. Litoměřice)*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, 24-1-2, 1970, s. 81-97; Týž, *Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím*, in: *Præhistorica* 18. *Varia archaeologica* 5, Praha 1991, s. 25-84. Též texty o svatováclavské přilbě, viz níže pozn. 29-30.

2 Např. Zdeněk PETRÁŇ, *První české mince*, Praha 1998, obr. na s. 33.

3 K diskusím o českém založení a držení Vratislavi srov. z novější literatury Marzena MATLA, *The Expansion of the Přemysls and the Piasts between the Late Tenth Century and the 1030s, and the Possibilities for Control over Areas and the Role of Stronghold*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 25-40; Borys PASZKIEWICZ, *Skarb z Czarnkowa: zanim powstał Śląsk*, in: B. Paszkiewicz – T. Stolarczyk, eds. *Skarb srebrny z X w. z Czarnkowa pod Legnicą (A Tenth-Century Silver Hoard from Czarnków near Legnica)*. *Bibliotheca Nummaria Leopoldina* 4, Legnica – Wrocław 2022, s. 157-186; Aleksandra PANKIEWICZ, *Wrocław. Gród na Ostrowie Tumskim we wczesnym średniowieczu*, *Origines Polonorum* XVIII, Warszawa – Wrocław 2023, s. 37-41.

4 Se Žitavskou cestou souvisí arabská mince ze Zabušan (a snad též ojedinělé nálezy saských mincí), s Moravskou branou depoty (Kelč, Popůvky-Kojetín, Bošovice: Vlastimil NOVÁK, *The Kelč Hoard revised. Fragment of islamic Silver Coins*, *Monumenta numismatica* 1, Prague 2010; Vlastimil NOVÁK – Jan VIDEMAN – Pavel KOUŘIL – Lukáš RYCHTERA – Martin ZMRZLÝ, *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách / Hacksilver hoard dating back to the end of the 10th century AD and found in Kojetín–Popůvky, Czech Republic*, *Monumenta numismatica* 3, Praha 2016, Praha 2016 s literaturou), význam cesty Moravskou branou zvýraznily nové poznatky o Opavě-Kylešovicích, hradišti vybudovaném hned po polovině 10. věku. Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth-Eleventh Centuries*, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh*

mince českých Boleslavů – jejich výskyt v polských depotech zachytila na mapě K. Tomková.⁵

Moc českých Boleslavů a jejich silná pozice v říšské politice do poslední třetiny 10. století se v nemalé míře opírala o spojenectví s polským hnězdenským knížectvím a knížectvími polabských Slovanů. České knížectví v ní hrálo zprvu dominantní roli, spojenectví vyústilo v dynastický sňatek Měška a Dobravy roku 965 a následný křest polského knížete. Česko-polská mocenská konkurence v posledních decenních století vyvrcholila nastolením Boleslava Chrabrého na český knížecí stolec (1003) a následným polským držením Moravy v prvních desetiletích 11. století; děje, které význam vztahu českého prostředí k severnímu sousedovi jen dále zdůrazňuje. Polsko a polabské Slované zároveň představují očekávatelné zprostředkovatele severských vlivů, a jak později ukážeme, v některých případech, např. u meče z Lázní Toušeň, dokážeme toto zprostředkování přesvědčivě sledovat.

V následujícím textu provádím jakousi průběžnou inventuru archeologických dokladů kontaktů se severským prostředím a pokouším se odpovědět na otázku, zda historiky akcentované severovýchodní orientaci přemyslovského knížectví ve sledovaném období odpovídá také archeologický obraz.

2. Mezi historií a archeologií

V této pasáži probírám tři případy, ve kterých se úvaha o severské provenienci zakládá na neoddelitelném propletení archeologické interpretace s historickým pojetím určité události či fenoménu.

2.1 Družiníci

Legendy o sv. Ludmile znají jména jejích vrahů – Tunny a Gommona, družiníků, které kněžna Draho-míra zdědila po Vratislavovi.⁶ Jména známá ze Skandinávie umožnila v kombinaci se zprávami o najímání Vikingů do knížecích družin a zvláště do císařské gardy v Konstantinopoli vytvořit hypotézu o jejich severském původu.⁷ Legenda zmiňuje i Gommonova bratra a pozdější vyvraždění rodin řečených družiníků.⁸ Právě toto vyvraždění ovšem hypotézu znejišťuje; jistě, družiníci se mohli v nové zemi usadit natrvalo a založit rodiny. Zločin vraždění dětí mělo ovšem smysl páchat jen tehdy, pokud byla rodina ve společenství pevně ukotvena příbuzenskými a klientelistickými vazbami a její potomci díky tomu mohli usilovat o návrat do mocenské hry – takové ukotvení není pravděpodobné v první generaci. Mimoto obě jména, zvláště Tunna, mohou stejně dobře být i západoevropského původu. Archeologie nicméně poskytuje zpochybněnou hypotézu podporu a zároveň ji modifikuje. Jedná se o tzv. hrob bojovníka s mečem typu X na nádvoří Pražského hradu (č. 199, v prostoru dnešního obelisku). Pohřbený muž podle analýzy izotopů stroncia pocházel z východobaltského nebo východoevropského prostoru, tedy nejspíše z varjažského prostředí, čemuž odpovídá i nepřilíh výrazný hrobový inventář (sekera, ocílka, vědro); hrob je datován do počátku 10. století.⁹

2.2 Hradiště s hákovou konstrukcí a jejich spojování s politickými ději (Polsko)

Háková konstrukce opevnění je zcela typická pro polská hradiště a odpovídající konstrukce opevnění v Přerově lze datovat do období polské okupace Moravy na počátku 11. století.¹⁰ Spojení typu fortifikační konstrukce s konkrétní historickou událostí

Centuries in the Context of Central Europe, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 187–195. K hodnotě stříbra: Jarmila ŠTĚPKOVÁ, *Agio stříbra v obchodních stycích islámského Východu a zemí severovýchodní Evropy v 9.–11. století*, in: Akta I. Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej: Warszawa 14–18 IX 1965. Vol. 6, Wrocław 1968, s. 154–159.

5 Kateřina TOMKOVÁ, *Bohemian coins in the tenth-to twelfth century silver hoards*, in: P. Charvát – J. Prosecký, eds. Ibrahim Ibn Ya'qub at-Turtushi. Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe c. 800–1300 A.D. Proceedings of the International Colloquy 25–29 April 1994, Prague 1996, s. 78–92, hl. 16.

6 Dokonce, jak nasvědčuje Ludmilina promluva k vrahům: „Nestydíte se tu ani si nevzpomínáte, kterak jsem já vás jako svoje syny pěstovala a zlatem tu stříbrem tu skvostným šatem obdarovávala?“, patřili k přemyslovskému domu již v době, kdy jej Ludmila spravovala po smrti manžela. KRISTIÁN, *Kristiánova legenda. Život a umučení sv. Václava a báby jeho Ludmily*, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978, s. 40–41.

7 J. LUDVÍKOVSKÝ, Tamtéž, rozebírá obě jména na s. 145 i ve zvláštní stati.

8 KRISTIÁN, *Kristiánova legenda*, s. 40–41.

9 Nicholas J. SAUNDERS – Jan FROLÍK – Volker HEYD, *Zeitgeist archaeology: conflict, identity and ideology at Prague Castle, 1918–2018*, Antiquity, 93–370, 2019, s. 1009–1025; Jan FROLÍK, *Knížecí družina prvních Přemyslovců a hrob bojovníka na Pražském hradě*, in: J. Mařík – M. Sommer, eds. Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků, Praha 2021, s. 118–127. Analýzy stravy ještě nebyly publikovány.

10 Rudolf PROCHÁZKA, *Hrad Přerov v raném středověku (9.–11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury (Archeologický výzkum na Horním náměstí, č. p. 8, 9 a 21)*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 54, Brno 2017, s. 117–120.

se tak zdálo jednoznačné. Nicméně háková konstrukce se vyskytuje ještě v Žatci. Ten byl sice také krátkodobě ve sféře polské moci (někdy v letech 1002–1004), avšak datování s využitím dendrochronologie ukazuje na vznik konstrukce již na přelomu 1. a 2. třetiny 10. století (břevno s hákem: rok 930–937, paralelní břevno pak rok 929–935, přitom pracuje se 127 letokruhy celkem, což je hojnost na české poměry výjimečná).¹¹ Hradba v Žatci tak jednoznačně předchází historicky doložené mocenské situaci z počátku 11. století a naopak datováním odpovídá nejstarším polským opevněním např. v Grzybowu ve Velkopolsku, vybudovaném mezi lety 920–950 (ovšem bez hákové konstrukce s tzv. překládkovou konstrukcí), případně v Hnězdně, kde je k dispozici datum po roce 940.¹² Podobná konstrukce je i ve druhé fázi hradby v Gieczy (Hedči) nedaleko Grzybowa, jehož význam v uspořádání domény Piastovců se diskutuje. Jižnějším Bninu je přičítán vznik po roce 934–940. Znamená to, že stavba s hákovou konstrukcí byla v Čechách aplikována soudobě se samotnými počátky existence domény Piastovců. Pokud bychom uvažovali o severní inspiraci konstrukce, nabízí se přesvědčivěji než polská varianta Dolní Lužice, kde se objevují hradiště z časnější doby přelomu 9. a 10. století,¹³ v naší souvislosti je zajímavé zvláště hradiště Lübennau, kde je výstavba hradby datována již do začátku poslední čtvrtiny 9. století.¹⁴ Z pohledu chronologie lze tedy uvažovat o šíření hákové konstrukce z Lužice do Čech (kde

se uplatnila výjimečně v konkurenci s komorovou konstrukcí) a pak do Velkopolska.

2.3 Dlouhé haly

V českém prostředí se objevily na hradištích 9. a 10. století dvě svými rozměry a zřejmě i funkcí zcela exkluzivní stavby. Jedná se o dlouhé halové dřevěné stavby ze Staré Kouřimi a Prahy-Vinoře, každá s jinou konstrukcí.

Kouřimská hala je 90 m dlouhá, přiléhá k opevnění středního areálu hradiště a v nejmladší stavební fázi zanikla. Její konstrukci tvoří pět řad kůlů, šíře kolísá mezi 4–6 m (plocha je 530 m², obr. 4.1a).¹⁵ Ve středu jsou rekonstruovány podpěrné kůly v ose stavby, ta se rekonstruuje jako zastřešená. Interpretuje se jako kultovní i shromažďovací hala,¹⁶ našlo se v ní otopné zařízení. Přímé období nemá, ovšem svou délkou se jí blíží mladší hala v Borgu v Norsku (C14 data z uhlíků ukazují na 6.–12. století), dlouhá je 80 m a ve středu ji podpírají dva pásy kůlů (obr. 4.1b).¹⁷ Technika výstavby haly v Kouřimi spíše ukazuje na severské než západní předlohy, západní předlohy však ovlivnily některé stavby v Polsku.¹⁸ Z hlediska datování se dá říci, že kouřimská hala vznikla později, než se domníval M. Šolle – jde o stavbu z poslední třetiny 9. století a byla používána maximálně 50 let.

Hala v Praze-Vinoři byla objevena teprve nedávno při systematickém výzkumu I. Štefana a J. Hasila a nemohla být prozkoumána celá, jelikož terén byl

11 Luděk KOS, *Fortifikační řešení raně středověkého Žatce*, in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století*, Colloquia mediaevalia Pragensia 21, Praha 2020, s. 107–120.

12 Grzybowo: Marcin DANIELEWSKI, *The stronghold in Grzybowo in the context of interdisciplinary research into the functions of early medieval strongholds from the 10–11 centuries*, Poznań 2021; upozorňuji, že nemá žádnou kamennou či na kamenné podezdívce budovanou stavbu – na rozdíl např. od Hedče či Poznaně. Vznik hradiště se klade do 20. let a jeho rozšíření mezi roky 929–935, tedy době blízké výstavbě opevnění předhradí Žatce (Tamtéž, s. 133). Nejnověji též Marcin DANIELEWSKI – Jacek WRZESIŃSKI, *Gród w Grzybowie i jego zaplecze osadnicze*, Poznań 2018; Gniezno: podgrodzie I: Tomasz Sawicki, *Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie*, in: Z. Kurnatowska, ed. *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych: nowe fakty, nowe interpretacje*, Prace Komisji Archeologicznej 21, Poznań 2001, s. 87–126, s. 92, tam i zdobený hák v podobě hlavy berana. Absolutní data se pohybují okolo roku 940.

13 Např. Felix BIERMANN, *Uwagi na temat badań archeologicznych grodziska w Santoku*, in: R. Piotrowski, ed. *Dzieje Santoka – gród, wieś i okoliczne miejscowości*, Santok 2007, s. 60–70, s. 67.

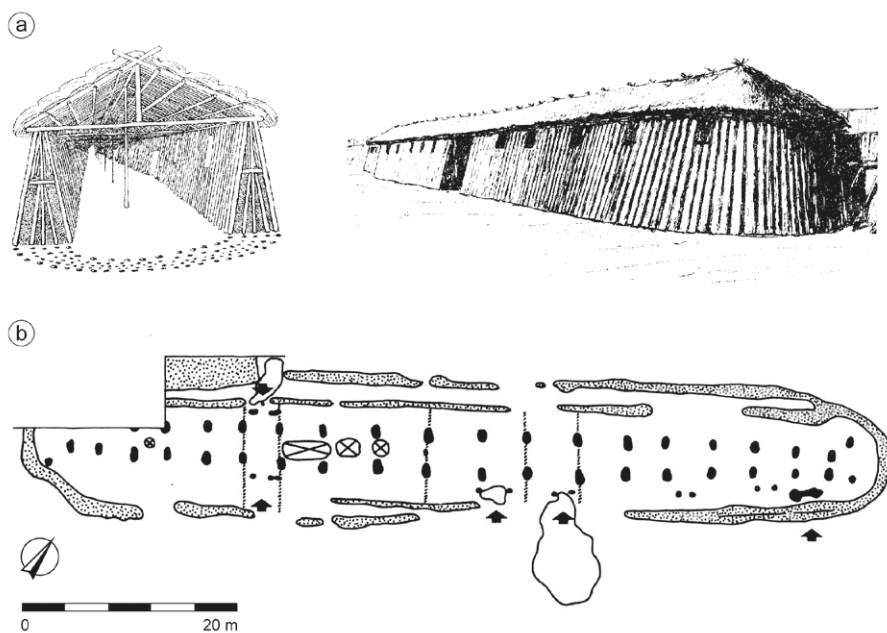
14 Karl-Uwe HEUßNER – Thorsten WESTPHAL, *Dendrochronologische Untersuchungen an Holzfunden aus frühmittelalterlichen Burgenwällen zwischen Elbe und Oder*, in: J. Henning – A. T. Ruttka, eds. *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996, Bonn 1998, s. 223–234, s. 226, Abb. 3.

15 Miloš ŠOLLE, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1966, s. 232–237, obr. 26–28 (26 i rekonstrukce), 47, tab. XVII, XVIII. Revize situace nezpochybnila raně středověké stáří stavby: Daniel DVOŘÁČEK, *Revize středního opevnění na Staré Kouřimi*, *Studia Archaeologica Brunensia* 25-1, 2020, s. 21–46.

16 Např. M. ŠOLLE, *Stará Kouřim*; Nad'a PROFANTOVÁ – Martin PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2004².

17 Frands HERSCHEND – Dorte KALDAL MIKKELSEN, *The main building at Borg*, in: G. S. Munch – O. S. Johansen – E. Roesdahl, eds. *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*, Trondheim 2003, s. 41–76, Fig. 6A 3–6A 7, 6A 12, ve středu jsou jen dvě řady kůlů, obvod tvoří žlab, stavba má až pět vstupů a interpretačně se dělí do místností – to v Kouřimi chybí.

18 K vlivu západních staveb např. Maik WESULS, *Repräsentative Bauwerke im Westslawischen Gebiet vom 8.–13. Jahrhundert nach Christ. Tempel, umzäunte Kultplätze, Kulthallen, Fürstenhallen, Paläste*, *Studien zur Archäologie Europas* 1, Bonn 2006.

Obr. 4.1. Halové stavby:
a – Kouřim (podle Šolle 1966); b – Borg (podle Šolle 1966, obr. 26–28, tab. XVII; Herschend – Kaldal Mikkelsen 2003, Fig. 1b).

příliš narušen; přesto se podařilo zjistit její rozměry 49,5 × 9,5 m (zhruba 470 m²). Zachoval se po ní hluboký, cca 70–95 cm (od povrchu) obdélný základový žlab a v jednom úseku i 3 středové kůly, jinde pak 6 kůlů při vnitřní hraně.¹⁹ Subtilní stěny byly široké mezi 7–20 cm, hala byla členěna vertikálními prvky. Blíže dlouhé stěny, poblíž lépe zachované kratší stěny, byl situován výjimečně bohatý ženský hrob (č. 2/17) z počátku 10. století se dvěma páry gombíků a osmi stříbrnými náušnicemi se třemi bubínky a košíčky a stříbrnými perlami.²⁰ Ivo Štefan a Jan Hasil se přiklání k rekonstrukci stavby jako zastřešené haly; k zániku stavby mělo dojít okolo poloviny 10. století. Severské stavby mají průměrnou délku 40–45 m při obdobné šířce, formálně stojí stavbě z Víně nejbližší, aniž by musela být výsledkem přímé vazby.²¹ Svými rozměry odpovídá vinná hala také kamenným palácovým stavbám v nejvýznamnějších centrech např. v Mikulčicích (26 × 10 m),²² a hlavně na

Pražském hradě (48 × 12 m). Obdobu, o rozměrech pouhých 35 × 10 m, má na lokalitě Cieple v polském Pomoří, ta se však interpretuje jako ohradní plot.²³ Uvnitř zmíněného objektu v Cieple bylo několik nejbohatších hrobů z přelomu 10. a 11. století, tedy nejstarších v dané oblasti, odpovídajících starší situaci ve Víně. Chronologicky je hala na Víně blízká hale na Kouřimi a je umístěna na akropoli hradu, což zdůrazňuje její význam.

Dlouhé haly se pro raný středověk tradičně spojují se skandinávským severem. Ale pokud si odmyslíme podmanivý vliv ság, inspirace českých staveb mohla přijít i ze západu – dlouhé haly se vyskytovaly v karolínském i otonském prostředí.²⁴ Z relativně bližší části západoslovanského prostředí zmíním alespoň hradiště Lubomia ve Slezsku jako centrální hrad tamějšího uskupení hradišť.²⁵ Ani po zhodnocení konstrukčních detailů obou českých hal nelze tedy původ zejména haly v Praze-Víně jednoznačně určit.

19 Ivo ŠTEFAN – Jan HASIL, *Praha-Víně: proměny centrálního místa v zázemí středověké Prahy (předběžná zpráva)*, in: J. Klápště – T. Klír – I. Štefan, eds. *Krajina středověké Prahy*, Praha 2024, s. 294, 300, obr. 9, 12.

20 Jan HASIL, *Archeologie a obraz počátku křesťanství v Čechách*, in: J. Izdný – M. Bravermanová – F. Čajka – V. Drška – J. Frolík et al. *Ludmila. Kněžna a světice*, Praha 2020, s. 109–134, foto na s. 115.

21 Tak i I. ŠTEFAN a J. HASIL, *Praha-Víně*; viz pozn. 19.

22 Lumír POLÁČEK, *Terénní výzkum v Mikulčicích*, Mikulčice-průvodce 1, Brno 2000, s. 8.

23 Sławomir WADYL, ed. *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk 2019; s. 77, obr. 3.

24 Např. Ingo GABRIEL, *Imitatio imperii am slawischen Fürstenhof zu Starigard/Oldenburger (Holstein)*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 1986, s. 357–367; Piotr BORON, *Problem dużych budynków halowych na terenie Słowiańszczyzny zachodniej w IX–X wieku*, in: K. Wachowski ed. *Ślask i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław 1997, s. 31–50.

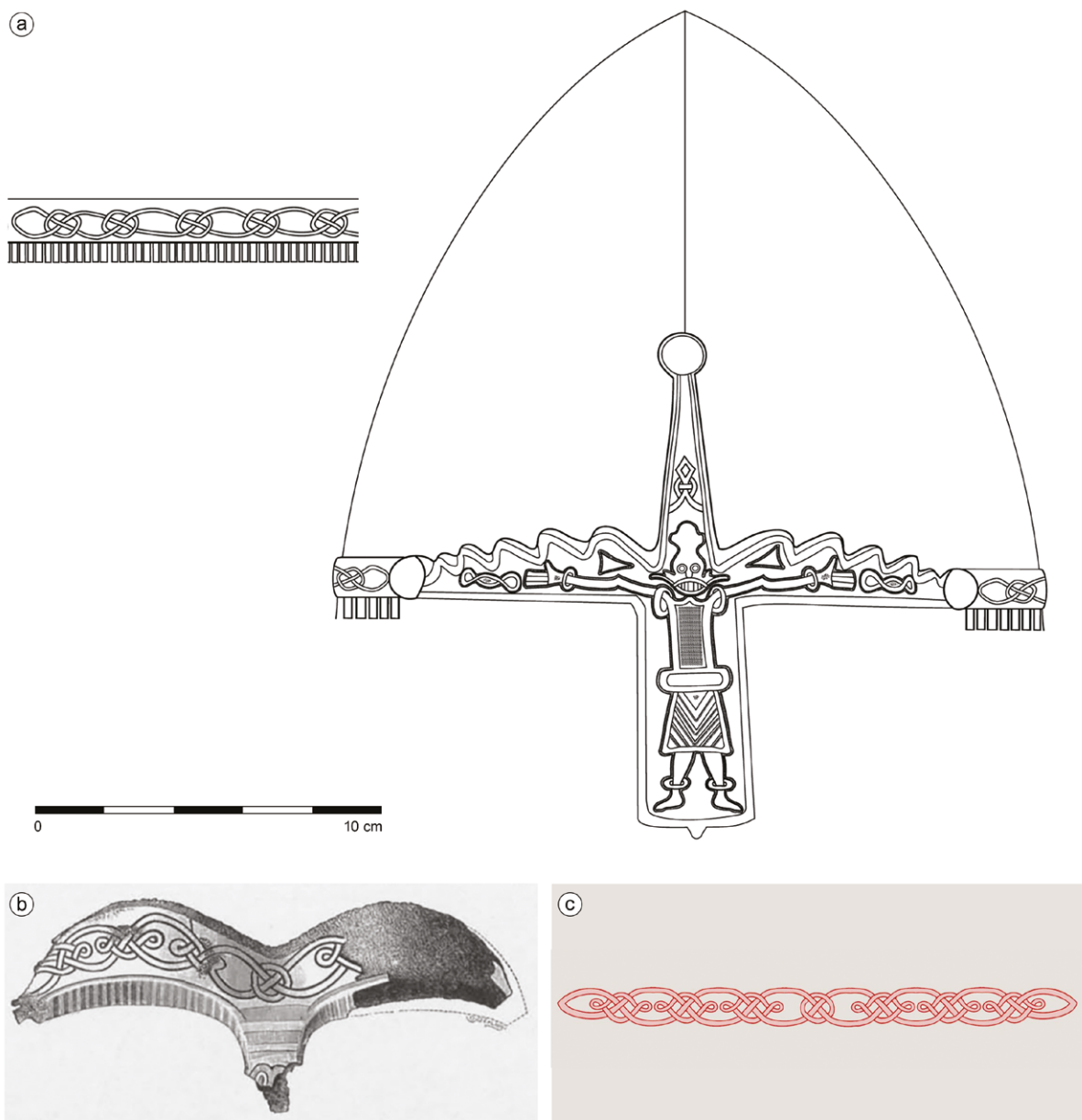
25 Pavel KOUŘIL – Jana GRÝC, *Der Burgwall in Chotěbuz-Podobora und seine Stellung in der Siedlungsstruktur des oberen Odergebietes vom 8. bis zum 9./10. Jahrhundert*, in: J. Macháček – Š. Ungerman eds. *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas* 14, Bonn 2011, s. 217–243.

3. Zbraně a zbroj

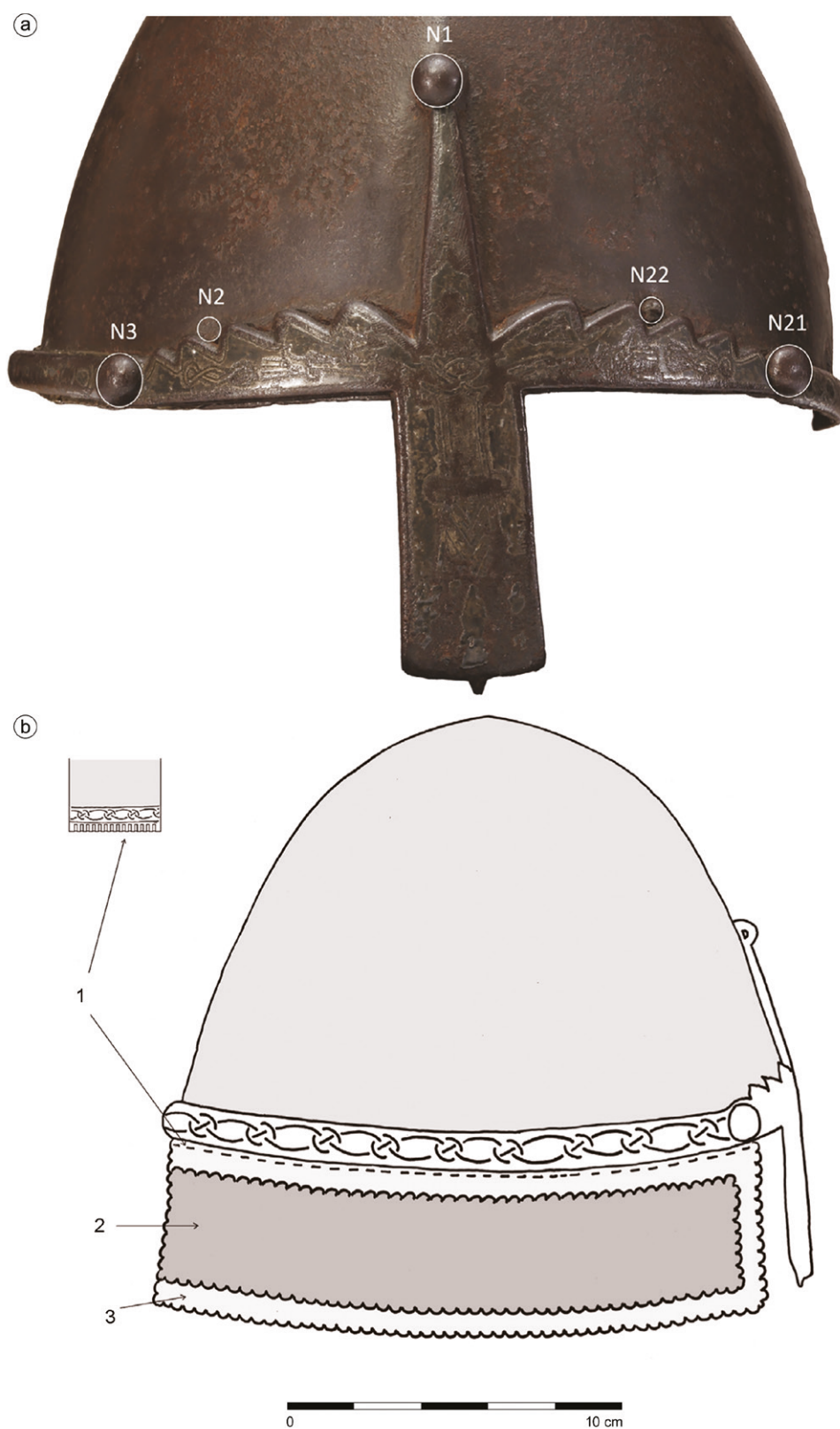
Další archeologické doklady kontaktů s Pobaltím z 9.–11. století lze charakterizovat jako výjimečné nákladné zbraně (meč, přilba), případně součásti jejich závěsu a možná i koňského postroje v rámci statutárních symbolů postavení mužů.

3.1 Přilba sv. Václava

Nejkrásnějším a nejvýznamnějším, téměř jedinečným výrobkem dílny ze Skandinávie nebo velmi kvalitní lokální napodobeninou severských kusů byly nánosník a lem železné přilby uložené ve svatovítském pokladu na Pražském hradě. Zašpičatělý nánosník se stříbrnou tausíí provedenou postavou s rozepjatýma rukama byl dodaný spolu s ozdobným tausovaným lemem ke starší železné přilbě původně

Obr. 4.2. Přilby: a – Svatováclavská přilba (kresba T. Vlasatý); b – nánosník z Lokrume na Gotlandu (podle Lindqvist 1925, 194, obr. 97, převzato z Vlasatý 2015); c – pletenec z přilby z Lokrume (podle Vlasatý 2015, kresba J. Zábránek). Za kresby a i c děkuji T. Vlasatému. K detailu lemu srov. Bravermanová et al. 2019, obr. 21.

Obr. 4.3. Svatováclavská přilba: a – detail s nánosníkem a umístěním nýtků (N); b – rekonstrukce podoby přilby na přelomu 10./11. století: 1 – závěsný systém a detail jeho napojení – ve výseku srov. 4.3a; 2 – kroužky závěsného pásu; 3 – zlaté kroužky na konci. Podle Bravermanová et al. 2019, obr. 30, 68.

s pevným nánosníkem²⁶ – poškozené již neopravenou dírou a rýhou zřejmě v letech 940–996. Na přilbě tradiční spojované s knížetem Václavem (†935) je vyobrazena mužská postava v sukničce ke kolenům s rukama i nohama (viditelná pouta-smyčky) přivázanými ke stromu zobrazenému podobně jako kříž – se dvěma mohutnými větvemi v horizontální ose. Muž neměl ruce probodnuté hřeby, nohy měl mírně roztažené, špičkami od sebe.²⁷ Ikonografie odpovídá spíše Ódinovi než Kristovi. Pro toto pojetí svědčí hlava vejčitého tvaru s otevřenými ústy a se třemi vyčnívajícími zuby. Na horním rtu je zřejmě knír (obr. 4.2a, 4.3). Předkřesťanský původ mají i otevřená ústa, nacházející se na severu na maskách apotropajské povahy. Na druhou stranu strom je připodobněn s křížem, atributy obou božstev se vizuálně sblíží.

Severského typu je také ornamentální útvar nad hlavou postavy s kruhem a „řetězově“ propojeným kosočtvercem. Pokud by vznikly tyto ozdobné doplňky jen pod severským vlivem v Čechách či Polsku, nemusel být rozdíl v detailech vyobrazení jasný ani výrobci. „Severské součásti“ přilby lze datovat do 2. poloviny 10. století.²⁸

V českém prostředí byl ovšem motiv jednoznačně chápán jako motiv ukřižovaného (obr. 4.2a, 4.3a). Toto vnímání zachytil Přemyslovec Kristián

ve své legendě, když popsal střetnutí knížete Václava s kouřimským knížetem, kdy Václav prosadil osobní souboj a kníže z Kouřimi se zázračně poddal, když uviděl nad Václavovým čelem kříž. Autor měl zjevně před očima nánosník přilby velmi podobný té připisované Václavovi (†935), i když dochovaná přilba byla patrně zkompletována později.²⁹

Kromě nánosníku je také tausovaná obroučka z přilby severského typu (obr. 4.2a, 4.3b s pletencem). Po stranách figury na nánosníku je uzlovitá smyčka přecházející na obroučce do motivu typického pletence (obr. 4.2a, 4.3a), v uzlových bodech propletených smyčkou. „Severské doplňky“ však byly určeny pro jinou přilbu, a to s rovným, tedy pro očné nevykrojeným spodním lemem. Přilby tohoto tvaru jsou dokumentovány v ikonografických pramenech. Fyzicky se téměř nedochovaly, řadí se k nim dnes znovunalezená přilba z Nemiji v Maďarsku s náznakem obličej (očí a nosu) a širším obvodovým pásem se složitým pletencem na raženými kroužky (místy jen body?) zdrsněném pozadí, Muzeum Debrecen).³⁰ Ta představuje také špičkový výrobek kónického tvaru, provedení pletence odpovídá výzdobě tuleje kopí v Polsku (viz pozn. 26).

Vzhled svatováclavské přilby z přelomu 10. a 11. století na základě analogií přináší obr. 4.3b.³¹

26 Důležité a oproti skandinávským kusům odlišné je užití jen stříbra a železa – nikoli třibarevné tausie – srov. s Lokrume či Kyjevem, viz poznámka 31, obr. 4.2b. Tato odlišnost může připustit onu lokální středoevropskou nápodobu. Pletenec nese i přilba z Nemiji zmiňovaná níže, přímou analogii má v Polsku na tuleji kopí: Wojciech CHUDZIAK, *Wczesnośredniowieczny grot włóczęński z Netna – przyczynek do studiów nad chrystianizacją Pomorza środkowego*, in: M. Dworaczek et al., eds. *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin – Wrocław 2006, s. 647–655.

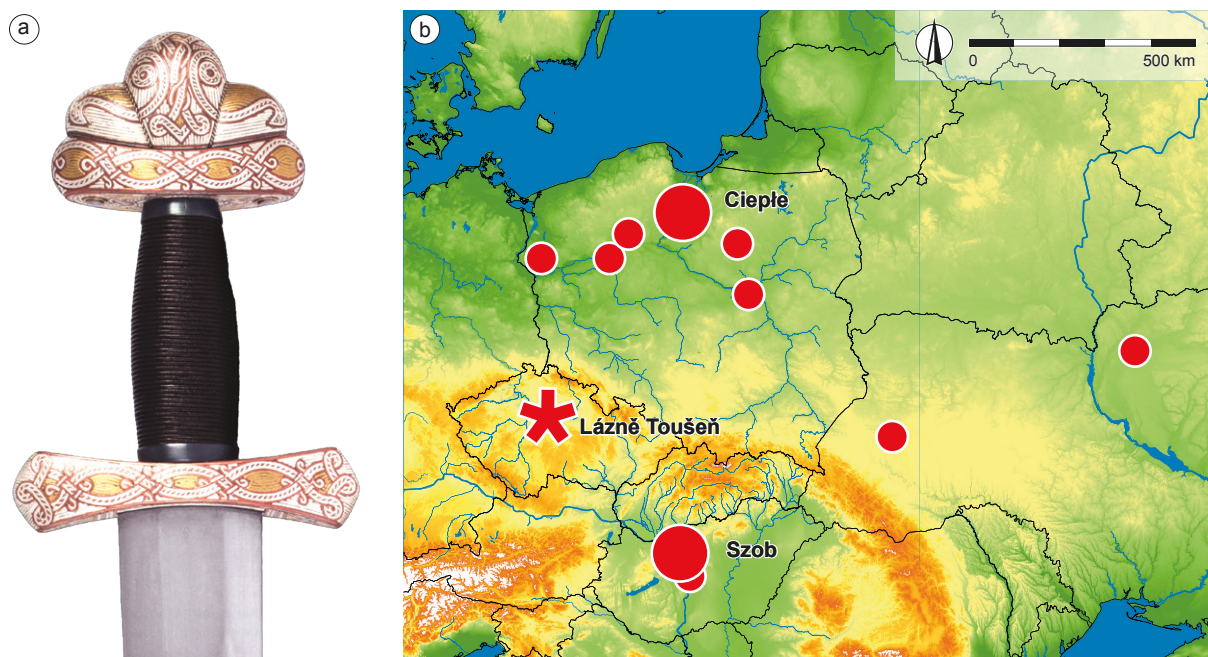
27 Ve skandinávském prostředí je ukřižovaný zobrazován častěji s pouty na rukou i na křížcích-závěscích, např. in Else ROESDAHL, ed. *Viking og Hvidekræst: Norden og Europa 800–1200*, København 1992, s. 287, č. 224. Tomáš Vlasatý na zobrazení z nánosníku Václavské přilby rozpoznává i „stigmata“, autorka si tím není jistá.

28 Mísení křesťanských a pohanských představ se objevuje např. na kaptorze z Hostivice (konec 10. století, zobrazení dravci místo holubů) i jinde.

29 Milena BRAVERMANOVÁ, *Korunovační meč zvaný Svatováclavský, Přilba zvaná Svatováclavská, Kroužková zbroj zvaná Svatováclavská*, in: D. Stehlíková, ed. *Svatý Václav, ochránce České země*, Praha 2008, s. 59–61; Anežka MERHAUTOVÁ, *Přemyslovský mýtus a první čeští světci*, in: P. Sommer – D. Třeštík – J. Zemlička, eds. *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009, s. 154–161; Milena BRAVERMANOVÁ – Alena HAVLÍNOVÁ – Petr LEDVINA – Dušan PERLÍK, *Nová zjištění o přilbě a zbroji zv. svatováclavské*, *Archeologie ve středních Čechách* 23-1, 2019, s. 235–310.

30 Pletenec viz poznámka 26. Děkuji T. Vlasatému za konzultaci i za poskytnutí kvalitní fotky přilby z Nemiji, podobně i nánosníku přilby z Kyjeva. Tomáš VLASATÝ, *Přilba z ukrajinské Nemije* [online], in: Projekt Forlog. Reenactment a věda, 29. 11. 2023 [cit. 2025-05-22], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz/prilba-z-ukrajinske-nemije/>, tam též upozorňuje na přilbu z Trnčiny v Bosně, rovněž s druhotnými úpravami tak, jak tomu bylo ve střední Evropě. Druhotné úpravy patří 11. století. V článku je i zdařilá rekonstrukce přilby z Nemiji.

31 M. BRAVERMANOVÁ et al., *Nová zjištění*, obr. 68; detail obroučky obr. 25–28. Tam též k analogiím na severu, např. nánosník z farního kostela v Lokrume na Gotlandu se stříbrnou tausí a mědí (nejspíše drátky) provedeným pletencem ve stylu Borre z 2. poloviny 10. století či jiný z Tjele v Dánsku (uloženo Nationalmuseet København), ten ovšem nevychází nad bronzové očné nity a je rekonstruován jako součást kompozitní přilby, s. 270. Pletenec připomíná pásek na naší přilbě malým kruhovým útvarem ve středu a oválnými útvary, navíc má smyčky jako níže zmiňovaný meč z Lázní Toušeň. K přilbě z Lokrume Tomáš VLASATÝ, *Přilba z Lokrume* [online], in: Projekt Forlog. Reenactment a věda, 27. 8. 2015 [cit. 2025-05-22], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz/prilba-z-lokrume/>. Patří k tzv. brýlovité přilbě. Kopie je provedena metodou „overlay“: pod úhlem jsou vysekány drážky na způsob mřížky, do nich je vtepáván drát. Lena THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands 2. Typentafeln*, Stockholm 1998. K nánosníku/masce kompozitní přilby z Národního muzea historie Ukrajiny, inventární č. DRA 1065 v Kyjevě, zdobené mistrovsky ve 2. polovině 10. století tausí zlatem i stříbrem (působí jako strom a splňuje onu trojbarevnost): Tomáš VLASATÝ, *Přilba z Kyjeva* [online], in: Projekt Forlog. Reenactment a věda, 25. 2. 2018 [cit. 2025-05-22], dostupné z:

Obr. 4.4. Meče: a – Lázně Toušeň, meč typu S, rekonstrukce s korunou (podle Košta 2020, foto na s. 36; Hošek et al. 2019, Fig. 105); b – mapka s vyznačením nejbližších mečů typu S s pletencovou výzdobou, větší body znamenají nejbližší kusy (grafika M. Filip podle Košta 2020, s. 44).

Po roce 935 přilba představuje příběh přetváření funkčních zbraní v druhotné relikvie, podle poslední studie mohlo dojít ke spojení obou rozdílných prvků z přilb jak ve výše uvedeném intervalu, tak později, např. za vlády Vratislava II. v 11. století. Ledabyly připojení závěsného systému pro barmici s kroužky, z nichž poslední pás byl zlatý, ukazuje, že šlo spíše o nefunkční záležitosti – tedy druhotné úpravy asi pro ceremoniální účely. Ke všem úpravám došlo nejspíše najednou. Důležité je, že právě původní svatováclavská přilba s nižší výškou stála na počátku vývoje tzv. normanských přilb. Oproti běžně uváděnému názoru se domnívám, podobně jako T. Vlasatý, že přilby z Hradska, původně vyššího zvonovitého tvaru s pevným nánosníkem, vyrobené v Čechách, lze datovat až do konce 10. či 11. století, nikoliv do 1. poloviny 10. století, a to především díky výšce zvonu a na základě skutečnosti, že tyto přilby již patří vyvinutému normanskému typu.³² Jsou tedy mladší než původní svatováclavská přilba.

3.2 Meč

Meč z Lázní Toušeň představuje další nepochybně luxusní součást výzbroje. Byl objeven při bagrování vodní nádrže Malvíny (části bývalého původního koryta řeky Labe) v těsném sousedství raně středověkého hradiště v poloze Hradištko v roce 2016.³³ Tento meč se dochoval téměř celý. Jeho záštita a hlavice rukojeti včetně podstavy byly zdobené plátováním stříbrných, mosazných a měděných drátků po celém povrchu. Plátování vytvářelo složitý pletencový ornament doplněný v místě uzlů klikkami. Mezi uzly zůstaly tři či čtyři zlaté se lesknoucí oválné plošky (na hlavici, obr. 4.4a). Kompozice motivu je v detailu odlišná od skandinávských mečů, odpovídá motivům ze střední a východní Evropy, i když chyběla horní část hlavice (tzv. korona). Středoevropský původ kompozice je potvrzen nálezem bronzového kování zdobeného podobným motivem – byť provedeným lisováním na vybiženém pozadí – z Vratislavi ve Slezsku.³⁴ Zachycuje obdobné klikky i části propletených oválů a je datováno

<https://sagy.vikingove.cz/prilba-z-kyjeva>. Nalezen na pozemku Desátkového chrámu. Tam dvě verze rekonstrukce, stejně jako autor se přiklání k variantě I. Nelze rozhodnout, zda nánosník vznikl v Dánsku nebo Švédsku. Jednoduchý železný nánosník tvaru T patřil k přilbě č. 2 z Prahy-Stromovky, M. BRAVERMANOVÁ et al., *Nová zjištění*, obr. 57. Nové kompletní zhodnocení přilb ve střední Evropě připravuje T. Vlasatý.

32 Pevný nánosník je dochovaný jen u jedné. M. BRAVERMANOVÁ et al., *Nová zjištění*, 268, obr. 54 a 55. T. VLASATÝ, *Přilba z ukrajinské Nemije*, tam k významu výšky zvonu. Výška přesahující 18,5 cm již řadí kus na přelom 10/11. či do 11. století. Nepřímo z toho vyplývá, že stojí mnohem blíže tzv. olomoucké přilbě, než se dříve soudilo. Přilba je nyní v Déri muzeu v Maďarsku.

33 Jan HERGESELL – Pavel SNÍTILÝ, *Příběh meče. Výjimečný archeologický nález z Lázní Toušeň*, Čelákovice 2020, s. 6, obr. 1, s. 18; Jiří HOŠEK – Jiří KOŠTA – Petr ŽÁKOVSKÝ, *Ninth to Mid-sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context. Part I. The Finds*, Prague 2019.

34 Aleksandra PANKIEWICZ, Wrocław. Gród, Fig. 144a.

již na přelom 9. a 10. století, tedy do starší doby, než kam se řadí meč typu S dle J. Petersena s trojlaločnou korunou – jehož nejčastější výskyt v Evropě je na konci 10. či na počátku 11. století.³⁵ Nejbližší obdoby meče známe z Ukrajiny (Blystova u Černihova), Polska (především na pohřebišti Cieple na dolní Visle a v Lutově)³⁶ a také z jílce meče v Szobu v Maďarsku (obr. 4.4b), kam se dostal pravděpodobně jako import z oblasti Polska či Ukrajiny. Nejpresnější pro datování této skupiny je právě situace v komorovém hrobě v Cieplém, kde je meč provázený mincí Jindřicha II. raženou v letech 1002–1009 v mincovně v Chamu, na bavorské straně, téměř u našich hranic. Meč, jehož vlastní tvar je spíše konzervativní a odpovídal by franským analogiím z poslední třetiny 9. a části 10. století, však tato výzdoba řadí spíše na konec 10. nebo samotný počátek 11. století.³⁷ Dálkové komunikace, které do začátku 90. let 10. století výrazně kontrolovala česká knížata, získal spolu s Krakovskem již Měšek I. (†992) z rodu Piastovců. Meč se do Čech mohl dostat v období těchto turbulentních změn z území Polska, nelze vyloučit ani území Kyjevské Rusi.

3.3 Třmeny

Další kategorií luxusní výstroje často spojovanou s prostředím Vikingů³⁸ či alespoň s Polskem jsou třmeny. Mosazí, stříbrem a mědí tausovaný protáhlý třmen s obdélným uchem ze Zbečna (obr. 4.6: 1) má paralely v Dánsku, ve slavném Haithabu i na

jihu Skandinávie; jde o typ A 1³⁹ a je datovatelný do 2. a 3. třetiny 10. století. Avšak i tento třmen s dekorací ptáček je spíše západním importem, který se dostával z Říše zároveň do Čech, Dánska a Skandinávie,⁴⁰ podobně jako mnohé meče. Ovšem jen ve Skandinávii a následně v Polsku (přelom 10. a 11. století) se v 2. polovině 10. století pohrbovalo tak, že se luxusní třmeny dostaly do bohatých hrobů; hrobová výbava nám ukazuje vývojové trendy třmenů i mečů ve velké části Evropy. Podobně je tomu i s dosud méně známým, ale neméně luxusním, postříbřeným plechem tausovaným třmenem z Dobrušky-Běstvin (obr. 4.5: 1). Liší se od zbečenského kusu tvarem, který vychází z téměř kruhových staromaďarských třmenů 1. poloviny 10. století, je opatřen dvěma plastickými výčnělky a pravoúhlým uchem; nejbližší mu stojí tausovaný nepublikovaný třmen z Biskupic u Třebíče na jihozápadní Moravě a hlavně třmeny z Kalisze, Lutomierska (hrob 55) v Polsku, případně z Prietzke u Branderburgu v severním Německu.⁴¹ Zvyk používat k závěsu třmene ozdobnou průvlečku – nejintenzivnější v 10. století – je vikinského či polského původu (obr. 4.5: 3, 4).⁴² Nevylučujeme jeho častější uplatnění též u nás, ale bez hrobových celků to zůstane neprokazatelné. Průvlečka k třmenu se našla v sídlištním kontextu nejbližší ve Vratislavi, byť s jinou výzdobou.⁴³ Třmen patří 2. polovině 10. až 1. a 2. třetině 11. století, ale díky blízké komunikaci do Polska nevíme, zda jej užíval domácí, nebo cizí velmož.⁴⁴

35 Jiří KOŠTA, *Meče typu S a zrod nové Evropy*, in: J. Hergesell – P. Snitilý, *Příběh meče. Výjimečný archeologický nález z Lázní Toušeně*, Čelákovice 2020, s. 37–43.

36 S. WADYL, *Cieple*.

37 J. KOŠTA, *Meče typu S*, s. 37–43.

38 Lubomír KOŠNAR, *Raně středověké třmeny z Kolína a Zbečna*, in: *Praehistorica X, Varia Archeologica 3*, Praha, 1983, s. 53–74 a pozn. 36, též Nad'a PROFANTOVÁ, *Neue Funde von Waffen und Reitzzeug aus Mittel- und Ostböhmen*, in: L. Poláček – P. Kouřil, eds. *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa Internationale Tagungen in Mikulčice IX*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50, Brno 2019, s. 263–282, Abb. 16.

39 Norbert GOSSLER, *Die mittelalterlichen Steigbügel aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) – Studien zu Typologie, Chronologie und Kulturgeschichte*, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 45, 2013, s. 109–215; Abb. 2, 3, 4, 52. Thumby-Bienebek, H. 37 též s plechem na krčku či Lutomiersk v Polsku. Tento typ se datuje do konce 9. a do 10. století.

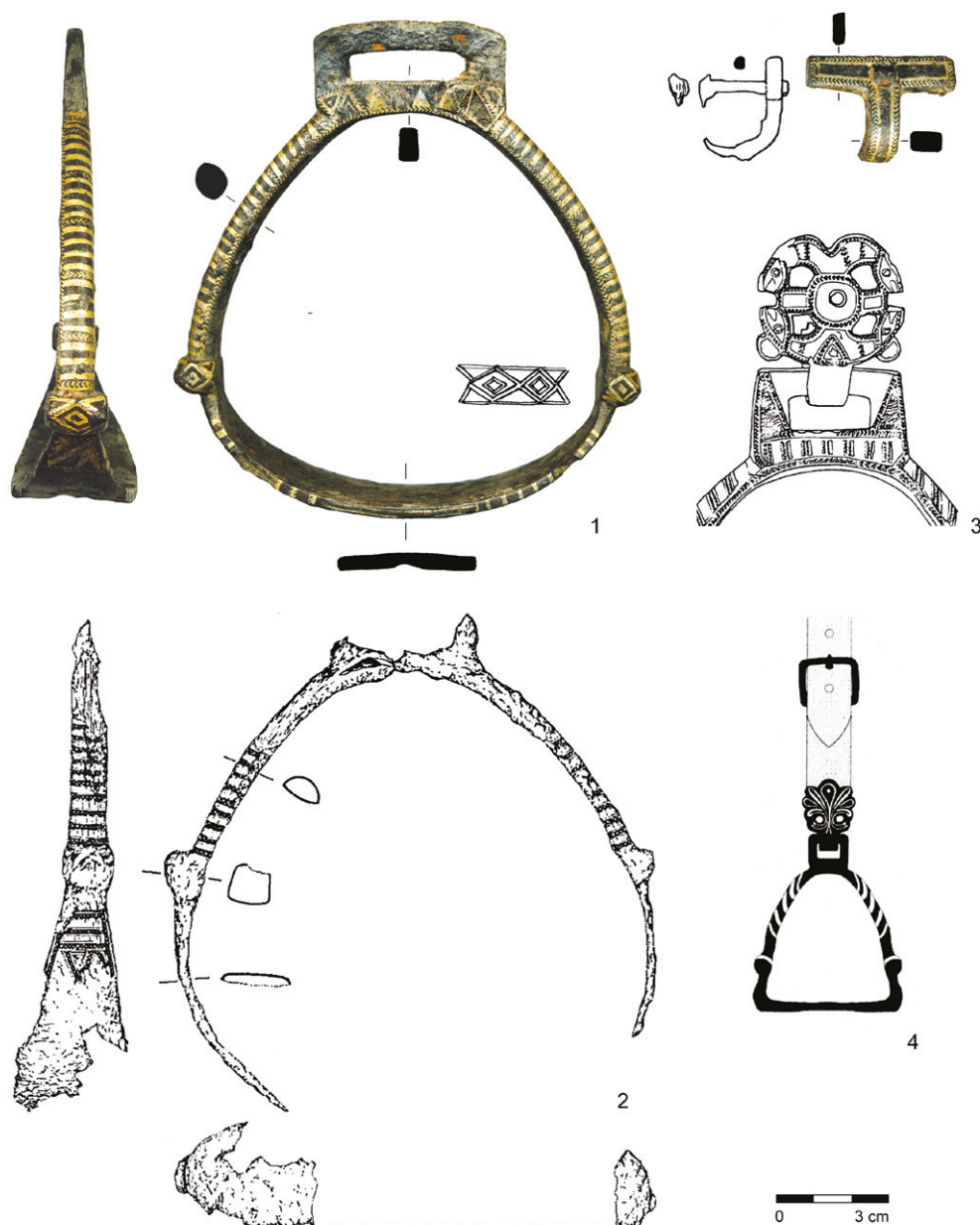
40 Nad'a PROFANTOVÁ, *The horse harness, spurs and stirrups in Bohemia in 8th and 9th century*, in: C. Cosma, ed. *Warriors, weapons, and harness from the 5th–10th centuries in the Carpathian Basin*, *Seria: Ethnic and cultural interferences in the 1st Millennium B. C. to the 1st Millennium A.D. XXII*, Cluj-Napoca 2015, s. 281–297, Tab. 1; Táž, *Karolínské importy a jejich napodobování v Čechách případně na Moravě (koniec 8–10. stol.)*, in: V. Turčan, ed. *Karolínská kultura a Slovensko. Štúdie*, Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 4, Bratislava 2011, s. 71–104.

41 Nad'a PROFANTOVÁ, *Tausiertes Steigbügel aus dem Gegend Dobruška* Bendeguz Tobias, eds. *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz am 4. und 5. Dezember 2009, RGZM Tagungen 17*, Mainz 2012, s. 295–308. Biskupice viz Nad'a PROFANTOVÁ, *Czech, Polish or Central European? Contribution to the Czech-Polish Contacts at the End of the 9th – the First Half of the 11th Century. Archaeological Perspective*, *Światowit* 63, s. 147–159.

42 Objevuje se v Polsku u tausovaných třmenů, podobných našemu, v Cieple, S. WADYL, ed., *Cieple*, obr. 4.27 a 4.30, kde je i rekonstrukce užití.

43 A. PANKIEWICZ, *Wrocław. Gród*, obr. 170.

44 Blízké hradiště Opočno mělo vzniknout na přelomu 10./11. století. O táboření vojska vzbouřenců proti králi Vratislavovi II. v okolí Opočna píše český kronikář Kosmas k roku 1068 ve své II. knize.

Obr. 4.5. 1 – Dobruška-Běstvíny, tausovaný třmen s průvlečkou, ovlivněný polskou produkcí či naopak ji inspirující. Konec 10. – 60. léta 11. století. Závěsná průvlečka se užívala v severském prostředí ke třmenům různých tvarů: 2 – Kalisz; 3 – Průtzke; 4 – Cieple. Podle Profantová 2012, Abb. 2, 5 (1, 2, 3); Wadyl 2019, ryc. 4: 30 (4).

4. Amulety, drobné součásti bojovnické výstroje a ozdoby

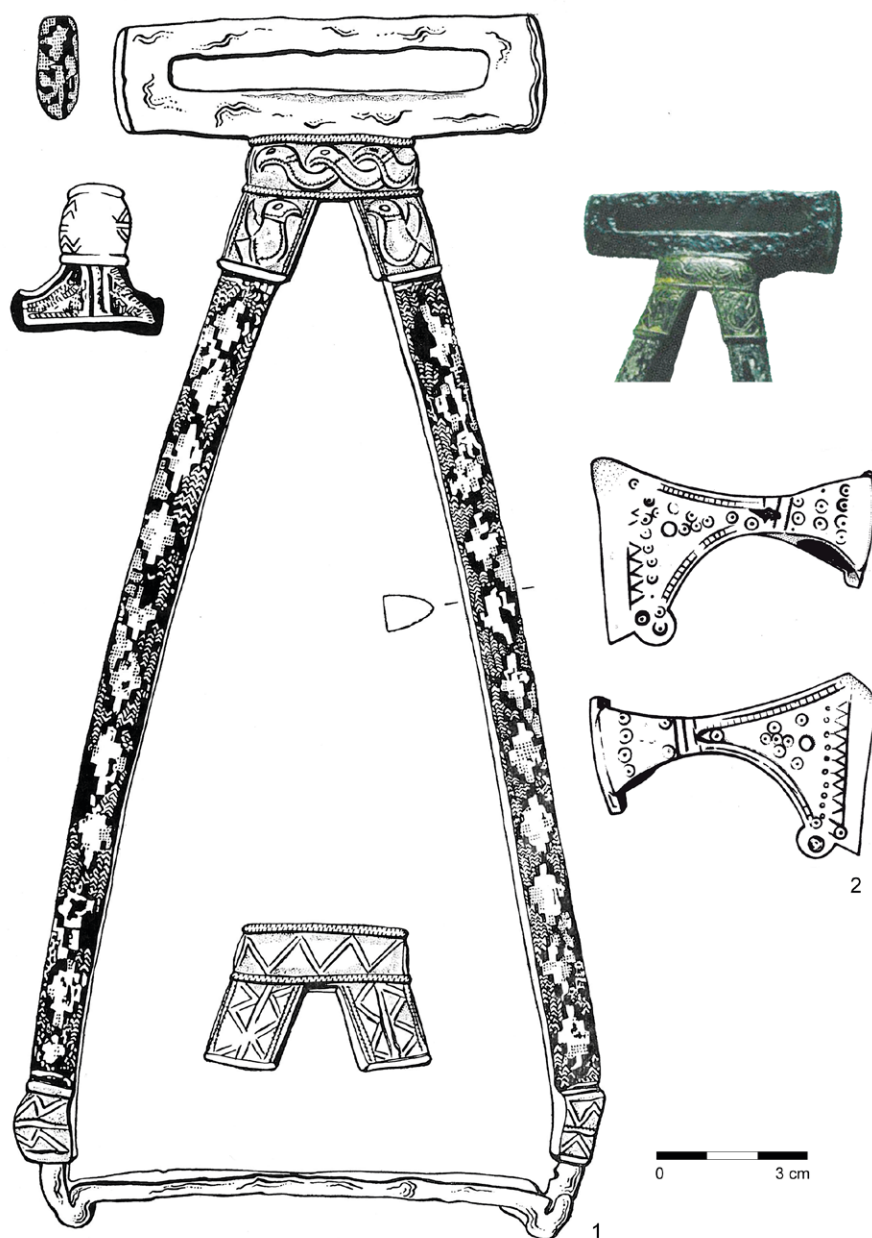
4.1 Miniaturní sekerka z Horek

Symbolický význam má miniaturní sekerka z Horek nad Jizerou (délka 56 mm, obr. 4.6: 2). Je oboustranně zdobena rytím (motiv žebříčku,

klikatky) a raženými kroužky se středem, patří k typu I dle Makarova s mírně protaženým týlem a dolů spuštěným ostřím, napodobuje typ IV dle Kirpičnikova.⁴⁵ Tyto sekerky se nalézají v rozlehlé oblasti, zahrnující východní a severovýchodní Evropu (koncentrace u Kyjeva, nejvzdálenější Biljarsk⁴⁶ na Volze a Sarkel), Skandinávii (Bergen, Oslo, Sigtuna,

⁴⁵ Lubomír KOŠNAR – Filip KRÁSNÝ, *Staroruská miniaturní sekerka z Mladoboleslavska: k problematice raně středověkého transferu východoevropských předmětů ve střední Evropě*, Praehistorica 34-2, Praha 2018, s. 13–27, obr. 1–2.

⁴⁶ Výzdobou jeden z nejbližších kusů nálezů z Čech. Geograficky blízký je i nález z Moravy, uložený v muzeu Hodonín, s volutkovou odlišnou výzdobou na Lovci pokladů bez lokality. *Perunova sekerka* [online], in: LovecPokladu.cz, 7. 4. 2020, [cit. 2025-07-28], dostupné z: <https://www.lovecpokladu.cz/artefakty/nalez/prosim-o-urceni-229513/>.

Obr. 4.6. 1 – Zbečno, tauroctonus s fotografií detailu, severský je motiv hadů a též trojbarevná tausia (podle Profantová 2019, Abb. 16: 2); 2 – Horky nad Jizerou, miniaturní sekerka (podle Košnar – Krásný 2018, obr. 2).

Birka apod.) a Polsko (např. Tum); celkem jich známe 55 a 13 dalších kusů na tento typ navazuje, včetně nálezů z Opolí ve Slezsku. Český nálezy je spolu s Bergenem a Hjelmsøllille jeden z nejzápadnějších.⁴⁷ Sekerka napodobovala kusy zdobené tausií, datujeme ji do 11. – počátku 13. století. Ve východní Evropě se vyskytovala v mužských, ale také chlapeckých

hrobech. To vedlo k úvahám o jejich spojení s postřiziny chlapců, synů družiníků, a tedy o znamení určitého statusu, který se spojoval s tímto amuletem, tradičně interpretovaným ve vztahu k bohu blesku, na východě nejspíše k Perunovi.⁴⁸ U českého nálezů se uvažuje o souvislosti s internacionálním složením bojovnických družin.

47 L. KOŠNAR – F. KRÁSNÝ, *Staroruská miniaturní sekerka*, mapa na obr. 3. Nejblíže nález pochází z Dziekanowic. Jiná mapka výskytu Paweł Kucypere – Piotr Pranke – Sławomir Wadył, *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*, Toruń 2011. Tam zachyceny i lokality v Irsku a naopak na dolním Dunaji (ne typ I). Většina nálezů z hrobů má pocházet z dětských či hrobů dospívajících do 19 let.

48 Polovina nálezů z Kyjevské Rusi pochází z center. Nikolaj A. MAKAROV, *Drevnerusskije amulety – toporki*, Rossijskaja archeologija 2, 2009, s. 41–56. Jiný názor Waclaw PANASIEWICZ – Marcin WOŁOSZYN, *Staroruskie miniaturowe toporki z Gródka, pow. Hrubieszów*. Archeologia Polski XLVII-1-2, 2002, s. 246–286.

4.2 Drobné nálezy

Za import z baltského regionu či varjažského centra považujeme olovené kování ve tvaru plastické zdobené hlavy koně, případně draka, z akropole Libice nad Cidlinou (obr. 4.7: 4, srov. tab. 4.1).⁴⁹ Má plasticky vystouplé oko, výrazné nozdry, zašpičatělé ucho; povrch je zdobený pásem jen částečně čitelné geometrické výzdoby. Právě details (oko, ucho, ohraničení výzdoby) se liší od spon z Gotlandu, vzdálenější bohatě zdobenou analogii k němu nalezneme ve vladimírských mohylách v dnešním Rusku (varjažské prostředí, obr. 4.7: 5),⁵⁰ další v Beloozeru, mohyle 706, v Šugore a v Gnězdovu, mohyle 65.⁵¹ Hlava byla masivním přívěskem spojeným s pravoúhlým kováním. Kování bylo součástí koňského postroje, tvořilo centrální prvek a dochovalo se ještě na koženém řemeni, obklopené úzkými nákončími a čtvercovými kováními. Nově se po detailní analýze dvojhrob s ohlávku z Gnězdova datuje do 2. třetiny 10. století, maximálně po rok 975. Ozdoba ohlávky postroje se mohla do Čech dostat po transevropské „magistrále“ z východu, někdy po polovině 10. století.

Muži nosili opasky zdobené kovovými ozdobami v 10. i 11. století, podobně jako v 8. století. Jen tyto ozdoby a jejich kombinace známe v našem prostředí méně. Teprve v poslední době se našlo několik takových ozdob odkazujících k východobaltské produkci 10.–12. století včetně severozápadního Ruska.

Patří sem zašpičatělé nákončí opasku mírně prokrojené v týlu z akropole libického hradiště, zdobené dvěma pásy spirálovitých motivů (obr. 4.7: 1). Jeho nejbližší obdoba pochází z oblasti Poozerje (Jerunovo?),⁵² v Novgorodské zemi. V tomto regionu se nákončí vyráběla a odtud se spolu s dalšími typy – některé z nich vycházejí z inspirace v Povolžském Bulharsku – rozšířila do Skandinávie,⁵³ ve které se ale oproti dřívějším názorům nevyráběla; známe je ze švédského Upplandu a z Gotlandu (obr. 4.7: 2). V hrobech se tento typ nákončí kombinuje především s kruhovými kováními a přezkami, na ostrově Gotlandu pak též s malými kováními s rostlinnou symetricky uspořádanou výzdobou (stočené lístky) a kováními s pseudopřívěsky s rostlinnou výzdobou. Tvarově a částečně i výzdobou blízké kusy nacházíme i na Islandu a také v Polsku.⁵⁴ Libické nákončí představuje zatím první jednoznačný doklad kontaktu Čech s novgorodskou oblastí v 11. až 1. polovině 12. století.

Nejisté zůstane zařazení dalšího litého kování s lidskou maskou z předhradí z Libice nad Cidlinou (obr. 4.7: 7).⁵⁵ Uspořádání tří částí tak, že je prostřední, významově nejdůležitější níže, odpovídá pozdně avarským ozdobám postroje z Radvaně nad Dunajem – Žitavské Tůně se třemi maskami, stylové provedení je však odlišné. Dvě další části libického kusu představují křídla, zpodobena je mýtická okřídlená bytost, nelze vyloučit, že měla rohy. Základní podobné mýtické vyjádření, kde vidíme obličej a velká křídla na kování, kde však pták-dravec

49 Jan MAŘÍK, *Long-distance contacts of the Early Medieval stronghold of Libice nad Cidlinou*, in: O. Chvojka – M. Chytráček – H. Gruber – L. Husty – J. Michálek et al., eds. *Fines Transire Jahrgang 27. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27 / Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Treffen / setkání 21. bis 24. Juni 2017 in Schlögen, Rahden/Westf.* 2018, s. 195–203, Fig. 6: 7.

50 Władysław DUCZKO, *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, in: M. Rębkowski, ed. *Salsa Choldbergiensis: Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg 2000, ryc. 2; Týž, *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa 2006, s. 23–44, ryc. 57.

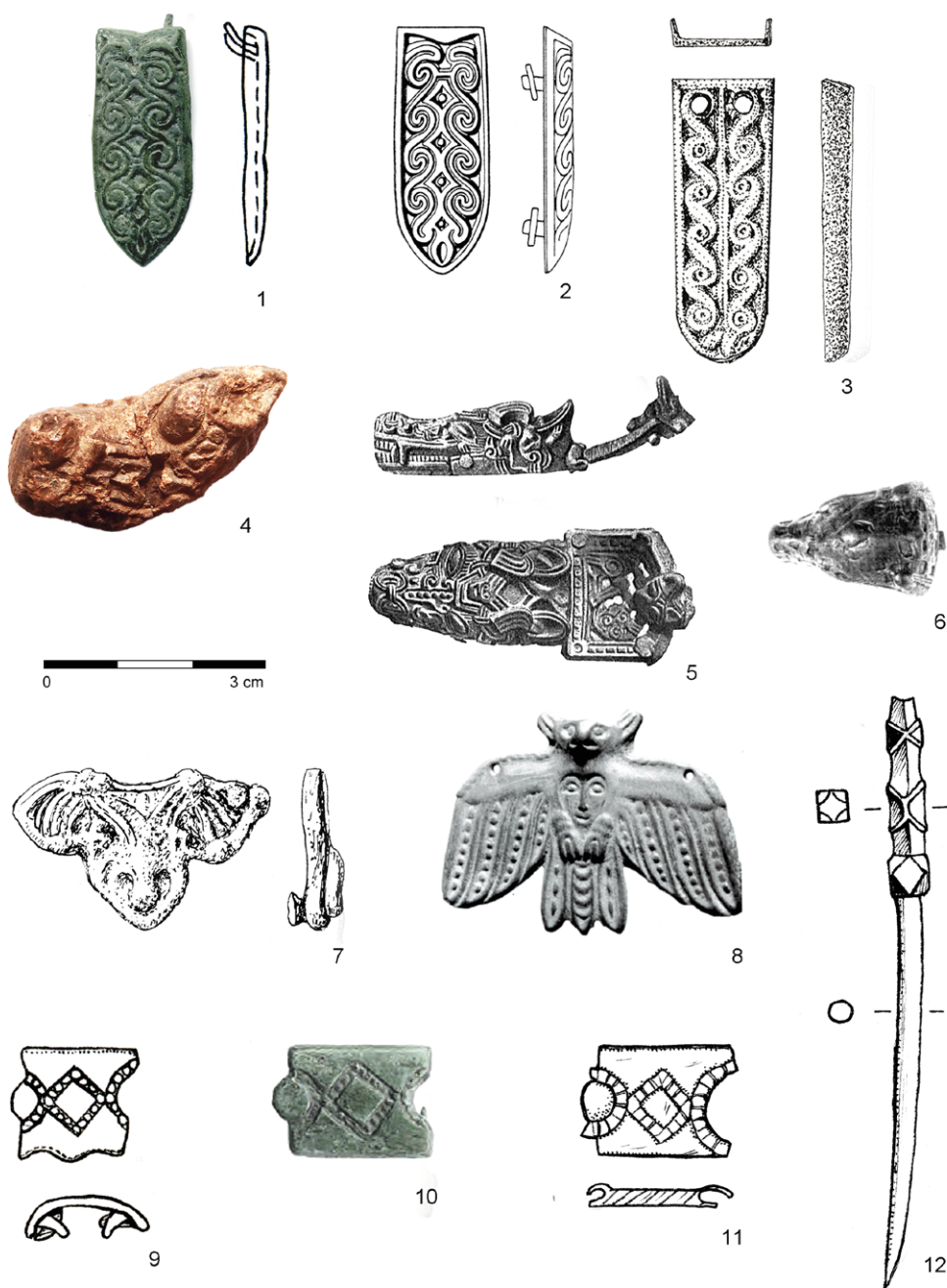
51 Vasilij V. NOVIKOV, *Uzdečnyj nabor iz razkopok S. I. Sergejeva v Gnězdovo*, *Rossijskaja archeologija* 2, 2009, s. 57–67, s. 59 s ris. a ris. 3: 4, 5.

52 Kirill A. Mikhailov [MICHAILOV], *Uppland–Gotland–Novgorod. Russian-swedish Relations on the late Viking Age on the Basis of Studies of Belt Mountings*, in: U. Fransson et al., eds. *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe. Stockholm Studies in Archaeology 44*. Stockholm 2007, s. 205–211; Fig. 5: Otazník u lokality v citovaném textu.

53 Michael MÜLLER-WILLE, *Fremdgut und Import östlicher Provenienz in Schleswig-Holstein (9.-12. Jahrhundert)*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 1988, s. 740–783.

54 Veronika V. MURAŠEVA, *Drevnėruskije remennyje nabornye ukraseniya (X-XIII vv.)*, Moskva 2000, ris. 90, tam i Gotland. Z Polska uvádím alespoň Przemysł-Zasanie, Saśiadku či bližší Wrocław/Vratislav. Ingmar JANSSON, *Wikingerzeitlicher orientalistischer Import in Skandinavien*, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, 1988, s. 564–647, Abb. 23: 17 s poznámkou, že jde o 12. století. L. THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands 2*, Taf. 133: 5 z Klinte na Gotlandu. V České republice je nejbližší právě nákončí z Opavy-Kylešovic. P. KOUŘIL – J. GRÝC, *Early medieval stronghold in Opava-Kylešovice*, s. 185–214, zvl. s. 204–205, Fig. 14. Island: E. Roesdahl, *Vikings og Hvidekrist*, s. 313, číslo 331 bez úchyty.

55 Nemá přesnou analogii.

Obr. 4.7. Kování severského či baltského, případně ugrofinského původu či stylu. 1, 4, 7, 12 – Libice nad Cidlinou; 2 – Gotland-Klinte; 3 – Opava-Kylešovice; 5 – Vladimířské mohyly; 6 – Kopparsvik; 8 – ugrofinský okruh Ruska (podobné Averino II); 9 Kozojedy-Dřevíč; 10 – severovýchodní Bulharsko; 11 – Tankejevka. Podle Mařík 2018, obr. 6: 7 (1, 4, 12); Jansson 1988, Abb. 23: 17 (2); Kouřil – Gryc 2018, Fig. 14: 2 (3); Duczko 2006, ryc. 57 (5, 6), Turek – Hásková – Justová 1981, obr. 58: 1 (7), Čausidis 2005, motiv d35: 5 (8); kresba L. Raslová (9); podle Türk et al. 2021, tab. s. 424: 4 (10); Ballók 2015, füge 124: 82 (11).

Lokalita	Typ lokality	Typ nálezů	Materiál	Datace	Poznámka
Běstviny/Dobruška		Třmen	Fe a posříbřený plech	2. pol. 10. a 1. pol. 11. st.	Velkopolsko (?) nebo z Čech do Polska (?)
Čáslav-Hrádek	Hradiště		Kost		Napodobenina
Dobroměřice	Hrob	Kaptorga	Ag	Konec 10. a počátek 11. st.	Polsko či jen motiv (?)
Horky nad Jizerou	(?) Bez jiných stop osídlení	Rytím a kolky zdobená sekerka	Mosaz (8 % Zn, 7 % Pb)	11.–12./13. st.	Kyjevská Rus prostřednictvím Polska (?)
Kosičky	Ves	Zlomek pochvy nože	Bronz	Konec 10. a 11. st.	Velkopolsko
Kováry/Budeč	Hradiště	Pouzdro srpu	Paroh	2. pol. 10. st.	Velkopolsko
Kozojedy-Dřevíč	Hradiště	Encolpion, křížové kování	Bronz	11. – 1. pol. 12. st., 10.–11. st.	Kyjevská Rus, Polsko či Kyjevská Rus*
Kozojedy-Dřevíč		Kování opasku	Bronz	11. st.	Volžské Bulharsko
Lázně Toušeň	Rameno Labe u hradiště	Meč	Fe, Ag, Cu	10./11. st.	Polsko
Libice – akropole	Hrob 159, pohřebiště	Křížek	Jantar	2. pol. 10. st.	Sever Polska
Libice – předhradí	Centrum	Kování s maskou	Slitina Cu	10. st.	Jen inspirováno, sever či severovýchod Evropy
Libice – akropole	Centrum**	Kování – plastická hlava kance/draka	Pb	10. st.	Import z varjažských center
Libice – akropole	Centrum	Jehlice s plastickou hlavicí	Br	10.–11. st.	Východní Pobaltí a východní Evropa?
Libice – akropole	Centrum**	Nákončí	Br	11. st.	Novgorodská oblast
Mladá Boleslav		Zámek ruského typu	Fe	Konec 10.–11. st.	Kyjevská Rus
Okna u Litoměřic		Spona	Bronz	12.–1. pol. 13. st.	Východní Pobaltí
Praha	Centrum/hrad	Přilba – nánosník, lem	Fe + Ag	10. st.	Jih Skandinávie nebo Čechy, Polsko podle předloh
Roudnicko	Depot	Šperky i kolty	Ag	11. st.	Kyjevská Rus
Šluknov		2 náramky	Ag (70 % + Cu, 1× i Ti)	Konec 10.–11. st.	Volžské Bulharsko či střední Asie
Třebusice	Náhodný nález	Spona	Bronz	7.–8. st.	Jih Skandinávie
Velešice u Nového Bydžova – intravilán	Systematický průzkum – detektor, ves	Záušnice dutá	Bronz	Konec 11. – počátek 12. st.	Pomořansko, případně Braniborsko
Velešice u Nového Bydžova – intravilán	Ves	Kování pochvy nože	Zlacený bronz	Konec 10.–11. st.	Braniborsko
Zbečno		Třmen	Fe, Ag, Cu	2. a 3. třetina 10. st.	Spíše franský import
Žatec	Depot v zázemí centra	Toaletní souprava	Ag	Uložen v 1. čtvrtině 11. st.	Internacionální vliv cizích šperkařů (?)

Tab. 4.1. Nejvýznamnější hmotné památky severského (šedě podbarveno) nebo východního (Kyjevská Rus) původu. Zařazeno i tradiční Zbečno, nezařazeny jantar a přesleny z ovručské bridlece. *Může být i domácího původu, motiv ptáka se vyskytoval v Byzanci i na Západě. **Nález získaný detektorem kovů.

má i ocas, nacházíme v ugrofinském prostředí ze 4.–6. století (obr. 4.7: 8)⁵⁶ a v oblasti Permu, v tamním zvěrném stylu i v 6.–11. století.⁵⁷ Významové pole je široké, od démona (pokud připustíme rohy) po výstup duše (šamana? či obecně lidské duše po smrti?) do nebeské sféry. Důležité je, že i porovnávané kování působí trojdílně – dvě křídla a středový prvek s obličejem, byť je propracovanější než u našeho kusu. Přes značnou nejistotu lze uvažovat o mýtickém motivu inspirovaném ugrofinským prostředím severovýchodu, vycházejícím ze šamanistických představ (srov. též pohřebiště Verch Saja, viz poznámka 56 a 57). Datování kování zůstává v rámci 10. století. Může jít o lokální napodobeninu vzdálené předlohy či výrobek z východní Evropy.

Pásové plechové pravoúhlé kování východního typu s obloučkovitým prokrojením pochází také z hradiště Kozojedy-Dřevíč (z roku 2021), s rytým kosočtvercem jako hlavní výzdobou (obr. 4.7: 9);⁵⁸ má obdobu motivu na nákonci v Přerově na Moravě.⁵⁹ Patří intervalu 2. poloviny 10. století až po konec 11., případně i do počátku 12. století. Přesné období má v ozdobách Volžského Bulharska 10. a počátku 11. století, např. v Tankejevce (Rusko, obr. 4.7: 11),⁶⁰ nově též v severovýchodním Bulharsku, zatím bez hrobových celků (obr. 4.7: 10), tedy se širším datováním.⁶¹

Dobře charakterizuje obrovský rozptyl ozdob na lokalitách vzdálených více než 1 000 či 2 000 km, společným jmenovatelem může být byzantský impuls, průvodním jevem kontakty starých Bulharů (s Chazářií a Volžským Bulharskem). Naše kování je opět nejzápadnějším nálezem. Hradiště Dřevíč bylo zapojeno do dálkových kontaktů; poukazují na to nálezy importovaných ostatkových křížků byzantského a kyjevského typu (viz pozn. 63), mincí včetně byzantského solidu z 1. poloviny 10. století (Konstantin Porfýrogenetos se spoluvládci či Jindřich II. – ražená v Nabburgu ve 2. polovině 10. století, viz pozn. 63) či sekané arabské mince;⁶² na východ nebo severovýchod může také ukazovat lité bronzové křížové kování s rostlinnou značně setřelou výzdobou, jež mohlo zdobit koňský postroj nebo organickou schránku.⁶³ Toto kování má období také v Polsku, např. v Lutomiersku, byť je rostlinná výzdoba trochu odlišná. Rovněž bronzové trojúhelníkovité kování pochvy nože z plochy hradiště⁶⁴ má analogie na severu Evropy i v Polsku, avšak výzdoba je příliš jednoduchá, takže spíše může jít o domácí výrobek 11.–12. století.

Nově bylo zveřejněno ještě malé neúplné kování pochvy dýky či nože s motivem schematizovaného čtyřnohého zvířete s rohy, snad kozla či berana z prostoru Kosiček – V Zelnici, okr. Hradec Králové

56 Nicos ČAUSIDIS, *Kosmološki sliki II. Simbolizacija i mitologizacija na kosmosot vo likoviniot medium*, Skopje 2005, motiv d35: 5. V okruhu nevolinské kultury srov. Rimma D. GOLDINA – Nikolaj V. VODOLAGO, *Mogilniki nevolinskoj kultury v Priuralje*, Irkutsk 1990, tab. XXIX: 1 (6.–8. století).

57 Boris A. ERENBURG, *Zvernyj stil. Istorija, mifologija albom*, Perm 2014; ris. 184 a 185 na řece Kosa v Zauráli, pro starší dobu ris. 64. V tomto případě se nejspíše správně uvažuje o možnostech zobrazení buď umírajícího, jehož duše se mění v ptáka nebo o šamanovi pohybujícím se mezi podsvětím a nebem. Příklady z oblasti řeky Kama jsou ze 7. až 1. poloviny 9. století (Udmurská obl.), Rimma D. GOLDINA – Naděžda A. LEŠČINSKAJA – Jelizaveta M. ČERNYCH – Veronika A. BERNIC, *Nasledie narodov Pri-kamja. Drevnosti Prikamja iz sobraniia Udmurtskogo gosudarstvennogo universiteta*, Iževsk 2012, ris. 82.

58 Děkuji kolegům Z. Šámalovi a K. Blažkové za možnost nález dokumentovat a použít.

59 Rudolf PROCHÁZKA, *Socio-economic Aspects of the 11th and 12th Century Material Culture of Přerov Castle in Contemporary Context*, in: G. Fusek, ed. *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter: internationale Konferenz Nitra vom 18. bis 20. October 2016*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes XIX, Nitra 2017, s. 115–146, Fig. 8: 5.

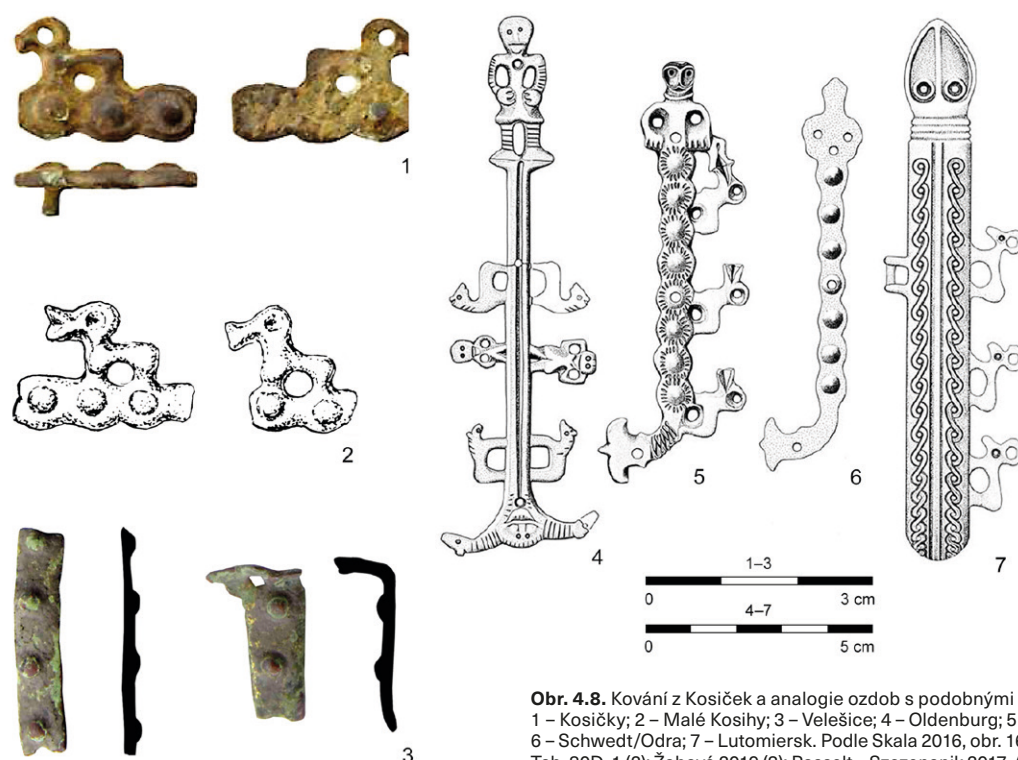
60 Adam BALLÓK, *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formatörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*, Budapest 2015, s. 386, fűg. 124: 82, 83. Také v Bolgaru, V. V. Muraševa jej označuje za typ 021 a datuje do 10.–11. století. V. V. MURAŠEVA, *Drevnėruszkije remennye nabornye*, ris. 79. Nosila se hustě vedle sebe umístěná na řemeni.

61 Atilla TÜRK – Csilla BALOGH – Olga PELEVINA – Boyan TOTEV – Péter LANGÓ, *The Old Bulgaria Museum collection*, Archaeological Studies of Institut of Archaeology. Budapest, Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 20, Budapest 2021, tab. 206: 4 na s. 424.

62 Kateřina BLAŽKOVÁ – Vlastimil NOVÁK – Kamil SMÍŠEK – Zdeněk ŠÁMAL, *Zlomek sámánovské mince objevený na hradišti Dřevíč (okr. Rakovník) v kontextu raně středověkých českých a moravsko-slezských nálezů islámského stříbra*, Numismatický sborník 28-1, 2014, s. 43–56.

63 Nad'a PROFANTOVÁ – Daniel STOLZ, *Nový relikvířový křížek z hradiště Dřevíč (ob. Kozojedy)*, in: Petra Maříková-Vlčková – Jana Mynářová – Martin Tomášek, eds. *My things changed things: social development and cultural exchange in prehistory, antiquity, and the Middle Ages*, Prague 2009, s. 199–210, Fig. 2, 3. Nad'a PROFANTOVÁ – Daniel STOLZ – Jan VIDEMAN, *Kovové ozdoby a mince z hradiště Dřevíč, okr. Rakovník*, Archeologie západních Čech 4, 2012, s. 29–36, křížové kování obr. 4: 3.

64 Kateřina BLAŽKOVÁ – Zdeněk ŠÁMAL – Daniela URBANOVÁ – Konrad KNAUBER – Dalibor HAVEL, *Středověký olověný amulet z hradiště Dřevíč (k. ú. Kozojedy, o. Rakovník)*, Archeologické rozhledy LXIX, 2017, s. 121–142, obr. 3.

Obr. 4.8. Kování z Kosiček a analogie ozdob s podobnými zvířaty.
1 – Kosičky; 2 – Malé Kosihy; 3 – Velešice; 4 – Oldenburg; 5 – Brześć Kujawski;
6 – Schwedt/Odra; 7 – Lutomiersk. Podle Skala 2016, obr. 16: 8 (1); Hanuliak 1994,
Tab. 80D. 1 (2); Žohová 2019 (3); Posselt – Szczepanik 2017, Abb. 15, 16: 3 (4–7).

(obr. 4.8: 1).⁶⁵ Toto kování má přesné paralely na širokém území Polska a severovýchodního Německa a bývá spojováno s pohanským viděním světa, a to zejména kvůli složitějšímu výjevu na ozdobě z Oldenburgu, zobrazujícímu symetricky k svislé ose „zemi živých a mrtvých“ a nejspíše slunečního boha s koňským spřežením a na druhé „podsvětní“ straně vyobrazení stojícího božstva (obr. 4.8: 4). Vyobrazení zvířata jsou však koně. Pro nás jsou rozhodující kování z Brzeště Kujawského, mužského hrobu 91, kde se kování dochovalo i s kůží pochvy, a kus z Ostrówa Lednického (obr. 4.8: 5).⁶⁶ Jde o vzdálenost více než 400 km vůči Kosičkám. Nález z Brzeště Kujawského nese rovněž postavu stojícího boha, avšak dvě lidské či mytologické postavy na obou stranách pochvy mezi zvířaty jsou, a to jen na jedné straně, nahrazené třetím zvířetem; žádné ze zvířat nemá otočenou hlavu.

V Malých Kosičkách na jižním Slovensku se našel jen zlomek kování v dívčím hrobě 412 (obr. 4.8: 2) uprostřed náhrdelníku, tedy v druhotné poloze.⁶⁷ Na všech vyjmenovaných nálezech je též charakteristické spojení s plastickými půlkulatými výběžky doplněnými většinou rytím paprsků okolo nich, takže mohou znázorňovat slunce (Brześć Kujawski). Tyto výčnělky má i zlomek z Malých Kosiček, má dochovaný jen jeden nýt, takže nevíme s jistotou, zda na druhém konci stála postava znázorňující boha či šlo o zjednodušenou verzi. Stylizace zvířat z Kosiček odpovídá spíše těm, jež jsou na luxusní ostruze z Lutomierska, doplněná nad hadími těly zdobícími oblouky ostruhy i zřetelnou hadí hlavou jako destičkou ostruhy (obr. 4.8: 7). Představuje tedy spojení rohatých zvířat (koz, kozoroh, beran) s hadem, což má též mytologický význam, nejspíše však mírně odlišný (spojení

⁶⁵ Jan SKALA, *Zaniklá středověká sídliště na toku řeky Bystřice v oblasti Urbanické brány*, Hradec Králové 2016. Rkp. bakalářské práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Uloženo: Univerzita Hradec Králové, obr. 16: 8. Z Kosiček je také publikováno karolinské kování-průvlečka z 9. století: Nad'a PROFANTOVÁ, *Luxusní karolinská průvlečka a nákončí z Kosiček, okr. Hradec Králové*, *Archeologie ve středních Čechách* 18, 2014, s. 869–873, či závaží severského typu J. SKALA, *Zaniklá středověká sídliště*, obr. 16: 21 i rameno vázek.

⁶⁶ Naposledy Paweł SZCZEPANIK, *Mythical pictures and their Content*, in: Felix Biermann – Thomas Kersting – Anne Klammt, eds. *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum, Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 22. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Chemnitz*, 29.-31. März 2016. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82, Langenweissbach 2017, s. 169–178, Fig. 2:1, 2. Nedodává nic k chronologickému rámci. Normen POSSELT –Paweł SZCZEPANIK, *Zoomorphe Applikationen und Darstellungen auf slawischen Schlafenringen im nördlichen westslawischen Raum*, *Tamtéž*, s. 193–220, Abb. 15: 1, 3.

⁶⁷ Milan HANULIAK, *Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10. a 11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie)*, *Materialia Archaeologica Slovaca* 12, Nitra 1994, tab. 80D.1.

s říší mrtvých?). Kování lze zařadit do 2. poloviny 10. a 1. a 2. třetiny 11. století.⁶⁸ V tomto případě se jedná o import z prostoru Kujaw či Velkopolska,⁶⁹ na Slovensku chybí nálezy v původní funkci. Dva zlomky zlaceného kování pochvy nože s plastickými polokulovitými výběžky ze závěru 10. a 11. století z Velešic patří ke stejnému okruhu ozdob (obr. 4.8: 3).⁷⁰ Dvě nové lokality ukazují, že nemusí jít o zcela výjimečný jev. Bronzové úzké ozdoby pochvy nožů ukončené hadí hlavičkou se v Čechách též vyskytly, a to už v závěru 9. či na počátku anebo v 1. polovině 10. století (Praha – Lumbeho zahrada, Lázně Bělohrad, Praha-Motol – bez hlavičky, zlomek Plzeň-Bukovec či Kozojedy-Dřevíč),⁷¹ snad pod západním vlivem.⁷² Obdobné polské analogie jsou mladší – ze závěru 10. a počátku 11. století. Nejspíše se jedná o běžnější dlouhodoběji užívaný výzdobný prvek společný oběma prostředím či celé střední Evropě. Do Polska se mohl dostat z Čech i ze západu (viz poznámka 72).

4.3 Zdobené pouzdro srpu jako možný doklad jezdecké elity

Import z Velkopolska představuje zdobené pouzdro železného tzv. skládacího srpu z parohu s otvorem pro zavěšení. Bylo nalezeno v poloze Na

Kašně, na předhradí hradiště Budeč nedaleko Prahy.⁷³ Tyto pochvy se běžně vyráběly v Polsku, uveďme alespoň příklady ze Slezska a Velkopolska i Pomorán (Biskupin, Sródka u Poznaň, jezero Lednica a nedaleké Hnězdno – Hora Lecha a též naleziště č. 22, Santok). Výzdobou provedenou kroužky pomocí kružítka je sledovanému exempláři nejbližší právě nález z Hnězdna. Ten potvrzuje nejspíše statut bojovníka, srp měl zavěšený u pasu a měl chránit majitele před démony a zlými silami.⁷⁴ Pouzdro z Budče patří 2. polovině 10. století. Unikátní kostěný předmět z Čáslavi-Hrádku z 11. století – zřejmě část průvlečky – považuje L. Košnar ve shodě s J. Kavánem za domácí výrobek (nejspíše přímo z Hrádku), jen volně inspirovaný severskou produkcí 11. století, s čímž lze souhlasit.⁷⁵ Domácí původ ovlivněný severským nebo východním prostředím zprostředkovaným ve druhém případě maďarskými vlivy má nejspíše malé kování ve tvaru zvířecí – liščí – masky, které se od typově nejbližších litých kování z Birky, hrobu 904 (ozdoba tašky), liší technologicky.⁷⁶ Je vytvořeno ze dvou k sobě připájených plechů, překrývajících se v rubu v místě mezi oběma očima. Kování se našlo na hradišti Počaply, okr. Příbram a patří 1. půli 10. století.⁷⁷

68 V případě hrobu 412 jde o pohřebiště s pohřby starých Maďarů, hrob patří 2. fázi pohřbívání, jde tedy už o 2. polovinu 10. století. M. HANULIAK, *Malé Kosihy*, s. 67, pozn. 29 a tab. 1. Kování z Oldenburgu lze datovat na konec 10. či počátek 11. století, tedy úžeji než některá další. Ve Velkopolsku jsou nejstarší kostrové hroby z konce 10. století.

69 Tam se objevují podobně stylizovaná zvířátka i na bronzových ostruhách, N. POSSELT – P. SZCZEPANIK, *Zoomorphe Applikationen*, Abb. 16. Rekonstrukce užití ostruh v Cieple, S. WADYL, ed., *Cieple*, ryc. 4.25.

70 Martina ŽOHOVÁ, *Novobydžovsko v raném středověku*, Hradec Králové 2019. Rkp. diplomové práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Uloženo: Univerzita Hradec Králové, obr. 17: 6, 7. N. POSSELT – P. SZCZEPANIK, *Zoomorphe Applikationen*, s. 193–220, Abb. 15: 7.

71 V Čechách Praha – Lumbeho zahrada, H 38; Praha-Motol, H 17, Plzeň-Bukovec a Lázně Bělohrad, v Polsku Tomice, H. 47 (Slezsko) či Kałdus, nejbohatší komorový hrob 60/00; ojediněle se objevilo i ve Slovinsku. Wojciech CHUDZIAK, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 4)*, Mons Sancti Laurenti 5, Toruń 2010, s. 30, Tab. 13 a, hrob z přelomu 10./11. století s bronzovými nádobami. Zjevná je souvislost s kostrovým pohřebním ritem. Srov. Jan FROLÍK a kol., *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie*, Castrum Pragense 12, Praha 2014, obr. 1/43. K ostatním Nad'a PROFANTOVÁ, *Dva raně středověké kovové nálezy z hradiště Bukovec u Plzně, okr. Plzeň-město*, Archeologie západních Čech 2, 2011, s. 128–132. Nález ze Slovinska (Muzeum v Ljublani) může naznačovat, že inspirace přišla nejprve ze západu, či že se jedná o všeobecně rozšířený typ ozdoby. Do Polska se mohl dostat z Čech. Shrnutí: N. PROFANTOVÁ, *Czech, Polish or Central European?*

72 Z Hörpoldingu bei Traunsen pochází kování pochvy saxu s hadím tělem a mírně rozevřenou tlamou doplněné pletencem s lístkem na konci, datované do 1. poloviny 8. století. Zjednodušením – ponecháním jen lišty a hlavy zvířete mohla vzniknout česká kování, v Mikulčicích jsou bez zvířecích hlav. Srov. Kurt WALDNER, *Zeller, Tracht Bewaffnung und Schmuck*, in: Hermann Dannheimer – Heinz Dopsch, eds. *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788*, München 1982, s. 237–248, zvl. Abb. 164.

73 Andrea BARTOŠKOVÁ, *Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců*, Praha 2014, obr. 49.

74 Mateusz OSIADACZ, *The virtual reconstruction of an Early medieval folded sickle from Nasielsk*, *Przegląd Archeologiczny* 68, 2020, s. 187–198, zvl. s. 190–193, ryc. 5, 6.

75 L. KOŠNAR, *Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím*, s. 71.

76 Holger ARBMAN, *Birka I. Die Gräber. Tafeln*, Uppsala 1940, Taf. 91: 2. Naše kování asi zdobilo též tašku.

77 Nad'a PROFANTOVÁ, *Problém interpretace staromaďarských nálezů v Čechách*, in: T. Štefanovičová – D. Hulínek, eds. *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska*, Zborník príspevkov z kolokvia, Bratislava 2008, s. 149–168, obr.3: 1.

5. Ozdoby žen, jantar a výzdoba kaptorgy

5.1 Jantarové ozdoby žen

Ženy se v Čechách zdobily náhrdelníky z jantaru, který byl dostupnější než korále z polodrahokamů. Náhrdelníky se jim v 10. a 1. polovině 11. století dávaly do hrobu. Oproti jiným výrobkům je původ těchto korálů z Pobaltí nepochybný a jejich koncentrace je masivní, nejvýraznější je pak ve středních Čechách.⁷⁸ Nástup jantarových ozdob lze spojit především s počátkem 10. století; je typické, že v nejstarších celcích je jen jedna či několik perel.⁷⁹ Ovšem od 20. či 30. let 10. století se již objevují početné kolekce či náhrdelníky výhradně jantarové. Příkladem nového, nepublikovaného celku s početnou kolekcí jantarových perel, je bohatý hrob ženy 8/17 z Klecan I (okr. Praha-východ). Její náhrdelník tvořilo 30 větších dvoukónických jantarových perel (obr. 4.9: 8, tab. 4.2) a 80–160 drobných skleněných perel. Šňůra perel byla ovinuta minimálně dvakrát. Bohatá žena byla vybavena deseti unikátními stříbrnými náušnicemi zdobenými filigránem a granulací s motivem tří schematizovaných spojených jezdců; byly vyrobené v pražské šperkařské dílně spolu s obdobami v Praze-Střešovicích a v Hořejanech na Příbramsku.⁸⁰ Tato žena se narodila i žila v 1. polovině 10. století, zemřela

podle radiokarbonového data před rokem 945 či 957 podle novější kalibrace. Její náhrdelník tedy patří ke staršímu horizontu velkých kolekcí jantaru. Jinou výrazně početnou kolekci s povelkomoravským šperkem (pět stříbrných náušnic, záušnice, dva gombíky) už z 1. poloviny 10. představuje H 84 z Prahy – Lumbeho zahrady s 14 jantarovými a 11 skleněnými perlami.⁸¹ Do venkovského prostředí se šířil s malým zpožděním. Celkem se jedná nejméně o 90 lokalit v Čechách s nálezy jantaru (obr. 4.10). V hrobě 44 v Praze-Motole bylo 17 jantarových perel z 39 celkem, tedy 43,6 %.⁸² Nejpočetnější kolekce jantarových korálků pochází z hrobu 294 z Prahy-Lahovic (obr. 4.9: 1, tab. 4.2).⁸³ Velká koncentrace jantarových ozdob je z Libice nad Cidlinou, včetně jejího užšího zázemí, kde se jantar našel ve dvanácti hrobech, avšak pouze ve třech na vnitřním hradišti.⁸⁴ Na předhradí Libice se korálky našly také v pěti sídlištních objektech, což je v rámci sídlištních nálezů výjimečné.⁸⁵ Z hlediska počtu korálků v náhrdelníku je nejvýraznější H 50 z pohřebiště U Cukrovaru s osmi jantarovými korálky.⁸⁶ V knížecím pohřbu mladé ženy (268) na akropoli z 1. poloviny 10. století s kolekcí osmi stříbrných náušnic s řetízky a zlatými záušnicemi s očky a stříbrnou kaptorgou, byly jen dvě jantarové perly spolu se stříbrnými, skleněnými a karneolovými kusy a kulovitou křišťálovou perlou.⁸⁷

78 Kateřina TOMKOVÁ, *Jantar jako doklad dálkových kontaktů v raně středověké střední Evropě*, in: K. Grażawski – M. Dulnicz, eds. *Pogranicze kulturowe w Europie średniowiecznej. Słowiane i ich sąsiedzi*, Brodnica 2012, s. 161–193. Jantarová perla byla zřejmě i v bohatém dvojhrobu v Kolíně z 9. století, ale nedochovala se. Michal LUTOVSKÝ, *Kolínský knížecí hrob: ad fontes*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, 48-3-4, 1996, s. 37–76; Jiří KOŠTA – Michal LUTOVSKÝ, *Raně středověký knížecí hrob z Kolína / Early medieval princely burial from Kolín*, *Fontes Archaeologici Pragenses* 41-1, Praha 2014.

79 Takové celky jsou např. na pohřebišti Klecany I, hroby 20/05, 25/05. Nad'a PROFANTOVÁ a kol., *Klecany. Raně středověká pohřebiště I*, Praha 2015, s. 109, nebo Praha-Střešovice – triangl, H 16, Drahomíra FROLÍKOVÁ, *Nový příspěvek ke šperkařské produkci pražské dílny*, *Archaeologia Historica* 45-1, 2020, s. 45–65.

80 Nad'a PROFANTOVÁ, *A new type of animal type jewellery from the Klecany I burial ground and the so called Prague "silver workshop"*, in: F. Biermann – A. Kieseler – E. Pernicka – J. Richthofen, eds. *Frühmittelalterliches Hacksilber im nördlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie. Beiträge der internationalen Konferenz im Kulturhistorischen Museum Görlitz*, 18./19. Oktober 2019, *Studien zur Archäologie Europas*, 36, Bonn 2022, s. 39–55.

81 Jan FROLÍK – Zdeněk SMETÁNKA, *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl I. Katalog*, *Castrum Pragense* 12, Praha 2014, s. 154 s obr.

82 Jan KOVÁŘÍK, *Slovanské kostrové pohřebiště v Praze 5-Motole*, Praha 1991.

83 Zdeňka KRUMPHANZLOVÁ a kol., *Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích*, Praha 2013, s. 143.

84 Jan MAŘÍK, *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*, *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 7, Praha 2009, s. 130.

85 Kateřina TOMKOVÁ, *Bernstein im frühmittelalterlichen Böhmen*, *Památky archeologické LXXXIX-1*, 1998, s. 64–103, tab. na s. 86.

86 Početnější může být náhrdelník z H27 U Nádraží, část korálů však nebyla z hlediska suroviny určena (celkem 26 ks), J. MAŘÍK, *Libická sídelní aglomerace*, tab. 80.

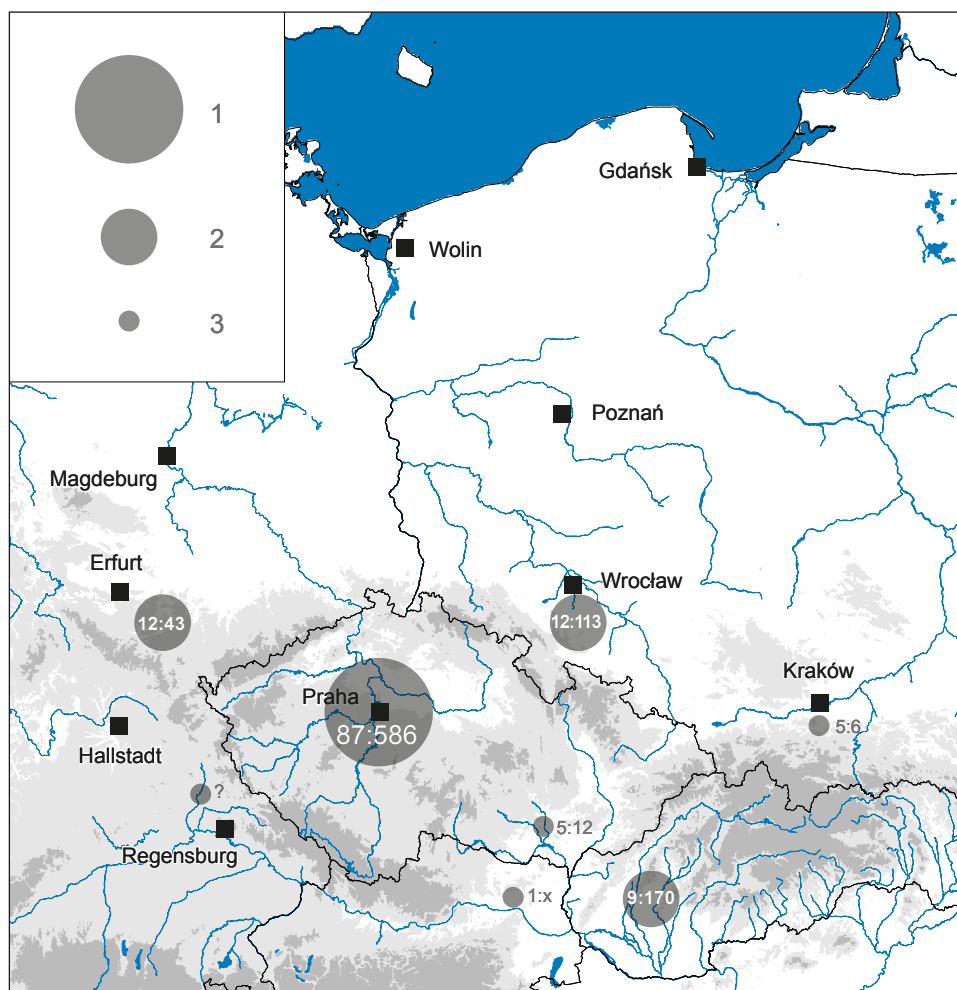
87 Rudolf TUREK, *Libice. Hroby na libickém vnitřním hradišti*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie, 32-1-4, 1978, s. 1–150, s. 121–123. V této publikaci je uvedena jedna (NM č. 310058) na tab. II, u K. Tomkové jsou uvedeny dvě jantarové perly. Zřejmě byl problém odlišit jantar a karneol. Tento hrob má nově C14 datum: 926–967 (52.7 %), 847–967 při 96 %. Nikola KOŠTOVÁ – Kateřina TOMKOVÁ – Nad'a PROFANTOVÁ – Petr LIMBURSKÝ, *The beginnings of S-shaped temple rings in Bohemia from the perspective of archaeological analysis and radiocarbon dating*, *Archeologické rozhledy LXXVII-1*, 2025, s. 5–42, Tab. 3.

Obr. 4.9. Ženské ozdoby. 1 – jantarový náhrdelník, Praha-Lahovice, H 294; 2 – jantarový křížek, Libice, H 159; 3 – zdobená záušnice, Velešice; 4 – Drense (Braniborsko), analogie záušnice z Velešic; 5 – Okna u Litoměřic; 6 – Kałdus, celá záušnice pomořanského typu; 7 – Ciemalde; 8 – Klecany I, H 8/2017. Podle Krumphanzlová a kol. 2013, Tab. 106 (1); Krumphanzlová 1992, Fig. 1:22(2), Žohová 2019, obr. 17:5 (3); Biermann – Leuhart 2017, Abb. 13 (4); Košnar 1970, Tab. VII, obr. 1 (5, 7); Posselt – Szczepanik 2017, Abb. 8: 1 (6); foto L. Barčáková (8).

Lokalita	Počet hrobů s jantarem	Číslo hrobu s největší kolekcí	Počet korálků v hrobě s největší kolekcí
Klecany I	7	8/17	30
Praha – Lumbeho zahrada	15	84	14
Praha-Motol	8	44	17
Praha-Lahovice	10	294 (41/59)	32
Debrno	1	Bez čísla	12
Zeleneč	7	43	15

Tab. 4.2. Výběr početnějších kolekcí jantaru, především z novějších výzkumů či publikací.

Obr. 4.10. Jantarové korálky v Čechách a okolních regionech. 1–3 – význam z hlediska počtu lokalit a počtu nálezů. Grafika M. Filip podle Tomková 2012, obr. 15.

Jantarové perly se našly vzácně v sídlištním kontextu i v dalších centrálních hradech: ve Staré Boleslavi či v Žatci, přitom z Žatce nejsou z hrobů známe.

Jen v menším množství případů proběhly analýzy prokazující baltský původ jantaru,⁸⁸ přesto není třeba pochybovat, že i pod lupou mohou zkušení badatelé základní původ určit. Na dvou místech v Čechách – Pražském hradě a v Libici nad Cidlinou – se

našly hrudky surového jantaru v sídlištním kontextu,⁸⁹ nálezy lze datovat do 10. až počátku 11. století.⁹⁰ Jedná se tedy podobně jako v moravské Olomouci⁹¹ o doklad výroby korálků z dovezené suroviny.

Vzácné jsou nálezy přívěsků z jantaru. Nejvýznamnější je křížek z ženského hrobu 159 akropole hradiště Libice nad Cidlinou. Je zavěšený na náhrdelníku z několika větších a více než 400 drobných

88 Zdeňka KRUMPHANZLOVÁ, *Amber, its significance in the Early Middle Ages*, Památky archeologické LXXXIII-2, 1992, s. 350–371. Analyzovány např. zlomky korálků z Prahy-Bohnic (N. PROFANTOVÁ a kol., *Klecany*, s. 99, 109 a obr. 7.31). Naopak analýza jantarové ozdoby ze Žatce prokázala spektrum odlišné od spektra baltského jantaru – srov. K. TOMKOVÁ, *Jantar jako doklad*; Táž, *Bernstein*, viz pozn. 78, 85. Dnešní analýzy dokonce umožňují rozlišit region Baltu a Severního moře (oblasti Dánska), což se uplatnilo pro dobu bronzovou a halštatské období (projekt NAKI II 2016–2022 Moravské křižovatky, i následující Jantarové stezky starší doby železné ve střední Evropě M. Chytráčka 2023–2026, GAČR).

89 Podobný nález pochází z raného 7. století z Roztok u Prahy. Martin KUNA – Nad'a PROFANTOVÁ a kol., *Počátky raného středověku v Čechách: archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Roztokách*, Praha 2005, tab. XXV; K. TOMKOVÁ, *Jantar jako doklad*, s. 164 a též tab. 1, zdůrazňující chronologii, starší soupis tab. 3 (87 lokalit), nově např. Zeleneč se 7 hroby a 27 korálky, H 43 obsahoval 15 kusů. Michal LUTOVSKÝ – Jaroslav ŠPAČEK, *Raně středověké pohřebiště v Zelenči*, Archeologie ve středních Čechách – Supplementum 1, Praha 2020. K Libici Rudolf TUREK – Jarmila HÁSKOVÁ – Jarmila JUSTOVÁ, *Libivz Metropolis. Tam, kde řeka Cidlina trátí své jméno*, Libice nad Cidlinou 1981, s. 44.

90 Analýza provedená v roce 2025 na Univerzitě Palackého v Olomouci vyloučila jantar z Kouřimi Nad Dolnicí.

91 Pavel ŠLÉZAR, *Olomouc between the Great Moravian and Přemyslid Duchies*, in: Pavel Kouřil – Rudolf Procházka et al. P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno 2018, s. 115–135, Fig. 8.

skleněných, převážně zelených korálků (obr. 4.9: 2).⁹² Hrob ležel u kostela z 50. let 10. století a je kladen zhruba do 2. třetiny tohoto věku. Takovéto křížky se vyráběly v emporiích; nejznámější dílny byly identifikovány ve Wolinu při ústí Odry či v Janówě Pomorskim / Truso.⁹³ Nejbližší víceméně soudobý křížek pochází z centra Olomouce.⁹⁴

Vzácnost takových přívěsků s ochrannou mocí ukazuje případ déle nošeného a následně do hrobu uloženého mírně poškozeného kusu z Tušovic, okres Příbram.

5.2 Jiné ženské ozdoby ze severu

Dřívější bádání nerozpoznávalo jiné severské ozdoby, než ty z jantaru. Nově se severský či baltský původ hledá i u jehlice s polyedrickou a bohatě zdobenou hlavicí s motivy plastického X z Libice nad Cidlinou. Tuto oblast je třeba rozšířit ještě o severozápad Evropy (zatím bez přesných analogií, obr. 4.7: 12).⁹⁵ Vzdálenou tvarovou obdobu zaznamenáváme na Gotlandu (Švédsko), hlavičky je rustikálnější.⁹⁶

Překvapením je pak nález z Velešic na Novobydžovsku. Jedná se o z matrice vytlačený bohatě zdobený plášť záušnice pomořanského typu.⁹⁷ Paralely má mezi Labem a Vislou, převážně v Meklenbursku-Předním Pomořansku.⁹⁸ Jeden z nových publikovaných zlomků z přelomu 11. a 12. století pochází z hradiště Drense (Uckermark, Braniborsko, obr. 4.9: 4).⁹⁹ Jiný velmi blízký příklad je možno uvést z Kaldusu v Polsku (obr. 4.9: 6), v horší kvalitě výzdoby se objevila záušnice i v blízké Wrocławu.¹⁰⁰ Náš nález je dosud nejjižnější. Domnívám se, že ve zlomcích může být zachováno takových ozdob více.

Jedinečné ozdoby doplňuje podkovovitá šatní bronzová spona s masivními kulovitými knoflíky zdobenými čtveřicí spirálek z Oken-Polep na Litoměřicku,¹⁰¹ datovaná do 10./12. či až 1. poloviny 13. století. Mohli ji nosit muži i ženy, protože nejčastěji spínala plášť (obr. 4.9: 5). Spony se užívaly v ugrofinském a baltském kulturním prostředí ve východním a jihovýchodním Pobaltí včetně východní Skandinávie a Gotlandu, který často prostředkoval obchodní kontakty mezi severem a jihem. Nejvýraznější paralely má ve středním Lotyšsku (obr. 4.9: 7).

6 Motivy severského rázu

Poměrně vyhraněný je severský rejstřík různých pletencových a animálních motivů, avšak při detailním studiu se ukazuje, že některé motivy vikinská oblast sdílí s východní Evropou, někdy mohou být odvozeny či převzaty z Byzance anebo východní toreutiky apod. Jindy byl stejný impuls variantně přetvořen ve dvou různých oblastech.

6.1 Třmeny

Motivy severního rázu se objevily již na třmenech z Kolína (2. polovina 9. století) a Zbečna (10. století), kde se jedná zejména o motiv plazících se hadů (obr. 4.6: 1). V případě staršího třmenu z Kolína jde o tausovaný geometrický motiv dvou propletených oválů na jeho poutku, dobře viditelný jen na některých fotografiích. K tomu podotýkám, že pletencové motivy se vyskytly již na zlaceném vrchlíku faléry z Plaňan, okres Kolín, z 2. poloviny 8. až počátku 9. století, který má blízko k pozdně avarské produkci, ale byl vyroben nejspíše v Čechách (nepublikováno).

92 Rudolf TUREK, *Libice. Pohřebiště na vnitřním hradišti*, Sborník Národního muzea v Praze – řada A – Historie, 30-5, 1976, hl. s. 249–316, tab. 11.

93 Marek F. JAGODZIŃSKI, *Janów Pomorski*, in: A. Wiczorek – H.-M. Hinz, eds. *Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung. Band 1*, Stuttgart 2000, s. 100, s. 152–155 (Wolin) a s. 170–174, s. 176 v Katalogu, s. 421–422 v českém svazku (Alfried WIECZOREK – Hans-Martin HINZ, eds., *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*, Praha 2002).

94 Viz pozn. 78, 85, 91.

95 J. MAŘÍK, *Long-distance contacts*, s. 201.

96 L. THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands 2*, Taf. 123: 8.

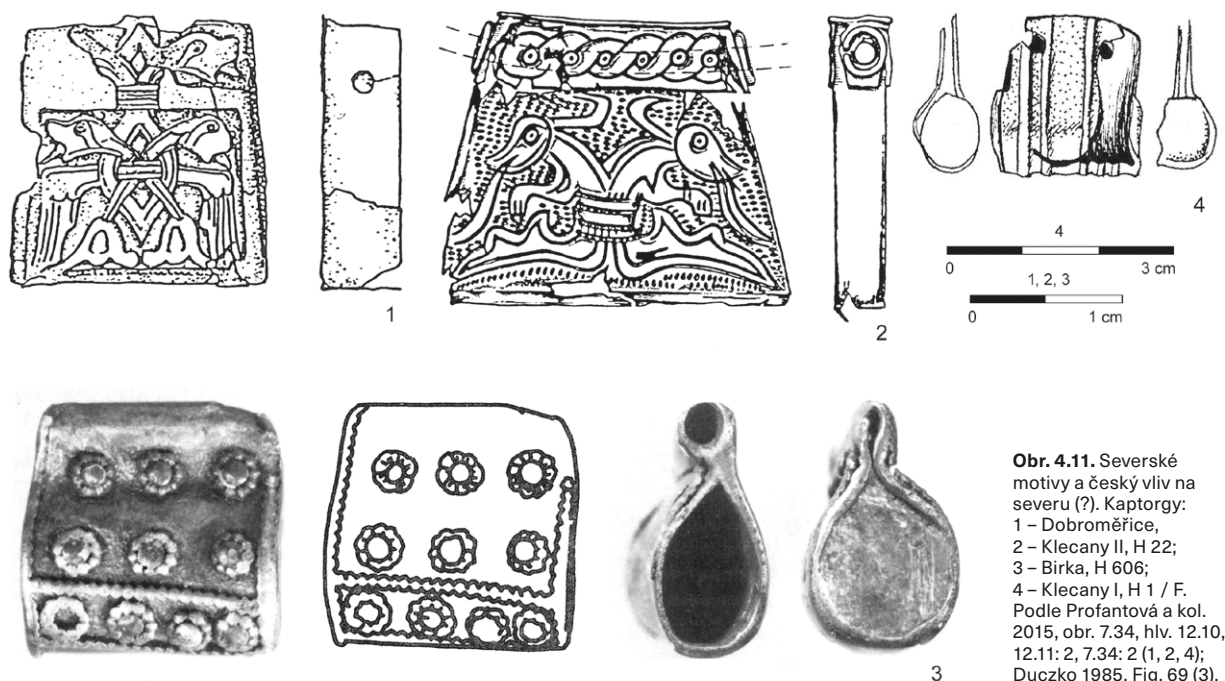
97 M. ŽOHOVÁ, *Novobydžovsko*, obr. 17: 5, existuje další zlomek z lokality.

98 N. POSSELT – P. SZCZEPANIK, *Zoomorphe Applikationen*, s. 193–220, s. 193.

99 Polsky *kabłączki skroniowie*, Hanna KÓČKA-KRENZ, *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań 1993, s. 52, Typ III, mapa 8; Felix BIERMANN – Markus LEUHART, *Der Burgwall von Drense (Uckermark) und seine Zentralfunktionen in der Slawenzeit*, in: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt, eds. *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum*, Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 22. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Chemnitz, 29.-31. März 2016. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82, Langenweissbach 2017, s. 245–269, Abb. 13.

100 A PANKIEWICZ, *Wrocław. Gród*, obr. 105.

101 L. KOŠNAR, *K původu podkovovité spony*, tab. VII a analogie obr. 1, nejbližší analogie je z Ciemalde (obr. 4.9: 7).

Obr. 4.11. Severské motivy a český vliv na severu (?). Kaptorgy: 1 – Dobroměřice, 2 – Klecany II, H 22; 3 – Birka, H 606; 4 – Klecany I, H 1 / F. Podle Profantová a kol. 2015, obr. 7.34, hl.v. 12.10, 12.11: 2, 7.34: 2 (1, 2, 4); Duczko 1985, Fig. 69 (3).

6.2 Kaptorgy

Kaptorgy patří mezi typické západoslovanské ženské ozdoby, představují schránky na magické předměty, jakými byly např. lněná vlákna, lidské vlasy či zvířecí chlupy, korálky, obilky, malé kůstky, případně textil, snad namočený ve vonné esenci. V Čechách jsou nejběžnější lichoběžníkovité kaptorgy s víčky (Typ IA). V případě trapezoidních kaptorg typu IA dle N. Profantové, vyráběných v Praze i jinde v Čechách (viz pozn. 104), můžeme doložit použití cizího motivu uplatňujícího se v Polsku i severněji ve Skandinávii. Kaptorga z Dobroměřic na Lounsku je zdobena uzlíčkem – spojenými stylizovanými zvířaty s hlavami s vyplazenými jazyky zachycenými z profilu; motiv obou hlav se opakuje i na víčku kaptorgy (obr. 4.11: 1). Způsob vkomponování animálních prvků do dalšího útvaru odpovídá skandinávskému výzdobnému stylu, uplatněnému např. na náhrbetníku ze Söllestedu v Dánsku,¹⁰² který je datován na přelom 10./11. či do 1. třetiny 11. století. Marek Kryda v nich vidí kozly boha Thora podobně jako na stříbrné kaptorze z H 22 z Klecan, pohřebiště II, řazené již do 2. poloviny 10. století (obr. 4.11: 2).¹⁰³ Kryda cituje

zejména sponu se dvěma plasticky ztvárněnými kozly u kamene hromovládce (*Thunderstone*) na sponě z H 983 z Birky. Do stejné skupiny však řadí i kaptorgu z lokality Chełm Dresdenecki, na níž vyobrazená zvířata nemají rohy – stejně jako v Dobroměřicích. U kaptorgy z Dobroměřic považují za významné, že se našla spolu s dovezenými jantarovými perlami. Schránka z Dobroměřic může být importem z Polska (kde mnohé skandinávské motivy zdomácněly), ale spíše ji považují za kvalitně provedený šperk využívající cizí motiv; v tomto případě jednoznačně severský, který mohl mít předlohu na jiném médiu (dřevo, jiný kovový předmět, výšivka). V Polsku totiž není tento konstrukční typ kaptorg příliš častý, byť je možné ji srovnat z kaptorgou z Biskupinu, rovněž se zvěrným ornamentem, kde mají zvířata překřížené krky, případně s již zmíněnou kaptorgou z Chełmu Dresdeneckého. Ve Skandinávii jsou kaptorgy spíše importem z jihu, např. v Birce, hrobu 606 (obr. 4.11: 3, 4; hrob z Klecan I, který je již z přelomu 9. a 10. století, tedy rané fáze jejich výskytu) nebo již zmíněný kus z Gotlandu.

Jasný případ pouhé severské inspirace představuje kaptorga z hrobu 22 na pohřebišti Klecany II.¹⁰⁴

102 L. KOŠNAR, *Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím*, s. 70.

103 Marek KRYDA, *The Viking Age Amulet Box with the Goats of the God Thor from Biskupin, Poland*, Santa Clara, California, 2021, s. 22–24, spona z Birky viz Fig. 6. Naturalistické vyobrazení páru Thorových kozlů se udrželo až do 19. století v podobě ilustrací Eddy.

104 Nad'a PROFANTOVÁ – Alena ŠILHOVÁ, *Raně středověké kaptorgy v Čechách. Analýza nálezů z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II*, Památky archeologické CI, 2010, s. 283–310, obr. 3. Tam je i kaptorga z Biskupinu na obr. 11, též N. PROFANTOVÁ a kol., *Klecany*, obr. 7.34, k technologii obr. 12.10, tab. 12.3 (české kusy).

Motiv zdobící stříbrnou kaptorgu zobrazuje dvě rohatá, uzlíkem spojená zvířata s od sebe otočenými hlavami a vyplazeným jazykem (obr. 4.11: 2). Je variací na zvířata s překříženými krky a tato zvířata mohou představovat v severském prostředí Thorovy kozly,¹⁰⁵ avšak kaptorga byla jednoznačně vyrobena v Praze. Na to ukazuje provedení pletenců i technologické detaily.¹⁰⁶ Proto nevíme, zda symbolika motivu byla ve středních Čechách srozumitelná jak řemeslníkovi, který kaptorgu vytvořil, tak těm, kteří ji nosili, nebo zda byl motiv použit jen pro svou výtvornou působivost.

6.3 Motivy a výrobky z Čech v severních oblastech

V mnoha případech české výrobky z počátku či 1. poloviny 10. století ovlivnily výrobu šperků v Polsku (některé typy kaptorg, obr. 4.11: 3, 4), hlavně kaptorgy s plasticky provedenými zvířátky (české nálezy jsou starší než polské, patří do produkce tzv. pražské dílny), dále bubínkovité náušnice s řetízky, trojkošíčkové a trojbubínkové typy, košíčkovité perly apod.¹⁰⁷ Ovšem stejně tak, jako když sledujeme opačný směr i pohyb motivů z Čech na sever, je třeba mít na paměti, že se často jedná o původně byzantské impulzy, přebírané, uplatňované a v různé intenzitě zpracovávané v různých regionech, jak na to správně upozorňuje Š. Ungerman.¹⁰⁸ Podobně v případě téměř hruškovitých třmenů se dvěma

plastickými výčnělky a pravoúhlým uchem reagují čeští i velkopolské výrobci uplatněním náročné techniky *tausie* na shodný podnět (maďarské třmeny), který ovlivnil evropskou produkci, a přidávají průvlečku k zavěšení. Těžko potom stanovit, kde se tento typ třmene objevil dříve, když jej v Čechách neznáme z hrobových nálezů.

Tezi o šíření motivů a technik z Čech podporuje několik případů, kdy jsme schopni vykázat pohyb artefaktů. To se týká zejména boleslavských denárů, k roku 2000 bylo publikováno 89 kusů ze Švédska a 16 z Dánska,¹⁰⁹ a několika perel nalezených na severu. V Birce, významném obchodním centru, našli stříbrnou kaptorgu typu II zdobenou granulací (hrob 606, obr. 4.11: 3) a v hrobě 795 stříbrnou perlu s plastickými vypnulínami v polích z filigránu typu Kouřim (obr. 4.12: 1).¹¹⁰ Další perla s vypnulínami ohraničenými granulací z Velhagen, Švédsko (obr. 4.12: 4), má analogii s perlou ze Sedlce u Kutné Hory a protáhlá perla s pásy granulace z Gotlandu (Burge, Levide parish, obr. 4.12: 5) zase s perlou z hrobu na Budči z 1. třetiny 10. století a další z depotu z Čistěvsí z poslední třetiny 10. století (obr. 4.12: 6).¹¹¹ Nálezy v Kouřimi (perly v hrobě 106b, obr. 4.12: 2),¹¹² Sedlci (obr. 4.12: 3), Klecanech I (kaptorga v H 1/F, obr. 4.11: 4) a na Budči v hrobě u kostela sv. Petra a Pavla (perla typ V dle N. Profantové) jsou přitom rozhodně starší než jejich skandinávské obdoby, pocházejí většinou z přelomu 9. a 10. století či 1. třetiny

105 Leszek GARDELA, *Haralds Bluetooth and the Western Slavs. Cultural interactions in light of textual and archaeological sources*, in: G. Bartusik – R. Biskup – J. Morawiec, eds. *Adam of Bremen's Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, Studies in Medieval History and Culture, London – New York 2022, s. 246–267, Fig. 16.6: 6 a 7; M. KRYDA, *The Viking Age*.

106 K identifikaci společné „dílny“ Nad'a PROFANTOVÁ – David DANĚČEK, *Nová stříbrná kaptorga ze středních Čech v souvislosti s konkrétním výrobním okruhem(?) v Praze*, *Slavia Antiqua* LVIII, 2017, s. 91–113.

107 Argumenty by měly být vytvořeny pro každý typ ozdob zvlášť, někdy mohlo jít o obdobnou reakci na byzantské podněty. Šperky Dobravy pak určovaly „dvorskou módu“ do její smrti roku 977. Např. Nad'a PROFANTOVÁ, *Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách*, *Archaeologia historica* 38-1, 2013, s. 27–44, obr. 1:8,11, 14, 16 a 5:4,5, 8,9,10; Táž, *A new type of animal type jewellery*, s. 39–55, Fig. 2, 6. Jedna kaptorga s plasticky provedenými koničky se dostala až na Gotland, srov. Władysław DUCZKO, *Slavjanskije juvelirnye izdelja s zrnju i filigranju v Skandinavii epochi Vikingov*, in: B. A. Rybakov, ed. *Trudy V Meždunarodnogo kongressa slavjanskoj archeologii*, Kijev, 18–25 sentjabrja 1985 g. Tom III, sekce V, Moskva 1987, s. 77–86. Zvířátka jsou někdy nesprávně interpretovaná opět jako Thorovi kozli, M. KRYDA, *The Viking Age*.

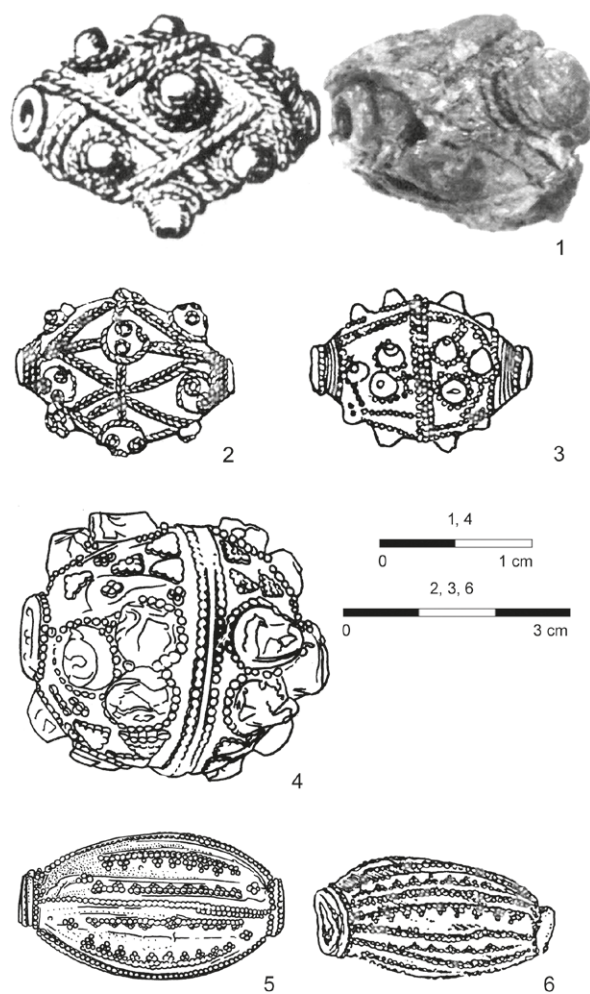
108 Šimon UNGERMAN, *Frühmittelalterliche Ohrringe mit vier Blechbeeren in Nord-, Mittel- und Südosteuropa. Eine Fallstudie zur Entstehung des großmährischen Prachtschmucks*, *Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 69, Brno 2021, zejména v metodické části a na s. 122 a hl. 154; Týž, *Earring as Typical Representatives of the „International“ Fashion*, in: L. Poláček et al. *Great Moravian Elites From Mikulčice*, Brno 2020, s. 273–277.

109 Milena BRAVERMANOVÁ – Petr CHARVÁT – Vlastimil NOVÁK – Kateřina TOMKOVÁ, *Der Handel zwischen West und Ost*, in: A. Wiczorek – H.-M. Hinz, eds. *Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung*. Band 1, Stuttgart 2000, s. 136–138. K tomu je třeba dodat, že v Čechách jsou známy jen dvě mince patrně polského původu, viz dále.

110 Władysław DUCZKO, *The filigree and granulation work of the Viking period. An analysis of the material from Björko*, Birka. Untersuchungen und Studien 5, Stockholm 1985, Fig. 97, 98. Též zlomky v H 11/2003 v Žalové-Panenské.

111 Zdeněk VÁŇA, *Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986*, Praha 1995; Luboš POLANSKÝ – Kateřina TOMKOVÁ, *Hromadný nálezy denárů a šperků z Čistěvsí. Revize popisu dochované části depotu*, *Numismatický sborník* 21, 2006, s. 83–121.

112 M. ŠOLLE, *Stará Kouřim*, obr. 40 a 44.

Obr. 4.12. Stříbrné perly z Čech a severu Evropy. 1 – Birká, hrob 795, kresba – rekonstrukce; 2 – Kouřim, H. 106b; 3 – Sedlec u Kutné Hory; 4 – Velhangen; 5 – Burge (Gotland), bez měřítka; 6 – Čistěves, depot. Podle Duczko 1985, Fig. 97, 98 (1); Šolle 1966, obr. 40 a 44b (2, 3); Duczko 1987, obr. 2 (4, 5); Polanský – Tomková 2006, obr. 1 (6).

tohoto věku. Oba typy stříbrných perel reprezentují tzv. pražskou dílnu, a to společně s ozdobami nejtypičtějsími – kaptorgami a náušnicemi s animálním motivem dozdobeným granulací.¹¹³

Vůbec nejzajímavější je soubor stříbrných šperků – menší kaptorgy se zvířecími figurkami a perel s plastickými vypnulínami typu Kouřim v dánském pokladu z Lille Karleby datovaném karolinskými importy a mincemi do 1. poloviny 10. století, jež předběžně zveřejnil Bo Jensen. Teprve podrobnější studium s využitím mikroskopu a technologických detailů může potvrdit hypotézu o příchodu knížecí dcery z Prahy či Kouřimi do dánské rezidence v Lejre.¹¹⁴

7. Obchod, stříbro, závaží

Ibráhím Ibn Jákúb popsal Prahu 60. let 10. století jako významné obchodní centrum a zaznamenal zvláštní formu používání oběživa – náhradní platidlo (šátečky) navázané na pevný přepočít stříbrné mince (nejstarší doklady domácí ražby jsou časově blízké Ibráhímově relaci, okolo r. 967–970), které umožňují úhradu běžného zboží. Týž autor napsal o Měškovi I.: „... jeho berně jsou stanoveny obchodnickým závažím a jdou na žold jeho mužů“,¹¹⁵ jinými slovy jsou vybírány ve zlomkovém stříbře.

Právě tento způsob platby, rozšířený kolem baltského moře a v severní Evropě, vyžadoval soustavné používání vážek a závaží. Pro Skandinávii, severní Německo a Polsko byla kromě často dochovaných ramen vážek typická bimetalická sférická závaží se železným jádrem a bronzovým či mosazným pláštěm a se dvěma zploštělými konci.¹¹⁶ Zatímco ramena vah představují dosud v Čechách výjimečný nález (hradiště Kozojedy-Dřevíč, Muzeum T. G. M. Rakovník, hradiště Praha-Královice),¹¹⁷ díky průzkumům s detektory kovů a amatérským hledačům začaly být

113 N. PROFANTOVÁ, *Ke změnám ve vývoji hmotné kultury*, s. 27–44. K typům perel: N. PROFANTOVÁ a kol., *Klecany*, s. 13, obr. 12.11, 12.12, 12.14: VI.

114 Bo JENSEN, *Den böhmske prinsesse*, Skalk 2023-3, 2023, s. 14–17.

115 Ibráhím Ibn Jákúb al Isráílí at- at Turtuší k r. 966 a Praze uvádí: „přicházejí k nim... židé a Turci s obchodními závažími“, převzato z Jiří LUKAS – Jan VIDEMAN, *Počátky českého mincovnictví*, Monumenta numismatica 5, s. 48; *Zpráva o Slovanech Ibrahima ibn Já'kúba*, Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2011², k Měškovi s. 371, k Praze s. 369.

116 Oproti tradičnímu výkladu se domnívám, že se k nám s kupci tato závaží dostávala jak ze západu, tak v menším počtu (?) ze severu, pokud se používala masověji – jako ve Vraclavi – mohla se v Čechách také vyrábět.

117 Děkuji K. Blažkové za možnost nález zmínit. Zlomek je dlouhý 70 mm, má typické rozšíření se čtveřicí ražených rombicky uspořádaných kroužků a očko. Kralovice: Ivo ŠTEFAN – Jan HASIL, *Výsledky archeologického výzkumu raně středověkého opevněného centra v Praze-Královicích*, in: J. Klápště – T. Klír – I. Štefan eds. *Krajina středověké Prahy*, Praha 2024, s. 162–222, zde s. 207–208, obr. 19: 1.

nálezy závaží relativně běžné i v Čechách. Mohu uvést 16 spolehlivých lokalit (tab. 4.3),¹¹⁸ avšak nedostupných nálezů je více – plně publikována jsou jen závaží z Křenova (Mařina),¹¹⁹ Kozárovic (okr. Příbram),¹²⁰ Druhlic,¹²¹ Dřevíče, Dubé a nejnověji z Libice; další tři kusy ze středních Čech vyobrazujeme na obr. 4.13.

Část z českých nálezů má zachovanou horní plechovou část s buď čtyřmi (Libice, Senohraby) či pěti (Kozárovice, Podlázky) raženými kroužky. V tomto směru je netypické závaží z Druhlic, které má zřetelný větší kroužek ve středu a kolem více drobnějších kroužků, z nichž pět je umístěno tak, jak to odpovídá jiným závažím. Jednoznačně tak nelze jejich počet stanovit. Podobně jedno závaží z Dřevíče nese místo klasických kroužků pět až sedm vpichů.

Váhová rozpětí závaží a případnou vazbu na hradiště (téměř 50 % lokalit z plně publikovaných) ukazuje tab. 4.3. Nejpočetnější je nepublikovaná kolekce z hradiště Vraclav, následovaná Libicí nad Cidlinou (11 bimetalických kusů a 1 olovené).¹²² Nejčastější jsou závaží o hmotnosti mezi 30–40 g, váhová škála je zřejmě širší – v Druhlicích, Kozojedech-Dřevíči, stejně jako ve Vraclavi, jsou i menší kusy, např. o váze 17, 38 a 17–18 g nebo dokonce 13,83 g (tab. 4.3).

Závaží většinou můžeme datovat jen v širokém intervalu od závěru 10. do 12. století, s výjimkou unikátního souboru šesti železných mědí plátovaných závaží a šesti olovených závaží z depotu z Podlázek (okr. Mladá Boleslav). Ten kromě cínového prutu

a stříbrných perel obsahoval též mince Boleslava II., které umožňují dataci do roku 999 či 1000.¹²³ Závaží z Kozárovic patří závěru 10. a průběhu 11. století, v Senohrabech se vyskytl též menší hromadný nález mincí knížete Oldřicha (†1034, ražených ve 20. letech 11. století), takže je pravděpodobné datování tamějšího kusu do 1. poloviny 11. století.¹²⁴ Závaží z Dřevíče jsou s přihlédnutím ke stavu zachování datována do 10./11. až počátku 13. století, tedy velmi široce.

V Čechách tak zjevně i poté, co se začaly razit mince, nadále v 10. století doplňoval potřebu oběživa a zvláště tezaurace také vážený a sekaný kov a zřejmě i normované ingoty stříbra (hřivny). Ty se v Praze, tak jako samotné stříbro, nejen užívaly, ale na Vyšehradě také produkovaly.¹²⁵ V souvislosti s importy je přitom třeba zmínit stříbrnou hřivnu východního typu z Opolan u Poděbrad,¹²⁶ odlišnou od domácích kusů hmotností i délkou (je kratší a má větší průměr, navíc jsou na ní hvězdičky jako značky, to z publikovaného obrázku nevidíme, bude třeba nového vyhodnocení).

Množství lokalit, na kterých se bimetalická závaží nalézají, stejně jako jejich funkce při směně, jak jsem načrtla v předchozím odstavci, svědčí spíše pro jejich integraci do místních obchodních zvyklostí než pro doklad svérázné praktiky skupiny cizích kupců. Není jisté, zda se k nám tato forma závaží dostala ze západu (tvarově navázala na římská závaží) či přes Polsko ze Skandinávie.

118 Jana BEZÁKOVÁ – Kateřina BLAŽKOVÁ – Nad'a PROFANTOVÁ – Zdeněk ŠÁMAL, *Nové nálezy na hradišti Dřevíč (k. ú. Kozojedy, okr. Rakovník)*, Archeologické výzkumy v Čechách 2020, Zprávy ČAS – supplément 119, 2021, s. 29–30; Zdeněk ŠÁMAL – Jiří LUKAS, *Nálezy raně středověkých mincí a obchodních závaží na hradišti Dřevíč (k. ú. Kozojedy, okr. Rakovník)*, Numismatický sborník 37-1-2 (2023), 2025, s. 43–67 s fotografiemi.

119 David VÍCH – Nad'a PROFANTOVÁ – Roman KŘIVÁNEK – Zuzana JARŮŠKOVÁ – Jan ZAVŘEL, *Hradiště u Mařina (okr. Svitavy) a jeho širší zázemí ve světle kovových artefaktů z 6.–10. století*, Archeologické rozhledy LXXIII-3, 2021, s. 359–422, obr. 4: 11.

120 Miroslav BUCHVALDEK – Jiří SLÁMA – Jiří ZEMAN, *Slovanské hradiště u Kozárovic*, Praehistorica VI, Praha 1978, obr. na s. 72.

121 Rastislav KORENÝ – Jan JOHN, *Nové nálezy raně středověkých esovitých záušnic a závaží na Příbramsku*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 35, 2022, s. 195–209, obr. 3.

122 V době korektury vyšlo: Luboš POLANSKÝ – Jan MAŘÍK, *Mince 10. a 11. století a závaží nalezené na Libici a v jeho zázemí*, in: J. Mařík – L. Polanský – I. Štefan, eds. *Jiří Sláma (1934–2020). Věda, láska, víra*. Praha 2023, s. 138–198. Z Libice jsou i další typy závaží. Užitý obrázek z Jan MAŘÍK, *From Central Places to Power Domain. Development of Early Medieval Landscape on Middle Elbe and Lower Cidlina*, in: P. Ettel – L. Werther, eds. *Zentrale Orte und zentrale Räume des Frühmittelalters in Süddeutschland. Tagung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz und der Friedrich-Schiller-Universität Jena vom 7.–9.10. 2011 in Bad Neustadt an der Saale*, RGZM – Tanguen 18, Mainz 2013, s. 217–233, Fig. 9.

123 Srov. Lubor SMEJTEK – Michal LUTOVSKÝ – Jiří MILITKÝ, *Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách*, Praha 2013, s. 161 s obr. Detailně připravuje do tisku L. Polanský, Národní muzeum v Praze.

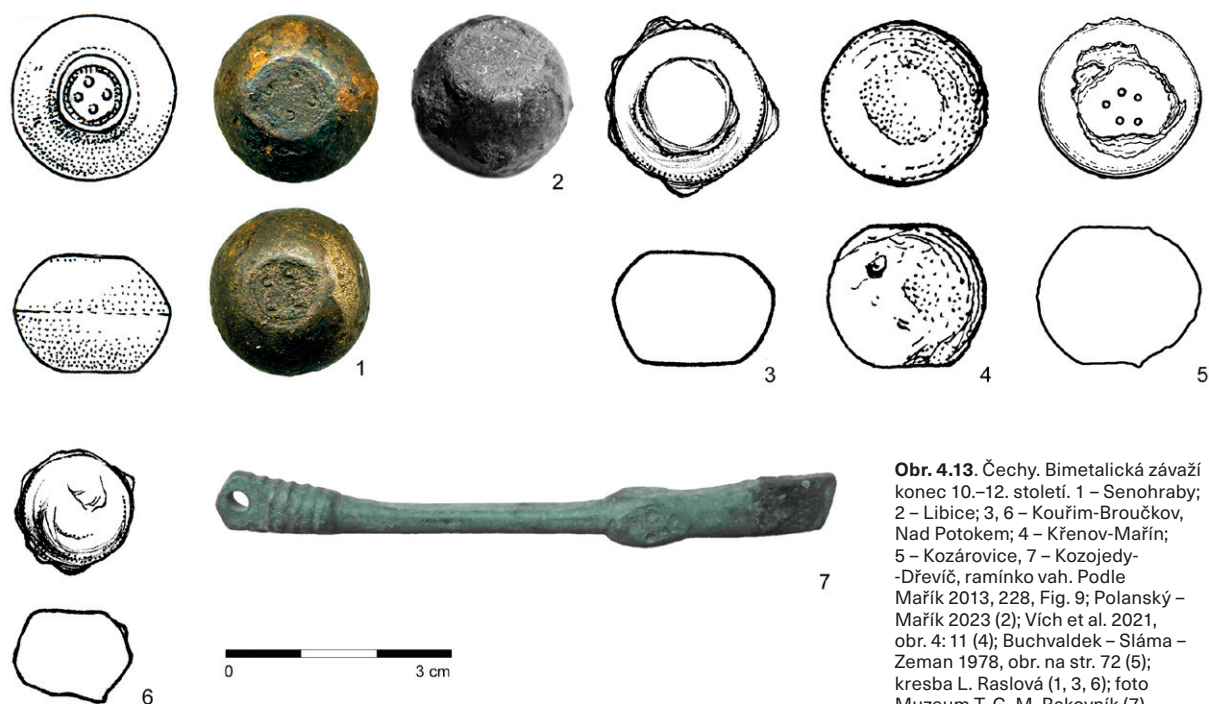
124 Cca 13–15 mincí, Nad'a PROFANTOVÁ – Jiří LUKAS – Marek FIKRLE, *Tábor nebo rezidence? Výšinná raně středověká poloha v Senohrabech, okr. Praha – východ a otázka rozpoznávání dočasných sídel elity*, Přehled výzkumů, v tisku.

125 Ladislav VARADZIN – Jan ZAVŘEL, *Pozůstatky raně středověké metalurgie stříbra, zlata a dalších neželezných kovů na vyšehradské akropoli*, in: V. Moucha – B. Nechvátal – L. Varadzin, eds. *Vyšehrad. Knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie*, Praha 2015, s. 391–419, zvl. obr. 15.17; Jan ZAVŘEL – Jarmila ČIHÁKOVÁ, *Stříbrná Praha. Výsledky analýz raně středověkých archeometalurgických nálezů z Malé Strany*, Archeologické rozhledy LXXI-3, 2019, s. 475–528.

126 Josef L. PIČ, *Čechy za doby knížecí*, Starožitnosti Země české. Díl III, sv. 1, Praha 1909, obr. 86.

Lokalita	Typ lokality	Typ závaží	Počet kroužků	Hmotnost (g)	Poznámka
Dubá	?	B1 či 2	4/4	39,995	
Druhlice	Sídliště	B3	1 + 5 (?)	17,39 po konzervaci	Více drobnějších kroužků
Hlušičky	Sídliště	B	-	21	
Libice nad Cidlinou	Hradiště, centrální část	Č. 1, B2	5/-	39,4 po konzervaci	Jeden z mnoha (12 ks)
Libice nad Cidlinou	Hradiště, centrální část	Č. 4, B2	5/-	40,6 po konzervaci	Polanský – Mařík 2023
Libice nad Cidlinou	Hradiště	Č. 7, B2	5/-	35,8	
Libice nad Cidlinou	Hradiště	Č. 8, B2	5/-	32,1	
Libice nad Cidlinou	Hradiště	Č. 12, B2	5/-	40,73	
Libice nad Cidlinou	Hradiště	Č. 6	5/-	39,6	Jen Pb, není bimetalické
Kolešovice	Sídliště	?	1 (?)		Nepublikováno
Kouřim/Broučkov	Sídliště	B	Bez	32	Č. 6/08, celkem 4 či 5 ks
Kozárovce	Hradiště	B2	5/5	39,64	S XIII, vrstva E
Kozojedy-Dřevíč	Hradiště	3× B1–B2,	2× kroužky, Z2 5–7 vpichů, 1× hladké Z 5	Č. 3: 28,87 po, 1× 36; 1× 17,18; 13,83 po konzervaci	4 ks Šámal – Lukas 2025
Křenov/Mařín	Hradiště	B2		38,8 po konzervaci	
Podlázky	Depot	B2 (?)	5	38,57/36,88 po konzervaci	Depot, kupecká, konec 10./11. století
Ratenice	Sídliště	B2			2 kusy
Senohraby	Výšinné sídlo	B2 či B3	4/4	33	Č. 11 v katalogu
Slavhostice	?	?	?		Šámal – Lukas 2025
Velké Chvalovice	?	?	?		Šámal – Lukas 2025
Vraclav	Hradiště	B2			Cca 30 kusů*
Záboří nad Labem	Sídliště	?	?		Šámal – Lukas 2025

Tab. 4.3. Bimetalická závaží z Čech. Jen Kozárovce a Podlázky (okr. Mladá Boleslav) mají kvalitní náleзовou situaci. *Nálezy z průzkumů vedených D. Víchem z Muzea ve Vysokém Mýtě (nepublikováno, zpracovává spolu s M. Ježkem z Archeologického ústavu AV ČR, Praha). Z Libice doplněna jen závaží s raženými kroužky (srov. Polanský – Mařík 2023).

Obr. 4.13. Čechy. Bimetalická závaží konec 10.–12. století. 1 – Senohraby; 2 – Libice; 3, 6 – Kouřim-Broučkov, Nad Potokem; 4 – Křenov-Mařín; 5 – Kozárovce; 7 – Kozojedy-Dřevíč, ramínko vah. Podle Mařík 2013, 228, Fig. 9; Polanský – Mařík 2023 (2); Vích et al. 2021, obr. 4: 11 (4); Buchvaldek – Sláma – Zeman 1978, obr. na str. 72 (5); kresba L. Raslová (1, 3, 6); foto Muzeum T. G. M. Rakovník (7).

8. Závěr

Škála i množství hmotných dokladů o kontaktech se severem v období od konce 9. do 11. století mírně vzrostly oproti předchozí době, kdy se vyskytovaly zcela raritně. Nicméně tato kvantitativní změna není nijak dramatická, nadále masivně převládá význam západních impulsů a přes jisté oslabení význam východního Středomoří. V tomto kvantitativním ohledu tedy archeologický obraz historickou interpretací zdůrazňovaný obrat k severu ve sledovaném období příliš nepotvrzuje. Jiná situace nastává, pokud se podíváme na strukturu kontaktů, jak se odráží ve hmotných dokladech.

Hmotné památky, jež můžeme pro Čechy závěru 9. až 11. století spojit s kontakty s baltským regionem, jsou, jak ukazuje výše provedený přehled, převážně spojené s mocí (typ fortifikace, reprezentativní hala) a její symbolikou (honosně provedené zbraně a výstroj bojovnické elity – přilba, meč, tašované třmeny, kování opasku, miniaturní sekyrka). Jediný masově zastoupený produkt představují jantarové korálky odpovídající širšímu okruhu vyšších vrstev, omezeně určené i pro nižší patro tehdejší společnosti. Ostatní ženské šperky mohou být jen dokladem osobních kontaktů a darů. Obraz, který toto spojení nabízí, sice zdůrazňuje charakter mocenské orientace, ale je třeba respektovat jeho dvě nutná omezení: a) zbraně a ozdoby představují signifikantní předměty, jejichž provenienci a dataci dokážeme často s vysokou mírou pravděpodobnosti provést i tehdy, když pochází z málo vypovídajícího nálezového kontextu, či tento kontext postrádají; b) odlišné projevy každodennosti v českém, polském a polabském slovanském prostředí nedokážeme dost dobře rozpoznat, snad s výjimkou některých typů keramiky. Polské typy se dostávají do Čech sporadicky, nejspíše jako obaly dovezených potravin (Libice, Stará Boleslav), navíc je někdy nelze odlišit od výrobků vzniklých pod polským vlivem v Přerově na Moravě.¹²⁷

Zkoumání jednotlivých nálezů opakovaně ukazuje, že většinou není možné rozhodnout o jejich původu ze Skandinávie (řekněme vikinské oblasti), severovýchodní a východní Evropy,¹²⁸ tedy teritoria Kyjevské Rusi s přesahem k povolžským Bulharům

(hrubě řečeno pro slovansko-varjažskou oikumenu) a území dnešního Polska. Zvláště instruktivní je v tomto meč z Lázní Toušeň, miniaturní sekyrka z Horek (u té paradoxně můžeme přesvědčivěji uvažovat o souvislosti s internacionálním složením bojovnických družin a jejich vztahem k božstvu blesku a hromu než o užším určení původu její inspirace). Ve dvou případech lze dokonce jasně ukázat severovýchodoevropský původ – kování z Libice nad Cidlinou pochází z Novgorodské země (je to první doklad kontaktu s tímto regionem) a mladší podkovovitá spona z Oken z Lotyšska. Dalo by se říci, že „severské“ podněty a artefakty sledují oba směry dálkových cest určujících zájmy českých Boleslavů – jak magistrály směřující od Krakova na východ, tak cest na sever k Baltu (hlavně jantar). Nově zjišťujeme i ozdobu z Meklenburska či Braniborska (Velešice).

Zároveň se při rozboru stylu výzdoby „severských“ nálezů opakovaně vynořuje potřeba nutné obezřetnosti s ohledem na možné byzantské (např. problém „typicky severských“ pletenců) nebo západní podněty (např. dlouhé haly). Instruktivně vidíme propletenost různých proveniencí a inspirací při rozboru svatováclavské přilby, od severského mytologického motivu přes středoevropské, polské – české zpracování výsledného celku. Jestliže se, s vědomou či pozapomenutou inspirací v psané historii, zdůrazňovala polská mediace skandinávských podnětů, rysuje se zde jak významný východní směr, tak i polabské slovanské prostředí.

Rozšířené používání bimetalických sférických závaží v Čechách (nejméně 16 lokalit) dokládá nejen zdomácnění určité obchodnické praxe v tehdejší českém prostředí, zřejmě v symbióze s monetárním oběhem včetně arabských a dvou patrně polských mincí,¹²⁹ eventuálně doplněným náhradním plátdlem, řešícím příliš vysokou hodnotu mincí jinak než jejich rozlamováním, ale spolu s českými inspiracemi ve skandinávském šperku (pražská dílna) také upozorňuje na provázanost tehdejšího českého prostředí se širokou baltskou a východoevropskou oblastí vikingsko-slovanské kulturní symbiózy. Což je perspektiva, kterou nám s mocí svázané signifikantní kovové předměty nedokážou dost dobře otevřít.

127 Intenzivnější byly kontakty s dnešním Saskem, kde se poměrně často vyskytoval zabrušanský typ kolky zdobené keramikou ze severozápadních Čech. Ten Petr Meduna inovativně spojil s údaji o kmeni Srbů: Petr MEDUNA, *Zabrušanská keramika v dnešním Sasku jako historická otázka*, Archeologie ve středních Čechách 19-1, 2015, s. 327–350.

128 Toto ilustruje dobře i enkolpion z Vitína v jižních Čechách, k němuž se podařilo najít přesnou dobu v Novgorodu (dva kusy), kde byly zřejmě na přelomu 12./13. či v 1. třetině 13. století vyráběny (příp. v Kyjevě). Jan JOHN – Zuzana THOMOVÁ, *An early medieval reliquary cross from Vitín in south Bohemia as evidence of long-distance contacts in the Early Middle Ages*, in: O. Chvojka – M. Chytráček – H. Gruber – L. Hustý – J. Michálek et al., eds. *Fines Transire Jahrgang 27*. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27 / Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Treffen / setkání 21. bis 24. Juni 2017 in Schlögen, Rahden/Westf. 2018, s. 225–234, zvl. Fig. 2, 3, 6.

129 Jiří LUKAS, *The Bohemian finds of imitative coins with the inscription •VIDV*, *Wiadomości Numizmatyczne* 64, 2020, s. 231–239.

O funerální kultuře elit domény nejstarších Piastovců. Hroby s údajnými skandinávskými atribucemi na základě archeologických zjištění¹

Michał Kara

Památce prof. Władysława Duczka (1946–2025)

1. V kruhu koncepcí a názorů polské a německé předválečné archeologie

Problematika slovansko-skandinávských kontaktů v raném středověku, zvláště přítomnost Skandinávců a Rusů na polském území a úloha vikinských, varjažských a ruských družin v procesu formování piastovského státu, patří k problematice, kterou se polská historiografie a archeologie zabývá již delší dobu.² Diskuze na tato témata, dovedená mnohdy k protichůdným koncepcím, svědčí o významné angažovanosti badatelů v tématu, a v některých případech dokonce i o emočním vztahu

k řešeným otázkám. Tento stav přetrvává s jistými přestávkami přinejmenším od meziválečného období (1918–1939). Připomeňme, že v archeologickém bádání ve střední Evropě tehdy převládala etnická a kulturně-historická vědecká paradigmatata. Tato problematika, zejména pak podíl Seveřanů na vzniku slovanských monarchií, včetně utváření piastovského Polska ve 2. polovině 10. až 1. polovině 11. století, byla ve smyslu geneze jevu spojována s jiným, tehdy živě diskutovaným vědeckým proudem – problematikou etnogeneze Slovanů, na kterou bylo pohlíženo buďto z pohledu autochtonní, nebo alochtonní teorie.³

1 Tato studie má některé společné pasáže s příspěvkem: Michał KARA, *Groby o domniemanych skandynawskich atrybucjach etno-kulturowych z obszaru państwa pierwszych Piastów w kontekście archeologicznych paradygmatów badawczych*, *Slavia Antiqua* LXIV, 2023, s. 133–167.

2 Viz např. Konrad JAŹDŻEWSKI, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomierniku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949*, *Materiały Wczesnośredniowieczne* 1 (1949), 1951, s. 91–191; Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich*, Warszawa 1957; Andrzej NADOLSKI – Andrzej ABRAMOWICZ – Tadeusz POKLEWSKI, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, *Acta Archaeologica Universitatis Lodzensis* 7, Łódź 1959; Jan ŹAK, *Zarys stanu i dziejów badań nad „importami” skandynawskimi na Słowiańszczyźnie Zachodniej. Część I, Materiały Zachodniopomorskie* 11 (1965), 1967, s. 411–460; *Týž, Zarys stanu i dziejów badań nad „importami” skandynawskimi na Słowiańszczyźnie Zachodniej. Część II, Materiały Zachodniopomorskie* 12 (1966), 1968, s. 547–607; *Týž, Czy państwo polskie zawdzięcza swe powstanie Normanom? Z Otchłani Wieków* 35–2, 1969, s. 130–131; Lubomír KOŠNAR, *Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím*, in: *Praehistorica* 18. *Varia archaeologica* 5, Praha 1991, s. 25–84; Lech LECIEJEWICZ, *Normanowie nad Odrą i Wisłą w IX–XI wieku*, *Kwartalnik Historyczny* 100–4, 1993, s. 49–62; *Týž, Skandinavier im Oder- und Weichselgebiet 800–1200*, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 26/27 (1994/1995), 1995, s. 73–82; Marcin WOŁOSZYN, *Obecność ruska i skandynawska w Polsce w X–XII w. – wybrane problemy*, in: M. Salamon – J. Strzelczyk, eds. *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, Kraków 2004, s. 245–276; Sławomir MOŹDZIOCH, „*Bodaj się Piastów rządy nam święciły*”. *Archeologia o początkach państwa piastowskiego*, in: M. Rębkowski – S. Rosik, eds. *Populi Terrae Marisque. Prace poświęcone pamięci Profesora Lecha Leciejewicza*, Wrocław 2011, s. 67–81; Piotr BOROŃ, *Norsemen and the Polish Territories in the Early Middle Ages – Theories, Ideas and Speculations*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland, Interdisciplinary Medieval Studies* 2, Wrocław 2013, s. 33–51; Błażej STANISŁAWSKI, *Jómswikingowie z Wolina-Jómsborga – studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemię polskie*, Wrocław 2013; Leszek GARDEŁA, *Scandinavian Amulets in Viking Age Poland*, *Collectio Archaeologica Ressorviensis* 33, Rzeszów 2014; Ryszard GRYGIEL, *Cmentarzysko wareskich drużynników w Lutomierniku*, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczycy* 2. *Archeologia o początkach Łęczycy*, Łódź 2014, s. 679–757; Michał KARA, *The conquest involving Viking war-bands in the process of the Piast state formation. A critique*, *Slavia Antiqua* LV, 2014, s. 125–143; Błażej STANISŁAWSKI, *Udział Wikingów w powstaniu państwa wczesnopiastowskiego*, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia – tradycja – mit – propaganda*, Kraków 2017, s. 139–166; Andrzej BUKO, *Świt państwa polskiego*, Warszawa 2021. V citovaných pracích další literatura.

3 H. ŁOWMIAŃSKI, *Zagadnienie*; J. ŹAK, *Czy państwo polskie*; Michał KARA, *Archaeology, mainly Polish, in the current discussion on the ethnogenesis of the Slavs*, *Slavia Antiqua* LXIII, 2022, s. 65–128. V citovaných pracích další literatura.

Teorie o autochtonním původu Slovanů v tehdejší polské vědě převažovaly, v současnosti je situace opačná. Zvláštní přijetí získala teze o formování slovanských kmenů v povodí řek Odry a Bugu, prezentovaná v pracích poznaňských badatelů, zvláště pak Józefa Kostrzewského a jeho žáků. Na druhé straně alochtonní teorie – v již neaktuální verzi kladoucí důraz na údajnou permanentní kulturně-civilizační zaostalost Slovanů, která na rozdíl od sousedních Germánů vylučovala samostatný vznik vlastního státu na kmenovém základu – byla do roku 1945 téměř všeobecně přijímána německými historiky, archeology i antropology. Dodejme, že v případě většiny raně středověkých slovanských národů uznávala německá věda⁴ cizí, z vojenského hlediska dobře organizovaná a centrálně řízená etnická společenství za ta uskupení, která jsou nezbytná k implantaci forem vlády s rysy typickými pro raně středověké vojenské monarchie mezi jižními, východními a západními kmeny Slovanů (Bulharsko, Rus, Polsko). V těchto případech bylo poukazováno na kulturně-civilizační úroveň cizích komunit (ve vztahu k piastovskému státu nebo Kyjevské Rusi se pozornost soustředila na skandinávské Vikingy a Varjagy a jejich družiny),⁵ kterým byly připisovány politické znalosti týkající se výstavby a mechanismů fungování takových societ. Mělo se za to, že díky militantnímu nátlaku dokázali cizí bojovníci, ač ve výrazné menšině, efektivně prosadit svoji vůli neukázněným a kulturně zaostalým slovanským pospolitostem. Pokud jde o Skandinávce, jejich kontakty v tehdejších civilizačních a kulturních centrech Evropy a Asie, plynoucí z účasti na rozsáhlých loupežných a obchodních výpravách, podpořené dobrými zeměpisnými znalostmi, stejně jako zkušenostmi z pobytu nájemných oddílů na cizích panovnických dvorech (např. Varjagů v Konstantinopoli), měly přispívat k rozvoji hospodářských a společenských

struktur a k udržení trvalé politické pozice ve výše uvedených státech Vikingů, jež byly jen zdánlivě státy slovanskými.⁶ Usuzovalo se totiž, že nejvyšší politická, soudní a ekonomická moc v těchto státech, stejně jako administrativa a vojenské vedení, byly soustředěny v rukou představitelů etnicky cizích rodů v čele s rodem vládnoucím. Tento typ situace vztahovali němečtí badatelé i na polské území obsazené slovanskými kmeny (zejména povodí řeky Warty), které se v 2. polovině 10. století ocitlo pod vládou bojovného knížete Měška (zemřel v roce 992). Historicky první panovník z dynastie Piastovců, jeden z hlavních zakladatelů polského státu a zároveň první křesťan v tomto rodu, byl podle tehdejší německé vědy skandinávského původu a jeho původní jméno bylo Dago.⁷

Takto nastíněný spor po dlouhá léta rozdělával polskou a německou vědu, především archeology, ale i historiky. Faktorem, nepochybně prohlubujícím podstatu této rozepře, byla skutečnost, že diskuze byla silně zpolitizovaná, přičemž geneze sporu byla v německé a polské vědě odlišná.

V nacistickém Německu, kde stejně jako v Sovětském svazu vládl totalitní režim, byla bezvýhradně dodržována zásada podřízení vědy (včetně historických oborů) nadřazené politice státu. Teze archeologů a historiků sloužily mimo jiné potřebám aktuální vládní propagandy. Vědomě zařazené do vybrané politické ideologie, poskytovaly „historické“ argumenty pro navrácení těch území německému státu, která, na základě versailleské smlouvy (1919), získala znovuobnovená Polská republika. Jejich pradávný vztah ke germánské kultuře (mj. včetně Velkopolska a východního Pomořanska) měly potvrzovat vědecky podložené interpretace archeologických nálezů, nevyjímaje raně středověké artefakty skandinávského původu.⁸ Přestože protikladně formulované teze jasné většiny předválečných polských archeologů a historiků rovněž

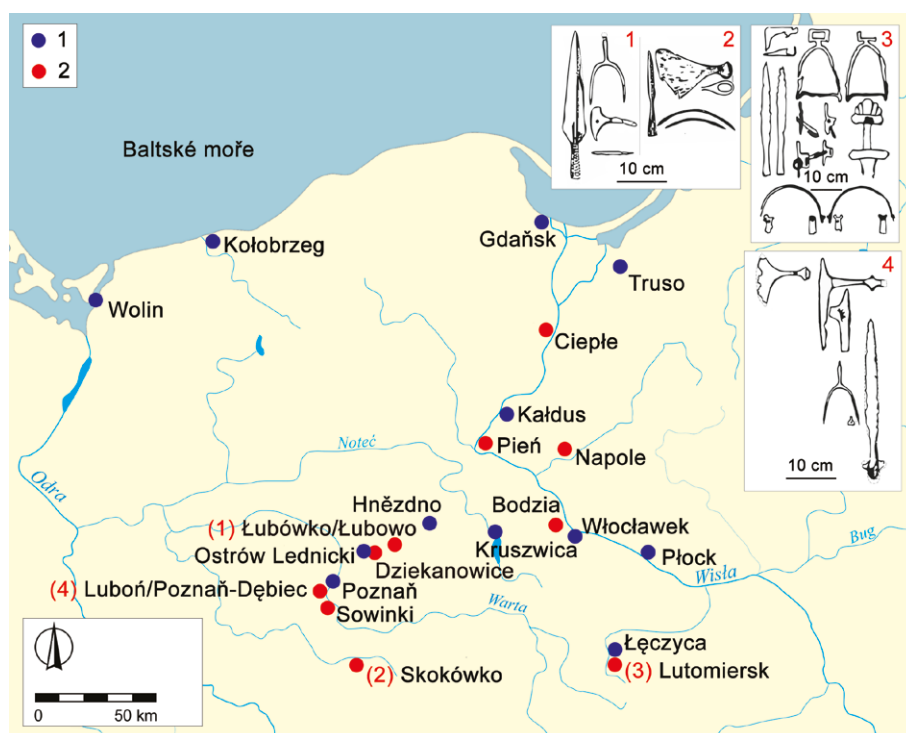
4 H. ŁOWMIAŃSKI, *Zagadnienie*, tam další literatura.

5 V předválečné, hlavně německé literatuře byly termíny „Vikingové“/„vikingové“ ztotožňovány se Skandinávci. Z tohoto důvodu byla výše zmíněná podstatná jména – podobně jako termín „Varjagové“, doložený písemnými prameny, odkazující na Skandinávce (především Švévy/Švédy) působící ve východní a jihovýchodní části Evropy – obvykle považována za etnonyma (viz např. Gustaf KOSSINNA, *Wikinger und Waringer*, Mannus 21, 1929, s. 84–112). Po roce 1945, a také dnes, je pojem „Viking“ spojován s představiteli různých historických pobaltských národů: Skandinávci, Slovanů, Baltů, Ugrofinů. Připouští se také multietnický (s účastí Severanů) charakter některých vikinských družin, včetně možnosti vytváření v těchto prostředích – považovaných za sociální transetnické prostory – synkretické kultury distinktivní pro Vikingy (Błażej STANISŁAWSKI, *Diaspory skandynawskie i transetniczne przestrzenie społeczne Wikingów*, Slavia Antiqua LX, 2019, s. 19–33).

6 Gustaf KOSSINNA, *Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, Mannus-Bibliothek 6, Leipzig 1928; Týž, *Wikinger*; kriticky M. KARA, *The Conquest*, tam další literatura.

7 Viz např. Albert BRACKMANN, *Die Wikinger und die Anfänge Polens. Eine Auseinandersetzung mit den neuesten Forschungsergebnissen*, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1942. Phil. - hist. Klasse 6, Berlin 1943; kriticky k těmto názorům H. ŁOWMIAŃSKI, *Zagadnienie*.

8 Na toto téma H. ŁOWMIAŃSKI, *Zagadnienie*; J. ŻAK, *Zarys I*; Týž, *Zarys II*; Týž, *Czy państwo polskie*.

Obr. 5.1. Lokalizace zmíněných pohřebišť z období raného středověku rámcově datovaných do 2. poloviny 10. až 1. poloviny 11. století v kontextu vybraných soudobých hradů z období prvních Piastovců (Hnězdno, Łęczyca, Ostrów Lednicki, Płock, Poznań, Włocławek), opevněných raně městských útvarů na Pomorí (Gdańsk, Kołobrzeg, Wolin) a opevněného emporia z území Prusů (Truso). Předměty na ilustracích pocházejí z hrobů. 1 – hradě; 2 – birituální (pouze Lutomiernsk) nebo kostrové pohřebiště. Autor J. Sawicka.

odrážely tehdejší politické cíle polské vlády, vycházely z jiných předpokladů. V tomto případě byly přijímány spíše názory charakteristické např. pro archeologa J. Kostrzewského a jeho spolupracovníky z univerzity v Poznani. Tento badatel negativně hodnotil šovinismus německé vědy a zejména pak poukazoval na koincidenci tohoto jevu s nacistickou myšlenkou „*Lebensraum*“ postulovanou třetí říší. Ta předpokládala obnovení území s německým osídlením přinejmenším v dávných „historických“ hranicích se zjevným porušením prvotních práv sousedních národů na svá území. Toto právo vyplývalo z osidlovacích, kulturních a historických předpokladů. Jelikož rozpoznal ve zpolitizovaných názorech německé vědy ohrožení národní existence Poláků, považoval za nezbytné vést proti těmto názorům nekompromisní polemiku (zde poukazoval na přední představitele humanitních vědních disciplín) a podniknuté kroky chápal jako vlasteneckou povinnost.⁹

Některé názory německých badatelů však polští archeologové, včetně J. Kostrzewského, nezpochybňovali. Šlo především o nálezy vybraných

prvků výzbroje a výstroje v izolovaných hrobech v Lubówku (dnes Lubowo na území Velkopolska) a v Cieplem v povodí dolní Visly, datovaných do období kolem přelomu 9. a 10. století (obr. 5.1). Na základě analýzy provenience nálezů v nich spatřovali hrob skandinávského Vikinga (Lubowo) a příslušníka družiny prvních Piastovců nebo skandinávského kupce-válečníka (Cieple), působících v příhraniční oblasti mezi Pomořanskem a územím Prusů.¹⁰ Šlo sice o izolované nálezy, avšak jejich mimořádný charakter v rámci západoslovanské oikumeny a spektakulární lokalizace poblíž Hnězdna (Lubowo) a Gdańska (Cieple), významných raně středověkých center klíčových pro genezi a chod raného polského státu, předurčily zařazení obou hrobů do polsko-německé vědecké diskuse o etno-kulturních vztazích v povodí Odry a Visly v raném středověku. Je třeba zdůraznit, že tato diskuse nepřekročila hranici vědeckého sporu, ačkoliv se v ní účastníci výrazně angažovali. Polští archeologové se totiž postavili proti extrémní, pseudovědecké interpretaci německých badatelů výše zmíněných

⁹ Srovnej Andrzej PRINKE, *Poza archeologią. Józefa Kostrzewskiego działalność społeczna, obywatelska i patriotyczna*, Fontes Archaeologici Posnanienses 50-1, 2014, s. 163–175.

¹⁰ Viz Michał KARA, *Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski*, in: L. Leciejewicz, ed. *Od plemienia do państwa. Ślask na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Śląskie Sympozja Historyczne 1, Wrocław 1991, s. 99–120; Týž, *Wczesnośredniowieczny grób uzbrojonego kupca z miejscowości Cieple na Pomorzu Gdańskim w świetle ponownej analizy chronologicznej*, in: H. Kóčka-Krenz – W. Łosiński, eds. *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 505–524. V citovaných pracích další literatura.

nálezů jako dokladů údajného kulturního poslání Skandinávců mezi raně středověkými Slovy a roli Vikingů a jejich účasti na formování polského státu. Pokud jde o hrobový nález z Ľubowa, polská archeologie, na rozdíl od německé, připouští možnost, že prvky výzbroje severoevropské provenience se mohly, jako exkluzivní importy, dostat na území Velkopolska v důsledku obchodních kontaktů jejich elit s kmeny sídlícími v baltských regionech.¹¹ Dodejme, že v závěrech německých a polských archeologů, ve kterých dominovala etnická problematika, byl zvláštní význam připisován výsledkům srovnávacích analýz artefaktů, zejména exkluzivní výzbroje a jezdeckého vybavení, které byly považovány za typické pro elitní bojovníky.¹² V souladu s tehdejšími aktuálními stavem výzkumu byla zvažována funkce, chronologie a příslušnost artefaktů ke konkrétním okruhům archeologických kultur, které byly v té době ztotožňovány s konkrétním etnikem a komunitou. Nebyl však analyzován vztah mezi hrobovými nálezy a funerální kulturou Slovanů či Skandinávců v raném středověku, nebo byla tato analýza prováděna povrchně i přes to, že již tehdy archeologie disponovala četnými a různorodými prameny materiální povahy a její vědecký potenciál byl značný.

2. V kruhu koncepcí a poznatků polské archeologie 2. poloviny 20. století

Radikální změna stanoviska polských badatelů k otázce archeologických dokladů přítomnosti severovýchodních válečníků v zemích rané piastovské monarchie a jejich vztahů se strukturami zmíněného politického organismu nastala teprve po skončení druhé

světové války v roce 1945, ačkoliv první interpretace, udržované v novém výzkumném paradigmatu, znamenávají již v pracích některých poznávkových archeologů vydaných těsně před vypuknutím války. Poukazovali totiž na možnost, že předměty skandinávského původu nalézané v hrobech představovaly válečnou kořist anebo obchodní importy; taková interpretace pak zpochybňovala vztah zkoumaných pohřbů se severovými Vikingy (šlo především o hrob bojovníka z Ľubowa),¹³ i když etnická otázka nebyla předjímána jednoznačně. Naproti tomu se však jako argumenty objevují rovněž ahistorická fakta, což se badatelům, příliš angažovaným v podobné diskuzi, stává i v dnešní době.¹⁴

Teprve v publikacích z období 40.–50./60. let 20. století byla provedena důkladná a zároveň kritická revize závěrů německé archeologie a historiografie týkající se skandinávsko-slovanských kontaktů v raném středověku, včetně role Skandinávců v genezi slovanských monarchií. Jimi formulované závěry prohlásili za chybné a některé, například předpokládaný skandinávský původ knížete Měška I., za dezinterpretace nepodložené pramennou základnou.¹⁵ Aniž by byla v raném středověku popřena přítomnost určitých (spíše nepočetných a malých) skupin Skandinávců v povodí Odry a Visly, zejména pak v Pomořansku, hroby objevené v Ľubowě u Hnězda a v Cieplem v povodí dolní Visly, dosud všeobecně interpretované jako skandinávské (vikinské), byly navráceny ve svém etnokulturním rozměru místnímu obyvatelstvu a v sociálním rozměru piastovské družině (Ľubowo) nebo vrstvě pomořanských velmožů (Cieple).¹⁶ Je třeba zdůraznit, že názory na sledovanou problematiku sdílené polskými badateli nebyly, po vzoru předválečné doby, zbaveny

11 Józef KOSTRZEWSKI, *Cmentarzysko ze śladami kultury wikingów w Ľubówku, w pow. gnieźnińskim*, *Przegląd Archeologiczny* 1-1-2, 1921, s. 140-147.

12 J. KOSTRZEWSKI, *Cmentarzysko*; Herbert JANKUHN, *Der Wikingerfund aus Ľibau in der Provinz Posen, Altschlesien* 5, 1934, s. 309-317; Zdzisław Adam RAJEWSKI, *Wielkopolskie cmentarzyska rzędowne okresu wczesnodziejowego*, *Przegląd Archeologiczny* 6-1, 1937, s. 28-85.

13 Z. A. RAJEWSKI, *Wielkopolskie cmentarzyska*, s. 71-72, 73.

14 Viz Lech MAREK, *Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej. Dylematy archeologa i bronzoznawcy*, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2698; *Studia Archeologiczne* 36, Wrocław 2004, s. 15, pozn. 2. Jedná se o opomíjení tzv. humanitního faktoru, který do literatury zavedl v roce 1922 kulturní sociolog Florian Znaniecki; o zmíněném faktoru v kontextu archeologických analýz srov. Zofia KURNATOWSKA – Stanisław KURNATOWSKI, *Parę uwag o odkrywaniu rzeczywistości kulturowej poprzez Źródła archeologiczne*, in: A. Pleszczyński – J. Sobiesiak – M. Tomaszek – P. Tyska, eds. *Historia Narrat. Studia mediewistyczne ofiarowane Profesorowi Jackowi Banaszkiewiczowi*, Lublin 2012, s. 21-64.

15 Józef KOSTRZEWSKI, *Germanie przedhistoryczni w Polsce*, *Przegląd Archeologiczny* 7-1 (1946/1947), 1947, s. 65-89; H. ŁOW-MIAŃSKI, *Zagańnienie*; J. ŹAK, *Zarys I*; *Týž, Zarys II*; *Týž, Czy państwo polskie*.

16 Jan ŹAK, *Czy grób uzbrojonego jeźdźcy z Cieplego, pow. tczewski, jest grobem skandynawskim?* *Archeologia Polski* I, 1957, s. 164-180; *Týž, Zarys II*, s. 559; 592-593, pozn. 368-369; *Týž*, „Importy“ skandynawskie na ziemiach zachodniostłowińskich od IX do XI wieku. *Część analityczna*, *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej* 7-1, Poznań 1967, s. 295-297; *Týž*, *Materiały do studiów nad kontaktami wschodniopomorsko-skandynawskimi z X i XI wieku – broń skandynawska*, *Pomorania Antiqua* 2, 1968, s. 296-299, 310.

politického dopadu. Často formulované s autentickým vlasteneckým zaujetím (!) stávaly se součástí širšího politického konceptu polské komunistické vlády, jehož součástí bylo obnovení slovanských tradic na územích odebraných třetí říši, získaných Polskem v roce 1945 na základě postupimské dohody.¹⁷

Reinterpretace nálezů provedená v té době však nevyplývala pouze z „instinktivního“ reflexu představitelů polské archeologie a medievistiky vyvracet šovinistické teze německých badatelů, včetně silně politicky angažované nacistické vědy.¹⁸ Negace dosavadních etnických závěrů spolu s variantou výkladu zkoumaných archeologických pramenů jako prvků sociálně (třídně) diferencované lokální kultury, byla do značné míry spíše výsledkem přizpůsobení se humanitních a sociálních vědních oborů základním principům marxistického pojetí dějinného procesu v komunistickém Polsku. Na tomto místě je zapotřebí udělat krátkou odbočku. Zpočátku se jednalo o přejímání doktríny po vzoru sovětské vědy, při současném zavržení veškerých tzv. výzkumných odchylek, zejména pak sociologických metod používaných v tzv. buržoazních vědách.¹⁹ Za okolnost, která podporovala přijetí nové metodologie, bylo považováno členství badatele v komunistické straně, ačkoli to nebylo nezbytné, a proto byl v Polsku marxismus osvojován historiky a archeology různými

způsoby a v různé míře.²⁰ Po roce 1956 se politické tlaky v této oblasti zmírnily, avšak nikdy zcela nevytizely.²¹ Tato situace trvala v podstatě až do pádu komunismu v Polsku v roce 1989.

Vrátíme-li se k hlavní argumentační lince, poznamenejme, že výše zmíněný dějinný proces, podle Karlem Marxem akceptovaných názorů jiného německého filozofa z období pozitivismu (také sociologa a etnologa) Bedřicha Engelse, vedl důsledně místní kmenová společenství k překonání jejich egalitarismu díky existenci soukromého vlastnictví (včetně pozemkového), což mělo v průběhu doby za následek (v souladu s evolučními předpoklady) rostoucí hospodářsko-sociální stratifikaci a nakonec vedlo ke zformování národního státu s třídním feudálním systémem.²² Adaptace zmíněné teorie, jako metodologického východiska historického a archeologického bádání v tehdejší Polsku, vedla k „podřízení etnických otázek sociální problematice“.²³ Z vědeckého bádání tak byla odstraněna do té doby živě diskutovaná otázka úlohy družin skandinávských bojovníků v organizačně-státotvorném procesu u západních Slovanů. Neznamenal to však vyškrtnutí etnické problematiky z archeologie *en bloc*, a to ani ve vztahu k nečetným raně středověkým hrobům, které byly známy z povodí Odry a Visly (Łubowo, okr. gnieźnieński; Ciepłe, okr. tczewski; Świłubie,

17 K tématu Janusz ROSZKO, *Kolebka Siemowita*, Warszawa 1980², s. 81ff.

18 Viz J. KOSTRZEWSKI, *Germanie*; H. ŁOWMIAŃSKI, *Zagadnienie*.

19 Jerzy GĄSSOWSKI, *O roli cmentarzysk jako źródeł do badania struktury społecznej ludności*, *Archeologia Polski* I, 1957, s. 19–34, tam i inspirativní příklady. Charakteristika vědeckých paradigmat tehdejší medievistiky a archeologie viz Stanisław TABACZYŃSKI, „Wymuszony przewrót metodologiczny“ w archeologii polskiej i jego nieoczekiwane skutki, in: M. Kobusiewicz – S. Kurnatowski, eds. *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z Konferencji Dorobek polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza w Puszczykowie koło Poznania (27-30 października 1997 g.)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 20, Poznań 2000, s. 513–525; Michał KARA, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studia archeologiczne*, Poznań 2009, s. 11–46; v citovaných pracích další literatura.

20 Například Lech Leciejewicz, autor dodnes ceněné sociální interpretace raně středověkých pohřebišť z lokality Birka ve středním Švédsku, který ve své studii využil teoretických premis marxistické vědy (Lech LECIEJEWICZ, *Cmentarzysko w Birce. Próba interpretacji społecznej*, *Archeologia* 6 (1954), [1956], s. 141–159, 306–307, 321–322), nebyl členem Polské sjednocené dělnické strany (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza), ani stoupencem komunistického systému. Zařazení koncepce vědeckého marxismu / historického materialismu (také „historicko-etnologických“ studií B. Engelse) do rozsahu archeologických studií mohlo mít pozitivní efekt za předpokladu, že teorie nebyla užívána mechanicky jako univerzální metoda popisu a vysvětlení každého zkoumaného případu (srovnej Stanisław KURNATOWSKI – Michał KOBUSIEWICZ, *Osiągnięcia i zaniechania w polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza*, in: M. Kobusiewicz – S. Kurnatowski, eds. *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z Konferencji Dorobek polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza w Puszczykowie koło Poznania [27-30 października 1997 g.]*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 20, Poznań 2000, s. 626). Upřesněme s odkazem na citát ze studie zmíněných badatelů, že „Vize dějin lidstva, vnucená zejména v prvním podobdobí PLR [Polská lidová republika, Polska Rzeczpospolita Ludowa – pozn. autora] v pojetí historického materialismu v primitivizované a zjednodušené verzi, neoslabil, ale spíše posílil fenomén této ‚konfabulace‘ [jedná se o nadinterpretaci závěrů – pozn. autora] dodávající vhodná klíčová slova, která nahradila správnou interpretaci analyzovaných jevů. Tento způsob postupu se hluboce zapsal do mentality badatelů, někdy je dokonce používán dodnes“ (S. Kurnatowski – M. Kobusiewicz, *Osiągnięcia*, s. 627).

21 Týkaly se mimo jiné problematiky archeologie raného středověku – viz Stanisław TABACZYŃSKI, *Archeologia średniowieczna. Problemy. Źródła. Metody. Cele badawcze*, Wrocław 1987.

22 Fryderyk ENGELS, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, Biblioteka klasyków marksizmu-leninizmu, Warszawa 1949 (překlad 4. německého vydání z r. 1891).

23 J. GĄSSOWSKI, *O roli*, s. 32.

okr. kołobrzeski; Cisowo, okr. sławieński),²⁴ jejichž skandinávské afinity ve funerální kultuře pohřbených osob, do té doby zdůrazňované německými badateli, byly nově interpretovány mimo jiné na základě koncepce raně feudálního „importu“;²⁵ zmíněné hroby měly patřit slovanskému obyvatelstvu, o čemž jsem se již zmínil výše.²⁶

Je třeba zdůraznit, že v tehdy provedené analýze byly otázky rituálu a pohřebního ritu sledovány velmi povrchně, což připomíná práce předválečných badatelů, pro které tyto otázky rovněž nebyly příliš důležité. V takto vykonstruované koncepci výzkumu představovaly zmíněné hroby v podstatě izolované jednotky, zcela odtržené od kontextu současné funerální kultury regionu (maximálně se autoři spokojili s obecnými komentáři k tomuto tématu), přestože teoretické přístupy, v souladu s tehdejší vědeckou frazeologií, zdůrazňovaly nezbytnost tzv. široké pramenné základny pro správné poznání hrobů/pohřebišť.²⁷ Určitou polehčující okolností může být

skutečnost, že některé z těchto objektů byly zcela zničeny, zachovaly se však informace o pohřebním ritu a předmětech deponovaných v hrobech, které tak společně tvořily kompaktní soubor ve smyslu uzavřeného nálezového celku. V případě amatérsky zkoumané mohly ze Świelubia se zachovat dokonce i údaje o jeho podobě.²⁸

Klíčový význam pro učiněné závěry, týkající se rovněž etnických otázek, měla při analýze nálezů teorie „importu“. V této koncepci se spojují názory na obchodní importy a válečnou kořist shromažďovanou především bojovnickými elitami, vypracované ještě před rokem 1939, s nově zformulovanou koncepcí raně feudálního importu s různorodou genezí, jehož povaha byla jak ekonomického, tak neekonomického rázu, a kterému byla připisována úloha univerzálního (i ve smyslu klíčového) identifikátoru jedné z etap výše popsaného historického vývojového procesu z pohledu historického materialismu.²⁹ Podle uvedené teorie exkluzivní předměty, i cizí

24 Viz J. ŻAK, *Czy grób; Tyż, „Importy“ skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. Część katalogowa*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 6-1, Poznań 1963, s. 68, 120, nr 89, 177; J. ŻAK, *Zarys II*, s. 559, 592–593, 368–369; J. ŻAK, *„Importy“*. *Część analityczna*, s. 188–193, 295–297.

25 Raně středověká mohyla lokalizovaná ve Świelubi byla jediným objektem této skupiny datovaným do 9. století. Mohyla a artefakty z ní pocházející tvořily důležitý argument v diskusi o přítomnosti Skandinávů (Vikingů) v prostředí pobaltských západních Slovanů a jejich kulturotvorné úloze – právě ta měla z hlediska německé vědy rozhodovat o aktivní účasti Severanů na budování slovanských států, včetně polské monarchie.

26 V tomto duchu se také objevily pokusy revidovat již v poválečné době formulovaný názor Konrada Jażdżewského, v němž naznačuje spojitost s elitními jízdními bojovníky Kyjevské Rusi objevenými na raně středověkém pohřebišti v Lutomiarsku u Lodže, powiat pabianicki. Zmíněné hroby, považované za pohřby varjažsko-ruských družiníků, byly datovány do 10./11. – 1. poloviny 11. století (Jażdżewski) nebo do konce 10. – počátku 11. století (Nadolski, Abramowicz, Poklewski), tedy do raně piastovského období (viz K. JAŹDŻEWSKI, *Cmentarzysko*, s. 154–156, 158–161; A. NADOLSKI – A. ABRAMOWICZ – T. POKLEWSKI, *Cmentarzysko*, s. 142–149). Dodejme, že s 1. polovinou 11. století spojuje zmíněné hrobové nálezy také novější literatura, která vyzdvihuje rovněž varjažské atribuce těchto pohřbů – srov. R. GRYGIEL, *Cmentarzysko*, s. 696–703, 733–740. Polemika byla vedena zastřeným způsobem, snad proto, že raní Rusové byli tehdy považováni za východoslovanský lid (národ), který měl disponovat dostačujícím kulturním a demografickým potenciálem k asimilaci skandinávských relativně nepočetných Varjažů, usazených v povodí Dněpru (v novější literatuře, a také v publikacích polských badatelů, jsou raní Rusové, kteří v písemných pramenech vystupují pod názvem lid ar-Rūsija/ar-Rūs, zařazováni do gens Sueonum, neboli do kmene/rodu skandinávských Svěvů/Svédů – viz Władysław [Władysław] DUCZKO, *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, The northern world 12, Leiden 2004). V diskusi o pohřebišti v Lutomiarsku zaznělo, že „Opravdu, v samotném pohřebním obřadu, který obsahuje reminiscence na kremaci, lze pozorovat jistý rys jinakosti, který Jażdżewski připisuje ruskému původu této skupiny zemřelých. Skutečně, mnohé svědčí o této možnosti, ale ne vše; nebyly plně vyčerpány možnosti interpretace. Ne zcela objasněna byla otázka vztahu této skupiny lidí k chudším členům společnosti pohřbeným na nekropoli a nedospělo se k takovým závěrům, které by vysvětlily sociální vztahy konce 10. a počátku 11. století.“ (J. GAŚSOWSKI, *O roli*, s. 30). Uvedené názory se setkaly s jednoznačnou ripostou ze strany studentů K. Jażdżewského, kteří, podobně jako J. Gaśowski, patřili k mladší generaci současných polských archeologů. Relevantní názory, vytržené z obsáhlejších vyjádření, stojí pro jejich stále platné vědecké hodnoty i přes starší datum publikace za citaci: „Specifický charakter lutomiarského pohřebiště je nepochybně odrazem zvláštního složení sídelní oikumeny, která jej vytvářela a využívala. Mohla tu být brána v úvahu její sociální stránka na stejné úrovni jako stránka etnická. [...] Ve světle našich úvah jsme nakloněni plně podpořit hypotézu K. Jażdżewského, podle níž alespoň některé z hrobů v Lutomiarsku obsahují ostatky osob cizího, nepolského původu. Námi zmíněné rysy pohřebního ritu, odlišující lutomiarské pohřebiště od analogických polských lokalit, nelze spojovat pouze se sociálním obsahem tohoto objektu. Jsou také odrazem jeho komplikovaného etnického obsahu“ (A. NADOLSKI – A. ABRAMOWICZ – T. POKLEWSKI, *Cmentarzysko*, s. 145, 147). Soudě z citovaného textu, výrazný nedostatek akceptace tehdy v archeologii postulovaných tzv. nových směrů interpretace funerálního materiálu vycházel výhradně z vědeckých premis a neměl generační ani politické podmíněnosti; můžeme se domýšlet, že v úrovni závěrů byly zmíněné směry výše zmíněnými badateli považovány za kognitivně příliš omezené.

27 J. GAŚSOWSKI, *O roli*, s. 31.

28 Viz J. ŻAK, *„Importy“*. *Część katalogowa*, s. 68, nr 89; M. KARA, *Z badań; Tyż, Wczesnośredniowieczny grób*. V citovaných pracích starší literatura.

29 Jan ŻAK, *Z teorii „importu“ wczesnofeudalnego*, *Archeologia Polski* VII-1, 1962, s. 135–140. Viz také J. GAŚSOWSKI, *O roli*; k praktickému využití: J. ŻAK, *„Importy“*. *Część katalogowa*; Tyż, *„Importy“*. *Część analityczna*; Tyż, *„Importy“ skandynawskie na ziemiach*

provenience, evidované v rámci hrobového celku (analýzy se pokoušely, často velmi erudovaným způsobem, prokázat přítomnost zejména místních výrobků nebo napodobenin),³⁰ informovaly o efektivitě obchodních kontaktů ve společenských vztazích a účasti představitelů určitých sociálních tříd na dálkovém obchodu. Obecný přístup k uvedeným předmětům měl totiž v mnoha rovinách podmiňovat probíhající feudalizační proces na území místního obyvatelstva (také Slovanů), který v závislosti na historických podmínkách vedl ke stratifikaci společnosti v sociální, hospodářské a politické rovině (ve smyslu vládnutí), společně s rozdělením privilegiovaných obyvatel na skupiny (třídy) mocných a feudálů-magnátů neboli zemských vlastníků. Současně svým působením tento proces přispíval k obohacování členů obou skupin prostřednictvím kumulace zisků v rukou vybraných jedinců, pocházející z exploatace pozemkového vlastnictví a z účastí na obchodě a vojenských výpravách.³¹ Propojení výskytu „importů“ s úrovní výrobních sil v rozsahu dané produkce implikovalo další tezi důležitou pro problematiku archeologických výzkumů hrobů. Jednalo se o fenomén přítomnosti napodobenin a kvaziimitací předmětů v kultuře zkoumaného společenství, údajně svědčící o již rozvinuté místní produkci, která byla derivátem úrovně rozvoje kultury dané

společnosti, k čemuž měla významně přispět difuze exkluzivních „importovaných“ výrobků.³² V tomto případě je zřejmá spojitost s jinou koncepcí inspirovanou marxismem, podle které „společenství [...] přebírají pouze to, co jsou schopna téměř sama vymyslet a vyrobit.“³³

Jelikož proces feudalizace, jako proces závislý na ekonomických proměnách, měl mít lokální původ, předpokládalo se, že hroby kmenové nobility byly s největší pravděpodobností zároveň pohřby místních obyvatel, a to i v situaci, kdy byly v rámci hrobové výbavy zaznamenány luxusní předměty cizího původu.³⁴ K doložení opodstatněnosti takového pohledu včetně výskytu „importů“ a/nebo napodobenin předmětů v hrobovém inventáři, sloužila metoda správného vystižení poměru mezi různými směry interpretace nálezů.³⁵ Mimořádné poznávací hodnoty byly v této metodě připisovány analýze sociálního postavení pohřbených s přihlédnutím k místnímu společenskému, hospodářskému a kulturnímu kontextu,³⁶ zatímco otázka etnické příslušnosti zemřelého, představující jeden z nejdůležitějších výzkumných problémů předválečné archeologie, byla považována za druhořadou.³⁷ Tento koncept však nevyklučoval možnost pronikání „importů“ do nového etnokulturního prostředí s etnicky cizím vlastníkem (imigrantem, dobyvatelem – osadníkem,

zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. Część syntetyczna, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 7-2, Poznań 1967.

30 Např. J. ŽAK, *Czy grób*; Týž, *Zarys II*, s. 559, 593, pozn. 369. Poznamenejme, že „determinantem etnické příslušnosti deponenta skupiny“ měla být „celá struktura této skupiny, zejména charakter a místo jeho depozice, a nikoli jeden či více prvků její vnitřní skladby“ (J. ŽAK, „Importy“. *Część analityczna*, s. 7).

31 V současnosti je negována existence univerzálního tzv. feudalizačního procesu na území středověké Evropy, kterou předpokládalo evoluční schéma vývoje společenství a politických systémů navržených B. Engelsem (srov. Aron Ja. GUREVIČ, *Problemy genezy feudalizmu v západnej Evropě*, Moskva 1970; M. KARA, *Najstarsze państwo*, s. 12ff.; Marian DYGÓ, *Czy istniał feudalizm w Europie Środkowo-Wschodniej w średniowieczu?* *Kwartalnik Historyczny* CXX-4, 2013, s. 667–717).

32 Za „předmět imitace“ považoval J. Žak „výrobek, který obecně navazuje na ‚importovaný‘ cizí předmět, a v detailech vykazuje lokální odchylky a místní výrobu“ (J. ŽAK, „Importy“. *Część analityczna*, s. 7). Ve výzkumech J. Žaka o skandinávských „importech“ v povodí Odry a Visly důležitou roli sehrály artefakty, které měly podle něj tvořit slovanské výrobky (např. exkluzivní prvky výzbroje nebo zoomorfní šperky), avšak vzniklé adaptací různých vzorů cizích kultur, přičemž vzory skandinávské kultury, pokud byly přítomny, měly být druhořadé (viz J. ŽAK, *Czy grób*; Týž, *Uwagi o stylu zwierzęcym w sztuce wczesnośredniowiecznej na ziemiach polskich*, *Archeologia Polski* IV-1, 1959, s. 7–27; Týž, *Eine skandinavische frühmittelalterliche Eisenlanzenspitze aus Grosspolen, Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* (1959), 1960, s. 136–148; Jan ŽAK, *Problem pochodzenia mieczów tzw. „wikińskich“ na ziemiach zachodniosłowiańskich, głównie polskich*, *Archeologia Polski* IV-2, 1960, s. 297–344; Týž, „Importy“. *Część analityczna*; Týž, *Materiały*). Takto interpretované předměty označují souhrnným termínem „kvaziimitace“.

33 J. ŽAK, *Z teorii*, s. 139, tamtéž další literatura.

34 Koncepce „importu“ měla představovat *panaceum* na extrémně traktované etnické výzkumy v archeologii, zejména v pojetí tzv. historicko-kulturního normanismu. Podle této koncepce je „pohyblivý skandinávský kulturní element v dané skupině indikátorem etnické příslušnosti této skupiny“ (J. ŽAK, „Importy“. *Część analityczna*, s. 4, tamtéž kritika citovaného názoru). Do jisté míry tvořily obě koncepce zrcadlové odrazy. Teorie „importu“ totiž nahrazovala skandinávský etnos etnosem slovanským. Dodejme, že přítomnost „importů“ musí být vždy prokázána, a nikoli stanovena na základě obecnějších předpokladů.

35 J. GAŚSOWSKI, *O roli*.

36 V tomto případě, v souladu s teorií historického materialismu, byla pozornost věnována úrovni tzv. výrobních sil v místním prostředí.

37 Viz J. GAŚSOWSKI, *O roli*; J. ŽAK, *Czy grób*; Týž, „Importy“. *Część analityczna*, s. 3–7.

manželkou, otrokyní, zajatcem) a jejich deponováním spolu s ním v hrobě. Navzdory přesvědčení, že „živé zboží [...] je v archeologickém materiálu převážně neuchopitelné“,³⁸ badatelé nerezignovali na analýzy pohřebišť zaměřených tímto směrem. A tak v případě hrobů diskutovaných jako údajné pohřby Skandinávců, měly místní původ zemřelého podporovat mimo jiné: přítomnost imitací nebo kvaziimitací předmětů v hrobech (z hlediska poznávací hodnoty byla mimořádná pozornost věnována modifikacím, které tyto výrobky odlišovaly od originálů), stejně jako zřetelné odchylky ve formě hrobu a jeho inventáře (tzv. vybavení), které byly považovány za nepochybně severské, ve smyslu distinktivních objektů.³⁹

Při pokusu zpětně vyhodnotit význam uvedené teorie „importu“ pro vývoj archeologického bádání, je třeba poznamenat, že jednoznačné formulace jsou v tomto případě obtížné. Nepochybně zmíněná teorie zapříčinila, že se archeologové stali mnohem vnímavější k problému vícerozměrného (ekonomického a neekonomického) charakteru importu jako společenského jevu. Dodnes je tato teorie archeology aplikována během analýzy pramenů, avšak mnohdy se jejich pozornost soustředí na interpretaci „importů“ jako předmětů pocházejících převážně ze směny (zejména obchodní) nebo z loupeže. V tomto smyslu se na ně v archeologických studiích badatelé odkazují jako na doklady bohatství a prestiže společensky privilegovaných osob, včetně jejich rodů, rodin a/nebo jim podřízené komunity. Vymezením fenoménu „importu“ rámcem tzv. hmotné kultury (totožné s kulturou technickou, užitkovou) se však uvedená teorie zúžila a zbavila se tak možnosti zevrubně analyzovat genezi tohoto jevu (ve smyslu důvodů adaptace konkrétních typů „importů“) pro specifický, ucelený systém kultury, zhodnocený nejen ekonomicky, sociálně a časoprostorově, ale také etnicky, nábožensky, mentálně a politicky. V archeologických výzkumech

determinovaných marxistickou filozofií (jinak v marxistických výkladech!) se totiž nedostatečnou měrou, což vyniká z preference vědeckých paradigmat, přihlíží k analýze souvislosti mezi prvky hmotné kultury, včetně „importů“, a tzv. symbolickou kulturou, zejména kulturou duchovní, což snižuje možnosti interpretace nálezů (hlavně na ekonomické, obchodní, sociální, užitkové a typologicko-chronologické otázky). V tomto ohledu je třeba konstatovat, že výzkumné možnosti teorie „importu“ jsou z vědeckého hlediska omezené.⁴⁰

Nedomnívám se také, že by radikální přelom v bádání představoval výzkum raně středověkých pohřebišť nebo hrobů, zaměřený na otázky sociální stratifikace. Výskyt pokročilé diferenciaci společnosti potvrzený ve střední, východní a severní Evropě kolem přelomu 10. a 11. století odráží v archeologických pramenech v podstatě pouze přístup nobility k luxusnímu zboží a okázalým formám hrobů a/nebo pohřbů. Jsou to důležitá zjištění, ačkoliv v raném středověku, o čemž nás informují písemné prameny, funerální praktiky vyjadřovaly nejen sociální, ale také kulturní a etnokulturní příslušnost zemřelého.⁴¹

V této souvislosti je třeba poukázat na názory prezentované v novější literatuře (viz dále), v jisté míře odvozené od zmíněného výzkumného trendu; zřetelně snižují poznávací potenciál archeologie v oblasti etnokulturních výzkumů, zvláště ve vztahu k projevům sociálně diferenciované funerální kultury.⁴² Podotkněme, že v těchto názorech se projevil vlivy koncepce tzv. „importu“.

S odkazem na výše uvedené úvahy je na místě zmínit publikaci archeologa Andrzeje Abramowicze vydanou před téměř 60 lety, v níž byla naznačena etnokulturní podmíněnost pohřebních praktik, čili ty vlastnosti materializované funerální kultury, které zůstávají dostupné autonomním archeologickým

38 J. ŽAK, Z teorii, s. 137, pozn. 4. Viz také J. Žak, *Czy państwo polskie*, s. 131, tam rozvedený názor.

39 J. ŽAK, *Czy grób*; Týž, Z teorii; Týž, *Zarys II*; Týž, „Importy“. *Część analityczna*.

40 V novější literatuře je na „importy“ často nahlíženo mnoha způsoby. Viz např. Marika MÄGI, *In Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea*, The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400-1700 AD 84, Leiden 2018; Ludwika JONCZYK – Aneta GOŁĘBIEWSKA-TOBIASZ, *Zbrojni kupcy z Szurpił. Na szlaku ze Skandynawii do Bułgarii Nadwołżańskiej*, Warszawa 2021.

41 K tomuto tématu Helena ZOLL-ADAMIKOWA, *Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu*, *Przegląd Archeologiczny* 35, 1988, s. 183–229; Táž, *Problem osadnictwa skandynawskiego na południowych wybrzeżach Bałtyku w IX-X wieku*, *Zeszyty Naukowe PUNO* 4, Nowa seria, 1991, s. 53–62; M. KARA, *Najstarsze państwo*, s. 17–18.

42 Viz např. Valentin V. SEDOV, *Vostočnyje slavjane v VI-XIII vv.*, *Archeologija SSSR* 14, Moskva 1982, s. 248–256; Sebastian BRATHER, *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen*, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 42, Berlin 2004; Wiebke ROHRER, *Wikinger oder Slawen? Die ethnische Interpretation frühpiastischer Bestattungen mit Waffenbeigabe in der deutschen und polnischen Archäologie*, *Studien zur Ostmitteleuropaforschung* 26, Marburg 2012.

analýzám.⁴³ Tuto úvahu A. Abramowicz zformuloval na základě spolehlivých etnografických údajů, které čerpal z antického písemného pramene (Thúkydídés),⁴⁴ týkajících se pohřbů se zbrojí. Tvrdí, že za zakladatele „etnické školy“ můžeme směle považovat Thúkydida, který ve svých Dějinách peloponéské války při pátrání po tom, kdo dříve obýval ostrovy, došel k závěru, že to byli Kárové a Fénicičané. Píše: „Svědčí o tom následující skutečnost: když během probíhající války Athénané slavnostně vyčišťovali Délos a otevířeli hroby nacházející se na tomto ostrově, ukázalo se, že to byly kárijské hroby; bylo to možné poznat podle zbraní uložených spolu s lidmi a způsobu pohřbívání, jaký dodnes Kárové používají.“⁴⁵ I přes významnou vědeckou hodnotu se toto Abramowiczovo zjištění nesetkalo s odezvou.

3. V kruhu koncepcí a poznatků současné polské archeologie

Výrazný odklon od koncepce „importu“ v analýzách hrobů z území raně piastovského státu zaznamenáváme teprve v pracích napsaných na sklonku minulého a v tomto století. V rozporu s názory některých badatelů⁴⁶ se tím neodráží na území střední Evropy v období politické transformace údajně zesílený jev mimořádného návratu polských archeologů k inspiraci etnickou koncepcí ve výzkumech funerální kultury, směru populárního v předválečné archeologii; genezi těchto prací rovněž nedoprovázely nevědecké politické okolnosti. K jejich vzniku přispěla tvůrčí přesycenost v bádáních nad problematikou slovansko-skandinávských kontaktů v raném středověku, stále více pociťovaná v polském vědeckém prostředí, zejména u mladší generace

badatelů, ve kterém do té doby měla dominantní postavení právě teorie „importu“. Nový pohled, zřejmě ovlivněný tehdejšími novými trendy v evropské, především německé a skandinávské archeologii zabývající se problematikou raného středověku zemí úmoří Baltského moře,⁴⁷ přinesly studie Władysława Łosińskiego a Heleny Zoll-Adamikowé.⁴⁸ Byly obecně uznávány jako práce nejen novátorské a předmětně významné, ale také inspirující, a to i z hlediska navrhované metodologie. Úvahy v nich obsažené, týkající se problematiky skandinávského osídlení na jižním pobřeží Baltského moře v 9. nebo 9.–10. století, totiž zohledňovaly výsledky komparativně-synchronní analýzy sepulkrálních pramenů, použité komplexním způsobem, čili s odkazem na veškeré archeologicky zachytitelné prvky pohřebního ritu.

Takto získané výsledky posloužily uvedeným badatelům k provedení vědeckého výzkumu v širším a komplexnějším pojetí, protože se zaměřili na problematiku hospodářských, sociálních, sídelních a kulturních změn v baltském pásmu v období 7. až 10. století. A to včetně pokusu o charakteristiku specifík organizace hospodářství tamních společenství včetně těch souvisejících s územím Pomořanska,⁴⁹ nebo na problematiku diverzifikace sepulkrálních praktik raně středověkých Slovanů, zejména pobaltských,⁵⁰ s přihlédnutím k rozsáhlému srovnávacímu materiálu, etnokulturním podmínkám, projevům duchovní kultury a recepce náboženství (zvláště křesťanského).

Popsané hodnoty použitého modelu výzkumu hrobových celků, který umožňuje archeologům mimo jiné formulovat autonomní hypotézy o etnokulturní příslušnosti zemřelého, předurčily jeho adaptaci badateli zabývajícími se funerální kulturou obyvatel

43 Andrzej ABRAMOWICZ, *Uwagi o roli hipotez w archeologii (na marginesie dyskusji K. Godłowskiego z A. Gardawskim)*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna 8, 1962, s. 103–114.

44 TUKIDYDES, *Wojna peloponeska* I, 7–8, s. 5; d. K. Kumaniecki, Warszawa 19883.

45 A. ABRAMOWICZ, *Uwagi*, s. 107.

46 Jerzy SIKORA, *O interpretacji etnicznej wczesnośredniowiecznych pochówków elitarnych. Skandynawowie w państwie pierwszych Piastów i na Pomorzu?* Slavia Antiqua LIV, 2013, s. 69.

47 Viz např. Anne-Sofie GRÄSLUND, Birka IV. *The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*, Stockholm 1980.

48 Władysław ŁOSIŃSKI, *Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII-X/XI w.)*, Wrocław 1972; Týž, *Srebrny wystrój odzieży z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Świłubiu w powiecie kołobrzeskim*, in: F. J. Lachowicz, ed. *Studia Archaeologica Pomeranica, Seria Wydawnictw Monograficznych 2*, Koszalin 1974, s. 159–175; Týž, *Die Kontakte zwischen Pommern und Skandinavien im frühen Mittelalter im Lichte von Forschungen im unteren Parsęta-Flußgebiet*, in: B. Chropovský, ed. *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*. Bratislava 7-14 septembre 1975 1, Bratislava 1979, s. 513–518; Týž, *Groby typu Alt Käbelich w świetle badań przeprowadzonych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Świłubiu pod Kołobrzegiem*, *Przegląd Archeologiczny* 41 (1993), 1994, s. 17–34; Helena ZOLL-ADAMIKOWA, *Einheimische und fremde Elemente im Grabkult der Ostseeslawen*, *Offa* 37 (1980), 1981, s. 184–196; Týž, *Przyczyny*; Týž, *Problem*.

49 W. ŁOSIŃSKI, *Die Kontakte*; Władysław ŁOSIŃSKI, *Pomorze – bardziej słowiańskie czy bardziej „bałtyckie“?* in: H. Samsonowicz, ed. *Ziemia polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków 2000, s. 119–141.

50 H. ZOLL-ADAMIKOWA, *Przyczyny*.

státu prvních Piastovců. Šlo především o akceptaci konceptu pohřebního ritu, čímž se, v souladu s názory W. Łosińskiego a H. Zoll-Adamikowé, rozumí soubor gest a úkonů vyplývajících z eschatologie, čitelných z pohřebního ritu, způsobu uložení ostatků, úpravy hrobu, jako i v charakteru a typu hrobového inventáře, který v případě pohřbů Seveřanů nemusí sestávat pouze z předmětů skandinávského původu (!).⁵¹ S odkazem na výše uvedené úvahy dodejme, že ve studiích tzv. nového výzkumného směru bylo také akceptováno jiné stanovisko H. Zoll-Adamikowé, která při řešení otázky etnokulturních vztahů na polsko-ruském pomezí v raném středověku konstatovala, že pohřební obřad a ritus, které jsou podstatnými prvky tehdejší symbolické kultury, jsou naprosto nezbytné k dosažení života věčného, jako jednoho z nejdůležitějších determinantů pocitu sounáležitosti nebo kulturní odlišnosti středověkých lidí.⁵²

Studie výše popsaného proudu započal cyklus publikací M. Kary, které tvořily příspěvek k archeologickým úvahám o kulturních proměnách v procesu utváření piastovského státu, včetně transformace funerální kultury.⁵³ Takto formulované problémové okruhy, týkající se mimo jiné pravděpodobnosti diferenciac pohřebních praktik z etnokulturního hlediska, se stávaly součástí širěji pojatého výzkumu nad genezí piastovské monarchie, který byl v 80. letech 20. století obnoven pod vedením Zofie Hilczer-Kurnatowské v poznaňském Ústavu historie hmotné kultury (nyní Ústav archeologie a etnologie)

Polské akademie věd jako pokračování tzv. miléniových výzkumů počátků polského státu z let 1948/1949–1965/1970. V detailnějším pojetí se citované studie týkaly problematiky etnické struktury, organizace a dislokace družin prvních, již historických Piastovců, které byly zkoumány analýzou hrobů objevených mimo jiné v Łubowě, Luboni, Skokówku Lutomiarsku a Cieplém, tedy na základě objektů (z výjimkou Skokówka) mnohokrát diskutovaných v literatuře daného tématu, obsahující prvky exkluzivní výzbroje datované rámcově do 2. poloviny nebo konce 10. až počátku nebo 1. poloviny 11. století.⁵⁴

V těchto studiích nebylo přihlédnuto k pseudovědecké tezi o skandinávských Vikinzích jako zakladatelích polského státu, populární v předválečné německé historiografii a archeologii, ale zjištění ohledně etnické struktury měla objasnit eventuální shodné znaky mezi družinami prvních Piastovců a etnicky odlišnými družinami kyjevských vládců a historicky prvních Arpádovců po osídlení Karpatské kotliny Maďary. Zájem v tomto případě vzbudily informace známé z písemných pramenů o složení a organizaci družin ruských panovníků a ozbrojených pobočníků oddílů byzantských císařů konce 10.–11. století, mezi kterými byli zaznamenáni také skandinávští válečníci.⁵⁵ Za důležité byly považovány také údaje o družině Gézy I. (970?–997), lokálního spojence prvních Piastovců, z důvodu doložené účasti Bavorů a možná také Varjagů ve strukturách ozbrojené elity výše zmíněného knížete Maďarů.⁵⁶

51 Viz M. KARA, *Wczesnośredniowieczny grób*, s. 510. Etnokulturní atribuce hrobu tedy nemůže dokládat prvek izolovaný od souboru, například tzv. komorový hrob bez údajů o hrobovém inventáři a archeologickém kontextu, ve smyslu typu konstrukce pohřbu (k tématu A.-S. GRÄSLUND, *Birka*, s. 45).

52 Helena ZOLL-ADAMIKOWA, *Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy a zróżnicowanie etniczne na pograniczu polsko-ruskim*, in: M. Parczewski – S. Czopek, eds. *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów 9-11 V 1995, Rzeszów 1996*, s. 81–90.

53 M. KARA, *Z badań; Týž, The Graves of the Armed Scandinavians from the Middle and the Younger Viking Period from the Territory of the First Piasts' State*, in: T. Dickinson – E. James, eds. *Death and Burial. A Conference on Medieval Archaeology in Europe 21st–24th September 1992 at the University of York, Pre-printed Papers 4*, York 1992, s. 167–177; Týž, *Síly zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów*, *Kronika Wielkopolski* 62-3 (1992), 1993, s. 33–47; Týž, *Wczesnośredniowieczny grób*; Michał KARA, *Frühmittelalterliches Grab eines bewaffneten Kaufmannes aus dem Ort Cieple (Warmhof) in danziger Pommern im Lichte einer erneuten Analyse*, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Archaeologica* 23-1, 2001, s. 113–144.

54 Kostrové hroby z raného středověku náhodně objevené ve Skokówku v roce 1930, v literatuře poprvé podrobně popsal J. Žak v 60. letech 20. století, a to z důvodu přítomnosti sekery u jednoho z pohřbů, kterou J. Žak považoval za skandinávský výrobek z 1. poloviny 11. století (J. ŽAK, „Importy“. *Część katalogowa*, s. 135, nr 201; Týž, „Importy“. *Część analityczna*, s. 297–301; J. ŽAK, *Materiały*, s. 300–310).

55 Sigfús BLÖNDAL, *The Varangians of Byzantium. An aspect of Byzantine military history translated, revised and rewritten by Benedikt S. Benediktz*, Cambridge 1978.

56 Peter PAULSEN, *Magyarországi viking leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában / Wikingerfunde aus Ungarn im Lichte der Nord- und Westeuropäischen Frühgeschichte*, *Archaeologia Hungarica* 12, Budapest 1933, s. 7–58; Kornél BAKAY, *Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisation des fürstlichen Heeres*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 19-1-2, 1967, s. 105–173; István FODOR, *On the Contacts of Hungarians with the Baltic Area in the 9th-11th Centuries. From an Archaeologist's Point of View*, *Hungarian Studies* II-2, 1986, s. 217–226. Viz také Zofia KURNATOWSKA, *Tworzenie się państwa pierwszych Piastów w aspekcie archeologicznym*, in: L. Leciejewicz, ed. *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, *Śląskie Sympozja Historyczne* 1, Wrocław 1991, s. 77–98.

Učiněná zjištění, zaznamenaná nejen v polské literatuře, vyvolala následnou diskusi s rozdílnými závěry.⁵⁷ Jako inspiraci nebo badatelské odkazy je nacházíme v pracích publikovaných po roce 2000, ve kterých je odkazováno na výsledky archeologických analýz výše zmíněných hrobů z birituálního pohřebiště v Lutomiřsku u Lodže nebo kostrových pohřebišť lokalizovaných na střední a dolní Visle v Bodzi u Włocławku, v Kałdusu v regionu Chełmno a v Ciepłém ve východním Pomořansku.⁵⁸

S odkazem na výše uvedené lokality byl v té době formulován i jiný důležitý badatelský postulat. Týkal se problematiky dokladů přítomnosti světských elit na periferiích raně piastovské monarchie, zaznamenaných v archeologických pramenech,

zejména pak v oblasti komunikačního koridoru podél Visly, na jejím středním a dolním toku, tedy na územích zvláště důležitých pro vznik státu a jeho vztahů s Pomořanskem, Rusí, Skandinávií a sídly Prusů.⁵⁹ Cílem bylo zjištění původu této sociální skupiny, její kultury a funkce, stejně jako identifikace případného podílu vystěhovalců z území východní Evropy a/nebo Skandinávie ve strukturách zmíněných elit. Realizaci takto zaměřených výzkumů podnítily objevy pozůstatků komorových nebo kvazikomorových hrobů odkrytých nedávno v Bodzi, Kałdusu a Ciepłém, obsahující obvykle bohatý a rozmanitý hrobový inventář (např. výzbroj), včetně předmětů vyrobených ve skandinávském stylu ze středního a mladšího vikinského období.⁶⁰

57 L. LECIEJEWICZ, *Normanowie; Týž, Skandinavier*; Kazimierz SKALSKI, *Problem wykorzystania źródeł archeologicznych do badań nad składem drużyny pierwszych Piastów*, Kwartalnik Historyczny CII-2, 1995, s. 85–96 (v souvislosti se studií M. KARA, *Z badań*); Leszek KAJZER, *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź 1996, s. 105ff.; Helena ZOLL-ADAMIKOWA, *Stan badań nad obrzędowością pogrzebową Słowian*, *Slavia Antiqua XXXVIII*, 1997, s. 65–80; Władysław ŁOSIŃSKI, *Rolle des Frühpiastenreiches in der Geschichte der westslawisch-skandinavischen Kontakte*, in: E. N. Nosov, ed. *Rannesrednevekovye drevnosti Severnoj Rusi i jejo sosedej / Early Medieval Antiquities of the Northern Rus and its Neighbours*, Sankt-Petěrburg 1999, s. 129–133; Władysław DUCZKO, *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, in: L. Leciejewicz – M. Rębkowski, eds. *Salsa Cholbergensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg 2000, s. 23–44; M. WOŁOSZYN, *Obecność*, s. 245ff.; Andrzej BUKO, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa 2005², s. 350ff.; Tomasz KORDALA, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 5, Łódź 2006; Felix BIERMANN, *Medieval Elite Burials in Eastern Mecklenburg and Pomerania*, *Antiquity* 82-315, 2008, s. 87–98; Jerzy SIKORA, *Ziemia Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 7, Łódź 2009; W. ROHRER, *Wikinger*; Norbert GOßLER, *Die mittelalterlichen Steigbügel aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) – Studien zu Typologie, Chronologie und Kulturgeschichte*, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 45, 2013, s. 109–215; Jerzy SIKORA, *Ethnos or Ethos? Some Remarks on Interpretation of Early Medieval Elite Burials in Northern Poland*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, *Interdisciplinary Medieval Studies* 2, Wrocław 2013, s. 411–436; J. SIKORA, *O interpretacji*, s. 61–96; L. GARDEŁA, *Scandinavian*; Norbert GOßLER, *Wikingerzeitliche Waffen- und Reitzubehörfunde aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) und ihre Beziehung zu Skandinavien*, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 46, 2014, s. 185–210; Dariusz BŁASZCZYK, *Między ziemią a niebem: wczesnośredniowieczne pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w kontekście europejskim*, in: D. Błaszczyk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016, s. 34–49; Leszek GARDEŁA, *Wczesnośredniowieczne groby komorowe – lustra czy miraż życia? Rozważania nad praktykami funeralnymi na ziemiach polskich*, in: D. Błaszczyk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016, s. 154–175; Dariusz BŁASZCZYK, *Między ziemią a niebem. Groby komorowe na obszarze państwa pierwszych Piastów*, Warszawa 2017.

58 Wojciech CHUDZIAK, *Wczesnośredniowieczne groby komorowe z Kałdusa pod Chełmem na Pomorzu Wschodnim*, *Slavia Antiqua XLII*, 2001, s. 63–96; Zdzisława RATAJCZYK, *The Cemetery in Ciepłe – Current Research Results*, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, *Interdisciplinary Medieval Studies* 2, Wrocław 2013, s. 323–351; R. GRYGIEL, *Cmentarzysko*, s. 679–757; Andrzej BUKO, ed., *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston 2015; Týž, ed., *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa 2016; Sławomir WADYL, ed., *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk 2019; Jacek BOJARSKI, *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*, *Mons Sancti Laurentii* 9, Toruń 2020, s. 429ff.

59 K tomuto tématu zejména Mateusz BOGUCKI, *The Archaeological Context of the Bodzia Cemetery and the Trade Route along the Middle and the Lower Vistula during the Middle and Late Viking Period*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston 2015, s. 9–33; Andrzej BUKO, *The Bodzia Cemetery in Light of the Interdisciplinary Research*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston 2015, s. 523–553; J. BOJARSKI, *Obrzędowość*, s. 425ff., tamtéž další literatura. Viz též S. MOŹDZIOCH, „*Bodaj się Piastów rządy nam święciły*“.

60 Michał KARA, *Description of the Cemetery, Organization of the Burial Space, the Burial Rites in the Light of the Cultural and Historical Determinants*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston 2015, s. 343–411; Jacek BOJARSKI – Wojciech CHUDZIAK – Tomasz KOZŁOWSKI – Laurie REITSEMA, *Wczesnośredniowieczne groby komorowe z ziemi chełmińskiej*, in: D. Błaszczyk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016, s. 102–121; Andrzej BUKO, *Czy na cmentarzysku w Bodzi, gm. Lubanie, woj. kujawsko-pomorskie budowano groby komorowe?*, in: D. Błaszczyk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na*

Opět vzrostl zájem badatelů o bojovnické hroby zkoumané v letech 1940–1941 a 1949–1955 na pohřebišti v Lutomiarsku. Podle starší literatury byly, i když ne jednoznačně,⁶¹ považovány za hroby varjažských družiníků z Kyjevské Rusi a/nebo kočovníků z území východní Evropy.⁶² Novější analýzy se pokoušely přiřadit těmto hrobům skandinávské případně rusko-varjažské atributy,⁶³ neboť mají konkrétní analogie v nálezech z území středního Švédska (např. z Birky⁶⁴), zejména pokud jde o prostorné, obvykle čtvercové hrobové jámy kryté vrstvy kamenů, případně ještě s kamenným obložím, v nichž byli zemřelí pohřbíváni s luxusními zbraněmi a jezdeckou výbavou (např. koňský postroj a ostruhy); k lutomiarským artefaktům byly v archeologickém srovnávacím materiálu shledány viditelné analogie jak v kultuře národů západní a severní Evropy, tak v kultuře Baltů a Ugrofinů a konečně i v kultuře euroasijských kočovníků a polokočovníků.

Je třeba zdůraznit, že pohřebiště v Bodzi, Kałdusu, Cieplém a Lutomiarsku, datovaná do 2. poloviny případně na konec 10. až počátek 11. století (Bodzia, Kałdus) nebo do 10. /11. až 1. poloviny 11. věku (Cieple, Lutomiarsk – výše zmíněné pohřby), náleží k výjimečným archeologickým objevům nejen v rámci Polska. Jejich unikátní charakter se projevuje nejen formou vlastních hrobů, ale i organizací funerálního areálu (tato úvaha se týká zejména Bodzi). Jsou to lokality cele prozkoumané archeologickými metodami (destruktivní archeologický výzkum), které, s výjimkou Lutomiarsku, proběhly po roce 2000. Výsledky archeologické a antropologické analýzy, získané pro tyto objekty, byly konfrontovány s poznatky plynoucími z radiokarbonového datování s použitím moderní

akcelerační metody, stejně jako s výsledky specializovaných molekulárních a izotopových výzkumů;⁶⁵ u těchto specializovaných metod jde o stanovení haplotypu aDNA a hladiny stabilního izotopu stroncia ve vzorcích z kosterních pozůstatků. Pro analýzy byly vybrány vzorky z pohřbů v Bodzi, Cieplém a Kałdusu, ale také v Napolu, ležícím v chełmińsko-dobrzyńském pásmu nedaleko Kałdusu (izolovaný komorový hrob na pohřebišti z 11./12. – počátku 13. století). Zatímco výsledky první z uvedených analýz informují o původu zemřelého ve smyslu biologických vztahů (příbuzenství) a jsou tedy užitečné v etnických výzkumech, ty druhé poskytují údaje o vazbách zemřelého na konkrétní geografickou oblast (region); kombinace těchto metod pak umožňuje vzájemnou verifikaci výsledků, čímž vede k jejich precizování.

Zmíněná skupina pohřebišť, rozšířená o domnělé skandinávské hroby z území Velkopolska,⁶⁶ byla podrobena důkladnému archeologickému studiu směřovanému na komplexní rozbor materializovaných reliktních pohřebních praktik, v nichž byly poprvé zkoumané objekty řešeny v kontextu novějších archeologických dat, vypovídajících o funerální kultuře obyvatelstva nejstaršího piastovského státu. Jedná se o další okolnost vyplývající z akceptace výše diskutovaného modelu výzkumu sepulkrálních pramenů, kterou stojí za to zmínit, a kterou považují pro uváděné studie za důležitou. Závěry, vycházející z těchto studií, vyžadují podrobnější výklad, neboť umožňují lépe nastínit fenomén kulturní odlišnosti diskutovaných pohřbů.

K základním zjištěním patří,⁶⁷ že pohřební rituál, praktikovaný od 2. poloviny (nejpozději od 4. čtvrtiny) 10. století v oblasti nejstarší piastovské

ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016, s. 50–61; Zdzisława RATAJCZYK, *Groby komorowe z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Cieplem, gm. Gniew, woj. pomorskie*, in: D. Błaszczuk – D. Stepnińska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016, s. 90–101; Michał KARA, *Organizacja przestrzeni grzebalnej, rytuał i obrządek pogrzebowy*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa 2016, s. 329–380.

61 L. KOŠNAR, *Ke vztahům*, s. 60–61.

62 Viz M. WOŁOSZYN, *Obecność*, s. 255–261, tam další literatura.

63 M. KARA, *Siły zbrojne*, s. 40–43; R. GRYGIEL, *Cmentarzysko*, s. 679ff.

64 Viz Holger ARBMAN, *Birka I. Die Gräber. Text*, Uppsala 1943, s. 138, 143, 164, 193, 222, 227, 237, 245, 252, 276, 277, 290, 291, 311, 315, 318, 322, 339, 343, 349, 352, 354, 359, 386, 404, 407, 409, 417, 422, 465, 469; A.-S. GRÅSLUND, *Birka*, s. 7ff.

65 Viz A. BUKO, ed., *Bodzia. A Late Viking-Age*; J. BOJARSKI – W. CHUDZIAK – T. KOZŁOWSKI – L. REITSEMA, *Wczesnośredniowieczne*; A. BUKO, ed., *Bodzia. Elitarny cmentarz*; Andrzej BUKO, *Mauzoleum przekształcone w elitarny cmentarz? O początkach nekropoli w Bodzi*, *Slavia Antiqua* LIX, 2018, s. 239–264; S. WADYL, ed., *Cieple*; J. BOJARSKI, *Obrzędowość*.

66 Viz M. KARA, *Z badań*, s. 99–120.

67 Michał KARA, *Przemiany kultury funeralnej na ziemiach dorzecza Warty w okresie formowania się państwa Piastów w świetle nowszych ustaleń archeologii*, in: A. Michałowski – M. Teska – M. Żółkiewski, eds. *Viator per Devia Scientiae Itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrowek ludów i wczesnego średniowiecza*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Seria Archeologia 53, Poznań 2015, s. 303–313, tam další literatura.

domény, tedy v hranicích tzv. velkého, historického Velkopolska s periferiemi, se nevyvíjel „evolučně“ v důsledku vývoje místní kultury, ale byl téměř kompletně převzat od Slovanů žijících v jihozápadní části podunajského pásma, kde byl spjat s křesťanskou funerální kulturou akceptovanou bavorskou církví. Zmíněný ritus, z hlediska geneze související s modelem pozdně karolínské kultury, do jisté míry podmíněným církevními direktivy, které negovaly tradiční zvyk velmi bohatého „vybavení“ hrobů, se v podunajském pásmu šířil spolu s politickými vlivy karolínské říše a k adaptaci vzorů pak přispěly bezesporu také prestižní důvody. Svým charakterem se lišil od toho, který byl praktikován na území Kyjevské Rusi a v zemích severní části Evropy (včetně vagro-dánského příhraničí), který nařizoval pohřbívát příslušníky elity, zejména muže, s mimořádnou okázalostí (mimo jiné s luxusní výzbrojí, jezdeckým vybavením, šperky i tzv. kupeckým vybavením a směnnými ekvivalenty), často v prostorných tzv. komorových hrobech s vybudovanou nadzemní částí – substitucí domu. K tomuto proudu sepulkrální kultury je možné přiřadit na území Polska zatím nečetné (!) nálezy pohřbů typu komorových hrobů, z konce 10. – počátku 11. století nebo obdobně datovaných; zemřelý byl uložen v kované rakvi v prostorné hrobové jámě. Takové typy hrobů byly zaznamenány na tzv. plochých, kostrových pohřebištích z raného piastovského období v pásu od Velkopolska (Dziekanowice u Ostrowa Lednického, lok. 22; Sowinki u Poznaň, lok. 23A), přes vislanské Kujawy (Bodzia u Włocławka, lok. 1) po chełmińsko-dobrzyńské pásmo a sousední východní Pomořansko (Pień, lokalita 9; Kałdus, lokalita 4; Ciepłe, lokalita 6).⁶⁸ Do zmíněného proudu pohřebních praktik je možné zahrnout i hroby z Velkopolska a centrálního Polska, datované do 10./11. nebo 1. poloviny 11. století

(Łubowo, lokalita 32; Poznaň-Dębiec/Luboń, lokalita D; Skokówko; Lutomiersk, lokalita 1), které obsahovaly různé prvky luxusní výzbroje, mimo jiné se „severními“ analogiemi, přestože pro výše zmíněné „velkopolské“ hroby a pro pohřby z Lutomiersku, objevené Němci v letech 1940–1941, disponujeme pouze neúplnými informacemi o nálezovém kontextu.⁶⁹

Vzhledem k učiněným zjištěním je třeba konceptu o dominantním postavení tzv. podunajského proudu funerální kultury ve státě prvních Piastovců považovat za vědecky hodnotnou, především v kontextu mezi historiky (i nyní) diskutovaného zdroje organizačních vzorů křesťanského kultu na dvoře knížete Měška I., které byly od jeho křtu v zemi zaváděny. Volba konkrétního církevního centra totiž souvisela nejen s danými strukturálně-politickými podmínkami v rámci tehdejšího „otonského universalismu“, ale také s přílivem civilizačně-kulturních předloh, které postupem času určovaly politický úspěch piastovského státu.

V této souvislosti upoutaly pozornost badatelů paralely mezi archeologickými nálezy z piastovských pohřebišť a nálezy z kostrových nekropolí na území Čech a Slovenska datovaných do 10. století, zvláště pak z Nitranska. Analogie lze spatřovat ve formě hrobu (tzv. ploché, obvykle s nepříliš prostornou pohřební jámou), v použití konstrukcí kvazirakov a ve způsobu uložení těl, zejména v dodržování jejich orientace ve směru východ–západ / západ–východ.⁷⁰ Afinity jsou patrné i v hrobové výbavě, obvykle redukované na keramické nádoby, elementy osobního vybavení (např. železná křesadla a nože, často připevněné k opasku) a typické okrasy rukou, krku nebo hlavy (prsteny, stříbrné korály, korálky ze skla nebo polodrahokamů, malé esovité záušnice, ozdobné kovové přívěšky a tzv. lichoběžníkovité kaptorgy nebo jejich trubičkovité ekvivalenty).

68 Viz Michael MÜLLER-WILLE, *The Cemetery at Bodzia in a Broader European Context*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* 27, Leiden – Boston 2015, s. 479–510. V této skupině pohřebišť z Dziekanowic a Sowinek čekají na úplné kritické zpracování pramenů (informace o tzv. komorových hrobech viz Andrzej KRZYSZOWSKI, *Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. poznańskie, stanowisko 23A*, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 1, 1992, s. 83–102; Týž, *Ein reiches Gräberfeld aus dem 10. / u1. Jh. in Sowinki bei Poznań*, *Slavia Antiqua* XXXIV, 1995, s. 49–71; Týž, *Frühmittelalterliches Grab eines Kaufmannes aus Sowinki bei Poznań in Großpolen. Mit einem Beitrag von Elżbieta Maria Nosek und Anna Kowalska*, *Germania* 75-2, 1997, s. 639–671; Andrzej JANOWSKI, *Groby komorowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Problemy wybrane*, Szczecin 2015, s. 102–103, 107–108; Anna WRZESIŃSKA – Jacek WRZESIŃSKI, *Groby komorowe z Dziekanowic, gm. Łubowo, woj. wielkopolskie*, in: D. Błaszczuk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa 2016, s. 80–89). Na druhé straně raně středověké pohřebiště v Pniu vyžaduje, podle mého názoru, další široce zaměřené studie srovnávacího charakteru. Práce D. Polińskiego (Dariusz POLIŃSKI, ed., *Wczesnośredniowieczne i nowożytné cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień*, Toruń 2020, kap. V. 1–2, 4–5) mohou být dobrým výchozím bodem pro tento typ výzkumu. V mnoha směrech se toto pohřebiště liší od ostatních výše zmíněných lokalit.

69 Srovnej M. KARA, *Z badań*, s. 99ff.; Týž, *Síly zbrojne*, s. s. 33ff.; R. GRYGIEL, *Cmentarzysko*, s. 679ff.

70 M. KARA, *Przemiany*, s. 303ff., tam další literatura.

Rovněž na území Velkopolska odkryté výhradně kostrové hroby mužů vybavené ostruhou/ ostruhami s ploténkami a dlouhým bodcem, někdy i mečem, datované do 2. poloviny 10. – 1. poloviny 11. století,⁷¹ mají blízké analogie na území Čech 9./10. – počátku 11. století, ačkoliv jisté afinity lze spatřovat také v nálezech z 9./10. – 10. století ze slovanského hradiska v Oldenburgu (historický Starigard Vágrů ve východním Holštýnsku).⁷² Velkopolské hroby jsou interpretovány jako pohřby místní nobility, např. členů raně piastovské družiny. Zdroje zmíněného rituálu, praktikovaného jak českou, tak i elitou Vágrů, jsou spatřovány ve vzorech funerální kultury východní části karolínské Říše. Ve státě prvních Piastovců začaly být aplikovány během 2. poloviny 10. století, pravděpodobně v důsledku kontaktů s přemyslovskými Čechami, společně s nástupem křesťanství a inhumace.

Naproti tomu jinou kategorií elitních pohřebních praktik představují již výše zmíněná pohřebiště s hroby diskutovanými jako pohřby osob skandinávského a/nebo ruského původu. Bez ohledu na stav dochování reprezentují uvedené hroby (v Bodzie spolu s celým pohřebním areálem) model, jehož geneze, charakter a celková forma poukazují na jeho zdroje vycházející z rozmanité funerální kultury Skandinávců či Rusů vikinského období. Tento model se projevuje také v archeologických pramenech a zřetelně odhaluje jev typický pro kulturu skandinávských elit zmíněného časového úseku (jakkoliv je čitelný již v době merovejské / období Vendel), jev svého druhu eklektismu, synkretismu a doprovázející hybridizace, přítomný v různých strukturách kulturního systému. Týká se to rovněž směru funerální kultury, kterou určují faktory symbolického,

náboženského, společenského a etnického rázu. Ty formují etnokulturní identitu utvářenou pomocí paměti (rovněž mytologizované) o rodu, společenském postavení, zvycích a kraji/zemi předků. Dodejme, že popisované jevy, které z pohledu teoreticko-kognitivní teorie čerpající z myšlenek etnologických koncepcí funkcionalismu a zejména strukturalismu, měly jak časový, tak teritoriální rozměr a projevovaly se v různých situacích s různou intenzitou. Tento poznatek je třeba uplatnit zejména na fenomén hybridizace kultury. Uvedenou hybridizaci pozorujeme na periferiích tzv. etnických teritorií,⁷³ buď v určitých místech, nebo na rozsáhlých územích těchto periferií, což vyplývá z početnosti, kumulace nebo disperze diaspor. Tento jev nastává v situaci, kdy je přítomnost cizí etnokulturní nebo kulturní složky v hranicích „nové“ země zřejmá a již ustálená, což představuje derivát spíše dlouhodobějšího osídlovacího procesu, podmíněného politickými faktory.

Ve vztahu ke kultuře raně středověkých Skandinávců je jev hybridizace stále častěji zmiňován v interpretacích archeologických nálezů, pocházejících z obchodně-řemeslných multietnických center raně městského charakteru, datovaných do středního a mladšího vikinského období (9./10. – polovina 11. století).⁷⁴ Podobným směrem se ubírají i závěry archeologa Władysława Duczka, pro kterého představuje originalita kultury elity kmene Rusů doby vikinské, projevující se také v pohřebním ritu, mimo jiné derivát hybridizace konkrétních kulturních vzorců Skandinávců, zejména Svěvů z území dnešního středního Švédska.⁷⁵

Zmíněné úvahy lze obohatit ještě o jeden příklad interpretace archeologického materiálu, pro posuzovanou problematiku velmi instruktivní. Jedná

71 Srovnej M. KARA, *Z badań*, s. 113–117.

72 Srovnej Ingo GABRIEL, *Chronologie der Reitersporen*, in: I. Gabriel, Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 1. Stratigraphie und Chronologie (Archäologische Ausgrabungen 1973–1982), Offa-Bücher, Neue Folge 52, Neumünster 1984, s. 117–157; Ingo GABRIEL – Torsten KEMPKE, *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 6. Die Grabfunde. Einführung und archäologisches Material*, Offa-Bücher, Neue Folge 85, Neumünster 2011; M. KARA, *Przemiany*, s. 307, tam literatura k českým nálezům.

73 Cenné úvahy v této otázce pro tzv. barbarskou část Evropy na konci starověku a raného středověku přinesli Karl HAUCK, *Von einer spätantiken Randkultur zum karolingischen Europa*, Frühmittelalterliche Studien 1-1, 1967, s. 3–93; Hayo VIERCK, *Religion, Rang und Herrschaft im Spiegel der Tracht*, in: C. Ahrens, ed. Sachsen und Angelsachsen. Ausstellung des Helms-Museums Hamburgisches Museum für Vor- und Frühgeschichte 18. November 1978 bis 28. Februar 1979, Veröffentlichungen des Helms-Museums 32, Hamburg 1978, s. 271–283. Viz také M. KARA, *Organizacja*, s. 378ff., tam zjištění týkající se mladšího vikinského období.

74 Srovnej Wojciech FILIPOWIAK – Nadezhda TOCHILOVA, *Art as a Symbol of Social Change: Material Expression of Forming Identity in the Early Medieval Trade Towns around South and Eastern Baltic. Wolin and Novgorod Case Study*, Praehistorische Zeitschrift 95-2, 2020, s. 558–574; Karol KOLLINGER – Władysław DUCZKO, *Wikingowie. Największa skandynawska aglomeracja w Europie Wschodniej*, in: W. Duczko, ed. *Rus wikingów i Waregów. Europa Wschodnia we wczesnym średniowieczu*, VI Kongres Mediewistów Polskich 4, Wrocław 2022, s. 59–73.

75 W. DUCZKO, *Viking Rus*. Viz též A.-S. GRÄSLUND, *Birka*, s. 72, tam úvahy týkající se archeologické identifikace skandinávských hrobů z území Kyjevské Rusi.

se o raně středověké hroby z 2. poloviny 10.–11. století, unikátní z hlediska pohřebního rituálu, které byly objeveny poblíž Suzdalu, na lokalitě Šekšovo, v povodí řeky Irmes (Rusko, Ivanovovská oblast).⁷⁶ Nachází se na východní periférii tehdejšího panství Rurikovců, v pohraničním pásmu slovanské a ugrofinské oikumeny, na trase důležitých komunikačních koridorů podél strategických vodních toků spojujících Kyjevskou Rus s civilizačními centry úmoří Baltského moře a středního a dolního povodí Volhy. Analýza tamních hrobových celků, interpretovaných jako pohřby bohatých Rusů, prokázala adaptaci cizích kulturních vzorů, jejímž výsledkem byla kulturní amalgamace, synkretizace nebo hybridizace, což je považováno za charakteristické znaky varjažské a ruské kultury. Při utváření této specifické kultury je důležitá role připisována Skandinávům (zejména Svěvům/Švédům, stejně jako Dánům), kteří zůstávali v etnokulturních interakcích se Slovy a Ugrofiny a aktivně adaptovali rovněž jiné vzory a/nebo projevy materiální kultury, např. z Byzance, z prostředí kočovníků/polokočovníků a taktéž z regionu Baltského moře. Badatelé poukazují na výrazné podobnosti mezi hroby z lokality Šekšovo a stejně datovanými pohřebišti v Bodzi a Cieplem v povodí střední a dolní Visly. Posledně jmenované byly objeveny v široce vymezeném pásmu východního pohraničí státu prvních Piastovců a sídly Rusů, Prusů a jiných etnik (včetně Skandinávů), působících, mimo jiné, ve východní části pobaltského hospodářského regionu.

Jedná se o v různých místech zaznamenané prostorné hrobové jámy komorového typu a četné nálezy mincí deponované v hrobech, které mohou být odrazem hospodářsko-obchodních a politických kontaktů elity stojící ve službách vládce. Poukazuje se také na v nich objevené exempláře luxusní výzbroje s výzdobou provedenou ve skandinávském stylu z období kolem 10./11. století, obvykle však bez doložitelných přímých analogií. Uvedené funerální prvky, obecně zařaditelné do konce vikinského

období, jsou považovány za identifikátory prestiže a vysokého společenského postavení nebo za insig-nie územní moci vykonávané ve jménu protektora (zde jsou zmiňovány příklady exkluzivních tzv. honsných zbraní, pravděpodobně také plnicích v určitých situacích funkci ceremoniálních předmětů). Výskyt tohoto typu zbraní v hrobových celcích nám dovoluje předpokládat nadstandardní relace členů komunity, využívajících pohřebiště s osobou a/nebo rodem vládce.⁷⁷

4. Pohřebiště v Bodzi ve středním Polsku – nové prameny ke studovanému problému

V tomto kontextu stojí za připomenutí interpretační závěry učiněné pro nekropoli v Bodzi s tím, že je lze uplatňovat také na jiná pohřebiště.⁷⁸ Lze mít za to, že mezi pohřbenými muži můžeme identifikovat osoby z blízkosti knížete/krále, jejichž působení v mocenských institucích, na rozdíl od představitelů privilegovaných autochtonních rodů, odkazujících se na tradici, regulovala pouze kvazi-vazalská smlouva s panovníkem, podpořená vznešeným původem „vazala“ a jeho konexemi. Dá se také předpokládat, že setrvat ve službách knížete či krále a současně patřit k ozbrojené družině závislé pouze na vládcu (i v soudní oblasti), neznamenalo pro tuto skupinu lidí ztrátu statutu osoby vyvozuující se ze vznešeného rodu, který jim náležel v zemi původu. Právě naopak, za své zásluhy,⁷⁹ tedy věrnost panovníkovi, si zachovávali osobní svobodu a postavení mimořádného příslušníka elity a těšili se také kulturním svobodám. Můžeme usuzovat, že se ztotožňovali nejen s vládcem, ale rovněž s jeho dominiem (ve smyslu teritoria) i s „přidělenou“ jim půdou a svěřenými povinnostmi, avšak spíše se separovali od domácí populace (zejména plebejského obyvatelstva), což se projevovalo také ve velikosti pohřebního areálu, na který měli nárok. Svou vazbou k území/zemi se stávali svého druhu autochtony, přesto si však udržovali

⁷⁶ Viz Nikolaj MAKAROV – Anna KRASNIKOVA – Irina ZAYTSEVA – Maria DOBROVOLSKAJA, *New Evidence on the Late Viking-Age Burial Rituals in the Volga-Oka Region: Excavations at Shekshovo / Ru*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 51-2, 2021, s. 287–308.

⁷⁷ Příklady pro nálezště ze Shekshova viz N. MAKAROV – A. KRASNIKOVA – I. ZAYTSEVA [ZAJCEVA] – M. DOBROVOLSKAJA, *New Evidence*, s. 303–305; příklady pro nálezště z Bodzi viz M. KARA, *Description*, s. 404–407; M. KARA, *Organizacja*, s. 375–377.

⁷⁸ M. KARA, *Organizacja*, s. 378–380.

⁷⁹ Šlo mimo jiné o dohled nad strategickými úseky komunikačně-obchodních cest a částečně také o jejich organizaci, což podporovaly kontakty v regionu a zkušenosti vyplývající ze znalostí v oblasti hospodářsko-politické geografie. Z pozice realizovaných služeb disponovali právem podílu na zisku z obchodních poplatků vybíraných pro vládce. O tom mohou svědčit na Rusi a v Pobaltí oblíbené skládací dvouramenné vážky se závažími k vážení zlomkového stříbra včetně mincí, nalezené v bohatě „vybavených“ pohřbech mužů na pohřebištích v Sowinkách a Cieplem (viz A. KRZYSZOWSKI, *Frühmittelalterliches Grab*, s. 639ff.; Andrzej JANOWSKI, *Przybory kupieckie. Waga i odważniki*, in: S. Wadył, ed. *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk 2019, s. 167–180).

v paměti svůj cizí rodokmen a původ. Z hlediska etnokulturní identity to mělo mimo jiné za následek praktikování odlišného modelu funerální kultury, spojeného buď s vyznáváním pohanským náboženstvím (kremace) nebo s křesťanstvím (inhumace).⁸⁰

Dobrym příkladem výše popisovaných kulturně-společenských jevů je hrob E864/I, objevený na pohřebišti v Bodzi. Stojí za to podrobněji uvést výsledky jeho analýzy, už jen proto, že i přes svou mimořádnou vědeckou hodnotu nebyl dosud komplexně charakterizován.

Šlo o tzv. etážový hrob, ve kterém byli uloženi dva jedinci, jeden nad druhým. Byl situován v jižní části nevelké nekropole, v rámci separovaného menšího hrobového areálu, ohraničeného mělkým „příkopem“. Připomeňme, že se jedná o raně středověké pohřebiště datované do 4. čtvrtiny 10. a počátku 11. století (přibližně 980/990–1030/1035), jehož poměrně dobře zachované pozůstatky byly objeveny v letech 2004, 2007 a 2009 na katastru obce Bodzia u Włocławku (gmina Lubanie, powiat włocławski, województwo kujawsko-pomorskie) během záchranného archeologického výzkumu (obr. 5.2).⁸¹ Představuje tzv. plochý kostrový hřbitov s jedinečným prostorovým uspořádáním a velmi bohatým a rozmanitým pohřebním inventářem. Pohřebiště se vyznačovalo pěti řadami hrobů v prostorných jámách, které byly většinou orientované ve směru sever–jih (vzácný jev v pohřební praxi středověkých evropských společenství) a uspořádány do pravoúhlých čtvercových okrásků oddělených „příkopy“. V horní části hrobu byl pohřben mladý muž ve věku 20–30 let, který zemřel patrně na následky poranění hlavy ostrým předmětem (hrob označen číslem E864/I); níže byla uložena kostra mladé ženy označená během výzkumu jako hrob E864/II (obr. 5.3). Oba pohřby obsahovaly bohatý a rozmanitý hrobový inventář, přičemž žena byla pohřbena i s mincemi,

což je důležitá skutečnost pro datování celého hrobu. Muž byl pohřben na pravém boku, s hlavou směřující k severu, nepochybně v tzv. sedící pozici se skloněnou hlavou. Tuto polohu praktikovali ve vztahu k mrtvým mimo jiné Svěvové a Rusové v 10. století. Soudě podle luxusního hrobového inventáře („honosný“ meč, exkluzivní prsten, ozdobný pás se závěsnými nůžkami⁸² a nožem) to byl bojovník patřící k tehdejší elitě. Upřesněme, že v té době, v souladu s reáliemi, byl pod pojmem bojovník chápán příslušník určité společenské vrstvy (skupiny), ne však osoba vykonávající profesi nájemného vojáka.

Paralely ukazující severo- a východoevropským směrem se nezdají být náhodné, když zvažíme, že podobným směrem se ubíraly výsledky srovnávací analýzy tvaru hrobové jámy. V Birce, na Rusi a v Chazarské říši byly mužské hroby v poloze vsedě spojovány s vysoce elitní komorovou formou pohřbu, přičemž u Chazarů byly lokalizovány v rámci bohatě „vybavených“ katakombových hrobů. Pouze v Birce a na Rusi se tyto vyskytovaly, stejně jako v Bodzi, ve spojení s čtvercovou formou hrobové jámy. Ve skandinávském prostředí to byly často dvojité pohřby, muže a ženy. Ve zmíněném kulturním okruhu byly ostatky ženy pohřbeny mimo jiné v objetí těla muže.⁸³ Žena z hrobu E864 byla uložena jiným způsobem, a to na dně prostorné hrobové jámy, pod ostatky muže. Ležela ve vzpřímené poloze lišící se od polohy muže, i když podobně jako on s trupem mírně vytočeným doprava a skloněnou hlavou. Za zmínku stojí, že ženská lebka na rozdíl od mužské byla rozdracena, snad vlivem tlaku prken oddělujících oba hroby.

V této souvislosti poznamenejme, že ve známém popisu pohřbu ruského velmože v díle arabského cestovatele Ibn Fadlana (počátek 10. století n. l.) byla spolu s ním usmrcena a upálена otrokyně a uložena po jeho boku, zatímco ostatky Rusa byly umístěny

⁸⁰ To neznamená, že každý raně středověký hrob z území střední, východní a severní Evropy lze považovat za křesťanský pohřeb pouze na základě potvrzené inhumace.

⁸¹ Výzkumy vedlo Oddělení archeologických záchranných výzkumů Ústavu Archeologie a Etnologie Polské akademie věd v Poznani (Zespół ds. Ratownictwa Archeologicznego Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Poznaniu; dále jen: IAE PAN) na zakázku Generálního ředitelství státních silnic a dálnic (Generalna Dyrekcja Dróg Krajowych i Autostrad), v rámci plánované výstavby dálnice A1. Do roku 2007 vedl výzkum Jacek Kabaciński, a v roce 2009 převzala vedení výzkumu Iwona Sobkowiak-Tabaka. Archeologický materiál (včetně lidských kostí) a dokumentace jsou uloženy ve sbírkách Państwowego Muzea Archeologicznego w Warszawie jako depozit IAE PAN. Výsledky archeologického výzkumu pohřebiště s podrobnou materiálovou analýzou viz A. BUKO, ed., *Bodzia. A Late Viking-Age*; Týž, ed., *Bodzia. Elitarny cmentarz*; v citovaných pracích další literatura.

⁸² V případě nůžek nelze vyloučit, že byly pečlivě uloženy na levém boku zemřelého v určité vzdálenosti od opasku, hrotem směřující k trupu.

⁸³ H. ARBMAN, *Birka I. Die Gräber – Text*, s. 221 (hrob č. 644); Davyd I. BLIFELD, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, s. 114ff., ris. 13; 30; 36; A.-S. GRÄSLUND, *Birka*, s. 27ff. Viz také Kirill A. MIKHAJLOV [MICHAJLOV], *Chamber-graves as Interregional Phenomenon of the Viking Age: from Denmark to Old Rus'*, in: M. Rębkowski, ed. *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarniej wieków średnich, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne 1*, Wolin 2011, s. 205–221; Týž, *Elitarnyj pogrebalnyj obriad Drevnej Rusi. Kamernyje pogrebenija IX – načala XI veka v kontekstě severoevropskich analogij*, Sankt-Petěrburg 2016.

Obr. 5.2. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Plán raně středověkého pohřebiště s chronologickým rozvrstvením hrobů a číslováními řadami pohřbů. A – hroby z období 980/990–1030/1035; B – hroby z období 11./12. století; C – hranice tzv. mladšího pohřebiště. Podle Buko, ed. 2016, ryc. 4.1.1, autor P. Szejnoga.

v poloze vsedě na lavici potažené pokrývkami z byzantského brokátu a podepřeny polštáři ze stejného materiálu.⁸⁴ Z uvedené informace vyplývá, že mužský pohřeb s tělem ženy v objetí (v poloze vsedě)

nebyl na Rusi u Skandinávců 10. století obligatorním vzorcem elitních pohřbů. Spolu s tělem ženy uloženým v pozici na znak byli pohřbíváni také bojovníci zabývající se obchodem, přičemž za sekundární

⁸⁴ IBN FADLĀN, *Kitāb-Księga (na podstawie „Rękopisu meszhedzkiego“)*, Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny 3, eds. A. Kmietowicz – F. Kmietowicz – T. Lewicki, Wrocław 1985, kap. [211a–212b], s. 111–113.

Obr. 5.3. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Půdorys hrobu E864/I–II na úrovni uložení kostí: hrob (E864/I) muže s mečem, níže část ženské lebky (E864/II). Pozůstatky vědra nacházející se v dolní části hrobu patří k pohřbu ženy. Poloha kostry muže napovídá, že tělo bylo pohřbeno v tzv. sedící pozici. Podle Buko, ed. 2016, ryc. 4.1.8.

otázku v tomto případě považujeme finální kremaci těla. Doplňme ještě, že ačkoliv v hrobě E864 z Bodzi nebyly nalezeny zbytky vzácných tkanin, jako je hedvábí nebo brokát, tak tafonomická analýza kostry

Obr. 5.4. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Stříbrný prsten z hrobu E864/I (stav po konzervaci). Archiv Institutu Archeologii i Etnologii PAN; foto M. Osiadacz.

muže připouští možnost uložení těla v prostorné části čela postele (?); naznačuje to výrazný odklon lebky od dolní čelisti a chybějící anatomické uspořádání žeber.

Na kostech prstů pravé dlaně (obr. 5.4) byl nalezen vinutý (splétaný) prsten zhotovený ze stříbra. Ozdoba má přímé analogie v prstenech, které jsou považovány za produkty skandinávských dílen, patrně však ovlivněné orientální šperkařskou produkcí. Vyráběly se zhruba od poloviny 10. století na území dnešního Švédska, zejména na Gottlandu.⁸⁵ V oblasti levé, nedochované pánevní kosti byly objeveny kovové součásti koženého tzv. segmentového opasku. Skládal se ze zdobené lité bronzové tzv. lyrovité přezky, bronzového nýtku a bronzových spojovacích článků se záchytnými destičkami a také zdobené aplikace ve tvaru pukliček vyrobených z postříbřené mosazi (obr. 5.5, 5.6). K opasku byl nepochybně připevněn železný nůž s „rohovou“ rukojetí se skandinávskými analogiemi, a snad také železné pružinové nůžky, ačkoliv nelze vyloučit, že mohly být uloženy u boku zemřelého, jako speciální magický předmět (obr. 5.3). Mezi raně středověkými funerálními nálezy z povodí Odry a Visly jsou nůžky zaznamenávány jen sporadicky, na rozdíl od skandinávského kulturního okruhu z tzv. vikinského období, kde se podobné exempláře vyskytují např. v mužských hrobech s elitní výzbrojí.⁸⁶ Soudě podle přítomnosti četných kování, zejména zdobených, pukličkovitých štítků staromadžarského typu (známých rovněž z hrobů považovaných některými badateli za staroruské), je exemplář z Bodzi inspirován opasky kočovnických válečníků 10. století, především Chazarů a Maďarů.⁸⁷ V rámci chazarského kulturního okruhu

⁸⁵ J. ŽÁK, „Importy“. *Cześć analityczna*, s. 223–225; orientální vzory viz Lubomír KOŠNAR, *Tzv. Šluknovské kruhy*, *Studia Mediaevalia Pragensia* 9, 2010, s. 75–109.

⁸⁶ Srov. Johannes BRØNDSTED, *Danish inhumation graves of the Viking Age. A survey*, *Acta Archaeologica* 7, 1936, s. 81–228; Anne Nørgård JØRGENSEN, *Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n. Chr.*, *Nordiske Fortidsminder*, seria B, vol. 17, København 1999. Předpokládá se, že železné nůžky, zejména exempláře s tvrdým ostřím, mohly sloužit nejen ke stříhání lidských vlasů nebo zvířecích chlupů, včetně stříhání ovčí srsti a kupírování koňských ohonů a hřív, ale také k dělení stříbrných mincí na tzv. zbytkové kusy žádoucí při obchodní směně (informace od kolegy Andrzeje Krzyszowského z Archeologického muzea v Poznani, za jejíž poskytnutí velmi děkuji).

⁸⁷ Srovnej Zdeněk VÁŇA, *Maďaři a Slované ve světle archeologických nálezů 10.–12. století*, *Slovenská Archeologia* 2, 1954, tab. 6: 27, 28, 31; 7: 2; Světlana A. PLETNĚVA, *Na slavjano-chazarskom pograničje. Dmitrievskij archeologičeskij kompleks*, Moskva 1989, s. 77ff.,

Obr. 5.5. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Bronzové „kování“ koženého, tzv. segmentového opasku z hrobu E864/I (stav po konzervaci). Podle Buko, ed. 2016, ryc. 3.4.18; foto M. Osiadacz.

Obr. 5.6. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Ozdobné aplikace z postříbrené mosazi, nacházející se původně na řemeni tzv. segmentového opasku z hrobu E864/I (stav po konzervaci; viz obr. 5). Archiv Instytutu Archeologii i Etnologii PAN; foto M. Osiadacz.

byly používány mimo jiné podobné lyrovité přezky, které se nosily rovněž v byzantské armádě v době raného středověku.⁸⁸ Nejblíže analogie k přezce z Bodzi, jakož i ke spojovacím článkům opasku, však pocházejí z Gottlandu, z tamních sepulkrálních nálezů datovaných do 10.–11. století.⁸⁹

Zvláštní pozornost mezi předměty objevenými ve zmíněném bojovníckém hrobě si zaslouží malý obdélníkový bronzový plíšek o délce asi 5,5 cm a šířce kolem 1 cm, jeden z elementů uvedeného opasku, jednostranně zdobený pečlivě rytými, zvířecími a geometrickými motivy. Jde o ozdobné nákončí opasku; společně s trojčlenným pletencovým páskem bylo ke kůži připevněno třemi nýty – jedním v horní části kování a dvěma v dolní části (obr. 5.7). Nález potvrzuje výše formulovanou domněnku o velmi výjimečném

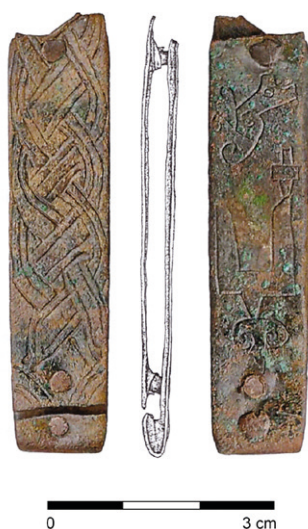
postavení pohřbené osoby, která požívala vážnosti pramenící z příslušnosti k ruskému rodu Rurikovců, vyplývající z blízkého příbuzenství nebo z politických, společenských a kulturních vztahů. V tom posledním případě by se jednalo o vazby mezi příslušníky mocného rodu a ozbrojené „klientely“. Mezi vyrytými geometrickými a zvířecími motivy, typickými pro skandinávský výzdobný styl z 10. – 1. poloviny 11. století, se totiž objevuje tzv. rurikovský *dvojzubec* s rovnoramenným křížem na prodloužení jednoho ze „zubů“. Je to, společně s tzv. *trojzubcem*, posvátný symbol zmíněného rodu, který se postupem času stal znakem dynastie, v této podobě používaný od 9./10. nebo 10. století také bojovníky rurikovské družiny.⁹⁰ Ve spojení s vyobrazením kříže se objevuje na pečeti získané v roce 1912 během výzkumů

ris. 36; Milan HANULIAK – Mária REJHOLCOVÁ, *Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie). Vyhodnotenie*, Bratislava 1999, s. 74ff., obr. 71: 82 a, b, e; Radosław LIWOCH, *Uwagi o chronologii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk na zachodzie Ukrainy*, in: S. Cygan – M. Glinianowicz – P. N. Kotowicz, eds., „In silvis, campis... et urbe“. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim, *Collectio Archaeologica Ressoviensis* 14, Rzeszów – Sanok 2011, s. 89–100., ryc. 4 (levá strana); Oleksandr MOCJA, *Pohovalni pam'jatki serednovichnich časiv zachidnorukogo prikordonnyja – osoblivosti obrjadu ta slidi mižetnich-nikh kontaktiv*, Tamtéž, s. 45–58, ryc. 3 (levá strana); 10: 9.

88 Viz Raffaele D'AMATO, *A Prôtospatharios, Magistros, and Strategos Autokrator of 11th cent.: the equipment of Georgios Maniakes and his army according to the Skylitzes Matritensis miniatures and other artistic sources of the middle Byzantine period*, *Porphyra*, supplemento 4, 2005, s. 38, Fig. 11: 27–28, tam další literatura.

89 Lena THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands 2. Typentafeln*, Stockholm 1998, Taf. 128: 7; 136: 7–8.

90 Srov. W. DUCZKO, *Viking Rus*, s. 228ff.

Obr. 5.7. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Bronzové opaskové nákončí z hrobu E864/I (viz obr. 5) s oboustrannou výzdobou, (stav po konzervaci): lící strana (foto z levé strany) s pletencem, rubová strana (foto z pravé strany) mj. s dvojzubcem Svatopluka I. Kyjevského, zvaného Prokletý. Strany jsou označeny v souladu s uložením předmětu v hrobě. Podle Beleckij 2018, s. 266, ris. 1.

pozůstatků pravoslavného tzv. Desátkového chrámu v Kyjevě, postaveného na příkaz knížete Vladimíra Velikého v letech 989–996, stejně jako na mincích téhož panovníka ražených v letech 988/989–1015 a také jeho syna Jaroslava Moudrého (1019–1054), v případě mincí ovšem vždy s trojzubcem.⁹¹ Pečeť je sice připisována knížeti Svjatoslavovi I. (945–972), avšak více indicií podporuje vztah *sigillum* až s jeho synem knížetem Vladimírem Velikým.⁹² Znak vyobrazený na kování opasku z Bodzi nemá však přímé analogie v tzv. *tamgách* Vladimíra Velikého a Jaroslava Moudrého, ale v dvojzubci vyskytujícím se na nečetných ražbách syna zmíněného Vladimíra Svatopluka I. Kyjevského, zvaného Prokletý (vládl v letech 1015–1019), nevlastního bratra Jaroslava Moudrého.⁹³

Významným nálezem je rovněž meč ležící na jedné straně čepelí u pravého (západního) boku zemřelého, v intaktní poloze (obr. 5.8: 1), mírně šikmo

vzhledem k tělu. Hrot dosahoval do oblasti styku pravé stehenní kosti s nedochovanou kostí holenní a lýtkovou, zatímco od kostry odchýlená rukojeť meče se nacházela ve výši lebečních očních jamek. Původně mohl být přehozen přes rameno. Napovídá tomu masivní bronzový nýt nalezený u paty hrotu meče přímo při ostří čepelí, se světlou výškou 1,1 cm, skládající se ze dvou protilehlých oválných plíšků o rozměrech 0,7 × 0,8 cm, které s největší pravděpodobností spojovaly pochvu (její zbytky byly zaznamenány na čepeli meče) s překrývajícím se konci hrubého řemene, pravděpodobně „bandalíru“ (obr. 5.8: 2); bojovník tak mohl nosit zbraň, jak již řečeno, přehozenou přes rameno. Tento zvyk praktikovali důstojníci byzantské kavalerie (bylo preferováno pravé rameno), stejně jako podle jejich vzoru anglosaští, skandinávští a ruští bojovníci raného středověku (ve Skandinávii tento zvyk zaniká před rokem 1100).⁹⁴ Odlišným způsobem se meče nosily u západních Slovanů v 9. – počátku 11. století. Obvykle byly připevněny k opasku dle zvyklosti zavedené mezi elitou karolinského a ottonského císařství (nebylo to však všeobecně dodržované pravidlo). Upozorníme, že v byzantské ikonografii jsou doloženy také četné příklady elitních bojovníků nesoucích meč na pravém rameni,⁹⁵ což do jisté míry evokuje situaci dokumentovanou v hrobě E864. Bez výjimky se však jednalo o meče obrácené hrotem vzhůru, obvykle v tasené poloze čili s čepelí nevloženou v pochvě; bylo s nimi tedy nakládáno jinak než s analyzovaným mečem z Bodzi. K ojedinělým a vzácným patří byzantské obrazy bojovníků z 11. nebo 11./12. století, na kterých jsou znázorněni buď s mečem ukrytým v pochvě držným svisle v pravé dlani, s rukojetí ve výšce ramen, nebo s mečem zavěšeným na „bandalíru“, na pravé straně těla, tudíž v rozporu s vojenskými zvyklostmi a praxí;⁹⁶ existuje tedy malá pravděpodobnost, že meč z Bodzi byl nošen na pravé, nikoliv na levé straně. O umístění meče v hrobě mohly totiž rozhodovat symbolické důvody, a to jak rituální (*vide* západní

91 Viz Týž, Fig. 67b; 68d; 69e.

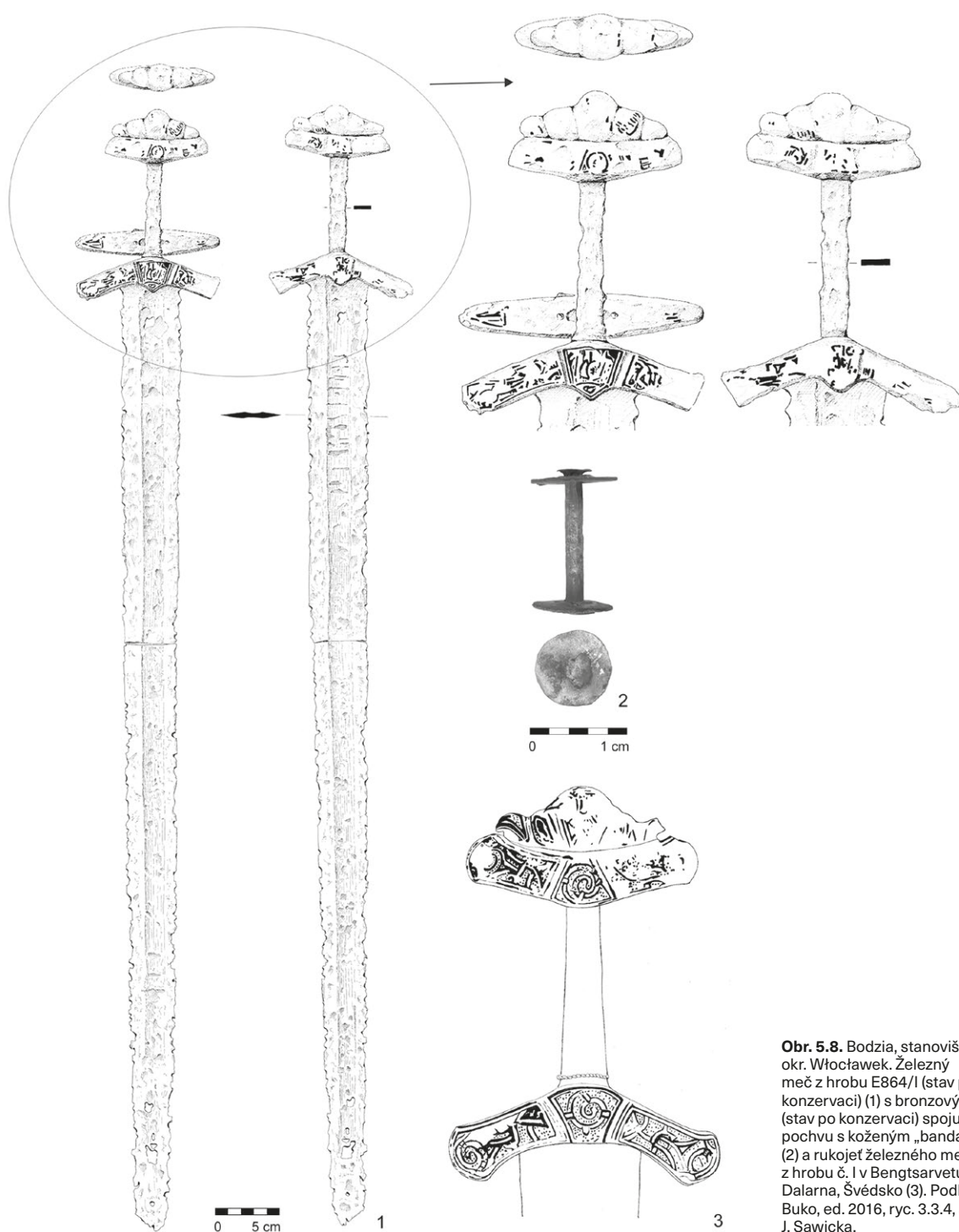
92 Týž, *Viking Rus*, s. 230ff.

93 Viz Sergej V. BELECKIJ, *Znaki Rjurikovičej. Časť pervaja: X-XI vv., Issledovanija i muzeifikacija drevnostej Severo-Zapada 2*, Sankt-Petěrburg 2000, s. 19ff., ris. 9; Týž, *Neskolko zaměčanií o dvuzubce iz mogilnika Bodzja v centralnoj časti Polši*, *Slavia Antiqua* LIX, 2018, s. 265–279.

94 Srov. Anatolij N. KIRPIČNIKOV, *Drevněrusškoje oružie 1. Meči i sabli IX-XIII vv.*, Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich istočnikov E1-36, Moskva 1966, s. 25; Piotr Łukasz GROTOWSKI, *Święci wojownicy w sztuce bizantyńskiej (843–1261). Studia nad ikonografią uzbrojenia i ubioru*, Kraków 2011, s. 395ff. Termín „bandolier“ – v souvislosti se způsobem zavěšení výše zmíněné sečné zbraně – použit podle Michał GRADOWSKI – Zdzisław ŻYGULSKI jun., *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria B, Tom 71, Warszawa 1982, s. 16–18, ryc. 19.

95 Srov. P. Ł. GROTOWSKI, *Święci wojownicy*, tab. 19b; 29; 36b; 51; 59; 79.

96 Tamtéž, tab. 34; 79b.

Obr. 5.8. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Železný meč z hrobu E864/I (stav po konzervaci) (1) s bronzovým nýtem (stav po konzervaci) spojujícím pochvu s koženým „bandalírem“ (2) a rukojet železného meče z hrobu č. I v Bengtsarvetu, Dalarna, Švédsko (3). Podle Buko, ed. 2016, ryc. 3.3.4, autor J. Sawicka.

chtonická strana), tak i prestižní (*vide* pravá strana odrážející moc, postavení a vládu).

Připomeňme, že dvousečný železný meč nalezený v Bodzi je vysoce luxusní výrobek, zcela jistě honosná zbraň, což nevylučuje jeho bojové hodnoty (obr. 5.9). Svědčí o tom na jedné straně poměrně dobrý stav dochování železných částí artefaktu včetně čepele, na straně druhé pak forma a výzdoba

meče, které i přes zjevné paralely ve srovnávacím materiálu mají unikátní charakter. Nízký počet analogií by dokonce naznačoval i výrobu na konkrétní zakázku, určenou pro omezený okruh příjemců.

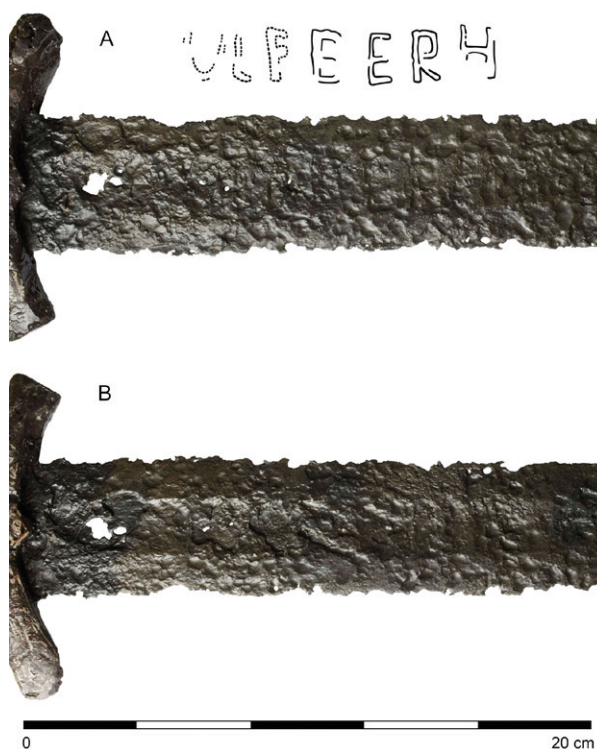
Mimořádnou pozornost si zaslouží stopy stříbrné taustie na jílcí meče, která se vyznačuje složitou kompozicí a dokonalou technikou provedení. Byly rozpoznány na povrchu obloukovitě vyhnuté záštity

Obr. 5.9. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Foto pravděpodobné přední strany rukojeti meče z hrobu E864/I (železo inkrustované stříbrem) – stav po konzervaci. Podle Buko, ed. 2016, ryc. 3.3.6, foto M. Osiadacz.

s trojúhelníkovým rozšířením ve střední části. Navíc se objevují, byť jen částečně, také na dvoudílné hlavici sestávající rovněž z obloukovitě formované podstavy a pětídílné profilované koruny zesílené v centrální části. Ornament, vyplňující plochy ohraničené lineární bordurou (jejich zbytky jsou patrné na středověké zesílené části zátity a ve střední části podstavy hlavice), reprezentují geometrické motivy – vícedílný pletenec a voluty, pravděpodobně vyplněné drobným puncováním.

Čepel pokračovala masivním trnem z železného prutu přibližně kvadratického průřezu, ohraničeným z jedné strany zátitou, z druhé strany na něj nasazenou hlavici. V analyzovaném případě jde o jednoruční meč, který byl, po vzoru evropských raně středověkých exemplářů, pravděpodobně opatřen organickou rukojetí z dřevěných střeňek, snad omotaných kůží nebo látkou. Hypotézu o použití takovýchto organických součástí obložení rukojeti podporuje charakteristický lem koroze (mineralizovaného dřeva?) viditelný kolem trnu a patrný již na fotografické dokumentaci meče *in situ* v hrobě. Omotání rukojeti stříbrným drátkem anebo případně bronzová rukojet, ač méně často používané při úpravě raně středověkých mečů,⁹⁷ by korodovaly jinak.

Obr. 5.10. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Foto horní části čepel meče z hrobu E864/I (strany A, B) a pravděpodobná interpretace písmen z nápisu vyrytého na jedné ze stran čepel A. Podle Buko, ed. 2016, ryc. 3.C.3, foto a zpracování M. Osiadacz.

Zcela jednoznačně se však zachovaly zbytky pochvy meče, což představuje další argument pro výše uvedenou hypotézu o uložení celé mečové garnitury v hrobě E864 z Bodzi, v tomto případě pochvy připevněné k „bandalíru“. Na čepeli meče byly totiž nalezeny mineralizovaná rezidua tvrdého dřeva pocházející nepochybně z lamel, zpevňujících koženou pochvu. Vzhledem ke špatnému stavu dochování vzorků se nepodařilo blíže určit druh použitého dřeva.

Meč měl rovnou dvoubřitou čepel o síle 0,5 cm a dochované délce 75 cm (původně byla o 2–5 cm delší), pečlivě vykovanou ze železa a signovanou vhloubeným nápisem ULFBERTH (obr. 5.10). Na jedné z ploch čepel, v její horní části, se rýsují prohlubně připomínající inskripci. Pozornost zaslouží také stopy mělčích i hlubších rýh připomínající záseky mečem případně sekerou, které hustě pokrývají oba břity čepel, od zátity až po její dochovanou špičku. Velmi podobné, jak tvarem, tak umístěním, se obdobné záseky objevují i na mečích nalezených ve Skandinávii, v hrobech ze staršího a středního vikinského období, mimo jiné v okolí Steiviku (Nordland,

⁹⁷ Srovnej L. MAREK, *Wczesnośredniowieczne miecze*, s. 21ff., tab. 3.

Norsko) a v Birce (Uppland, Švédsko);⁹⁸ mezi nimi se nacházejí také rituálně deformované meče datované do 10. století. Nelze vyloučit, že do hrobu uložený, takto poznamenaný meč, měl informovat o více či méně reálné účasti jeho majitele v soubojích a krvavých bitvách.

S výše uvedenou chronologií čepele meče z Bodzi koresponduje i charakter provedení jílce. Vzhledem k jeho formě a výzdobě lze uvedený meč zařadit do jedné z variant typu Z podle klasifikace Jana Petersena.⁹⁹ Meče tohoto typu jsou datovány do konce 10. a 11. století, především pak do průběhu 1. poloviny a poloviny 11. věku, tedy do mladšího vikinského období. Výjimku tvoří nálezy z území obývaného Balty, které pocházejí z 11.–13. století.¹⁰⁰

S přihlédnutím k typu a charakteru výzdoby i tvaru zástity a hlavice, jsou nejbližšími analogiemi k meči z Bodzi tři meče typu Z zdobené geometricko-pletencovými nebo geometricko-pletencovito-animálními inkrustovanými ornamenty ve skandinávském stylu Mammen. Jeden byl objeven ve Švédsku na pohřebišti v Bengtsarvet (Dalarna; viz obr. 5.8: 3), druhý (hůře zachovaný) v norském Altevatn (Måselv) a třetí v Polsku, v hrobě se severskými afinitami v Cieplem ve východním Pomoránsku (gmina Gniew, powiat tczewski, województwo pomorskie).¹⁰¹ Dodejme, že meč z Bengtsarvet představuje téměř přesnou analogii (má pouze mírně odlišně tvarované pětidílné obložení hlavice a střední část zástity), i když s drobnými rozdíly ve výzdobě, a meč z lokality Cieple je pravděpodobně druhým případem v Polsku, kromě zmíněného exempláře z Bodzi, kde byly zaznamenány doklady jeho upevnění na koženém „bandalíru“, jak napovídají

společně s ním vyzvednuté ozdobné kovové průvlečky. Zmíněné nálezy jsou skandinávskými výrobky z konce 10. až 1. poloviny 11. století, mající vzory v severských mečích typu O a R J. Petersena¹⁰² z 2. poloviny 10. – 1. poloviny 11. století, s hlavicemi a zástitami zdobenými podobnými volutovými pletenci ve stylu Jellinge-Mammen. Severskou provenienci exemplářů typu O a R prokázali Holger Arbmán a Michael Müller-Wille, kteří lokalizovali jejich produkci do jihozápadní Skandinávie.¹⁰³ Původ mečů z Bengtsarvet a Altevatn určuje datování ornamentiky ve stylu Mammen, charakteristické pouze pro skandinávský kulturní okruh 2. poloviny (zejména konce) 10. a 1. poloviny (spíše počátku) 11. století.

Výše uvedené analogie umožňují považovat příslušenství analyzovaného meče z Bodzi za výrobek vzniklý na konci 10. – 1. polovině 11. století v prostředí skandinávského kulturního okruhu. Provenience čepele meče zůstává otevřená, a to i přes signování čepele nápisem ULFBERTH (?), spojovaného s porýnskými mečířskými dílnami. Zdůrazněme, že podobné čepele se datují mezi polovinu 10. a polovinu 11. věku, přičemž jejich nálezy pocházejí z téměř celého území Evropy a známe je tak i z její severní a východní části,¹⁰⁴ kde mohly být porýnské čepele s nápisem typu ULFBERTHT napodobovány jako výrobky s dokonalými užitnými hodnotami, oblíbené mezi válečníky.

Analyzovaný meč z Bodzi byl přeměněn na hrobový depozit nejpozději (!) na počátku 11. století. Podporují to na jedné straně kalibrovaná radiokarbonová data z lidských kostí z obou pohřbů etážového hrobu E864, provedená akcelerační metodou (lebka z mužského hrobu – datování C14: 1105±30 BP,

98 Holger ARBMAN, *Birka I. Die Gräber – Tafeln*, Uppsala 1940, Taf. 1: 2; 4: 1–4; Ian G. PEIRCE, *Swords of the Viking Age*, Woodbridge 2009, s. 32ff. Sečná zbraň s podobným poškozením byla nalezena také na pozdně starověkém obětním místě objeveném ve Vimose (Dánsko) – viz Xenia P. JENSEN, *From Fertility Rituals to Weapon Sacrifices. The case of the south Scandinavian bog finds*, in: U. von Freeden et al., eds. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n.Chr. in Mittel- und Nordeuropa*, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt a. M. (Eurasien-Abteilung, Berlin) – *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 12, Bonn 2009, s. 57, Abb. 5.

99 Jan PETERSEN, *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Kristiania 1919, s. 175–177.

100 Srov. M. KARA, *Frühmittelalterliches Grab*, s. 113ff., tam další literatura.

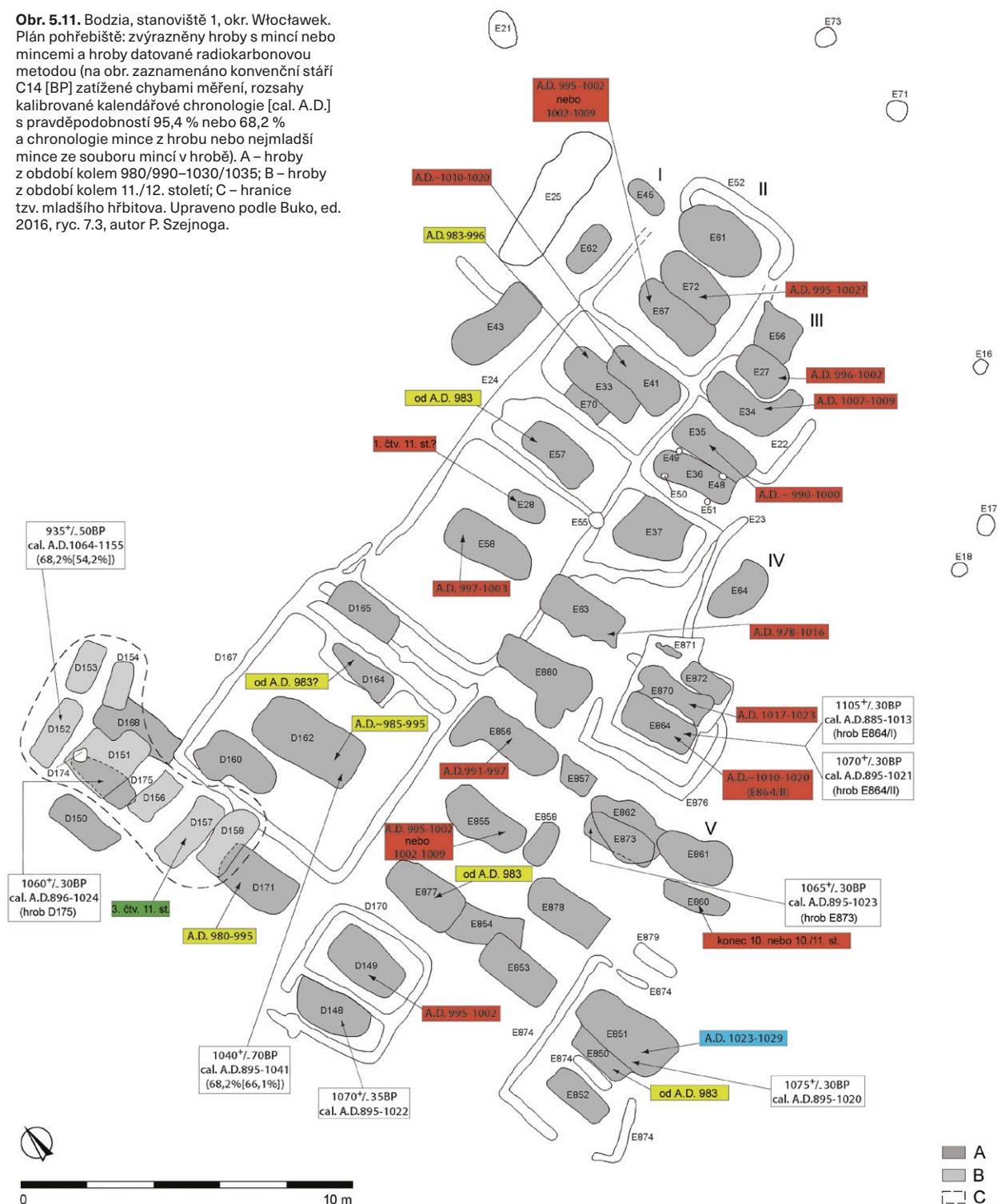
101 Tamtéž, s. 113ff., tam další literatura.

102 J. PETERSEN, *De norske vikingesverd*, s. 126–134, 140–142.

103 Srov. Michael MÜLLER-WILLE, *Das Schiffgrab von der Ile de Groix (Bretagne) – Ein Exkurs zum „Bootkammergrab von Haithabu“*, in: K. Schietzel, ed. *Das archäologische Fundmaterial III der Ausgrabung Haithabu, Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 12*, Neumünster 1978, s. 58ff., Abb. 10; Týž, *Das Schwertgrab E864/I aus dem frühen 11. Jahrhundert von Bodzia, Kujawien*, in: A. Michałowski, M. Teska – M. Żółkiewski, eds. *Viator per Devia Scientiae Itinera. Studia nad problematyką okresów przed-rzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – *Seria Archeologia* 53, Poznań 2015, s. 327–337; Sławomir WADYL, *Miecze*, in: S. Wadyl, ed. *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk 2019, s. 105–128.

104 Srov. Michael MÜLLER-WILLE, *Ein neues ULFBERTHT-Schwert aus Hamburg. Verbreitung, Formenkunde und Herkunft (mit Beiträgen von Hans Drescher, Rudolf M. Kloos und G. Müller)*, *Offa* 27, 1970, s. 65–91; Alfred GEIBIG, *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*, *Offa-Bücher*, Neue Folge 71, Neumünster 1991.

Obr. 5.11. Bodzia, stanoviště 1, okr. Włocławek. Plán pohřebiště: zvýrazněny hroby s mincí nebo mincemi a hroby datované radiokarbonovou metodou (na obr. zaznamenáno konvenční stáří C14 [BP] zatížené chybami měření, rozsahy kalibrované kalendářové chronologie [cal. A.D.] s pravděpodobností 95,4 % nebo 68,2 % a chronologie mince z hrobu nebo nejmladší mince ze souboru mincí v hrobě). A – hroby z období kolem 980/990–1030/1035; B – hroby z období kolem 11./12. století; C – hranice tzv. mladšího hřbitova. Upraveno podle Buko, ed. 2016, rvc. 7.3, autor P. Szejnoga.

cal. A.D. 896–981 [pravděpodobnost 68,2 %], cal. A.D. 885–1013 [pravděpodobnost 95,4 %]; lebka z ženského hrobu – datování C14: 1070±30 BP, cal. A.D. 903–1016 [pravděpodobnost 68,2 %], cal. A.D. 895–1021 [pravděpodobnost 95,4 %]),¹⁰⁵ na straně druhé pak

numismatická determinace mincí určující *terminus post quem* spodního (ženského) hrobu, oscilující kolem roku 1010 (obr. 5.11). Ten mohl být, zcela v protikladu ke stratigrafickým předpokladům, o něco mladší než hrob muže ležícího přímo nad ním. Nelze tedy vyloučit, že

105 Datování bylo provedeno v poznaňské radiokarbonové laboratoři (Poznańskie Laboratorium Radiowęglowe) v roce 2011.

tělo ženy mohlo být pohřbeno minimálně o několik let později než výše uložené ostatky muže, i když je třeba poznamenat, že zaregistrované rozdíly v radiokarbonových datacích mohou vyplývat z nedokonalosti metody, která neodráží skutečné stáří vzorku, ale pouze jeho pravděpodobné hodnoty (!). V tomto kontextu nabývají na významu pozůstatky mužských žeber poházené v rámci hrobu, snad svědčící o druhotné translaci již částečně rozloženého těla. Uvedme také možnost znovuotevření hrobu E864, o čemž svědčí stopy druhotného zásahu sousedním hrobem E870. Ten, na základě numizmatické analýzy datovaný nejdříve na rok 1017, poškodil hrazení pohřebního okrsku hrobu E864; jde však pouze o hypotézu.

Z hlediska rituálu a pohřebního obřadu, zapadá hrob E864/I dobře do námi vytvořeného modelu funerální kultury pro pohřebiště v Bodzi. Analýza zmíněného modelu v něm umožňuje spatřovat hybrid složený z prvků exkluzivních pohřebních praktik charakteristických pro Skandinávce, Anglosasy a Rusy přelomu středního a mladšího vikinského období, v mnohem menší míře pak pro západní Slované, Sasy a Frísy té doby.¹⁰⁶ Tento ritus používala malá, elitní lokální komunita, usazená ve vzdálenějším zázemí hradiska ve Włocławku (Władysławiu) na Visle, které bylo podle Kroniky polské Galla Anonyma (I. 8, s. 24–25)¹⁰⁷ jedním ze čtyř nejdůležitějších hradisek dominia Boleslava Chrabrého.¹⁰⁸ V této souvislosti podotkneme, že výše zmíněný jev hybridizace kultury můžeme pozorovat v případě těch společností, které (podobně jako komunita z Bodzi) neměly homogenní charakter, ale byly složeny z rodů nebo rodin pocházejících z různých prostředí a s různým původem, umístěných ve strategických lokalitách panovníkovy domény (ve smyslu území vlády), zejména na křižovatkách důležitých komunikačně-obchodních koridorů, často lokalizovaných na periferii této domény. Připomeňme, že při vzniku jevu kulturní hybridizace měla velký význam rovněž síť kontaktů dané společnosti, vyplývající z etapovitého dálkového

obchodu (představovaly derivát aktivit tehdejších vládců v regionu, které se neomezovaly pouze na obchod, ale směřovaly i k vojenským nebo politicko-dynastickým aktivitám). Uplatněním již vytvořené sítě kontaktů vedoucích k navázání různorodých společensko-kulturních interakcí, získávalo nově vytvořené společenství vzory, které tvůrčím způsobem přetvářelo na kulturně-etnický a kulturně-politický determinant skupiny;¹⁰⁹ uvedené determinanty určovaly identitu komunity.

5. Místo závěru

V souladu s výše uvedenými závěry je třeba modifikovat dřívější názory M. Kary,¹¹⁰ v nichž analyzované hroby z území Velkopolska a centrálního Polska byly ztotožněny s prostředím raně středověkých Svěvů (Švédů) nebo Dánů. Archeologie však v tomto směru nedisponuje metodami, které by dovolovaly formulaci takto jednoznačných závěrů. Na druhou stranu může, s odkazem na výsledky metodicky prováděných analýz vlastní disciplíny, formulovat hypotézy týkající se vazby pohřbu s určitým proudem funerálních praktik. Proto tedy považují za možné v případě sledovaných hrobů poukázat na jejich vazby s modelem široce chápané sepulkrální kultury Skandinávců konce 10. – 1. poloviny 11. století, s důrazem na eventuální výskyt v jasně určených situacích a výraznějších kulturních konotacích, s oblastí západní (např. Sowinki) nebo východní (např. Łubowo, Lutomiersk) částí pobaltského pásma, včetně teritoria Rusi. To však neznamená, že identifikace hrobu s výše uvedeným kulturním modelem určuje etnický původ pochované osoby a/nebo území odkud pocházela.

Pravděpodobnost závěrů tohoto typu zvyšuje teprve verifikace archeologických informací s výsledky provedenými pomocí molekulárních testů vzorků kostí skeletu z hlediska aDNA a obsahu stabilních izotopů stroncia.¹¹¹ Neznamená to podcenění poznávacího potenciálu archeologie ve výzkumu

106 Přítomnost pohřbů osob na pohřebišti v Bodzi, které nepocházely z území Kujaw, také původem z Kyjevské Rusi jako v případě muže z diskutovaného hrobu E864/I, potvrdily speciální analýzy antropologického materiálu: aDNA a obsah izotopu stroncia. Viz A. BUKO, ed., *Bodzia. A Late Viking-Age*, s. 445–476; Týž, *Mauzoleum*, s. 239ff.

107 ANONIM tzw. GALL, *Kronika polska*, překl. R. Grodecki, ed. M. Plezia, Biblioteka Narodowa, seria I, nr 59, Wrocław 1982.

108 K tématu: Jacek BANASZKIEWICZ, *Giecz na Gallowej liście wielkich grodów Bolesława Chrobrego*, in: M. Kara – T. Krysztofiak – A. M. Wyrwa, eds. *Gród piastowski w Gieczu*. Geneza. Funkcja. Kontext, Poznań 2016, s. 75–90; Roman MICHAŁOWSKI, *Kontekst historyczny znaleziska w Bodzi*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa 2016, s. 33–39.

109 V konečném důsledku to mělo za následek modifikaci základního (tzv. mateřského) proudu kultury rodů tvořících komunitu, včetně hybridizace určitých prvků této kultury.

110 M. KARA, *Z badań*, s. 99ff.; Týž, *The Graves*, s. 167ff.; Týž, *Síly zbrojne*, s. 33ff.

111 Cenné úvahy k tématu viz J. BOJARSKI, *Obrzędowość*, s. 429ff. Výše popsáný postup je v souladu s moderním modelem

etnokulturní atribuce raně středověkých hrobových celků z 10.–11. století, jak naznačují někteří badatelé,¹¹² a ztrátu zmíněných hodnot pro archeologii.

Výzkumy reliktních tzv. komorových nebo kvazikomorových hrobů z pohřebišť v Ciepłem a Bodzi odhalily v tomto směru odlišný obraz, podle mého názoru kognitivně významný. Konkrétně se jedná o konsenzus mezi výsledky molekulárních a/nebo izotopových analýz s poznatky archeologickými, které byly získány pro hroby, jejichž ritus a sepulkrální

obřad byly ztotožněny se skandinávským modelem funerální kultury na základě konvenčních archeologických analýz.¹¹³ Je symptomatické, že zmíněné shody nebyly získány pro hroby, jejichž archeologicky rekonstruovaný model elitní funerální kultury neprokázal vazby na kulturu Skandinávců kromě přítomnosti komorové/kvazikomorové formy hrobu (jde o objekty č. 47/2009 a č. 58/2014 z pohřebiště v Ciepłem, lokalizované v izolované poloze vzhledem k ostatním tamním komorovým hrobům).¹¹⁴

integrovaného multidisciplinárního výzkumu – srov. Michał KARA, *Archeologia o kulturze i mentalności społeczeństw wczesnośredniowiecznych tzw. barbarzyńskiej Europy X wieku. Studium przypadku: grzebień ze Stroszek koło Gieczu*, Wrocław 2021, s. 10–11, tam další literatura.

112 Viz např. Andrzej JANOWSKI (rec.), Joanna Wojtkowiak, *Skandynawskie wpływy kulturowe w Wolinie (IX–XI wiek)*, Wrocław 2012, s. 162, Wydawnictwo Chronicon, Slavia Antiqua LIV, 2013, s. 335; Týž, *Groby*, zvláště s. 73–80; trochu opatrnější pojetí v práci J. SIKORA, *O interpretacji*, s. 61ff.

113 Viz A. BUKO, ed., *Bodzia. Elitarny cmentarz*, s. 425–444, 503–506; S. WADYL, ed., *Ciepłe*, s. 439–460, 497–498.

114 Viz S. WADYL ed., *Ciepłe*, s. 497 a 59, obr. 3.3; srovnej také A. BUKO, *Mauzoleum*, s. 239ff.; J. BOJARSKI, *Obrzędowość*, s. 429–433.

Staroruské kované opaskové ozdoby

Irina Je. Zajceva, Veronika V. Muraševa, Vladislav Ju. Sobolev

1. Úvod

Opasky zdobené kováním byly součástí oděvu mnoha etnických skupin v různých obdobích starší doby železné a středověku. Stará Rus v předmongolské periodě (9.–12. století) nebyla výjimkou. Při zkoumání nekropolí a kulturních sídlištních vrstev byly nalezeny tisíce kovových součástí opaskových garnitur; vzácné stříbrné opasky patřily mezi drahocennosti, ukryté v depotech.

Z archeologického hlediska jsou kované opasky známy již od raně skytské doby, avšak myšlenka zdobení opasků se pravděpodobně zrodila v mladší době bronzové.¹ Dobře známy jsou starořímské opasky dekorované heraldickými kováním, které se staly výraznou a prestižní součástí vojenské kultury na obrovském teritoriu – v oblasti kulturního a politického vlivu Římské říše. Samostatná a osobitá tradice zdobení opasku a postroje vznikla v polovině 1. století př. n. l. – počátkem 1. století n. l. v kočovnickém světě turkických národů jižní Sibiře a Mongolska, odkud se zároveň, s přesuny jejich nositelů, rozšířila

daleko na západ,² kde se stala součástí prestižního oděvu sousedních usedlých národů.

Staroruské opaskové ozdoby byly nejednou předmětem speciálního výzkumu. Jedním z prvních, kdo na daný materiál zaměřil pozornost, byl Ture Arne ve své monografii *La Suède et l'Orient*. Analýza opaskových ozdob z území Švédska tvořila základ zkoumání „východních“ kontaktů Skandinávie v období Vikingů,³ a přestože byly staroruské nálezy brány jako analogie, tato analýza se stala počátkem systematizace rozsáhlého východoevropského materiálu. V poznávání skandinávských kovaných ozdob a jejich východních analogií pokračovali švédští archeologové Ingmar Jansson,⁴ Charlotte Hedenstierna-Jonson a Lena Holmquist.⁵

V celé řadě prací jsou hodnocena opasková kování nalezená přímo na staroruském území, především je třeba zmínit regionální výzkumy. Materiálům jaroslavského Povolží jsou věnovány práce Valentiny A. Malmy,⁶ Valerije N. Sedycha a Jakova V. Frenkela,⁷ střednímu Podněpří výzkumy Ruslana S. Orlova,⁸ severu evropské

1 Viktor N. DOBŽANSKIJ, *Nabornyje pojasa kočevnikov Azii*, Novosibirsk 1990.

2 Sergej V. KISELEV, *Drevňaja istorija Južnoj Sibiri*, Moskva 1951, s. 243; Leonid R. KYZLASOV, *Taštykskaja epocha v istorii Chakassko-Minusinskoj kotloviny*, Moskva 1960, s. 83.

3 Ture J. ARNE, *La Suède et l'Orient: études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des Vikings*, Uppsala 1914.

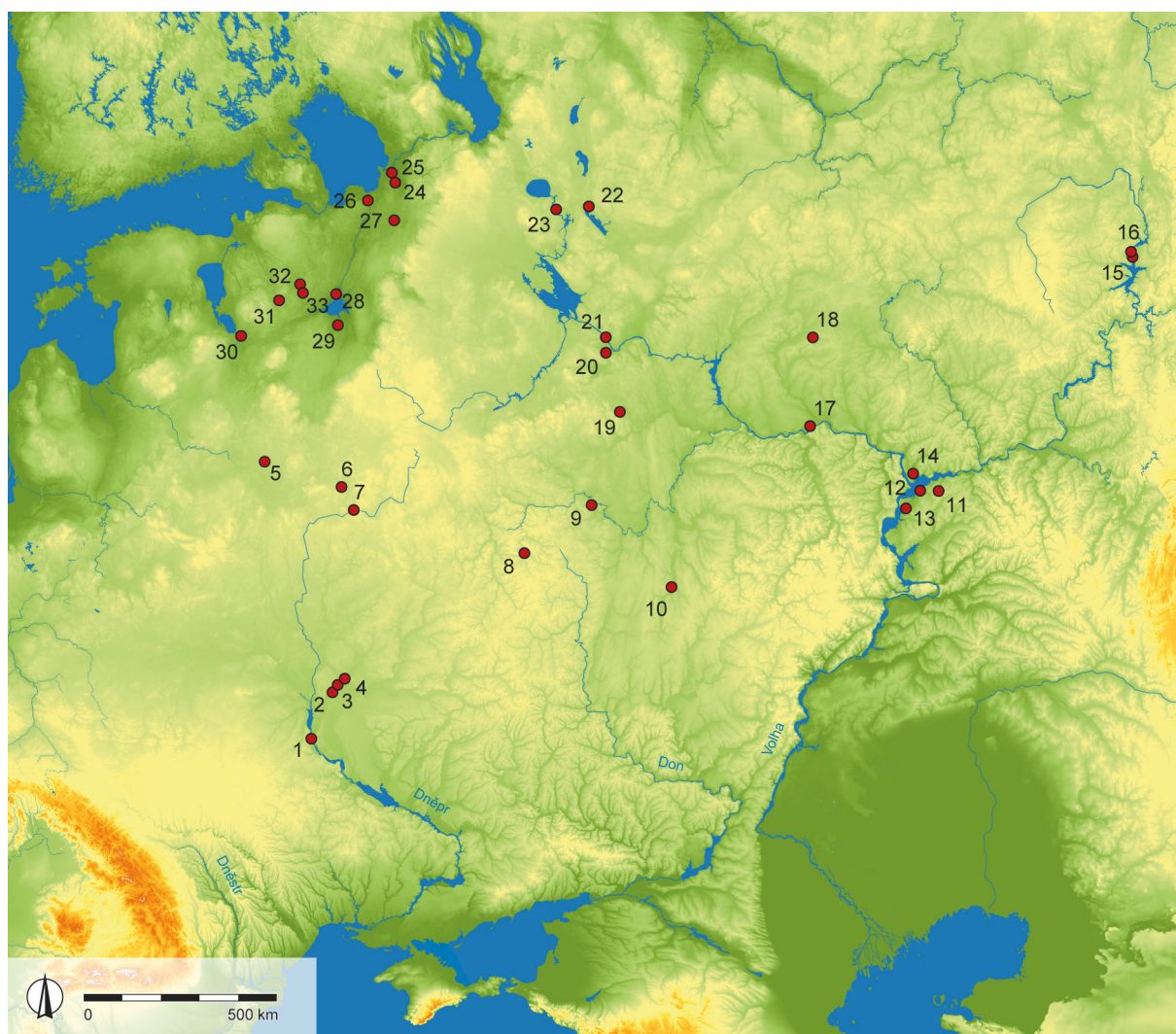
4 Ingmar JANSSON, *Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ*, in: G. Arwidsson, ed. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm 1986, s. 77–108.

5 Charlotte HEDENSTIERNA-JONSON – Lena HOLMQUIST, *The oriental mounts from Birka's Garrison: an expression of warrior rank and status*, *Antikvariskt arkiv* 81, Stockholm 2006, s. 46–77.

6 Valentina A. MALM, *Pojasnyje i sbrujnyje ukrašenija*, in: A. P. Smirnov, ed. *Jaroslavskoje Povolžje X-XI vv.*, Moskva 1963, s. 64–70.

7 Valerij N. SEDYCH – Jakov V. FRENKEL, *O metalle ukrašenij kompleksov No 285 i No 382 Timerevskogo mogilnika*, in: P. G. Grigorjevič, ed. *Goroda i vesi srednevekovoj Rusi. Archeologija, istorija, kultura*, Moskva – Vologda 2015, s. 213–228.

8 Ruslan S. ORLOV, *Srednědněprovskaja tradicija chudožestvennoj metalloobrabotki v X-XI vv.*, in: I. P. Rusanova, ed. *Kultura i iskusstvo srednevekovogo goroda*, Moskva 1984, s. 32–52.

Obr. 6.1. Mapa východní Evropy s vyznačenými lokalitami zmiňovanými v textu. 1 – Kyjev, 2 – Šestovica, 3 – Černigov, 4 – Sedněvo, 5 – Vjadka, 6 – Rokot, 7 – Gnězdovo, 8 – Supruty, 9 – Alpatěvo, 10 – Krjukovsko-kužnovské pohřebiště, 11 – Bolšetiganské pohřebiště, 12 – Izмеры, 13 – Tankejevské pohřebiště, 14 – Rožděstvenské pohřebiště, 15 – Rodanovo, 16 – Stěpanovo Plotbišče, 17 – Nižná Strelka, 18 – Veselovské pohřebiště, 19 – Šekšovo, 20 – Timerevo, 21 – Michajlovské, 22 – Minino, 23 – Krutik, 24 – Sjaznigi, 25 – Kumbita, 26 – Stará Ladoga, 27 – Čemichino, 28 – Rurikovo hradiště a Novgorod, 29 – Stará Russa, 30 – Pskov, 31 – Kotorsk, 32 – Udraj, 33 – Peredol. Grafika M. Filip.

části a suzdalskému Opolí práce Iriny Je. Zajcevy,⁹ severozápadu východní Evropy Kirilla A. Michajlova a Vladislava Ju. Soboleva.¹⁰ První krok k systematizaci celého souboru nálezů získaného do konce 20. století byl učiněn v monografii Veroniky V. Muraševy.¹¹

Opasková kování z těchto území udivují svojí různorodostí, byla objevena v Podněpří a na Desně, v okolí Smolensku, Novgorodu a Pskova, u Ladožského

jezera, v suzdalském Opolí, na severním a severovýchodním okraji staré Rusi (obr. 6.1). Problémem je diferenciacce mezi kovánými opasků a kovánými koňských postrojů, neboť mnohé exempláře pocházejí z žárových pohřebišť a určit původní funkci daného typu okrasy není možné. Jsou známy i případy, kdy stejné typy kování mohly být použity jak na opascích, tak na postrojích. V naší studii se tímto problémem

⁹ Irina Je. ZAJCEVA, *Izdělja iz cvetnyh metallov i serebra*, in: S. D. Zacharov, ed. *Archeologija severnorusskoj děrevni X-XIII věkov. Sredněvěkovye poselenija i mogilnikii na Kubenskom ozere*. Tom 2. Materialnaja kulturna i chronologija, Moskva 2008, s. 80–98; *Táž, Dětalj pojasnoj garnitury iz Šekšova v Suzdalskom Opolje*, in: P. G. Grigorjevič, ed. *Goroda i vesi sredněvěkovoj Rusi*. Archeologija, istorija, kulturna, Moskva – Vologda 2015, s. 184–198.

¹⁰ Kirill A. MICHAJLOV, *Drevněrusskije nabornyje pojasa XI-XII vv.: severnaja i južnaja tradicija*, in: N. A. Makarov, ed. *Rus v IX-XIV vekach. Vzaïmodějstvije Severa i Juga*, Moskva 2005, s. 132–144; Kirill A. MICHAJLOV – Vladislav Ju. SOBOLEV, *Novgorodskije nabornyje pojasa XI-XII vv.*, *Archeologičeskije vesti* 7, 2000, s. 222–228.

¹¹ Veronika V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennyje nabornyje ukrašenija (X-XIII vv.)*, Moskva 2000.

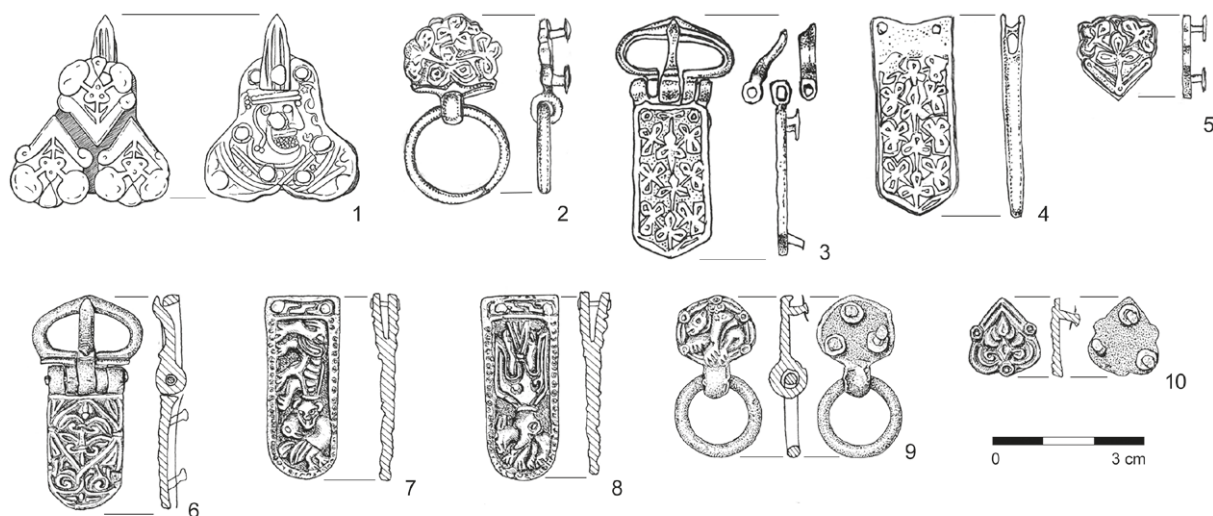
nezabýváme, zkoumáme všechny materiál a ponecháváme stranou jen součásti charakteristické pro postroj, jako jsou ozdoby čelenky, trojdílné rozdělovače řemenů, masivní skoby aj.¹²

2. Chazarské a raně maďarské importy

Nejstarší skupina nálezů (2. polovina 9. – počátek 10. století) je spojena se světem chazarských památek – saltovo-majackou kulturou. Základním znakem kovaných ozdob této kultury je charakteristický ornament založený na rozmanitých kompozicích ze specifických „pupenovitých listů“ (výraz T. Arneho)¹³ nebo kvítků lotosu.¹⁴ Kování saltovského typu se vyskytují nejen v rámci kaganátu, ale i v zóně kulturního a politického vlivu chazarské říše, především na území povolžských Finů (ljadinský a krjukovsko-kužnovský mohylník),¹⁵ ale i v Pokamí (velkotiganský mohylník).¹⁶ Nejsevernějším bodem, kde byl zachycen ucelený soubor takových opaskových kování, je mohylník náležející k sídlu Krutik v Belozerje (vologdská oblast).

Na staroruském území, ale i v severní Evropě se často stávalo, že kování tohoto typu nebyla vnímána jako ozdoba opasku a nebyla používána k původnímu účelu; ze součásti mužského oděvu se postupně stávala ženskou okrasou. Původní funkce těchto předmětů byla pro místní obyvatelstvo nepochopitelná, a tak si je přizpůsobili. K přeměně „exotických“ opaskových kování v přívěsky přispělo i poutko pro závěsný kroužek. Pokud poutko chybělo, často se ke kování nebo k nákončí přinýtovalo ouško; četné případy takových transformací jsou známy z ženských pohřebišť v Birce na území Švédska (tato kování/přívěsky byla v úplnosti zhodnocena I. Janssonem).¹⁷

Jedinečným příkladem druhotného využití opaskových ozdob je originální přívěsek nalezený v Gnězdově (smolenská oblast).¹⁸ Tři malé kované součástky ve tvaru pětiúhelníku byly připevněny k orientální minci těsně vedle sebe tak, že tvořily trojlístek. Mince ražená abbásovským místodržícím Tabaristánem v letech 93–110 hidžry (711–728 n. l.) byla oříznuta po obvodu a přeměněna v přívěsek pomocí ouška z úzkého stříbrného plíšku (obr. 6.2: 1).

Obr. 6.2. 1 – přívěsek z Gnězdova; 2–5 – alpatjevský poklad, 6–10 – suprutský poklad. Archiv autorů.

12 Anatolij N. KIRPIČNIKOV, *Snarjaženije vsadnika i verchovogo koňa na Rusi IX-XIII vv.*, Leningrad 1973, s. 21.

13 T. J. ARNE, *La Suède et l'Orient*, s. 118–123.

14 Světlana A. PLETNĚVA, *Saltovo-majackaja kultura*. Matěrialy i issledovanija po archeologii SSSR 142, Moskva 1967, s. 165, ris. 45.

15 Vladimir N. JASTREBOV, *Ljadinskij i Tomnikovskij mogilniki*, Matěrialy po archeologii Rossii 10, Sankt-Petěrburg 1893, tab. IV: 5, 10; Aleksej P. SMIRNOV, ed., *Materialy po istorii Mordvy VIII-XI vv. Krjukovo-Kužnovskij mogilnik. Dněvnik archeologičeskich raskopok* P. P. Ivanova, Moršansk 1952, tab. XXVIII: 3.

16 Jelena A. CHALIKOVA, *Bolše-Tiganskij mogilnik*, Sovětskaja archeologija 1976-2, 1976, s. 170, ris. 11, 6–9.

17 I. JANSSON, *Gürtel und Gürtelzubehör*, s. 80–91.

18 Tamara A. PUŠKINA, *Suveniry Austverg*, in: A. E. Mysyn, ed. *U istokov ruskoj gosudarstvennosti, Istoriko-arheologičeskij sbornik. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (4–7 okťabrja 2005 g.)*, Velikij Novgorod – Sankt-Petěrburg 2007, s. 326.

Část starších opaskových ozdob jihovýchodního původu byla také nedílnou součástí depotů; přepychové importované ozdoby, odlité ze stříbra, byly bezesporu vnímány jako znak vyššího postavení. Taková kování byla např. nalezena ve dvou velkých skladech datovaných do konce 9. až počátku 10. století – alpatjevském a suprutským.

Stylově jednotná opasková souprava z alpatjevského pokladu (moskevská oblast) je tvořena přezkou, nákončím, 24 kováními s kroužkem a 33 kováními bez kroužku¹⁹ (obr. 6.2: 2–5). Všechny díly opaskové soupravy včetně týlní destičky přezky a opaskového nákončí jsou zdobeny sestavami z trojlístků, jejichž vnitřní povrch je rozdělen ovály. Dekor podobného charakteru, pro nějž je z hlediska kompozice charakteristické zasazení bočních palmet do zubů palmety středové, náleží k závěrečné etapě rozvoje ornamentálních motivů saltovo-majackého kulturně-historického společenství.²⁰ Opasková kování tohoto typu byla tedy velmi rozšířena jak na území uvedené kultury, tak i v rámci kulturního a politického vlivu chazarského kaganátu.

Velmi neobvyklý je kovaný opasek z depotu objeveného na hradišti Supruty²¹ (tulská oblast). Souprava sestává z okrouhlých kování se závěsným kroužkem (61 exemplářů), srdcovitých kování (39 exemplářů), pětiúhelníkového kování s oválným výřezem u základu, přezky a dvou opaskových nákončí (obr. 6.2: 6–10). Kování s kroužkem (obr. 6.2: 9) jsou opatřena vyobrazením těžko identifikovatelného zvířete, snad lva nebo medvěda, jejich okraje jsou zdobeny „uzlíkovou“ bordurou. Bordury tohoto typu (společně s narativním zobrazením lidí a zvířat, širokým trojlístkem a „zářící perlou“) jsou

určujícím znakem předmětů dekorativně užitého umění památek „subbotcevského typu“.²² Pojem „památky subbotcevského typu“ byl ve vědeckém světě zaveden Alexejem Komarem, který je interpretuje jako památky zanechané Maďary v období jejich dočasného přebývání v severním Příčernomoří (Etelköz).²³ Srdcovitá kování (obr. 6.2: 10) nesoucí květek se sedmi okvětními lístky nemají přesné analogie ani mezi saltovskými, ani subbotcevskými památkami. Je možné, že jde o napodobení stylu subbotcevské toreutiky.²⁴

Nejvýraznějšími součástmi této garnitury jsou dvě opasková nákončí s vyobrazenými stejnými scénami – na jedné straně dravý pták rve na kusy býložravce, na druhé naopak šelma trhá na kusy ptáka (obr. 6.2: 7, 8). V horní části nákončí, v rámečku, je druh meandrového ornamentu skládajícího se z fragmentů klikaté linie. Scény trhání na kusy patří do kategorie dějových vyobrazení příznačných pro subbotcevské umění, nečekané je však zdobení okraje meandrovým ornamentem. Podobný způsob dekorace okraje výrobků je vlastní skandinávskému umění epochy Vikingů – přítomnost Skandinávců v multietnickém složení obyvatelstva suprutského hradiště je dokumentována četnými nálezy.²⁵ Je proto možné, že právě místní umělec zhotovil takto neobvyklé prvky opaskové garnitury.

Mezi předměty, které lze bezesporu přiřadit k památkám „subbotcevského okruhu“, patří opaskové nákončí ze zaražského pokladu.²⁶ Narativní kompozice jej zdobící náleží ke scénám lovu, základy její ikonografie leží v toreutice íránského okruhu.²⁷ A přestože centrální postava – lučištník – chybí, je zde přítomen jelen, lev a strom.

19 Veronika V. MURAŠEVA, «*Knigi putěj i stran*» (*Alpatjevskij klad*), in: N. I. Astašova, ed. *Slavjaně i inyje jazyci... K jubileju Natalji Germanovny Nedošivinoj*, Trudy GIM 198, Moskva 2014, s. 119–121.

20 Natalja A. FOŇAKOVA, *Lotos v rastitel'nom ornamentě metalličeskich izděl'ij saltovo-majackoj kultury VIII-IX vv.*, Sovětskaja archeologija 3, 1986, s. 36–47; Natalja A. FOŇAKOVA (ČUVILO), *Prikladnoje iskusstvo Chazarii vtoroj poloviny VIII-X vv. po mat'erialam chudožestvennoj metalloobrabotki*, Kazaň 2010.

21 Veronika V. MURAŠEVA, *Suprutsij klad. Iz razkopok 1969 g.*, Trudy GIM 175, Moskva 2008, s. 16–23.

22 Aleksej V. KOMAR, *Istorija i archeologija drevnich Maďjar v epochu migracij / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*, Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11, Budapest 2018, s. 114.

23 A. KOMAR, *Istorija i archeologija drevnich Maďjar*, s. 253–254.

24 Tamtéž, s. 160.

25 Veronika V. MURAŠEVA, *Skandinavskije nachodki iz raskopok Suprutszkogo gorodišča*, in: Kol. autorů, *Slavjaně vostočnoj Evropy nakanuně obrazovanija Drevněrusskogo gosudarstva. Mat'erialy meždunarodnoj konferencii, posvjaščennoj 110-letiju so dňa rožděnija I.I. Ljapuškina (1902–1968)*. Sankt-Petěrburg. 3–5 dëkabnja 2012 g., Sankt-Petěrburg 2012, s. 103–106.

26 Boris A. RYBAKOV, *Remeslo drevněj Rusi*, Moskva 1948, s. 106–107.

27 A. V. KOMAR, *Istorija i archeologija drevnich Maďjar*, s. 124–125.

3. Volžsko-bulharské výrobní centrum

Výroba kovových součástí opaskových souprav ve větším měřítku vzniká ve Volžském Bulharsku v 2. polovině 10. století. Starší nálezy, z 2. půle 9. až počátku 10. věku (tankejevský a velkotiganský mohylník), spojují badatelé převážně s kulturou kočovných přesídlenců z jihovýchodní Evropy (saltovská kultura) a z oblasti Uralu a Pokamí (ugrické kultury).²⁸ Vlastní produkce v podstatě uspokojovala potřeby bulharského obyvatelstva, ale již v tomto období byly opaskové garnitury také exportovány; potvrzuje to nález dvou takových souprav v kurganech skupiny Sjaziugi (leningradská oblast), datovaných do 2. poloviny 9. až 1. poloviny 10. století.²⁹ V 60. letech 10. věku se v souvislosti s příchodem nové vlny Bulharů dostala výroba tepaných předmětů na novou úroveň. Za prvé se výrazně zvýšil její objem, za druhé se objevily nové ustálené typy kování, zhotovované ve velkých sériích a rozšiřované na rozsáhlém území.

Centrem výroby těchto kování a přezek bylo izmerské sídliště, v současné době silně vymálané vodami Volhy. Podle údajů Jevgenije P. Kazakova zde bylo nalezeno více než 100 typů kování v různém množství exemplářů, mezi kterými jsou i vadné kusy (jeden z ukazatelů místní výroby)³⁰ (obr. 6.3). Masová produkce kovových součástí opaskových garnitur existovala ve Volžském Bulharsku pravděpodobně do poloviny 11. století, v 2. půli tohoto věku ztrácejí opasky zdobené kovářím na oblíbenosti a postupně vycházejí z módy.

Finální kovová industrie měla velmi rozsáhlá odbytiště. Z muslimského pohřebního obřadu praktikovaného ve Volžském Bulharsku po roce 922 se

nedochovaly součásti místního oděvu, proto o rozšířenosti opasků s kovářím mezi bulharským obyvatelstvem lze usuzovat pouze hypoteticky. Více informací přináší nálezy v komplexech plochých pohřebišť s jámovými hroby pohanského světa obklopujícího Volžské Bulharsko. Na jejich základě můžeme konstatovat, že kované soupravy kování (nebo hotové opasky?) byly do těchto oblastí dodávány ve velkém množství. Významným vývozcem bulharské produkce bylo permské Předuralí.³¹ Součásti opaskových garnitur se šířily i dále na severovýchod, kde byly objeveny v mohylnicích Komijců.³² Kováním bulharské výroby jsou zdobeny opasky většiny mužů pochovaných v jámových hrobech na nekropolích západních sousedů Volžského Bulharska, povolžských Finů – Mordvinců, Muromců a Marijců³³ (obr. 6.4). Četný výskyt bulharských kování v památkách 10.–11. století je charakteristický také pro severovýchodní okrajové oblasti Staré Rusi s finským nebo smíšeným slovansko-finským obyvatelstvem, velmi slabě začleněné do sféry jejího vlivu (památky vologdské oblasti).³⁴ Kování bulharské výroby se hojně vyskytují na etnicky různorodých, převážně slovansko-finských sídlištích a pohřebištích suzdalského Opolí a v jaroslavských kurganech; například z 13 hypotetických souprav kování (byla nalezena jednotlivě) z mohylníku Šekšovo v okolí Suzdalů pochází sedm z volžsko-bulharských dílen.³⁵ Bulharská opasková kování se dostávají až do centrálních a západních oblastí Staré Rusi; dostatečně reprezentativní je jejich série pocházející z Gnězdova,³⁶ známé jsou i exempláře z území dnešního Běloruska.³⁷

28 Jevgenij P. KAZAKOV, *Pojasnyje nakladki volžskich bolgar iz Tankejevskogo mogilnika i Izmerskogo selišča*, in: V. Ju. Koval, ed. *Rus i Vostok v IX–XVI věcích*. Novyje archeologičeskije issledovanija, Moskva 2010, s. 53–61.

29 V. V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennyye*, s. 92.

30 J. P. KAZAKOV, *Pojasnyje nakladki*, s. 55.

31 Andrej M. BELAVIN, *Kamskij torgovij puť*, Perm 2000, s. 104–110.

32 Eleonora A. SAVELJEVA, *Vymskije mogilniki XI – XIV vv.* Leningrad 1987, s. 200.

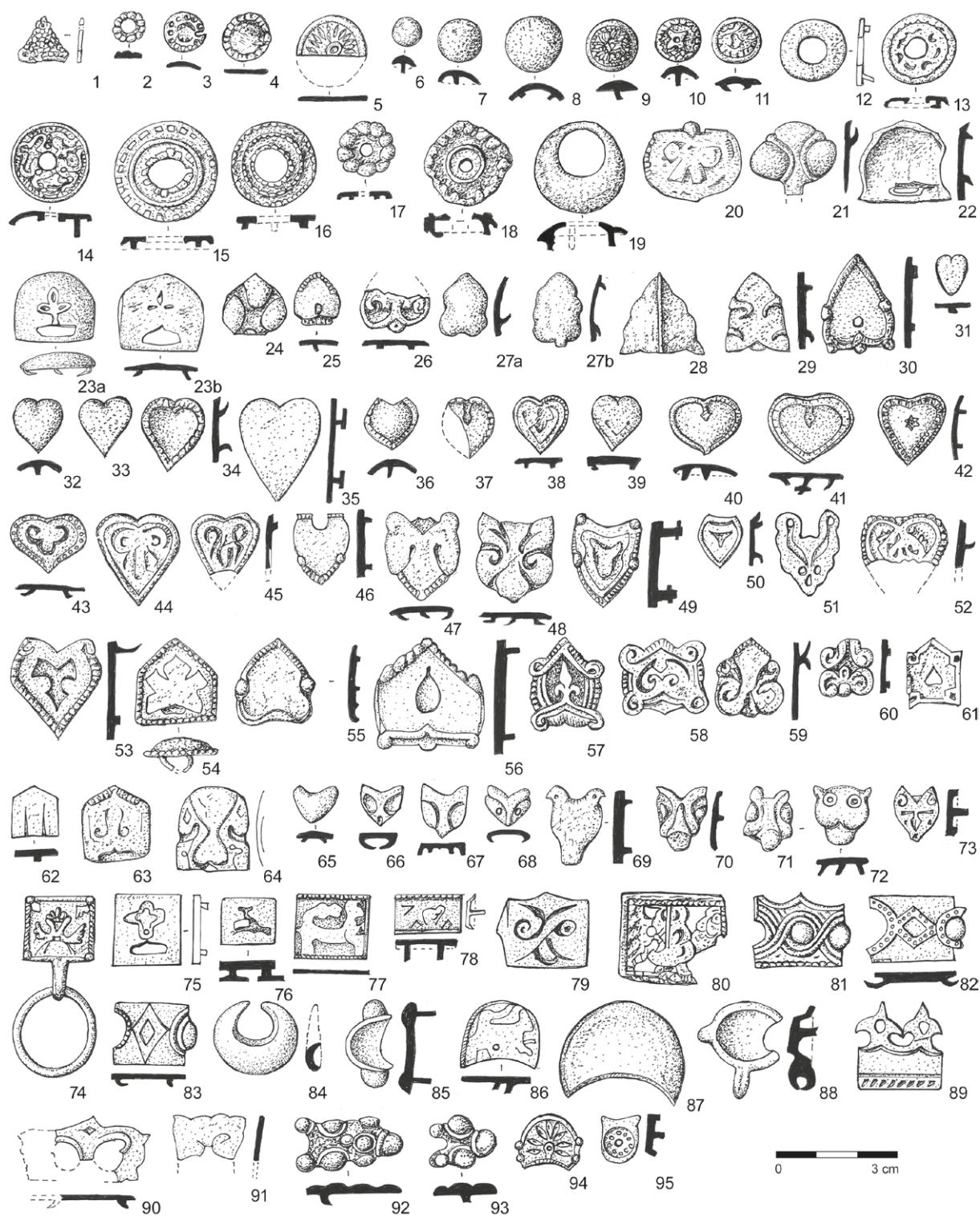
33 Olga V. ZELENKOVA – Irina A. SAPRYKINA, *Kriterii vydělenija statusnych pogrebenij na osnove kompleksnogo analiza pojasnyh naborov VIII–XI vv. po materialam mordovskich mogilnikov*, *Kratkije soobščeniya Instituta archeologii* 229, 2013, s. 84–90; Tatjana B. NIKITINA, *Pogrebalnye pamjatniki IX–XI vv. Vetlužsko-Vjatskogo meždurečja*, *Archeologija evrazijskich stěpej* 14, Kazaň 2012.

34 Aleksandr V. KUDRJAŠOV, *Belozerskaja ves: sovremennyy vzgljad*, in: I. Je. Zajceva, ed. *Rus v IX–XII věcích*. Obščestvo, gosudarstvo, kultura, Moskva – Vologda 2014, s. 299–311; I. Je. ZAJCEVA, *Izdělija iz cvetnyh metallov*, s. 90–95; Marija P. MILOVANOVA, *Metalličeskije dětali remennoj garnitury mogilnikov Krutika IX – načala XI vv. (Kladovka I, II)*, in: S. V. Špoljaskij, ed. *Archeologija Vladimiro-Suzdalskoj zemli, Materialy naučnog seminaru* 11, 2022, s. 21–37.

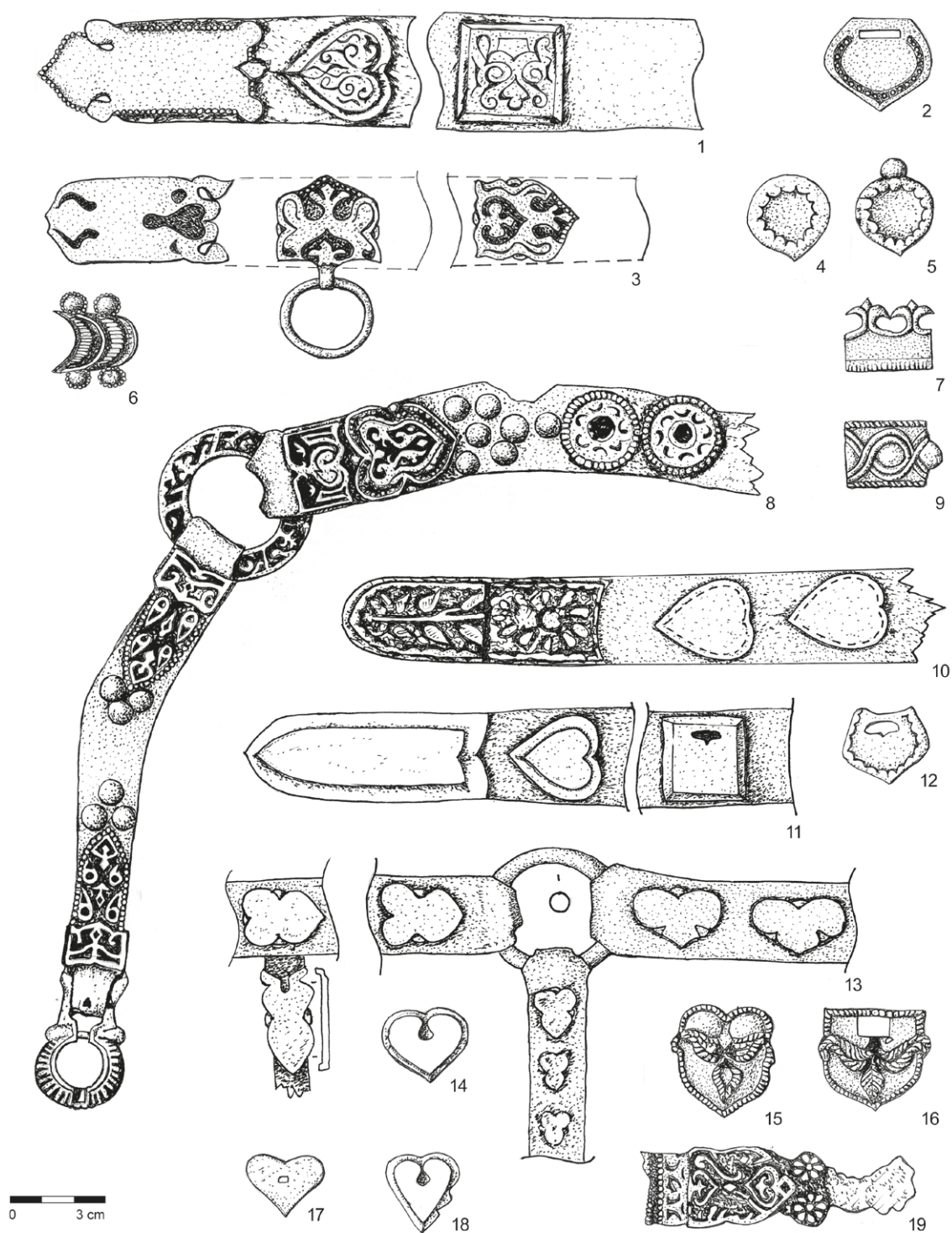
35 Irina Je. ZAJCEVA, *Dětali pojasnoj i uzdečnoj garnitury iz materialov obsledovanijselskich poselenijsuzdalskogo Opolja*, in: I. Je. Zajceva, ed. *Rus v IX–XII věcích*. Obščestvo, gosudarstvo, kultura, Moskva – Vologda 2014, s. 363–376; Táž, *Dětali pojasnoj garnitury iz Šekšova*, s. 184–198; Irina Je. ZAJCEVA, *Drevněrusskije pojasa s nakladkami: socialnyj status ili tradicija?*, *Stratum plus* 5, 2018, s. 267–280.

36 V. V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennyye*.

37 Kristina A. LAVYŠ, *Chudožestvennyje tradicii vostočnoj i Vizantijskoj kultury v iskusstve sredněvěkovykh gorodov Belarusi (X–XIV vv.)*, Minsk 2008, s. 126.

Obr. 6.3. Opasková kování z izmerského sídliště. Upraveno podle Kazakov 2010, obr. na s. 53–61.

Obr. 6.4. Opasková kování z marijského mohylníku Nižňaja Strelka. Podle Kazakov 2010, obr. na s. 53–61.

Obr. 6.5. 1, 2 – kamenné lící formy z Kyjeva; 3 – bronzový model z hradiště Rokot (Smolenská oblast); 4 – bronzový přívěsek z nákončí (Vladimírské kurgany), 5 – břidlicový model z Gnězdova. Podle Gupalov – Ivakin 1980, ris. 3, 4 (1, 2); archiv autorů (3–5).

Většina kovových součástí opasků byla odlévána ze slitin na bázi mědi, čisté nebo s přidáním olovem, cínového nebo cínovo-olověného bronzu s nízkým obsahem olova, které se do slitiny dostalo ze špatně vyčištěné mědi.³⁸ Mnohem řidčeji byly zaznamenány opaskové soupravy ze stříbra, případně pozlaceného stříbra.³⁹

Technologie výroby kování bulharského okruhu byla zkoumána Nataljou V. Jeniosovou a Veronikou V. Muraševou metodou optické mikroskopie a metalografické analýzy na vzorcích nálezů z Gnězdova.⁴⁰ Kování byla odlévána prostřednictvím kopírování modelů, když nejčastěji byly používány modely voskové. Ty mohly být vyřezávány rydlem z vychladlého vosku, tvarovány ručně nebo vytvářeny pomocí speciálního modelu, a to tak, že tenký plátek vosku byl nanášen na reliéfní povrch takového modelu a protlačován. Někdy, v nejtenčích místech voskových plátů,

vznikaly trhliny, které nebyly zacelovány, a tím kování kopírovala všechny defekty vosku. Ukazatelem toho, že šlo o daný způsob výroby, je dobře viditelný negativní reliéf na rubové straně hotového výrobku dublující ornament z lící strany.

Je známo několik archeologických nálezů, které by mohly být považovány za původní modely pro výrobu kování. Byly objeveny na izmerském sídlišti ve Volžském Bulharsku, dva exempláře pocházejí z území současné smolenské oblasti, z Gnězdova (obr. 6.5:5) a z hradiště Rokot (obr. 6.5:3), jeden model, přeměněný na přívěsek, byl získán z vladimírských kurganů (obr. 6.5:4). Většina modelů byla vyrobena ze slitin na bázi mědi, exemplář z Gnězdova je vyřezán z břidlice (pyrofylitová břidlice z ovručského naleziště v okolí Kyjeva).⁴¹ Podobné modely byly pravděpodobně používány i jako razidla pro získání negativů v hliněných formách.

38 Irina Je. ZAJCEVA, *Cvetnoj metall Volžskoj Bolgarii*, in: A. V. Pačkalov, ed. *Rus i Vostok v IX–XVI věcích. Novyje archeologičeskije issledovanija*, Moskva 2010, s. 120; Natalja V. JENIOSOVA – Veronika V. MURAŠEVA, *Těchnologija proizvodstva gnězdovskoj remennoj garnitury*, in: S. V. Studzickaja, ed. *Archeologičeskij sbornik, Trudy GIM 96*, Moskva 1998, s. 48; Irina Je. ZAJCEVA, *Splavy cvetnych metallov selskich pamjatnikov severo-vostočnych okrain Drevněj Rusi*, in: I. Je. Zajceva, ed. *Sredněvěkovyje poselenija i mogilniki na Kubenskom ozere. Tom 3. Paleoeologičeskije uslovija, obščestvo i kultura*, Moskva 2009, s. 160, 162; Táž, *Cvetnoj metall ukrašenij mogilnika X–XI vv. Šekšovo 9 v Suzdalskom Opolje (chimičeskij sostav)*, *Kratkije soobščeniya Instituta archeologii* 241, 2015, s. 252–262.

39 I. Je. ZAJCEVA, *Dětalj pojasnoj garnitury iz Šekšova*, s. 195; O. V. ZELENKOVA – I. A. SAPRYKINA, *Kriterii vydělenija*.

40 N. V. JENIOSOVA – V. V. MURAŠEVA, *Těchnologija proizvodstva*, s. 43–51; V. V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennyje*, s. 8–14.

41 Vasilij S. NĚFEDOV – Veronika V. MURAŠEVA, *Model dlja izgotovljenija pojasnych bljašek «vostočnogo» oblika s gorodišča Rokot v Smolenskoj oblasti*, *Kratkije soobščeniya Instituta archeologii* 222, 2008, s. 98–105.

Voskové modely mohly být odlévány také v kamenných formách; takové exempláře byly nalezeny na rozsáhlém území od Krymu po severní Evropu. Velmi známé jsou např. části dvou kamenných forem na odlévání kování a nákončí z území kyjevského Podolu (10. století, obr. 6.5: 1, 2).⁴²

K získaným voskovým modelům byly připevňovány voskové kolíčky. Dále se vosková kování formovala do hlíny, vosk se rozpouštěl a provádělo se odlévání. Metalografické zkoumání tenkých řezů, pocházejících z těla a kolíčku kování, ukazuje jednotnou litou dendritickou strukturu. Po odlití následovala jen minimální úprava – většinou se odstraňoval přetok. Řada typů byla pokrývána cínovou vrstvou a získávala tak stříbrný vzhled, imitující drahé výrobky.

Tělo kování mělo ve většině případů plochý lícový povrch a zkosenou boční stranu, vyskytly se i lomené exempláře, některá nákončí byla mírně vypouklá. Rozměry kování byly zpravidla malé – v průměru od 10 do 20–25 mm. Přezky byly většinou z jednoho kusu s ozdobnými týlními destičkami, jejichž výzdoba stylově odpovídala dekoru na kováních a nákoncích. Nákončí byla relativně drobná, o délce 30–35 mm. Opasky, které jimi byly zdobeny, musely tedy být velmi úzké. Tvarově byla kování z bulharského centra velmi rozmanitá – pravoúhlá, kulatá, pětiúhelníková, srdcovitá a klenutá. Lze je rozdělit do tří základních skupin podle ornamentu na lícní straně:

1. bez ornamentu,
2. s rostlinným ornamentem,
3. s geometrickým ornamentem.

Kování a nákončí s hladkým povrchem bez ornamentu se objevují již v 1. tisíciletí a existují relativně dlouhou dobu – do počátku 11. století. Z hlediska svého původu jsou spojena s turkojazyčným prostředím.⁴³ Mají nejčastěji tvar čtverce s výřezem ve spodní části, kulatý tvar se středovým otvorem anebo srdcovitou formu se středovým otvorem i bez něj (obr. 6.6: 1–3). Mezi hladkými typy jsou známa srdcovitá kování se třemi kapkovitými výstupky („poupaty“) – jeden z nich se nachází ve spodní

části a dva po stranách (obr. 6.6: 4, 5, 8). Některé exempláře srdcovitého a pětiúhelníkového kování mají boční stranu zdobenou vroubkováním. Na staroruském území nejsou hladká kování příliš častá; byla zachycena na gnězdovském a timerevském mohylníku (jaroslavská oblast), ve vladimirských kurganech, odkrytých v polovině 19. století Alexejem S. Uvarovem, v Šekšově v okolí Suzdal, na mohylníku Minino na severovýchodním okraji Rusi (vologdská oblast) či na mohylníku Kumbita na severozápadě (leningradská oblast). Všechna tato pohřebiště jsou datována do 10. (převážně 2. poloviny) až počátku 11. století.⁴⁴

Nejoblíbenějším výzdobným motivem byl ornament rostlinný. Výrobky s takovým dekorem mají častěji čtvercový, srdcovitý nebo pětiúhelníkový tvar. Výzdoba vznikala různým způsobem – od prostého kreslení čar na povrchu voskového modelu až po vytváření složitých vypouklých reliéfních kompozic. Centrálním prvkem je květek se třemi nebo pěti okvětními lístky a bočními lístky ohnutými dolů. Tento motiv, doplněný o různé detaily, se vyskytuje ve značné variabilitě. Vzhledem k tomu, že je v širším smyslu „orientálního“ původu, není charakteristický jen pro volžsko-bulharské centrum, zde však získal svůj osobitý styl, umožňující identifikovat výrobky tohoto okruhu (obr. 6.6: 6, 7).

Jsou zkoumány celé série kování prakticky stejně zdobených, získané z různých míst, někdy i značně vzájemně vzdálených. Jedněmi z nejrozšířenějších typů jsou čtvercová kování s výřezem a srdcovitá se stejnou vhloubenou lineární kresbou květu s mnoha okvětními lístky. Prakticky identická kování byla objevena v Gnězdově, ve Staré Ladoze, v Novgorodě, v Timerevě, ve vladimirských kurganech či na mohylníku Minino. Mnoho takových kování je známo z povolžsko-finských pohřebišť s jámovými hroby – krjukovsko-kužnovského, veselovského, čeremiského nebo z nekropole Nižňaja Strelka. Přítomna jsou i v materiálech z Pokamí.⁴⁵ Šíří se směrem na západ, kde se dostávají až k prutsko-dněsterskému meziříčí.⁴⁶

Dalším příkladem značného teritoriálního rozšíření jsou pětiúhelníková kování s párovými

42 Konstantin N. GUPALO – Gleb Ju. IVAKIN, *O remeslennom proizvodstve na kijevskom Podole*, Sovětskaja archeologija 1980-2, 1980, s. 205–207.

43 V. N. DOBŽANSKIJ, *Nabornyje pojasa kočevnikov Azii*.

44 V. V. MURAŠEVA, *Drevněruskije remennyje*, s. 26–27; I. Je. ZAJCEVA, *Izdělja iz cvetnych metallov*, s. 88–89, 95.

45 V. V. MURAŠEVA, *Drevněruskije remennyje*, s. 12, 46; Anna V. KOZLOVA, *Ukrašenija remňa, sbrui i sumok vostočnogo proischoždenija v Velikom Novgorodě*, in: A. S. Chorošev, ed. *Novgorod i Novgorodskaja zemlja. Istorija i archeologija 18. Materialy naučnoj konferencii, Novgorod, 27–29 janvarja 2004, Velikij Novgorod 2004*, s. 188–207; I. Je. ZAJCEVA, *Izdělja iz cvetnych metallov*, s. 89–91; T. B. NIKITINA, *Pogrebalnyje pamjatniki*; A. M. BELAVIN, *Kamskij torgovyj*, s. 105; Andrej V. DANIČ, *Pojasnyje nakladki Piterskogo (Stěpanovo Plotbišče) mogilnika*, *Povolžskaja archeologija* 1-3, 2013, s. 191.

46 Světlana S. RJABCEVA – Roman A. RABINOVIČ, *O vozmožnosti vydělenija vengerskich drevnostej v Karpato-Dněstrovskom regioně*

Obr. 6.6. Opasková kování a přezka. 1–3 – Vladimírské kurgany; 4–15, 18 – mohylník Šekšovo (suzdalské Opolí); 16 – mohylník Minino (vologdská oblast); 17 – mohylník Stěpanovo Plotbišče, 19, 20 – Rožděstvenský mohylník; 21 – Antybarský mohylník. 17, 19–21 – Permské Předuralí. Podle Podosenova 2021, ris. 2 (19–21); archiv autorů (1–18).

rozbíhajícími se lístky nad květem, známá ze širokého území od Volžského Bulharska po Bělorusko (obr. 6.6: 10–11). Celé soupravy takových kování byly nalezeny v Čemichinu v leningradské oblasti, ve Vjadce v mogilevské oblasti, v Mininu ve vologdské oblasti, nebo Šekšově v suzdalském Opolí.⁴⁷

Velké množství téměř identických kování s podobným chemickým složením z rozsáhlého území svědčí o rozmachu masové výroby těchto kovových součástí opaskových garnitur. Oblíbené byly i typy zastoupené jen nevelkým počtem exemplářů. Například stříbrná pozlacená kování se zkoseným

v IX-X vv., in: I. Je. Zajceva, ed. *Rus v IX-XII věcích. Obščestvo, gosudarstvo, kultura*, Moskva – Vologda 2014, s. 267.

47 V. V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennye*, s. 38–39; I. Je. ZAJCEVA, *Izdelija iz cvetnykh metallov*, s. 90, 95; Táž, *Děтали pojasnoj garnitury iz Šekšova*, s. 195–196.

okrajem, zdobená ornamentem z vinoucí se révy (obr. 6.6: 13–14), nalezená v Šekšově, mají přímé analogie v bronzovém provedení na izmerském sídlišti. Stejný okraj s úponkem vinné révy nese i opaskové nákončí z marijského dubovského mohylníku.⁴⁸

Pravděpodobně na přelomu 10. a 11. století se objevují nevelká pětiúhelníková kování s vypouklou kresbou kvítku s pěti okvětními lístky a širokým centrálním lístkem kosočtvercového tvaru směřujícím vzhůru (obr. 6.6: 12). Chronologicky je to jeden z nejmladších masově produkovaných typů volžsko-bulharského výrobního centra, pojící se převážně s památkami 1. poloviny 11. věku.⁴⁹

Kování a nákončí s geometrickým ornamentem, jako jsou vypouklé polokoule, pletenec, anebo kosočtverce, byla rovněž dalece rozšířena za hranicemi Volžského Bulharska. Jejich množství sice nedosahuje počtu kusů s rostlinným dekorem, nicméně i mezi nimi jsou zachyceny standardní, značně rozšířené typy. Patrně nejpopulárnějšími byla takzvaná kování s výstupkem a prohlubní (obr. 6.6: 16). Mají pravoúhlý tvar, na jedné čelní ploše je vytvořen vystoupilý půlkruh, na druhé je prohlubeň téhož průměru. Na opasek se kování připevňovala těsně vedle sebe, takže tvořila souvislý pás ve tvaru „hada“. Kování s výstupkem a s prohlubní byla zachycena na celém staroruském území – v Gnězdově, v Kumbitu (leningradská oblast), v Sedněvě, v okolí Černigova, i na řadě lokalit jeho severovýchodního okraje (dnešní vologdská oblast).⁵⁰ Jsou známa také z Birky, Maďarska i podunajského Bulharska.⁵¹ Tento typ kování byl užíván v poměrně širokém chronologickém rámci od 2. poloviny 10. do 1. poloviny 11. století.

Výroba kovových součástí opaskových souprav ve volžsko-bulharském centru končí pravděpodobně kolem poloviny 11. věku. Kované opasky vycházejí z módy a zájem o tyto výrobky mizí.

4. Pokamské výrobní centrum

Vlastní centrum výroby kovových součástí opaskových garnitur se zrodilo i v permském Předuralí (Pokamí). Typy kování zde rozšířené vznikly na základě importovaných, především volžsko-bulharských vzorů, které se do oblasti běžně dostávaly v důsledku obchodních styků. Na pohřebištích (rožděstvenské, Stěpanovo Plotbišče aj.) se lze setkat prakticky se všemi typy produkce volžsko-bulharského centra, které byly aktivně kopírovány. Zároveň však místní řemeslníci vytvářeli nejen své vlastní typy, ale také modifikovali nejrozšířenější opaskové ozdoby. Například výřez na čtvercových kováních s kvítkem s pěti okvětními lístky získal srdcovitý tvar, na hladkých kováních srdcovité formy se objevil okrouhlý nebo kapkovitý výřez v základně srdíčka.

Konec 10. století přináší opaskové ozdoby typické právě pro toto výrobní centrum. Jako příklad lze uvést vypouklá štítovitá kování půloválného tvaru s vypouklými kresbami kvítků s mnoha okvětními lístky (v podobě motýla) pro základní opasek a kování se stejnou kresbou, ale srdcovitého tvaru, pro visící konec.⁵² Podobným ornamentem jsou zdobena i čtvercová kování s výřezem; tyto výrobky se stávají „vizitkou“ pokamského výrobního centra (obr. 6.6: 19–21) a byly nalezeny i za hranicemi této oblasti. Kromě nich však vznikají i jinak ztvárněná kování. S největší různorodostí se v opaskových garniturách setkáváme v 1. polovině 11. století.

Vlastní produkce je doložena nálezy z kovolitecké dílny 1. poloviny 11. věku, zkoumané v roce 2018 na rodanovském hradišti, kde byly vyzvednuty celé série polotovarů a vadných výrobků;⁵³ tato kování nemají negativní reliéf charakteristický pro výrobky volžsko-bulharského centra. Rentgenofluorescenční analýza těchto artefaktů z různých lokalit ukázala, že mezi slitinami pro jejich zhotovení převládal takzvaný „bílý“ bronz s vysokým obsahem cínu. Ozdoby z této slitiny měly šedobílou kovovou barvu a úspěšně imitovaly stříbrné exempláře.

48 I. Je. ZAJCEVA, *Dětalj pojasnoj garnitury iz Šekšova*, s. 195–196; Jevgenij P. KAZAKOV, *Volžskije bolgary, ugry i finny v IX–XIV vv.: problemy vzaimodějstvija*, Kazaň 2007, s. 202; T. B. NIKITINA, *Pogrebalnyje pamjatniki*, s. 383.

49 J. P. KAZAKOV, *Pojasnyje nakladki*, s. 56; V. V. MURŠEVA, *Drevněrusckije remennyje*, s. 42; I. Je. ZAJCEVA, *Dětalj pojasnoj garnitury iz Šekšova*, s. 195–196.

50 V. V. MURŠEVA, *Drevněrusckije remennyje*, s. 54; Aleksej V. KOMAR, *Černigov i nižněje Poděseňje*, in: N. A. Makarov, ed. *Rus v IX–X věkach. Archeologičeskaja panorama*, Moskva – Vologda 2012, s. 360; I. Je. ZAJCEVA, *Izdělja iz cvetnych metallov*, s. 94.

51 István FODOR – László RÉVÉSZ – Maria WOLF – Ibolya M. NEPPER, eds., *The ancient Hungarians. Exhibition catalogue*, Budapest 1996, s. 444.

52 Natalja B. KRYLASOVA, *Chronologičeskije osobennosti pojasnoj garnitury X–XI věkov po materialam Rožděstvenskogo mogilnika v Permskom kraje*, in: O. V. Zelencova, ed. *Finno-ugorskije drevnosti vtoroj poloviny I – načala II tysjačelija n. e. Materialy naučnogo seminaru «Podbolotevskij mogilnik: 100 let issledovanij»*, Moskva 2021, s. 200.

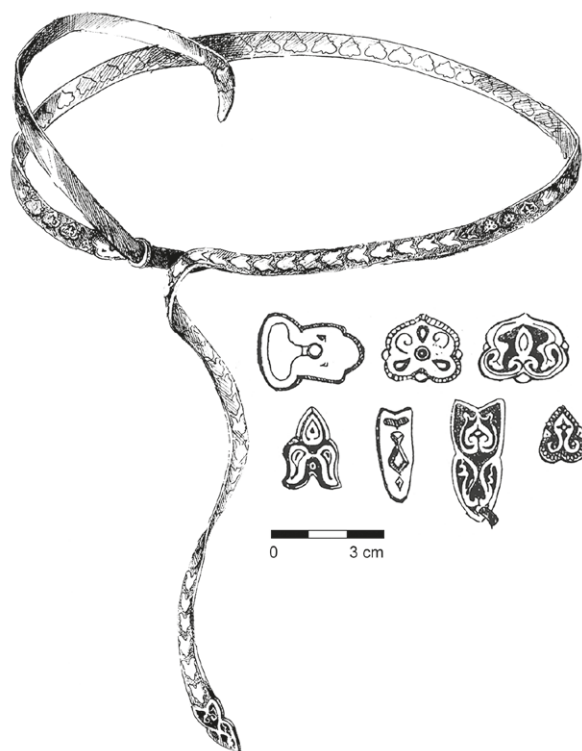
53 Julija A. PODOSENOVA, *Těchnologija izgotovljenija elementov pojasnoj garnitury na těrritorii Permskogo Preduralja v epochu*

5. Konstrukce opasků

Než se kované opasky dostaly na území Staré Rusi, měly za sebou již několik století dlouhou historii a v průběhu času se jejich podoba měnila. Jsou známy opasky s přídatnými závěsnými řemínky i bez nich, dvojité i jednoduché. Analýza materiálů z kostrových hrobů, kde se součásti opasků zachovaly *in situ*, umožňuje konstatovat, že základním typem těchto kovaných opasků byl takzvaný „maďarský“ pás „období obsazení vlasti“. Základní konstrukční zvláštností „maďarského“ pásu byl přídatný vnitřní řemínek, který se protahoval rámečkem přezky a zapínal opasek.⁵⁴ Dlouhý konec hlavního opasku visel volně dolů protažen obroučkou nebo byl jen tak přehozen přes přiléhající část opasku. Je třeba poznamenat, že opasky této konstrukce doznaly značného rozšíření; byly zaznamenány u Chazarů,⁵⁵ Protobulharů,⁵⁶ povolžských Finů⁵⁷ i v Pokamí.⁵⁸ Je možné, že móda opasků podobného typu vznikla na území chazarského kaganátu.

Typickým příkladem „maďarského“ pásu je exemplář vyzvednutý z jednoho z kurganů Gnězdova (kurgan C-160, výzkumy Daniila A. Avdusina a Tarmy A. Puškiny, 1990). Téměř kompletně se zachoval kožený opasek o délce 168 cm a šířce 1,7–2 cm. Soudě podle umístění jím bylo opásáno tělo (kostra se prakticky nezachovala) a jeden konec visel dolů (obr. 6.7). Opasek byl ozdoben 66 kováními trojího druhu.

Neobvyklý pás, poněkud odlišný od klasického „maďarského“, byl nalezen i v jiném gnězdovském kurganu (C-191 výzkum D. A. Avdusina, 1976) (obr. 6.8). Jeho součástí bylo 28 srdcovitých kování, 5 opaskových nákonců se dvěma okrouhlými prohloubenami podél delší osy, jedno opaskové nákončí se stylizovaným rostlinným motivem, 3 kroužky, 3 obroučky a přezka; pás sestával z několika fragmentů řemene spojených kroužky. Ke kroužkům se opasek

Obr. 6.7. Gnězdovo, kurgan C-160. Rekonstrukce opasku a opasková garnitura. Autor rekonstrukce V. V. Muraševa.

připevňoval pomocí obrouček, do přeložených částí opasku se vtačovala opasková nákončí. Na základě rozmístění kování lze předpokládat, že se přezka nacházela na přídatném vnitřním řemínku. Část pásu visící dolů je zakončena nákončím s rostlinným ornamentem. Zvláštnost tohoto pásu spočívá v použití kroužků pro spojení jeho jednotlivých částí, což je tradice charakteristická spíše pro baltské opasky.⁵⁹ Kompozičně gnězdovský kovaný pás spojuje s baltskými pásy opasková nákončí, lemující kroužky. Nahrazují speciální prodloužené upínače, při jejichž použití není třeba přehýbat opasek přes kroužek.⁶⁰

Sredněvěkovjja (koněc X – načalo XIII vv.), in: O. V. Zelencova, ed. *Finno-ugorskije drevnosti vtoroj poloviny I – načala II tysjačletija n. e. Materialy naučnogo seminaru «Podbolotevskij mogilnik: 100 let issledovanij»*, Moskva 2021, s. 213–227.

54 István DIENES, *A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglalo magyarok ove?* *Archaeologiai Értesítő* 86, 1959, s. 153; Týž, *Honfoglalo magyarok sirjai Nagykoroson*, *Archaeologiai Értesítő* 87, 1960, s. 185.

55 Boris A. ŠRAMKO, *Drevnosti Severskogo Donca*, Charkov 1962, s. 281.

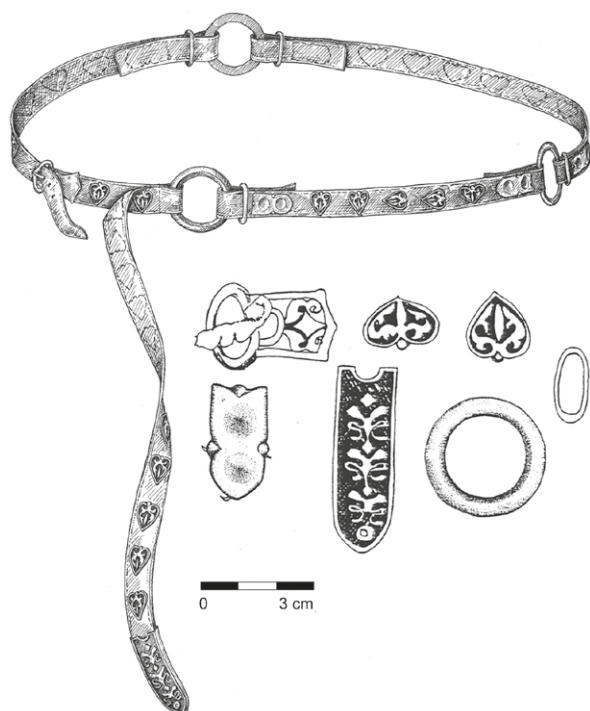
56 Jelena A. CHALIKOVA, *Pogrebalnyj obrjad Tankejevskogo mogilnika i jego vengerskije paralleli*, in: A. P. Smirnov – V. N. Černěncov – I. F. Erdeli, eds. *Problemy archeologii i drevnej istorii ugrov*, Moskva 1972, s. 150.

57 Natalja L. PODVIGINA, *Iz istorii pojasných naborov I tysjačletija n. e. na territorii našej strany*, in: I. V. Jaščenko, ed. *Sbornik dokladov na IX i X Vsesojuznyh archeologičeskich konferencijach*, Moskva 1968, s. 19.

58 N. B. KRYLASOVA, *Chronologičeskije osobennosti*, s. 195.

59 Johannes R. ASPELIN, *Antiquites du Nord Finno-Ougrien publiées à l'aide d'une subvention de l'État I. Ages de la pierre et du bronze*, Helsinki 1884, s. 365, Fig. 1988.

60 Jānis APALS et al., *Latvijas PSR Arheologija*, Riga 1974, tab. 59, ris. 24, 25, tab. 64, ris. 3, 5, s. 197, ris. 119.

Obr. 6.8. Gnězdovo, kurgan C-191. Rekonstrukce opasku a opasková garnitura. Autor rekonstrukce V. V. Muraševa.

Ve 12.–13. století vycházejí v této oblasti kované opasky postupně z módy, i když produkce pokračuje dále. Zjednodušuje se však technologie jejich výroby – vtačovaná nákončí jsou nahrazována drátky, které se připevňují k základu kování metodou přitavení.

6. Středodněperské výrobní centrum

Jedinými předměty spojenými s opaskovou garniturou, o nichž lze spolehlivě říci, že byly vyrobeny na území Staré Rusi (rozuměj Kyjevské Rusi, dnešní Ukrajiny), jsou kování řazená ke středodněperské nebo také „černigovské“ škole.⁶¹ Výrazně se liší od ostatních a je pro ně charakteristický přesně

daný soubor znaků: plochý horní i spodní povrch, nýty a stříbrná inkrustace. Kování mají někdy navíc vložku, zpravidla pozlacenou a zdobenou.

Technologii výroby kování zdobených stříbrnou inkrustací jako první zkoumal R. S. Orlov.⁶² Při své rekonstrukci technologického procesu se autor opíral o sérii kamenných licích forem jako součástí šperkařské dílny z 10. století v kyjevském Podolu.⁶³ Ve formách byly vyřezány negativy, z nichž jeden – kulatý s osmicípou hvězdou – byl totožný s jednou z variant kování s inkrustací (obr. 6.5: 2). Ruslan S. Orlov předpokládal, že kování byla odlévána v kamenných dvoustranných formách se žlábkem pro inkrustaci. Při výrobě kování ze dvou částí se vložky v podobě kosočtverce, trojúhelníku nebo hvězdy odlévaly zvlášť a spojovaly se se základem nýtováním, stopy po pájení nebyly nalezeny. Vložky se pozlacovaly, část povrchu byla opracována ražením či rytím.

V úvahu připadá i druhá varianta rekonstrukce technologie výroby inkrustovaných kování.⁶⁴ Ploché modely, hladké z lícni i rubové strany, mohly být vyřezány pomocí šablony z tenké vrstvy vosku. Na lícni straně byly vytvářeny prohlubně pro zatepávání. Tento předpoklad se opírá o zkoumání kování s částečně ztracenou inkrustací metodou optické mikroskopie. Vyhlobené dolíky nesou charakteristické znaky řezby do vosku.⁶⁵ Na rubovou stranu výrobce připevňoval voskové čepy (ty byly rovněž odlévány v kuse společně s kováním).

Osobitým rysem kování černigovské školy je geometrický ornament provedený technikou inkrustace. Na rozdíl od neuvěřitelné proměnlivosti ornamentálního dekoru opaskových kování „volžsko-bulharské“ školy je pro kování a opasková nákončí dané skupiny příznačný omezený výběr tvarů a výzdobných schémat.

Mezi jednoduchými kováními jsou nejrozšířenější kulaté tvary s vyobrazením pěti nebo šesticípé hvězdy s hladkou obrubou po okraji (obr. 6.9: 2, 3). Takové nálezy byly zaregistrovány v Kyjevě,⁶⁶ Šestovici,⁶⁷

61 R. S. ORLOV, *Srednědněprovskaja tradicija*, s. 32–52; V. V. MURAŠEVA, *Drevnėrussskije remennyje nabornyje ukrašėnija*, s. 94.

62 R. S. ORLOV, *Srednědněprovskaja tradicija*, s. 42, 44.

63 K. N. GUPALO – G. Ju. IVAKIN, *O remeslennom proizvodstve.*

64 V. V. MURAŠEVA, *Drevnėrussskije remennyje nabornyje ukrašėnija*, s. 12–13.

65 Výzkum byl prováděn v laboratoři katedry archeologie Fakulty historie Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova pod vedením N. V. Ryndinové.

66 Michail K. KARGER, *Drevnij Kijev. Očerki po istorii materialnoj kultury drevnërussskogo goroda I*, Moskva – Leningrad 1958, s. 199, ris. 43.

67 Davyd I. BLIFELD, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, Kyjiv 1977, tab. XXV: 1–2; Oleksandr MOCJA – Vjačeslav SKOROCHOD, *Protomista Podeseňna v procesi oderžavleňna regionu*. Vypusk I. Šestovycckij archeologičnyj kompleks, Kyjiv – Černigiv 2020, s. 129, ris. 61: 30.

Obr. 6.9. Opasková kování středodněperského výrobního centra. 1, 2 – Timerevo, 3–6 – Gnězdovo. Archiv autorů.

Gnězdově,⁶⁸ Staré Ladoze a Timerevě.⁶⁹ Mimo uvedené lokality byla kulatá kování s hvězdou objevena jen na území Maďarska.⁷⁰ Srdcovitá kování s lemováním zakončeným volutami (obr. 6.9: 6) byla získána z několika kurganů Gnězdova.⁷¹ Všechna pocházejí z žárových pohřbů, stříbrná inkrustace se nezachovala.

Jsou známy také dva typy oválných kování s ozdobným okrajem: velkou sérii prvního typu prezentují nálezy z jednoho z kurganů Gnězdova,⁷² jeden

osamocený exemplář pochází i z kulturní vrstvy Novgorodu.⁷³ Ornamentální kompozice je tvořena kroužky, z nichž část je spojována obloučky. Kování druhého typu jsou známa pouze ve dvou kusech a pocházejí z centrálního gnězdovského hradiště⁷⁴ a ze Sedněva; dekorační schéma je doplněno kosočtvercovým obrazcem s vepsaným kroužkem uprostřed.

Ozdobná kování ve tvaru tří splývajících kroužků byla zachycena ve dvou komplexech kyjevské nekropole,⁷⁵ v Šestovici⁷⁶ a v Timerevě.⁷⁷ Čtvercová s hvězdným křížem pak představují vzácný typ, vyvedený v kurganu v Timerevě⁷⁸ a zaznamenaný rovněž v Maďarsku.⁷⁹

Skutečnými šperkařskými uměleckými předměty jsou kování sestávající ze dvou částí. Střed doplňkové části trojúhelníkového nebo kosočtvercového tvaru, přinýtované do středu výrobku, byl opracován razníkem a pokryt zlacením, součástí dekoru byly tenké ryté linie zakončené miniaturními kroužky. Ornament na základním poli kování kombinoval obloučky, kroužky či srdcovité a smyčkovité obrazce. Tato dvojdielná kování mají kulatý,⁸⁰ pravoúhlý⁸¹ a oválný tvar s ozdobným okrajem⁸² (obr. 6.9: 1) a také tvar srdcovitý s podobně upraveným okrajem.⁸³ Drtivá většina těchto ozdob pochází

68 Vladimir I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*. Vyp. I. Gnězdovskij mogilnik bliz Smolenska, *Materialy po archeologii Rossii* 28, Sankt-Petěrburg 1902, tab. III: 39; Daniil A. AVDUSIN, *Otčet o raskopkach Gnězdovskich kurganov v 1949 g.*, *Materialy po izučeniju Smolenskoj oblasti* 1, Smolensk 1952, s. 100, ris. 29: 11; Veronika V. MURAŠEVA – Natalja V. JENIOSOVA – Aleksandr A. FETISOV, *Kuzněčno-juvelirnaja mastěrskaia pojmennoj časti Gnězdovskogo poselenija*, in: V. V. Muraševa, ed. *Gnězdovo. Rezultaty kompleksnyh issledovanij pamjatnika*, Sankt-Petěrburg 2007, s. 58, ris. 38, 9.

69 V. A. MALM, *Pojasnyje i sbrujnyje*, s. 89; V. N. SEDYCH – J. V. FRENKEL, *O metalle ukrašenij kompleksov*, s. 215, ris. 2.

70 Nándor FETTICH, *A honfoglaló magyarság fémművészége*, *Archaeologia Hungarica* XXI, Budapest 1937, Taf. L: 4–6.

71 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 42.

72 D. A. AVDUSIN, *Otčet o raskopkach*, s. 151, ris. 17.

73 Vasilij V. NOVIKOV, *Snarjaženije koňa i vsadnika X–pervoj poloviny XI v.*, in: V. K. Singch – V. V. Novikov, eds. *Usad'ba X–XI vv. v Ljudinom konce sredněvěkovogo Novgoroda (po materialam usadby Ž Troickogo razkopa)*, Moskva 2020, s. 55, ris. 43: 27.

74 Veronika V. MURAŠEVA, *Těchnologija izgotovlenija pojasnyh nakladok iz Gnězdova*, *Vestnik Moskovskogo Universitěta, Serija istorija* 8–2, 1989, s. 92, ris. 4: 4.

75 M. K. KARGER, *Drevnij Kijev*, s. 187, ris. 35; s. 199, ris. 43.

76 D. I. BLIFELD, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, tab. XXV, 9.

77 V. N. SEDYCH – J. V. FRENKEL, *O metalle ukrašenij kompleksov*, s. 215, ris. 2.

78 Tamtéž.

79 N. FETTICH, *A honfoglaló*, Taf. L, 1.

80 Davyd I. BLIFELD, *Desňańska archeologična ekspedycja 1949 r.*, in: P. P. Efimenko – L. Slavin – M. Rudinskij, eds. *Archeologični pamjatky URSR*, Kyjiv 1955, s. 19, tab. II: 8.

81 D. I. BLIFELD, *Desňańska archeologična ekspedycja*, s. 19, tab. II: 13; Týž, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, tab. IV: 5, XXXVII: 6.

82 Davyd I. BLIFELD, *Davňoruskyj mogylnyk v Černigovi*, *Archeologija*, XVIII, 1965, tab. IV; Týž, *Desňańska archeologična ekspedycja*, s. 19, tab. II: 6.; Týž, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, tab. IV: 6, tab. XXXVIII.

83 D. I. BLIFELD, *Desňańska archeologična ekspedycja*, s. 19, tab. II: 5.

z černigovských památek. Výjimky jsou jen ojedinělé – ortogonální kování z okolí Suzdalů,⁸⁴ oválné s ozdobným okrajem z oblasti Jaroslavlě.⁸⁵

Ornament na opaskových nákoncích inkrustovaných stříbrem je mnohem jednotvárnější. V závislosti na jejich délce jsou zdobena třemi,⁸⁶ čtyřmi⁸⁷ nebo šesti srdcovitými obrazci⁸⁸ (obr. 6.9: 4, 5); byla ovšem zaregistrována i nákončí ornamentována pouze dvěma srdcovitými obrazci spojovanými obloučky.⁸⁹ Kromě středního Podněpří bylo nejvíce těchto okras nalezeno v Gnězdově, a to jak v rámci hrobových komplexů, tak i na sídlišti. Jedno nákončí bylo získáno v pskovské oblasti.

Ruslan S. Orlov, který zkoumal složení slitin používaných při odlévání kování „středodněperského“ výrobního centra, zaznamenal, že většina předmětů je odlita z mnohokomponentních slitin na bázi mědi, záměrně legovaných cínem a olovem.⁹⁰ Analýza kování „středodněperské“ série z Timereva ukázala, že prakticky všechny analyzované výrobky byly zhotoveny z „čisté“ mědi (obsah většiny příměsí nepřevyšuje 1 %) s přídavkem stříbra.⁹¹ Zkoumání kruhových kování s hvězdou z Gnězdova ukazuje tentýž výsledek – vysoké procento stříbra v měděné slitině, ostatní příměsí nepřevyšují 1 % s výjimkou cínu, jehož obsah je v jednotlivých případech vyšší než 2 %.

Územím s maximálním výskytem středodněperských kování je logicky střední Podněpří, zvláště mohly oblasti Černigova, ve značném množství byla zjištěna také v Gnězdově, nevelká série je známa i z Timereva; jinde jsou nálezy ojedinělé (Stará Ladoga, pskovská oblast, Novgorod, suzdalské Opolí, Maďarsko). Výrobky této školy jsou natolik jedinečné, že je obtížné najít k nim analogie a hovořit o původu daného směru dekorativně užitého umění. Několik sérií takových kování bylo vyzvednuto rovněž na nekropoli v Kyjevě; lze

předpokládat, že příčinou menšího množství uvedených artefaktů je mnohem horší zachovalost tohoto pohřebiště. „Středodněperské“ výrobní centrum bylo pravděpodobně spojeno s kyjevským velkoknížecím dvorem.

Je důležité připomenout masové rozšíření kování inkrustovaných stříbrem v 2. polovině 10. století na území horního Podněpří – v Gnězdově. Soubor údajů získaných při zkoumání zdejšího sídliště dovoluje předpokládat, že v polovině 10. věku nastává přelom ve vztazích mezi Gnězdovem a Kyjevem a území horního Podněpří se patrně dostává do přímé závislosti na centrální kyjevské moci. Tento proces byl provázen příchodem části elity podřízené Kyjevu a spolu s ní se v materiální kultuře objevily nové rysy, mimo jiné i prestižní opaskové garnitury.⁹²

7. Bulharské a maďarské importy

V pestré škále kování, vytvořených pomocí technologie popsané u volžsko-bulharského výrobního centra, vynikají série výrobků mající analogie na území podunajského Bulharska a Maďarska. Značné rozšíření technologických znalostí na takto rozsáhlém území mohlo být spojeno jak s přítomností potulných řemeslníků, tak i se společnými kořeny řemeslné tradice.

V letech 2004–2009 bylo na území severovýchodního Bulharska, nedaleko města Šumen, prozkoumáváno velké šperkařské centrum, jehož základní produkci tvořily velké série opaskových kování. Publikace tohoto materiálu umožnila odhalit na staroruském území nevelké, ale v kontextu chápání mezinárodních vztahů významné importy z období první bulharské říše. „Bulharská stopa“ byla zachycena ve středním Podněpří, v suzdalském Opolí,⁹³ v kurganech petrohradské gubernie a v Pskově.⁹⁴

84 I. Je. ZAJCEVA, *Dětalj pojasnoj i uzdečnoj garnitury*, s. 370, ris. 4, 4.

85 *Fondy otděla archeologičeskich pamjatnikov GIM*, Op. V 2954/56.

86 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 40; V. V. MURAŠEVA – N. V. JENIOSOVA – A. A. FETISOV, *Kuzněčno-juvelirnaja mastěrskaia*, s. 45, ris. 22, 4.

87 V. V. MURAŠEVA, *Těchnologija izgotovlenija pojasnych nakladok*, s. 93, ris. 6; D. I. BLIFELD, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, tab. IV: 7.

88 D. A. AVDUSIN, *Otčet o raskopkach Gnězdovskich kurganov*, s. 151, ris. 19.

89 D. I. BLIFELD, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, tab. XXV: 11, 12; V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 15; Aleksandr A. SPICYN, *Gnězdovskije kurgany v raskopkach S.I. Sergejeva*, *Izvestija archeologičeskoi komissii* 15, 1905, s. 58, ris. 63.

90 R. S. ORLOV, *Srednědněprovskaja tradicija*, s. 47.

91 V. N. SEDYCH – J. V. FRENKEL, *O metalle ukrašenij komplexov*, s. 221.

92 V. V. MURAŠEVA – N. V. JENIOSOVA – A. A. FETISOV, *Kuzněčno-juvelirnaja mastěrskaia*, s. 70.

93 I. Je. ZAJCEVA, *Dětalj pojasnoj garnituri iz Šekšova*, s. 190.

94 Tatjana A. ŠČUKINA, *Pojasnoj nabor iz pogrebenija 3 (kurgan 1) na Mstislavskom II raskope*, in: N. V. Lopatin, ed. *Archeologija i istorija Pskova i Pskovskoj zemli. Ežegodnik Seminara imeni akademika V. V. Sedova* 34. Materialy 64-vo zasedanija (10–12 aprělja 2018 g.), Moskva – Pskov 2019, s. 47.

Obr. 6.10. Gnězdovo. Fragment uzdy z kurganu Ol-30. Archiv autorů.

Mezi takové importy patří kupř. opasková souprava z kurganu 110 z Šestovice;⁹⁵ součástí soupravy jsou hladká šestiúhelníková a srdcovitá kování pocházející z výrobního centra v okolí Šumenu.⁹⁶ Celý kovaný pás byl nalezen na jednom z pohřebišť 10. století v Pskově; sestává z pětiúhelníkových kování dvojího typu, jejichž charakteristickou zvláštností je centrální srdcovitý výstupek s dvojitou hranou po obvodu. Pskovská bronzová kování pak náleží k tzv. „preslavskému typu“; důkazy o produkci podobných pásových ozdob v dolním Podunají jsou dokumentovány přítomností hotových i vadných exemplářů v rámci zkoumaných výrobních center.⁹⁷

Nálezy stříbrných pozlacených kování kulatého a srdcovitého tvaru, charakteristických pro Maďary v „období obsazení vlasti“,⁹⁸ jsou na staroruském

území velmi vzácné. V Gnězdově byl z jednoho hrobu získán útržek řemene uzdění se stříbrným kovááním (obr. 6.10). Zvláštností vzhledu těchto kováání je okrouhlá prohlubeň se zlacením v centrální části. Řemeslníci, ve snaze napodobit drahocenná maďarská opasková kování, odlévali analogické kusy z měděných slitin, a aby se co nejvíce podobaly svým vzorům, potahovali je cínovou vrstvou. Stříbřitá vrstva se nanášela jen na povrch, ne až k okrouhlé prohlubni. Díky tomu získávala tato kování podobnost se stříbrnými exempláři se zlacením v centrální části.⁹⁹

8. Skandinávské importy

Období vzniku státního útvaru na území Staré Rusi je charakterizováno těsnými vztahy východní Evropy se Skandinávií. Archeologická data svědčí o přesídlení značného počtu obyvatel ze severní Evropy na staroruské území. Během osvojování transevropských říčních cest a účasti na dálkovém obchodu se Skandinávci usazovali v prvních proto-městských střediscích a v nevelkých osadách. Je přirozené, že přistěhovalci ze severu s sebou přinesli svou materiální kulturu, jejíž prestižní součásti, mimo jiné i kované ozdoby, patřily do elitní „družinové kultury“.

Výrazným a nesporným diagnostickým znakem skandinávských opaskových ozdob je jejich specifický dekor (ornament provedený ve stylu Borre a Oseberg), zatímco tvar je u kování zdobených v různém stylu zcela standardní.

Dalším ukazatelem je technologie výroby. Proces byl mnohastupňový, zahrnoval vytvoření prvotního modelu, získání prozatímní formy a prozatímních modelů, vyrobení jednorázových hliněných licích forem a odlití série kování. Charakteristickým rysem vytváření kování skandinávského vzhledu je především způsob výroby prvotního modelu. Ten byl vyřezáván z vosku, čímž bylo dosaženo základního dekorativního efektu spojeného se zhotovením složitého reliéfního proplétaného ornamentu se zoomorfními detaily. Základním morfologickým znakem použití prvotního modelu tohoto typu je reliéfní horní povrch a zpravidla hladký povrch spodní.

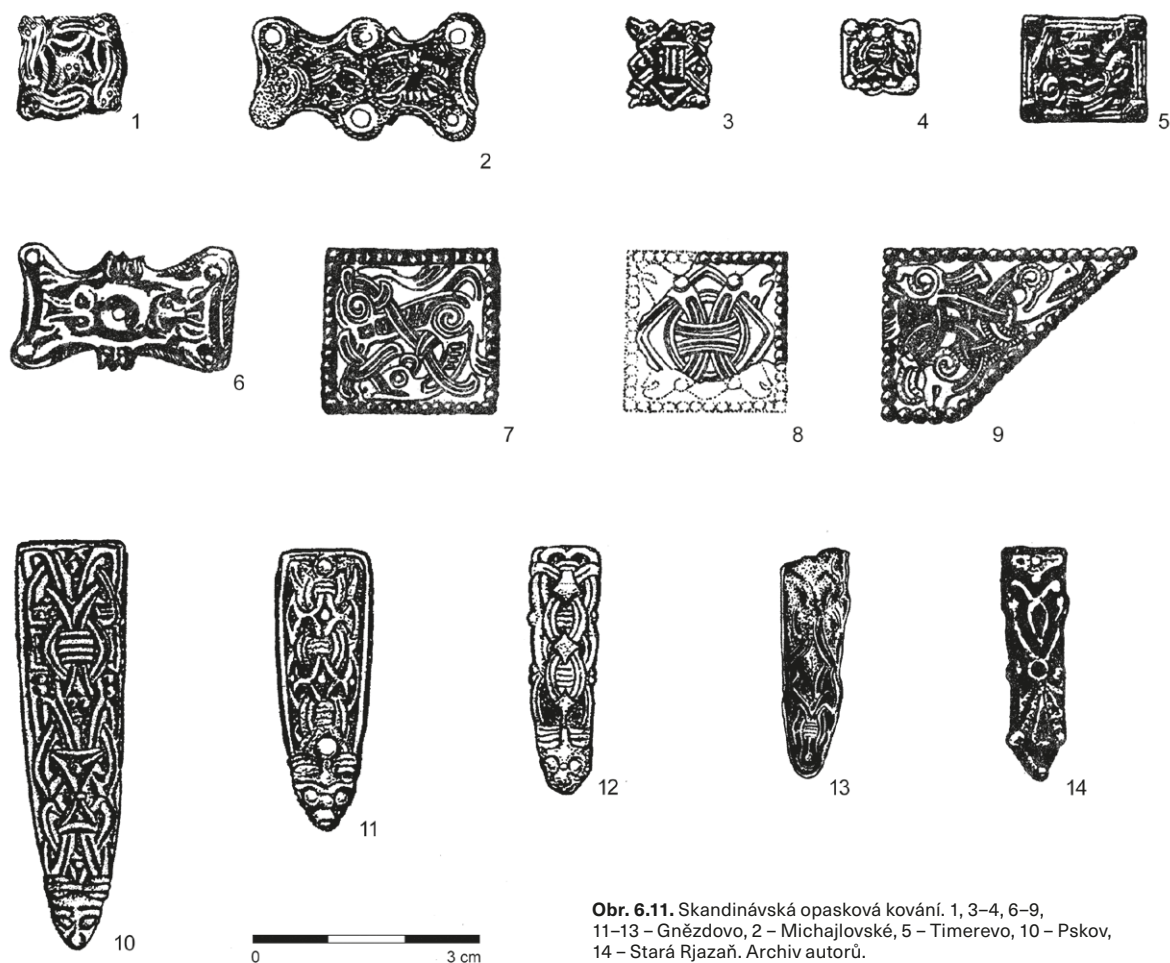
95 D. I. BLIFELD, *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, tab. XXXII: 3, 6.

96 Stojčo BONEV – Stela DONČEVA, *Starobălgarski proizvodstven centar za chudožestven metal pri s. Novosel, Šumensko*, Veliko Tărnovo 2011, s. 275, ris. 231, 235, s. 285, ris. 427–428.

97 T. A. ŠČUKINA, *Pojasnoj nabor*, s. 47.

98 I. FODOR et al., eds., *The ancient Hungarians*, s. 145, 165, 258, 280–281, 306.

99 Vasilij V. NOVIKOV – Natalja V. JENIOSOVA, *Snarjaženije verchovogo koňa iz pogrebenija 191 centralnoj kurgannoj grupy vtoroj poloviny X v. iz Gňozdova: rezul'taty kompleksnogo issledovanija*, *Archeologičeskije vesti* 21, 2015, s. 211.

Obr. 6.11. Skandinávská opasková kování. 1, 3–4, 6–9, 11–13 – Gnězdovo, 2 – Michajlovské, 5 – Timerevo, 10 – Pskov, 14 – Stará Rjazaň. Archiv autorů.

Před odléváním z bronzu mohly být prozatímní voskové formy částečně individuálně dopracovány a zcela analogické věci tak získávaly odlišnost v drobných detailech. Je třeba poznamenat, že tak složité technologické schéma se nepoužívalo zdaleka vždy a že ve valné většině případů se jako prvotní model používal hotový výrobek.

Většina skandinávských kování je nevelkého rozměru a má čtvercový tvar. Tři typy takových kování jsou zdobeny ve stylu Borre. Ornamentální kompozice prvního typu je složena ze stuhovitého pletence a dvou vyobrazení hlaviček zvířat z profilu v rozích (obr. 6.11:3).¹⁰⁰ Kování druhého typu jsou také zdobena stuhovitým teratologickým ornamentem,

v němž lze najít hlavičku zvířete (obr. 6.11:4);¹⁰¹ velká část zachované uzdy zdobené podobnými kováními byla nalezena v Gnězdově.¹⁰² Ornament třetího typu reprezentuje stylizované zobrazení fantaskního zvířete umístěného ve čtverci (obr. 6.11:5).¹⁰³ Kromě kování ve stylu Borre byla v Gnězdově zaregistrována i nevelká série kování zdobená ve stylu Oseberg, jehož charakteristickou zvláštností je, mimo jiné, i vyobrazení fantaskních zvířat s vlajícími „hřívami“ (obr. 6.11:1).¹⁰⁴

Na staroruském území byly nalezeny dva typy kování ve tvaru mašle. Jedna série pochází z nekropole Gnězdova – kování jsou provedena ve stylu Borre a zdobena dvěma symetrickými zoomorfními

100 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 12.

101 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 11; V. N. SEDYCH – J. V. FRENKEL, *O metalle ukrašenij komplexov*, s. 215, ris. 1: 11, 68.

102 Vasilij V. NOVIKOV, *Ogolovje verchovogo koňa kurgana No 7 iz raskopok S.I. Sergejeva v centralnoj kurgannoj gruppe v Gnězdove*, *Archeologičeskije vesti* 22, 2016, s. 137.

103 V. N. SEDYCH – J. V. FRENKEL, *O metalle ukrašenij komplexov*, s. 215, ris. 1: 25, 26, 31.

104 Veronika V. MURAŠEVA, *Skandinávskije nabornyje remennyje nakladki s territorii Drevněj Rusi*, in: T. A. Puškina, ed. *Istoričeskaja archeologija. Tradicii i perspektivy. K 80-letiju so dňa rožděnja D. A. Avdusina*, Moskva 1998, s. 156, ris. 1, 3.

maskami (obr. 6.11:6).¹⁰⁵ Pozoruhodný je komplet kování ve tvaru mašle z pohřebiště v Michajlovském (jaroslavská oblast), jedno z pěti kování tohoto kompletu je zdobeno složitým pletencem se zapojením postaviček zvířat s vlajícími „hřívami“ (styl Oseberg) (obr. 6.11:2); ostatní byla pravděpodobně vytvořena jako otisk prvního, řemeslník však ne zcela pochopil smysl ornamentálního schématu a při upravování prozatímního voskového modelu se dekor proměnil v prostou spleť čar, která ztratila původní zoomorfní charakter.¹⁰⁶

Pozoruhodný soubor postrojových kování zdobených ve stylu Borre byl vyzvednut z jednoho z bohatých ženských hrobů z Gnězdova. Část garnitury, která se při kremaci zachovala, se skládá z pěti kování trojího typu¹⁰⁷ – dvou druhů velkého čtvercového tvaru a jednoho tvaru lichoběžníkové formy. Jeden ze čtvercových typů (obr. 6.11:7) a lichoběžníková kování (obr. 6.11:9) jsou zdobeny fantaskním zvířetem (drakem), jehož tělo se proměnilo v propletené stuhy. Přesné analogie kování těchto typů jsou známy z mohyly 1 v Borre (Vestfold, Norsko),¹⁰⁸ právě ty daly název stejnojmennému stylu. Druhý typ čtvercových kování (obr. 6.11:8) spolehlivě paralely nemá, jediný exemplář opět nese stylizované, symetricky umístěné postavičky fantaskních zvířat.

Skandinávská opasková nákončí jsou bez ohledu na různé rozměry zdobena podle jednotného ornamentálního schématu, daného standardním tvarem výrobků (obr. 6.11:10–14). Kompozice sestává z propletených stuh (stylizovaná postava fantaskního zvířete) a masky zvířete na spodním konci nákončí.¹⁰⁹ Někdy jsou součástí obrazu kosočtverce anebo kosočtverce s tečkou uprostřed;¹¹⁰ v ojedinělých případech zvířecí maska chybí.¹¹¹

Obr. 6.12.
Michajlovské
(jaroslavská oblast),
opaskové nákončí.
Archiv autorů.

Nákončí mají reliéfní povrch, rubová strana je plochá, výjimkou je série výrobků z Michajlovského.¹¹² Jde o složité artefakty skládající se z lící a rubové části, mezi něž je vložen stříbrný plátek, viditelný skrze prolamovanou čelní stranu (obr. 6.12). Opaskové ozdoby této skupiny mají četné analogie na území Skandinávie.¹¹³

Je na místě připomenout unikátní případ místního rozvíjení skandinávského stylu Borre. V kulturní vrstvě hradiště Stará Rjazaň bylo objeveno opaskové nákončí zdobené geometrickým ornamentem, který

105 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 41.

106 Veronika V. MURÁŠEVA, *Kurgan No 1 iz Michajlovskogo (Opyt atribucii i datirovki)*, in: N. G. Nedošivina, ed. *Archeologičeskij sbornik. Pamjati Vasilevny Fechner*, Trudy GIM 111, Moskva 1999, s. 28–29.

107 A. A. SPICYN, *Gnězdovskije kurgany v raskopkach S.I. Sergejeva*, s. 58.

108 James GRAHAM-CAMPBELL, *Viking Artefacts. A select catalogue*, London 1980, s. 297, Fig. 489.

109 Naděžda N. MALYŠEVA, *Ranněgorodskoj nekropol drevněgo Pskova (po matěrialam raskopov na těrritorii Sredněgo goroda)*, in: I. K. Labutina, ed. *Drevněruskij nekropol Pskova X – načala XI věka. Tom 1. Ranněgorodskoj nekropol drevněgo Pskova. Po matěrialam razkopov na těrritorii Sredněgo goroda*, Sankt-Petěrburg 2012, s. 270, tab. LVII: 5; V. V. MURÁŠEVA, *Skandinavskije nabornyje remennyje ukrašenija*, s. 157, ris. 2, 3–6.

110 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. III: 4, tab. XI, 15; SEDYCH – FRENKEL, *O metalle ukrašenij kompleksov*, s. 215, ris. 1.

111 V. I. SIZOV, *Kurgany Smolenskoj gubernii*, tab. XI: 14; V. V. MURÁŠEVA, *Skandinavskije nabornyje remennyje ukrašenija*, s. 157, ris. 2, 10.

112 V. V. MURÁŠEVA, *Kurgan No 1 iz Michajlovskogo*, s. 26–27.

113 Holger ARBMAN, *Birka I. Die Gräber. Tafeln*, Uppsala 1940, Taf. 28, 88; N. FETTICH, *A honfoglaló*, Taf. CXII: 3–14, Lena THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands I. Abbildungen der grabfunde*, Stockholm 1995, Abb. 39: 3–9, Abb. 130a: 4–16; Hanna RYDH, *Forhistoriska undersocningar på Adelsö*, Stokholm 1936, s. 116.

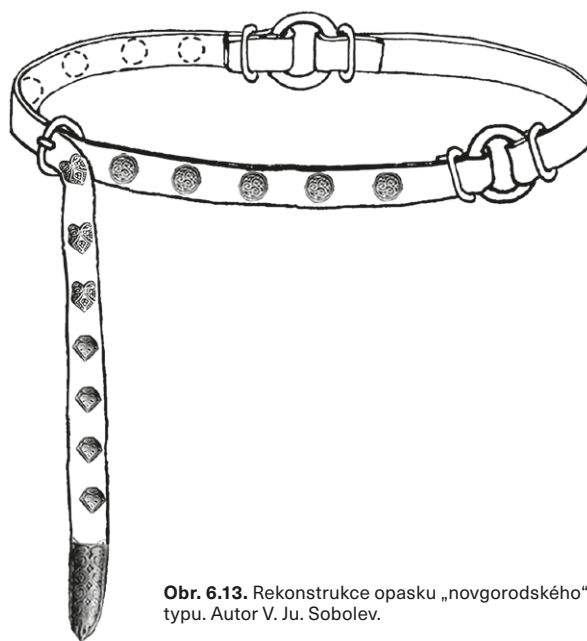
je přehodnocenou a zjednodušenou podobou stuhovitého pletence, v horní části se nachází zvířecí maska¹¹⁴ (obr. 6.11: 14). Předmět byl nalezen ve vrstvě datované do 11. století a spadá tak do doby, kdy ve Skandinávii již převládaly jiné ornamentální styly.

9. Kované opasky severozápadního regionu

Novgorodská zem se z hlediska dynamiky rozšíření opaskových a postrojových kování výrazně liší od jiných staroruských území. Z 10. století, které je obdobím největšího rozšíření opaskových a postrojových kování jak na jižně položených teritoriích, tak i v severovýchodních oblastech Rusi, pochází na severozápadě jen několik jednotlivých nálezů. Móda používání opasků zdobených kováními nabývá na intenzitě v kontextu s šířením inhumace, tj. společně s christianizací obyvatelstva novgorodské země. Z celkového počtu cca 10 000 hrobových celků z 11.–13. století, zkoumaných v oblasti Novgorodské země a pohraničních území je k dispozici kolem jednoho sta hrobů s opasky zdobenými kováními. Jednotlivé exempláře pocházejí také z kulturních vrstev samotného Novgorodu, Rurikova hradiště, Staré Russy, z pogostů, občas se nacházejí i na sídlitích nižšího řádu.

Všechny součásti pásové garnitury získané z hrobových komplexů novgorodské země 11.–13. století jsou odlity z mědi nebo ze slitin na její bázi. Pásky s kovanými ozdobami byly konstatovány pouze v mužských kostrových hrobech, v hrobech ženských se jen velmi zřídka nacházejí buď exempláře předělané na přívěsky anebo poškozené výrobky (Udraj, novgorodská oblast).

Nejrozšířenější konstrukcí je ta nejjednodušší – kožený či textilní pruh nebo tři do „copánku“ spletené svazky koňských žíní (?) potřebné délky, jejichž konce se jednoduše vpředu zavazovaly. Méně rozšířené jsou pásy skládající se ze tří řemenů – dlouhého, umístěného za zády, a dvou kratších vepředu¹¹⁵ (obr. 6.13). Části opasku se spojovaly pomocí dvou litých bronzových opaskových kroužků – kulatých, čokovitých nebo zploštělých; jejich vnější povrch mohl být ornamentován. Jedna z krátkých částí opasku končila přezkou, druhá kovovým nákončím. Někdy se zepředu k opasku připevňovaly krátké přídatné řemínky, které

Obr. 6.13. Rekonstrukce opasku „novgorodského“ typu. Autor V. Ju. Sobolev.

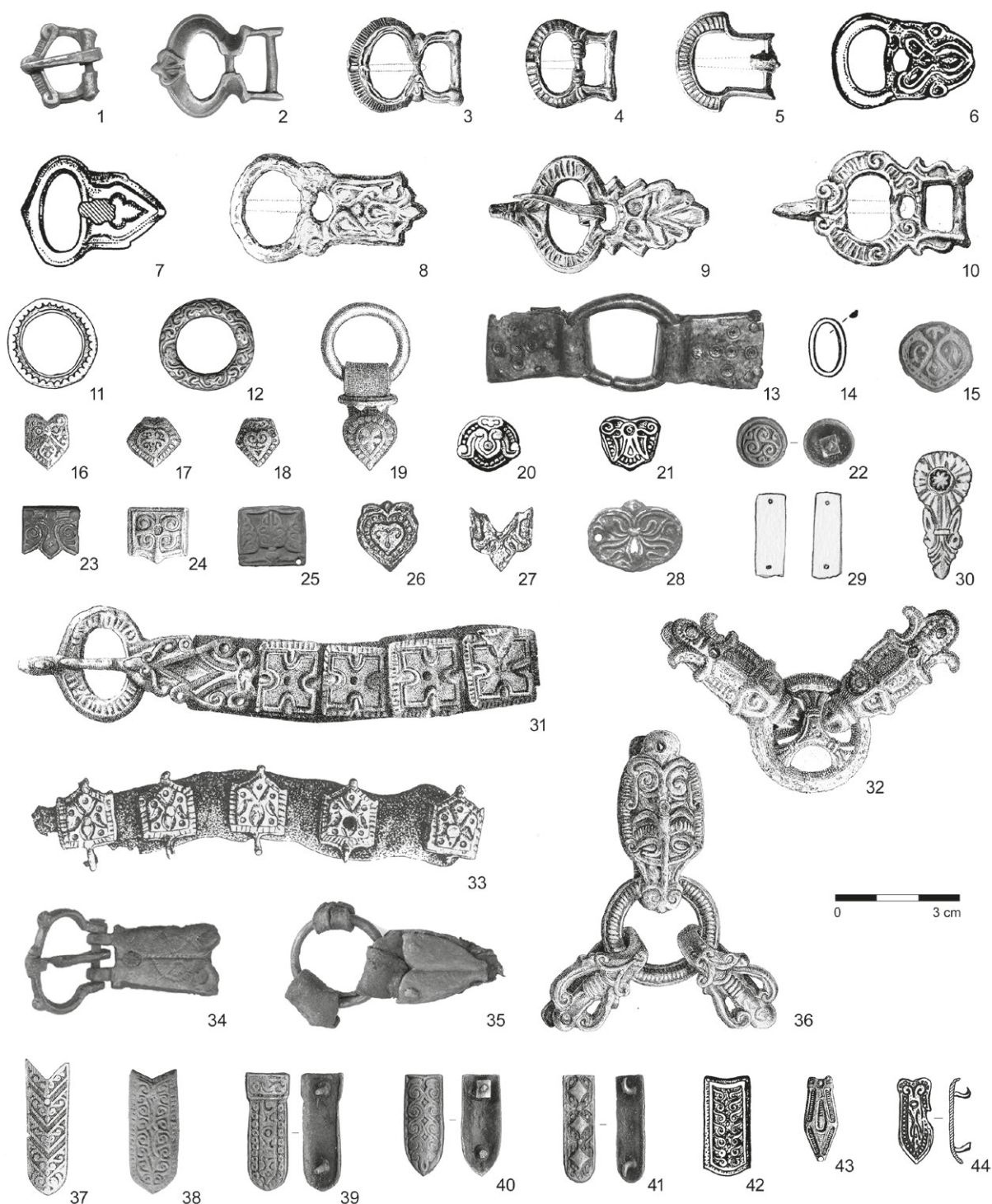
visely dolů podél boků. Daná konstrukce se ukázala jako velmi stabilní a používala se až do vrcholného středověku¹¹⁶ (takzvané opasky „novgorodského“ typu). Kováním byly zdobeny jen dva přední „krátké“ řemeny, delší, nacházející se za zády, byl bez výzdoby. Okrasy nebyly připevňovány těsně k sobě, byly mezi nimi mezery o šíři asi jednoho až tří kování. Ta byla umístována i na přídatné vertikální řemínky, možná dále od sebe, jejichž konce, stejně jako hlavní řemen, zdobila a zpevňovala nákončí.

Převládajícím typem opaskových přezek byly v Novgorodské zemi tzv. lyrovité přezky dvojího typu, a to buď jednočlenné, nebo dvoučlenné s úpravou pro trn na rámečku (obr. 6.14: 1–5). Méně často se vyskytují přezky s týlní zdobenou destičkou rozličného tvaru (obr. 6.14: 7–9), ale i přezky jiného typu. Zdá se, že mezi přezkami s týlní destičkou jsou nejčastěji zastoupeny jednolitě kusy s rámečkem oválné formy s trojlístky vepsanými jeden do druhého; existují dvě varianty tohoto ornamentálního motivu – s velkou kompozicí trojlístků vepsaných jeden do druhého a s kapkovitými výstupky na destičce (obr. 6.14: 6) a rovněž přezky s oválným rámečkem s nevelkým trojlístkem (obr. 6.14: 7). Většina přezek měla železné trny, které se dochovaly ve

114 V. V. MURAŠEVA, *Skandinavskije nabornyje remennyje ukrašenija*, s. 157, ris. 2, 11.

115 K. A. MICHAJLOV – V. Ju. SOBOLEV, *Novgorodskije nabornyje pojasa XI – XII vv.*; K. A. MICHAJLOV, *Drevněrusskije nabornyje pojasa*.

116 Ville LAAKSO – Stanislav V. BELSKIY, *The Kalmistomäki cemetery of the Kylälahti pogost in Hiitola*, Karelia Archaeological materials from excavations in 2006–2009, *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XXV, Turku 2018.

Obr. 6.14. Součásti opaskové garnitury z nálezů v severozápadním regionu (Novgorodská země). Archiv autorů.

velmi špatném stavu, často v podobě beztvarych oxidů nebo stop rzi.

Mezi hrobovými nálezy středověké novgorodské země vyniká sada kování, charakteristických pro opasky 11.–12. století. Na tomto území, ale

i v pohraničních oblastech a zónách novgorodského vlivu bylo nalezeno více než 30 hrobových celků z 2. poloviny 11. – počátku 12. století¹¹⁷ s jednotlivými kovanými opaskovými ozdobami nebo s „úplnými“ komplety opaskových ozdob. Počet kování

¹¹⁷ Otázky chronologie vybrané skupiny pohřebišť byly probrány v článku z r. 2000 (K. A. MICHAJLOV – V. Ju. SOBOLEV, *Novgorodskije nabornyje pojasa XI – XII vv.*).

v „soupravě“ obvykle nepřevyšoval 25 exemplářů. Kromě těchto kování sada vždy obsahovala zdobené nebo hladké opaskové kroužky a nevelké oválné úchyty (obr. 6.14: 11–14, 19), zhotovené z drátu trojúhelníkového průřezu, a několik – od jednoho do čtyř – opaskových nákonců (obr. 6.14: 37–44).

Součástí opasku „novgorodského“ typu jsou kování pětiúhelníkového tvaru s centrální zónou, oddělenou bordurou tvořenou falešnou granulací (obr. 6.14: 16–19). Vyobrazení rostlinného úponku nebo nerozvitého květu v centrální ornamentální zóně srdcovitého tvaru pravděpodobně vychází z motivů středoasijských opaskových kování. Pětiúhelníková kování mají dvě varianty – „širokou“ (obr. 6.14: 17) a „úzkou“ (obr. 6.14: 18).

Druhý typ opaskových kování – „heraldický“ – je rovněž pětiúhelníkový. Po okraji je zdoben bordurou tvořenou falešnou granulací, v centru je umístěn rostlinný ornament připomínající antropomorfní masku (obr. 6.14: 20).¹¹⁸ Mandlovitý tvar s bordurou z perliček po okraji a s kompozicí s kvítkem s pěti okvětními lístky uprostřed (obr. 6.14: 19) zastupuje třetí typ kování v sadě. Další dva typy, „vousatý“¹¹⁹ nebo srdcovitý s ornamentem připomínajícím trojzubec (obr. 6.14: 21) a půloválný s ornamentem v podobě palmety,¹²⁰ nesou proužek z drobné falešné granulace na okraji a liší se centrální kompozicí; stejně jako pětiúhelníkové tvary vycházejí z vyobrazení lotosového květu charakteristického pro jihosibiřské opaskové okrasy.

Posledním typem jsou kulatá kování o průměru kolem 1,5 cm s lemem při okraji a vypouklou středovou částí, zdobená třemi vzájemně propojenými volutovými úponky (obr. 6.14: 22).

Kování a opasková nákončí se vyráběla technikou lití podle voskového modelu. K opasku se připevňovala pomocí centrálního zahroceného dřívku (trnu). Na dřív se nasazoval nevelký subkvadrátový nebo kosočtvercový tenký plátek bronzového listu, konec dřívku se někdy ještě dodatečně roztepával (obr. 6.14: 22, 40); mezi nálezy se občas vyskytují opravované výrobky s ulomenými trny

a proraženými otvory. Přezky s týlní destičkou měly jiný způsob fixace, a to pomocí zaostřených dřívků, které se ohýbaly na různé strany a stejným způsobem se k podkladu připevňovala i některá nákončí (obr. 6.14: 41, 44). Místo zhotovení uvedených výrobků není přesně známo, předpokládá se Novgorod nebo lokální centra (Peredol, Kotorsk, Usvjaty aj.) se stopami šperkařství (licí pánvičky a formy, kapky rozstříknutého kovu).

Důležitým konstrukčním prvkem „novgorodského“ opasku jsou oválné drátěné úchyty, přidržující přehnuté řemeny po stranách opaskových kroužků (obr. 6.14: 14). Opasky se ještě navíc mohly upevňovat kováním nebo nákončím, jehož dřív procházel skrz ohyb opasku (obr. 6.14: 19).¹²¹

Nákončí řemenů neumožňují zjistit, které jejich charakteristické tvary se mohly pravidelně vyskytovat společně s jinými prvky garnitury. Vzniká tak dojem, že při kompletování opasků nákončími se používaly kusy, které měl řemeslník v dané chvíli právě k dispozici.

Celé opasky i jednotlivá kování opasků „novgorodského“ typu byly předmětem importu a objevily se mezi hrobovými nálezy ostrovního i pevninského Švédska a Finska. Ve Švédsku, v provincii Småland, byl z jezera, přímo u břehu, vyzvednut vak s různými kovovými výrobky a ozdobami, mezi kterými byla i rozličná opasková kování, mimo jiné také výše zmiňované typy.¹²² Ne všechny výrobky však prošly „předprodejní úpravou“ (nejdou odstraněny otřepy, předměty nejsou vyleštěny); to umožňuje zvažovat eventualitu, že sklad patřil kupci, který pobýval na Rusi a ve Finsku a tam získané zboží vezl do Švédska. Lze předpokládat, že větší část kování se do Skandinávie dostávala jako „zboží na váhu“ a opasky se kompletovaly až na místě s použitím místních přezek provedených ve stylu Årnes. Jeden z typů kování byl na Gotlandu napodobován, ale ornamentální kompozice originálu, vycházející z lotosového květu, byla „tvůrčím způsobem“ přepracována a ve výsledku se na výrobku objevila maska – vyobrazení mužské hlavy.¹²³ Jen několik opasků bylo importováno v úplnosti

118 Opasková kování tohoto typu se stala prototypem opaskových ozdob vyráběných na ostrově Gotland, jejichž ornament ztratil rostlinné motivy, ale zachoval si antropomorfní rysy.

119 K. A. MICHAJLOV – V. Ju. SOBOLEV, *Novgorodskije nabornyje pojasa XI – XII vv.*

120 K. A. MICHAJLOV, *Drevněruskije nabornyje pojasa*, s. 133.

121 Natalja V. CHVOŠČINSKAJA, *Finny na zapadě Novgorodskoj zemli (Po materialam mogilnika Zalachtovje)*, Sankt-Petěrburg 2004, tab. CIII: 4.

122 Inger ZETTERBERG, *Furenfundat – ett senvikingatida Smalandskt handelsfund*, TOR IV, 1958, s. 151–169.

123 Lena THUNMARK-NYLÉN, *Die Wikingerzeit Gotlands I*, Abb. 113, 295b, 434.

(např. hrob 6 na nekropoli Köpingskola).¹²⁴ Naopak, na severozápadě Rusi bylo zaznamenáno nevelké množství opaskových přezek a kroužků „zdokonalených“ na skandinávský způsob tylními destičkami z barevného kovu (bronzu nebo mosazi).

Móda opasků „novgorodského“ typu existovala krátce, ne více než 50–60 let. Po polovině až 3. čtvrtině 12. století se v Novgorodské zemi objevují celé opasky¹²⁵ a jejich jednotlivé součásti – přezky s přichytnými destičkami, rozdělovací kroužky s obroučkami analogickými destičkám přezek a opasková nákončí zhotovená ve stylu Árnes, zobrazující stylizované hlavy a tlamy fantaskních tvorů (obr. 6.14: 32, 36). Jurij M. Lesman prokázal gotlandský původ těchto opasků.¹²⁶ Vynikají propracovaností dekorace i výroby, obroučky na rozdělovacích kroužcích jsou objemné a vyřezávané. Větší část těchto předmětů byla nalezena v kurganech Ižorské vysočiny, jednotlivé součásti pocházejí z okolí Ladožského jezera, z Pojezeří, ze západních částí Novgorodské země. Mimo severozápad jsou analogické artefakty přítomny taktéž v jihozápadním Finsku, v Pobaltí, Bělorusku a na Ukrajině.

Také v 2. polovině až konci 12. století se v Novgorodské zemi prokazatelně objevují importované opaskové přezky skandinávského původu. Vyznačují se charakteristickými protaženými „nosy“ v centrální části rámečků, zapadajícími do celkového rázu přezek zdobených geometrickým ornamentem se zapojením rostlinných motivů (obr. 6.14: 9, 10). Někdy je „nos“ zdánlivě vyčleněn a tvoří vlastní zoomorfní obraz. Analogické přezky sporadicky pronikají i dále na východ.¹²⁷

Celkově je daná skupina importů nepočtená, areál výskytu uvedených součástí opaskových garnitur je užší a zahrnuje převážně Ižorskou vysočinu.¹²⁸ Stejně jako opasky zhotovené ve stylu Árnes, demonstrují tyto importy obchodní styky obyvatel Novgorodské země a možná i přímé, na Novgorodu nezávislé, kontakty obyvatel jejích západních částí, majících přístup k moři, se zeměmi baltského regionu.

Koncem 12. až počátkem 13. století součásti opaskových garnitur z hrobových nálezů mizí. Velká města a příhraniční území vykazují příliv evropských opaskových garnitur.¹²⁹

10. Závěr

Při hledání odpovědi na otázku, v jakém prostředí byly rozšířeny opasky zdobené kováními, se většina badatelů shoduje v názoru, že šlo o prostředí vojenské.¹³⁰ Natalja A. Foňakova píše, že dílny produkující kované opasky se nacházely v hlavních stanech chazarských válečníků;¹³¹ podobně je tomu i při zkoumání středodněperského výrobního centra.¹³²

Příčiny rozšíření módy nošení opasků opatřených kováními v Podunajském Bulharsku v 10. století vidí bulharští odborníci v silném byzantském vlivu na tamní společnost.¹³³ Navázáním těsných kontaktů s Byzancí v polovině 10. století vysvětlují i vznik knížecích dílen na výrobu opaskových garnitur na Staré Rusi.¹³⁴ Rovněž K. A. Michajlov se drží verze, že špička staroruské společnosti v 10. století, stejně jako tomu bylo v Podunajském Bulharsku,

124 Margareta BESKOW-SJÖBERG, ed., *Ölands järnåldersgravfält I. Alböke, Köpings, Råpplinge, Löts, Egby, Bredsättra och Gärdslösa socknar*, Stockholm 1987, s. 99–100.

125 Jevgenij A. RJABININ, *Vodskaja zemlja Velikogo Novgoroda. Rezultaty archeologičeskich issledovanij 1971–1991 gg.*, Sankt-Petěrburg 2001, tab. XLIV.

126 Jurij M. LESMAN, *Drevněrusskije nachodki pojasnoj garnitury gotlandskogo tipa v stile Urnas*, in: XV konferencija po izučeniju istorii, ekonomiki, jazyka i literatury Skandinavskich stran i Finljandii. Tězisy dokladov I, Moskva 2004, s. 233–236.

127 Sergej D. ZACHAROV, *Drevněrusskij gorod Beloozero*, Moskva 2004, ris. 94: 6.

128 Je možné, že tento dojem je subjektivní a vznikl bez přihlédnutí k nerovnováze mezi množstvím hrobů odkrytých na Ižorské vysočině a v jiných regionech.

129 V. LAAKSO – S. V. BELSKIY, *The Kalmistomäki cemetery*; Marija V. Sedova, *Juvelirnyje izdelija drevněgo Novgoroda (X–XV. vv.)*, Moskva 1981, s. 144–153.

130 S. A. PLETNĚVA, *Ot kočevij*, s. 164; Natalja A. FOŇAKOVA, *Prikladnoje iskusstvo Chazarii vtoroj poloviny VIII - načala X vv. (po materialam chudožestvennoj metalloobrabotki)*, Moskva 1988. Rkp. dizertační práce. Uloženo: Archiv IA RAN, P-2, No 2411; Larisa M. GAVRILINA, *Prikladnoje iskusstvo kočevnikov Vostočnoj Evropy X–XIV věkov*, Moskva 1986. Rkp. dizertační práce. Uloženo: Archiv IA RAN, P-2, No 2352; V. V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennyje nabornyje*, 2000, s. 84; Ch. HEDENSTIERNA-JONSON – L. HOLMQUIST, *The Oriental Mounts*, s. 65.

131 N. A. FOŇAKOVA, *Prikladnoje iskusstvo*, s. 45.

132 V. V. MURAŠEVA, *Drevněrusskije remennyje nabornyje*, 2000, s. 94.

133 S. BONEV – S. DONČEVA, *Starobălgarski proizvodstven centar*, s. 157–164.

134 Tamtéž, s. 159.

přejímala byzantský střih oděvu (kaftanů nebo skaramangií).¹³⁵ Zkoumání velkých výrobních center v Šumenu (Bulharsko) a na Rodanově hradišti v Pokamí ukazuje, že rozsáhlé série kování byly vyráběny ve specializovaných dílnách a významně se šířily.

Věc má ale i druhou stranu. Badatelé věnující se památkám Volžského Bulharska, permského Předuralí a materiálům z ugrofinských pohřebišť naopak upozorňují na skutečnost, že v 10. až 1. polovině 11. století byly kované opasky oblíbené i mezi prostými obyvateli těchto regionů. Měla to být daň celoeurasijské módy, a ne ukazatel společenského statusu; je možné, že kováními, stejně jako skleněnými korálky, zde bulharští kupci platili za kožešiny. Výskyt četných kování tohoto období je charakteristický i pro severovýchodní periferní oblasti Staré Rusi, tehdy ještě slabě zapojené do sféry vlivu staroruského státního celku.¹³⁶

Olga V. Zelencova a I. A. Saprykina uskutečnily speciální výzkum hrobových celků s kovanými opasky z mordvinského krjukovsko-kužnovského pohřebiště z 9.–11. století s cílem určit kritéria společenského statusu dané součásti oděvu v ugrofinském prostředí. Prokázalo se, že jedním z nejvýznamnějších ukazatelů byl materiál, ze kterého bylo kování odlito (pozlacené stříbro nebo bronz) a pracovanost výrobků.¹³⁷

Materiál a poznatky získané za poslední roky dávají možnost přehodnotit již ustálenou tezi o bezpodmínečné příslušnosti vlastníků kovaných opasků

a koňského uzdění k určitému sociálnímu a především bojovníckému prostředí. Zdá se však, že situace byla složitější – zároveň se skutečným rozšířením kovaných opasků ve staroruském vojenském prostředí ve 2. polovině 10. – na počátku 11. století registrujeme také pozoruhodnou popularitu těchto ozdob mezi řadovým ugrofinským a smíšeným slovansko-finským obyvatelstvem. Významným centrem výroby opaskové garnitury pro tyto spotřebitele bylo Volžské Bulharsko – všechna kování jsou vysoce standardizovaná a prokazatelně byla masově vyráběna profesionálními odborníky.

V 2. polovině 11. až počátku 12. století vznikl a rozšířil se v Novgorodské zemi ustálený soubor opaskových ozdob, sloužící k možné vizualizaci sociálního postavení jejich majitelů. Opasky „novgorodského“ typu vycházející z kočovníckých vzorů a jejich součásti byly populární jen v průběhu krátkého časového úseku a z materiální kultury Novgorodců zmizely, aniž by se dále rozvíjely. Ve 2. polovině až koncem 12. století se v baltském regionu i daleko za jeho hranicemi ve velkém měřítku objevují opasky zhotovované na ostrově Gotland, které se staly populárním obchodním artiklem; lze připustit, že se na území východní Evropy vyráběly napodobeniny kování ve stylu Årnes. Ovšem podobně jako opasky „novgorodského“ typu se gotlandské opasky v novgorodské kultuře neujaly poté, co skončil příliv „originálních“ kusů.

135 Kirill A. MICHAJLOV, *Drevněrusskije kaftany „vostočnogo tipa“ (moda, proischoždenije, chronologija)*, Vestnik molodych učenych 1, 2005, s. 56–65. V jiné práci K. A. Michajlov naopak spojuje pohasínání módy opasků zdobených kováním v 11. století právě se změnou orientace staroruské společnosti na Byzanc (K. A. MICHAJLOV, *Drevněrusskije nabornyje pojasa*, s. 132).

136 I. Je. ZAJCEVA, *Izdelija iz cvetnych metallov*; Sergej D. ZACHAROV – Světlana V. MESŇANKINA, *Mogilniki poselenija Krutik: pervyje rezultaty issledovanij*, in: S. V. Špoljanskij, ed. Archeologija Vladimiro-Suzdalskoj zemli, Matěrialy naučnogo seminaru 4, Moskva – Sankt-Petěrburg 2012, s. 26–27; A. V. KUDRJAŠOV, *Belozerskaja ves*, s. 299–311.

137 O. V. ZELENCOVA – I. A. SAPRYKINA, *Kritėrii vydělenija*, s. 84–90.

Summary

Chapter 1. A world on the edge

Revision archaeological excavation carried out in 2015 and 2016 at the Opava-Kylešovice stronghold showed that Moravia was connected to long-distance routes in the early Middle Ages that linked the Middle Danube Region with the European north and northeast.

However, bilateral contacts have not been reflected much in written sources, suggesting that Bohemia and Moravia were a distant, though probably regularly visited periphery for the Vikings and Varangians alike in terms of trade. While Moravia, both in the Mojmirid period and in the 10th century, remained a transit area, Přemyslid Bohemia may have become a temporary home for individuals of Varangian or Viking origin, perhaps from the Slavic Lower Elbe region.

Chapter 2. The share of foreign elites in the development of the country based on the example of Silesia in the 10th–11th centuries (stronghold in Opava-Kylešovice)

Conducted in 2015–2017, the archaeological excavation of the lowland early medieval stronghold in Opava-Kylešovice produced extremely interesting results. The fortification, founded in muddy, waterlogged terrain in the floodplain of the River Opava and its Moravice tributary no later than the 960s, as convincingly demonstrated in particular by the sequence of collected dendrochronological data and other chronologically sensitive finds, was linked to the older ‘Great Moravian’ settlement characterised by exclusive artefacts and a nearby inhumation

burial ground with warrior graves. The construction of the walls, which can be classified as a lattice structure comprised of a skeleton built using the ‘hook’ technique, points to northern or northwestern inspiration (fortifications of the Tornow–Klenica type, strongholds of the Greater Poland domain), speculation that is also supported by a number of potsherds and several metal artefacts. However, artefacts from the northern and eastern territories are far more prominent, especially belt fittings, which, with 17 pieces, represent the largest collection of their kind in Central and Eastern Europe originating from a single location. These ornaments have relatively precise analogies, especially in the Baltics, Belarus, Ukraine, Russia, but also in Scandinavia, and can be dated to the 10th–11th/12th centuries. Some of them, such as the fittings shown in obr. 2.10: 9, are quite rare; there are only three individuals of this particular type known thus far from three very distant places (Kylešovice, Suzdal, Kaliningrad enclave), which testifies, among other things, to the extreme mobility of the users of these belt ornaments, although other channels for their distribution and dissemination can naturally be considered.

The analysis of relevant archaeological artefacts and situations, the identified construction technique, conclusive dendrochronological and radiocarbon data, strontium analysis from the lone preserved burial, local and broader archaeological knowledge, as well as rather modest written sources, all allow us to consider the involvement of foreign elites in the founding of the fortification and the building of the country. As for the material culture itself, the aforementioned assemblage of bronze cast belt fittings plays a key role in this sense; it has considerable formal variability, a relatively wide range of applied decorative motifs (less so in decorative

techniques), a significant territorial scope in terms of their origin and distribution, and the obvious close ties of their wearers, especially to the eastern cultural milieu. These bearers must have been primarily Russian Vikings/Russians, but also Varangians, who were involved in establishing the early medieval Russian elite. We believe that the presence of these men – warriors/merchants and very likely organisers of long-distance trade – indicates in our area of interest their more or less continuous contacts and ties to the eastern and northeastern European regions during the second half of the 10th–11th centuries and perhaps even the beginning of the 12th century, when most of the belt ornaments found can be dated to the 11th century, with the possibility of extending beyond the lower (less so the upper) time limit; we also place the period of existence of the stronghold at the height of this time interval.

Under the current state of knowledge and given the geopolitical situation and the method of its construction, the most acceptable view seems to us to be one that identifies its founders with the sphere of Greater Poland elites (Piaśt location) and the Russian and Varangian merchant-warrior groups and prospectors operating in their service. The impetus for its creation may have been the effort to eliminate the efforts of the Prague princes to expand northward and eastward, but also the need to secure the Oder route and thus the connection of the Piaśt domain with the areas above the Middle Danube, as the Moravian-Silesian border was apparently only a difficult-to-control zone in this period, located in a type of ‘political vacuum’. An equal impetus for the creation of this stronghold – a power centre with an undisputed military function – was economic considerations arising in connection with growth and involvement in a long-distance and perhaps even local trade system, although Kylešovice probably cannot be considered a significant hub of this nature.

With appropriate caution, we conclude that the key commodity that could have been concentrated and traded here was (at least in the initial phase) human ‘goods’ and, alongside them, other coveted and easily convertible items (furs, honey, beeswax, etc.). Such activities would be consistent with the deposit of hacksilver stored outside the walls, as well as the scattered coin finds and hallmarked weights on the central plateau, demonstrating the accumulation of wealth and perhaps even a certain degree of monetisation of local exchange.

Much circumstantial evidence suggests that the fortification was ‘entrusted’ with a new task

sometime in the late 10th century or early 11th century to fulfil the function of a castellan’s castle in the Bohemian-Polish contact zone as a local power centre with a clear military mission and most likely also an administrative-administrative and economic one (we can only speculate about a potential residential or spiritual function), a purpose for which it had a completely obvious and justified layout. This is hardly surprising, as more sites of a similar nature, following on from their somewhat older early medieval predecessors, including open settlements, are known from Silesia and other territories. It seems to have continued during the first half of the 12th century and was gradually replaced by a nearby settlement with much more favourable parameters situated at a ford across the River Opava, which was granted town privileges in the second decade of the 13th century.

As such, Kylešovice represents a unique archaeological site for which we would have difficulty finding a corresponding parallel in the Bohemian environment. It presents something that is not typical for our territory, something that has an unusually strong affinity primarily with the eastern, but also northern European regions, and, as a comprehensive and functional entity, has entered our somewhat different cultural milieu quite unexpectedly. The historical significance of Kylešovice, as determined by important findings from archaeology, numismatics, art history, and many other disciplines, is indisputable, both from the local and, especially, broader geographical perception of the processes that gave rise to a new Central European identity (and reality) in the 10th and 11th centuries, and is essentially valid to the present day. We are deeply convinced that further systematic exploration of this extraordinary site can bring knowledge of such quality that would positively reflect on our ideas about the period in which the prerequisites for the state formation process in Bohemia and Poland were formed, and which, given the nature of the location, cannot be offered by any other place in our domestic perimeter.

Chapter 3. From Jómsborg/Vineta/Wolin to Olomouc or from the Baltic to Moravia

Systematic archaeological investigation of the Olomouc Castle and its immediate vicinity has brought a great deal of information and finds, with many categories of material cultural dating back to the 10th–11th/12th centuries tending to originate in

northern and eastern European regions. Artefacts that clearly belong to these territories include an object made of deer antler, bearing on one side decoration made in the Borre style (obr. 3.1), artfully worked and intended for visual impact. The leading motif of the entire composition is ring-chain ornament complemented by fine latticework, short dense grooves and small hanging triangles.

The original appearance and specific function of the artefact remain unclear. However, none of the published wooden, bone, or antler artefacts decorated in the Borre style known to us bear any resemblance to this specific individual. A certain affinity is perhaps only evoked by an identically bow-shaped and very simply decorated antler artefact with an oval cross-section, found in Anglo-Saxon York and dated to the late 9th to early 10th centuries, which is considered to be part of a small bow saw. Despite this example, we are more inclined to believe that in our case it is the handle of a product that is not identifiable in shape and function; such an interpretation could be suggested by the slight indentation on the underside between the two holes, which allowed a firm grip in the palm with support for the index finger of what was probably the right hand. Nevertheless, we can hypothetically accept a completely different interpretation, i.e. that the artefact was part of what is probably the left antler cheekpiece of a horse bit, a solution supported both by the slight arched curvature and, in particular, the two holes in which its mouthpiece (?) could have been set. Further possibilities of exemplification remain open and are largely dependent on possible better-preserved artefacts of a comparable nature and their more unambiguous and favourable find circumstances. We are apparently on more secure ground when it comes to the decorative motif used, for which we have found a number of more or less close analogies, sometimes almost completely identical, especially in the Polish material.

Some Polish researchers assume that products of this nature were produced mainly in Wolin on the Baltic coast, which was a settlement area with an obvious commercial focus and long-distance contacts, where Scandinavians, most likely the Danes, settled. A unique artistic style was to be created here, alternatively called the 'Pomeranian school of Scandinavian-insular art'. It was based on the aforementioned Borre style and manifested itself in the specific decoration of everyday objects. Over time, the aforementioned range of products decorated in the Wolin Borre style spread from Wolin

to the whole of Pomerania and then, at the constitution stage of the early Piast state, to almost all major Greater Poland centres, most likely also with their users, i.e. the Wolin Vikings (?). The presence of these specific creations in their personal furnishings was to have been a kind of 'legitimacy' expressing and attesting to their identity, significant social status, and perhaps even Scandinavian origin (?). Nevertheless, these conclusions are not unequivocally accepted, especially recently, when it turns out that the artefacts in the 'Wolin' version have a much wider chronological and geographical (distribution) framework than previously assumed. They are not limited to Wolin or other locations in Pomerania or Greater Poland, but are also known from present-day northeastern Germany, Prussia, and especially Novgorod. A new term, 'Viking peripheral art', is therefore proposed for them, encompassing artistic styles (variants) that arose in confrontation with the classical Scandinavian creation itself. It was to have been a kind of combination (mixture) of Nordic and local Western Slavic (i.e. Slavs on the Baltic coast) artistic elements; this new style was also meant to express the new identity of Slavic elites as a result of contacts with Nordic art and culture.

The Olomouc artefact, with its overall appearance, undoubtedly belongs to the group of material culture presenting the so-called 'Viking peripheral art' or the 'Pomeranian school of Scandinavian-insular art', the centre of which, in terms of today's Polish territory, was primarily Wolin in Western Pomerania; the antler artefact decorated in the Wolin Borre style was probably also made there. The artefact itself and its accompanying material fairly reliably place it somewhere towards the end or the turn of the millennium, which is not inconsistent with the dating of Polish examples in particular. It probably reached Moravia with some of the selected warriors (?) of Boleslav the Brave and perhaps even his predecessor Měšek I, who controlled the country (or rather its nodal points) from the end of the 10th century, probably until the end of the second half of the 1020s. The Scandinavian origin of this man (if we take into account the above theory about the wearers and users of such decorated objects) naturally cannot be confirmed, but it also cannot be ruled out completely. However, this is the first find of its kind in the Czech lands that in a way profiles an elite, socially, powerfully and economically preferred and privileged group of people who were in the service of the Polish rulers.

Chapter 4. Bohemia, the Baltics and Northeastern Europe in the 9th–12th centuries

According to a shared historical interpretation, Prague, Libice nad Cidlinou, Olomouc, and then Czech Krakow became nodes on the so-called trans-European ‘highway’ connecting Western and South-western Europe with Kiev and leading further to Khazaria and possibly China. At the same time, the importance of north-south routes grew, i.e. routes related to the Oder (one led through Vratislav/Wrocław further to the north of Poland, the other, the so-called Zittau route, passed through Zittau) and the Vistula (Krakow), as well as the route leading through the Moravian Gate to the basin of one of the rivers. Their significance is indicated by finds of silver Arab coins, while coins belonging primarily to Boleslav II travelled in the opposite direction.

In the text, I conduct an ongoing inventory of archaeological evidence of contacts with the Nordic environment and attempt to answer the question of whether the northeastern orientation of the Přemyslid principality in the 10th–11th centuries emphasised by historians also corresponds to the archaeological picture.

The work evaluates immovable material culture (the hook construction of the fortification in Žatec, the long hall in Kouřim) as well as specific objects related to the Baltics, Greater Poland, and North-eastern Europe. Evidence of mutual connections is scarce, with the exception being Baltic amber, which flowed intensively into Bohemia throughout the entire 10th century and the first half of the 11th century, with necklaces of up to 30 beads appearing (Klecany H 8/17, Prague-Lahovice). The concentration of amber in Bohemian finds is extraordinary for the whole of Central Europe.

Noteworthy among male elite furnishings are the inlaid fittings of the ‘St Wenceslas helmet’ with the motif of Odin, understood in Bohemia as Christ. Fittings from the second half of the 10th century were attached to a different type of earlier helmet from the first half of the 10th century. This modification took place sometime at the end of the 10th century or at the turn of the 11th century, or even later under Vratislav II in the 11th century, and these fittings probably no longer served a functional role. This helmet, together with local helmets from the Hradsko region, were at the beginning of the development of ‘Norman-type’ helmets.

A relatively new find is a type S sword with a grip and crossguard decorated with full-surface

inlay from Lázně Toušeň dated to the turn of the 10th/11th centuries and most likely made in Poland or Ukraine.

The inlaid stirrup from Zbečno could be of with Danish or Western European origin, whereas the inlaid stirrup from Dobruška with a strap-fitting is of domestic or Polish origin (Kalisz, Lutomiersk).

A miniature axe decorated with embossed rings with a centre and engraving appears in Bohemia for the first time. This find from Horky nad Jizerou is dated to the period from the 11th to the beginning of the 13th centuries and testifies to the movement and international composition of retinues.

A horse harness ornament in the shape of a dragon’s head from Libice nad Cidlinou points to the Baltic or Varangian Rus’. The appearance of a strap-end from Novgorod Land from the 11th century to the first half of the 12th century was a new phenomenon. A connection to Greater Poland is indicated by a scabbard with horse or cattle figures from Kosičky or the Pomeranian-type temple ring from Velešice – the first find made in Bohemia dates back to the turn of the 11th/12th centuries.

We have briefly shown Nordic decorative motifs created in Bohemia based on foreign models (*kaptorgas* from the Klecany II and Dobroměřice sites with animal motifs, 10th century to early 11th century) and point to some possible imports from Bohemia or their imitations (*kaptorgas* from Birka or some silver pearls in Sweden). The mixing of various provenances and inspirations is best demonstrated by the analysis of the St Wenceslas helmet.

Chapter 5. On the funeral culture of the elites of the first Piast state. Graves with alleged Scandinavian attributes based on archaeological findings

The author revises his earlier views, in which certain graves from the regions of Greater Poland and Central Poland were attributed to early medieval Scandinavian groups: Svear (Swedes) or Danes (see obr. 5.1). Archaeology, however, lacks methods that allow the formulation of conclusions of such unequivocal certainty. What it can do by applying methodologically rigorous analyses rooted in its own disciplinary framework is to formulate hypotheses regarding the association of particular burials with specific traditions of funerary practice. Thus, it is possible to identify the connections of the graves under consideration with a broadly defined model of

Scandinavian sepulchral culture from the late 10th to the mid-11th century. In some very specific cases, more distinct cultural connotations may be discerned with either the western Baltic zone (e.g. Sowinki near Poznań) or its eastern counterpart (e.g. Lubowo near Ostrów Lednicki and Gniezno; Lutomiersk near Łęczycza), including the territory of Rus'. This, however, does not imply that associating a grave with the aforementioned cultural model necessarily indicates the ethnic origin of the deceased and/or the territory from which they originated.

Such determinations attain a high degree of plausibility only when archaeological data are corroborated by molecular analyses of skeletal remains, specifically aDNA and stable strontium isotope composition. This is not to imply a devaluation of archaeology's interpretive potential in the study of ethno-cultural attributions of 10th–11th centuries graves, as some scholars have argued, let alone to claim a loss of such value in archaeology.

Research conducted over the past decade on the remains of so-called chamber or quasi-chamber graves at the cemeteries of Ciepłe in Gdańsk Pomerania and Bodzia near Włocławek (eastern Kuyavia) has revealed a different picture, one that, in the author's view, holds significant scholarly relevance. Notably, there was consistency between the results of molecular and/or isotopic analyses and archaeological interpretations in cases where the burial rite and funerary practices had previously been associated with the funerary culture of Scandinavian or Ruthenian peoples with the application of conventional archaeological assessment. It is telling that such alignment was not found in graves whose archeologically reconstructed model of elite funerary culture showed no broader connection to Scandinavian traditions beyond the use of a chamber or quasi-chamber burial form (such cases were observed, for instance, in grave 47/2009 and 58/2014 at Ciepłe, located at a distance from the chamber graves at the site which exhibit clearer ties to Norman culture and population).

Chapter 6. Metal belt-fittings in Kievan Rus'

Thousands of metal belt-fittings were discovered during the study of necropolises and cultural layers of settlements of the 9th–12th centuries in the territory of Kievan Rus'. Precious silver belts were part of the treasures hidden in the hoards. Belt mounts from the ancient Russian territory are striking in their variety. They were found in all its

regions: in the Dnieper and Desna rivers, in the Smolensk, Novgorod and Pskov districts, in the Ladoga region, in the Suzdal Opole, on the northern and northeastern periphery of the ancient Russian state. There is a problem of differentiating the waist and harness items. Many specimens come from cremation burials, where it is impossible to indicate the functional affiliation of this jewellery type.

The earliest block of finds (the second half of the 9th century – beginning of the 10th century) is associated with the world of Khazar antiquities (Saltovo-Mayatskaya culture). The main diagnostic feature of these artefacts is a characteristic ornament based on various compositions of specific 'kidney-shaped leaves' (according to T. Arne) or lotus flowers. In Kievan Rus' and Northern Europe, the mounts of this circle were often not perceived as belt ornaments and were not used for their intended purpose, turning from details of a man's costume into women's pendants.

Some of the early belt ornaments of this origin were found in the hoards. Such deposits were found as part of two large treasures dating from the end of the 9th – beginning of the 10th centuries: Alpatievsky and Suprutsky. The composite belt from the hoard found at the Suprut settlement in the Tula region is unusual. The edges of the ring pads from this set are decorated with a 'knotted' border. Such a border (along with the subject images of people and animals, a wide trefoil and a 'flaming pearl') is a diagnostic feature of 'Subbottsevo-type' objects. The concept of 'Subbottsevo-type objects' was introduced into scientific use by A. V. Komar, who interprets them as antiquities left by the Magyars during their temporary stay in the Northern Black Sea region (Etelkez).

Large-scale production of belt metal parts originated in Volga Bulgaria in the second half of the 10th century. Earlier materials of the second half of the 9th century – early 10th century, researchers mainly associate the Tankeyevsky and Bolshetigansky burial grounds with the culture of nomadic immigrants from Southeastern Europe (Saltovo culture) and the Ural-Kama regions (Ugric cultures). The central point of the production of mounts and buckles was the village of Izmeri, which is currently heavily eroded by the waters of the Volga. According to E. P. Kazakov, more than 100 types of mounts were found in the settlement, represented by a different number of copies, including defective individuals. The finished products had an extensive sales market. Sets of pads (or ready-made belts?) were massively supplied to

the Volga Finns (Mordovians, Muroma, Mari). The Permian Urals and Komi were major importers of Bulgarian products. Multiethnic, mainly Slavic-Finnish, rural settlements and burial grounds of the Suzdal Opole and Yaroslavl burial mounds are saturated with Bulgarian-made belt-fittings. They reached the central and western territories of the ancient Russian state: a fairly representative series of them comes from Gnezdovo, and there are known examples of mounts from settlements in the territory of modern Belarus.

Most of the metal parts of the belt sets were made of copper-based alloys: copper, pure or lead-contaminated; tin and tin-lead bronze with a low lead content, converted into an alloy of poorly purified copper. Belt sets made of silver and silver with gilding are much less common. The objects were cast using wax models. The most popular decorative motif for the mounts and strap ends of the Volga-Bulgarian production centre was plant-based. Products with such ornament are more often square, heart-shaped or pentagonal in shape. The central element is a three- or five-petaled flower with side petals bent down. This motif, full of various details, is presented in a wide variety. In a broad sense, 'oriental' in its origin, it is characteristic not only of the Volga-Bulgarian production centre, but here it acquired its own peculiar style, which makes it possible to identify the products of this circle. The almost complete identity of a large number of mounts found over a wide area and having a similar chemical composition indicates a significant scale of mass production of metal parts of the waist headset.

The centre for the production of metal belt fittings has been established in the Perm region of the Urals. The types of mounts common in the Permian Urals were formed on the basis of imported, primarily Volga-Bulgarian samples. The local craft develops both its own types and modifies the widespread belt decorations. At the end of the 10th century, products characteristic of this particular production centre were created. An example is convex thyroid pads of a semi-oval shape with convex moulded patterns of multi-petalled flowers (in the form of a butterfly) for the main belt and pads with the same pattern, but heart-shaped for the hanging end. The greatest diversity in the belt set can be traced in the first half of the 11th century.

The only belt fittings that can be reliably said to have been produced in the territory of Kievan Rus' are the items attributed to the 'Sredneprovskaya' or 'Chernigov' school. The main distinguishing feature of the Chernigov school's overlays is a geometric

ornament made using the inlay technique. In contrast to the incredible variability of the ornamental decoration of the belt linings of the 'Volga-Bulgarian' school, the mounts and strap ends of this unit are characterised by a limited set of shapes and ornamental patterns. The 'Sredneprovsky' production centre was probably connected with the Kiev Grand ducal court.

A few imports associated with the Shumen production centre in Danubian Bulgaria, as well as specimens of Hungarian origin, have been identified in ancient Russian territory. A striking and indisputable diagnostic feature of Scandinavian belt ornaments is the specific decor of these objects (Borre- and Useberg-style ornaments). Most Scandinavian mounts are small in size and square in shape.

The dial belts of the northwestern region of Novgorod Land differ strikingly from other ancient Russian territories in terms of the dynamics of the distribution of belt and harness linings. The tenth century is the time of the greatest spread of belt and harness fittings both in the southern Russian lands and in Northeastern Russia, represented in the northwest by only rare isolated finds. Typesetting belts spread here later, in the second half of the 11th–12th centuries. In the funerary complexes of the medieval Novgorod land, a stable set of metal mounts stands out: pentagonal in shape with a central area marked by a border of false grain, 'heraldic', almond-shaped with a border of pearls around the edge and a five-petalled composition in the centre. Whole belts and individual items from belts of the 'Novgorod type' were imported and were found in funerary monuments of island and mainland Sweden and Finland. 'Novgorod-type' belts, dating back to nomadic patterns, and their details were popular only for a short chronological period and disappeared from the material culture of the Novgorodians without further development.

Considering the issue of the environment in which decorated belts were common, most researchers agree that it was military. Obviously, the main supplier of set jewellery in this initial period of ancient Russian history was Volga Bulgaria, a supplier of both finished products and artisanal traditions of their manufacture. The fashion for belts and bridles decorated with metal overlays was naturally influenced by proximity to the Islamic and nomadic world. A study of large production centres in the Shumen (Bulgaria) and Rodanovo settlement (Kama region) shows that large batches of serial mounts were produced in specialised workshops and widely distributed.

There is another side to the issue. Experts studying the antiquities of Volga Bulgaria, the Permian Urals and the materials of the Finno-Ugric burial grounds of the Volga region, on the contrary, emphasise that in the 10th century and first half of the 11th century belts with overlays were popular among the ordinary population of these regions. This is a tribute to the pan-Eurasian fashion, not an indicator of status.

Perhaps Bulgarian merchants used belt fittings, as well as glass beads, to pay for their furs. Thus, the situation was more complicated: along with the actual spread of belt sets in the ancient Russian military environment in the second half of the 10th century – early 11th century, we also record the noticeable popularity of these ornaments among the ordinary Finno-Ugric and mixed Slavic-Finnish population.

Literatura a prameny

Prameny:

- Annales Bertiniani*, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum [5.], ed. G. Waitz, Hannover 1883.
- Annales Fuldenses sive Annales regni Francorum orientalis*, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum [7.], ed. F. Kurze, Hannover 1891.
- Anonim tzw. *Gall. Kronika polska*, překl. R. Grodecki, ed. M. Plezia, Biblioteka Narodowa, seria I, nr 59, Wrocław 1982.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I/40*, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Nova series 2, ed. B. Bretholz – W. Weinberger, Berlin 1923.
- Fondy odděla archeologických památek GIM*, Op. V 2954/56.
- Fuit in provincia Boemorum*, Prameny X. století, Legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile, Svatováclavský sborník vydaný památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého II.2, ed. V. Chaloupecký, Praha 1939, s. 459–481.
- Galli Anonymi Cronicae I/6*, Monumenta Poloniae Historica Nova series II, ed. K. Maleczyński, Kraków 1952.
- Ibn Faḡlān. Cesta z Baghdádu k Volžským Bulhárům: 921–922*, ed. O. Beránek, Praha 2023.
- Ibn Faḡlān. Kitāb-Księga (na podstawie „Rękopisu meszchedzkiego“)*, Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny 3, eds. A. Kmietowicz – F. Kmietowicz – T. Lewicki, Wrocław 1985.
- Inquisitio de theloneis*, Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2013², s. 96–101.
- Inquisitio de theloneis Raffelstettensis*, Monumenta Germaniae Historica Capitularia regum Francorum 2, eds. A. Boretius – V. Krause, Hannover 1897, s. 249–252, č. 253.
- Kitābu l-a'lāki n-nāfisi li-bni Rusta*, Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2011², s. 306.
- Kristián. Kristiánova legenda. Život a umučení sv. Václava a báby jeho Ludmily*, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978.
- Legenda Christiani (Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius)*, ed. J. Ludvíkovský, Praha 1978.
- Liudprandi episcopi Cremonensis Antapodosis V/15*, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum [41.], ed. J. Becker, Hannover – Leipzig 1915.

Magnae Moraviae Fontes Historici III. Diplomata, Epistolae. Textus historici varii, eds. D. Bartoňková – L. Havlík – I. Hrbek – J. Ludvíkovský – R. Večerka, Brno 1969.

Národní knihovna, sign. XXIII.C.124, fol. 185r.

Pactum Hloharii I., Monumenta Germaniae Historica Capitularia regum Francorum 2, eds. A. Boretius – V. Krause, Hannover 1897, 130–135, č. 233.

Simonis de Kéza Gesta Hungarorum II/34, Scriptores rerum Hungaricarum I, ed. A. Domanovszky, Budapest 1937.

Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Nova series 9, ed. R. Holtzmann, Berlin 1935.

Tukidydes. Wojna peloponeska, ed. K. Kumaniecki, Warszawa 1983.

Zpráva o Slovanech Ibrahíma ibn Já'kúba, Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii, eds. D. Bartoňková – R. Večerka, Praha 2011².

Elektronické zdroje:

- Bronk Ramsey, Christopher 2013:** *OxCal 4.2.3* [software], dostupné z: <https://c14.arch.ox.ac.uk/oxcal.html>.
- Perunova sekera [online], in: *LovecPokladu.cz*, 7. 4. 2020, [cit. 2025-07-28], dostupné z: <https://www.lovecpokladu.cz/artefakty/nalez/prosim-o-urceni-229513/>.
- Strap end [online], in: *Portable Antiquities Scheme* [cit. 2025-08-06]. Dostupné z: <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/638943>.
- Vlasatý, Tomáš 2015:** *Přilba z Lokrume* [online], in: *Projekt Forlog. Reenactment a věda*, [cit. 2025-05-22], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz/prilba-z-lokrume/>.
- Vlasatý, Tomáš 2018:** *Přilba z Kyjeva* [online], in: *Projekt Forlog. Reenactment a věda*, [cit. 2025-05-22], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz/prilba-z-kyjeva>.
- Vlasatý, Tomáš 2020:** *Přilby typu „Černá mohyla“* [online], in: *Projekt Forlog. Reenactment a věda*, [cit. 2025-08-06], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz/prilby-typu-cerna-mohyla>.
- Vlasatý, Tomáš 2023:** *Přilba z ukrajinské Nemije* [online], in: *Projekt Forlog. Reenactment a věda*, [cit. 2025-05-22], dostupné z: <https://sagy.vikingove.cz/prilba-z-ukrajinske-nemije/>, DOI: 10.5.9.500/VLDK8144.

Literatura:

- Abramowicz, Andrzej 1962:** *Uwagi o roli hipotez w archeologii (na marginesie dyskusji K. Godłowskiego z A. Gardawskim)*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna 8.
- Adamczyk, Dariusz 2018:** *Srebro i władza. Trybuty i handel dalekosiężny a kształtowanie się państwa piastowskiego i państw sąsiednich w latach 800–1100*, Warszawa.
- Adameková, Katarína – Bartík, Jaroslav – Petřík, Jan – Devos, Yannick – Petr, Libor – Kočár, Petr – Kočárová, Romana – Chrástek, Tomáš – Frączek, Marcin – Kurka, Michal – Pouzar, Miloslav 2025:** Antropogenic soils and sediments from historical trade hub on the bank of Morava river in Uherské Hradiště (Czech Republic): Archives of mediaeval landscape, environment and settlements dynamics, *Catena* 250, 108734, s. 1–23, DOI: 10.1016/j.catena.2025.108734.
- Althoff, Gerd 2013:** Strategien und Methoden der Christianisierung einer kriegerischen Gesellschaft, in: Ch. Stiegmann – M. Kroker – W. Walter, eds. *CREDO. Christianisierung Europas im Mittelalter*, Band I, Paderborn, s. 310–320.
- Androschuk, Fedir [Fjodor] 2013:** *Vikings in the East. Essays on Contacts along the Road to Byzantium*, Uppsala.
- Androschuk, Fedir [Fjodor] 2020:** Vikings in the East: Collective Violence and Preventive Strategies in a Comparative Perspective, in: A. Pedersen – S. Sindbaek, eds. *Viking Encounters. Proceedings of the eighteenth Viking congress, Denmark, August 6–12, 2017*, Aarhus, s. 47–60.
- Androschuk, Fjodor 2008:** The Vikings in the East, in: S. Brink – N. Price, eds. *The Viking world*, London – New York, s. 532–536.
- Apals, Jānis et al. 1974:** *Latvijas PSR Arheologija*, Riga.
- Arbman, Holger 1940:** *Birka I. Die Gräber. Tafeln*, Uppsala.
- Arbman, Holger 1943:** *Birka I. Die Gräber. Text*, Uppsala.
- Arbman, Holger 1956:** En arabisk inskrift från Gotland, *Gotländskt arkiv* 28, 31–38.
- Arne, Ture J. 1914:** *La Suède et l'Orient: études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des Vikings*, Uppsala.
- Aspelin, Johannes R. 1884:** *Antiquités du Nord Finno-Ougrien publiées à l'aide d'une subvention de l'État I. Ages de la pierre et du bronze*, Helsinki.
- Avdusin, Daniil A. 1952:** Otčet o raskopkach Gnězdovskich kurganov v 1949 g., *Materialy po izučeniju Smolenskoj oblasti* 1, Smolensk.
- Bakala, Jaroslav 2002a:** Holasické pomezí v 11. a 12. století, in: M. Wihoda – P. Elbl, eds. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno, s. 53–69.
- Bakala, Jaroslav 2002b:** Národnostní a politický vývoj Slovanů v opavském a těšínském Slezsku do konce 12. století, in: M. Wihoda – P. Elbl, eds. *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno, s. 91–103.
- Bakala, Jaroslav 2003:** K etnickým vztahům slovanské populace v jižním Poodří, *Archeologia historica* 28-1, s. 113–121.
- Bakay, Kornél 1967:** Archäologische Studien zur Frage der ungarischen Staatsgründung. Angaben zur Organisation des fürstlichen Heeres, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XIX-1–2, s. 105–173.
- Ballók, Adam 2015:** *Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez*, Budapest.
- Banaszkiewicz, Jacek 2016:** Giecz na Gallowej liście wielkich grodów Bolesława Chrobrego, in: M. Kara – T. Krysztofiak – A. M. Wyrwa, eds. *Gród piastowski w Gieczu. Geneza. Funkcja. Kontekst*, Poznań, s. 75–90.
- Bartošková, Andrea 2014:** *Budeč. Významné mocenské centrum prvních Přemyslovců*, Praha.
- Beck, Heinrich – Jankuhn, Herbert – Ranke, Kurt – Wenskus, Reinhard, eds. 1989:** *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 7, Berlin – New York.
- Belavin, Andrej M. 2000:** *Kamskij torgovij put'*, Perm.
- Beleckij, Sergej V. 2000:** *Znaki Rjurikovičej. Časť pervaja: X-XI vv., Issledovanija i muzeifikacija drevnostej Severo-Zapada 2*, Sankt-Petěrburg.
- Beleckij, Sergej V. 2018:** Nieskolko zaměčanij o dvuzubce iz mogilnika Bodzja v centralnoj časti Polši, *Slavia Antiqua* LIX, s. 265–279, DOI: 10.14746/sa.2018.59.12.
- Berga, Tatjana 2017:** The Distribution and Chronology of Trading Equipment in Present-Day Latvia in the Tenth to Thirteenth Centuries, *Archaeologia Baltica* 24, s. 59–77, DOI: 10.15181/ab.v24i0.1566.
- Beskow-Sjöberg, Margareta, ed. 1987:** *Ölands järnåldersgravfält I. Alböke, Köpings, Råpplinge, Löts, Egby, Bredsättra och Gårdslösa socknar*, Stockholm.
- Bezáková, Jana – Blažková, Kateřina – Profantová, Nad'a – Šámal, Zdeněk 2021:** Nové nálezy na hradišti Dřevíč (k. ú. Kozojedy, okr. Rakovník), *Archeologické výzkumy v Čechách 2020*, Zprávy ČAS – supplément 119, s. 29–30.
- Biermann, Felix 2007:** Uwagi na temat badań archeologicznych grodziska w Santoku, in: R. Piotrowski, ed. *Dzieje Santoka – gród, wieś i okoliczne miejscowości*, Santok, s. 60–70.
- Biermann, Felix 2008:** Medieval Elite Burials in Eastern Mecklenburg and Pomerania, *Antiquity* 82-315, s. 87–98, DOI: 10.1017/S0003598X00096460.
- Biermann, Felix 2015:** The small Early Medieval lowland ringforts in Northern Masovia and their counterparts in the northern West-Slavic territory, in: M. Żurek – M. Krasna-Koryczyńska, eds. *Grody średniowiecznego Mazowsza. Księga poświęcona pamięci Marka Dulnicza*, Archaeologica Hereditas 4, Warszawa, s. 39–49.
- Biermann, Felix 2021:** Archaeological Evidence for Slavery Among the Early Medieval North-Western Slavs, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe, The Invisible Commodity*, The themes in contemporary archaeology, Cham, s. 141–160.
- Biermann, Felix 2022:** Slawen und Wikinger in Pommern, in: G. Dehnert – J. Krüger, eds. *Pommern, Land am Meer, Katalog zur Landschaftsgeschichtlichen Dauerausstellung des Pommersches Landesmuseums*, Fulda, s. 44–53.
- Biermann, Felix – Leuhart, Markus 2017:** Der Burgwall von Drense (Uckermark) und seine Zentralfunktionen in der Slawenzeit, in: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt, eds. *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum, Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 22. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Chemnitz*, 29.-31. März 2016. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82, Langenweissbach, s. 245–269.
- Bláha, Josef 2000:** Topografie a otázka kontinuity raně středověkého ústředí v Olomouci, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds. *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha, s. 179–196.
- Błaszczuk, Dariusz 2016:** Między ziemią a niebem: wczesnośredniowieczne pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w kontekście europejskim, in: D. Błaszczuk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa, s. 34–49.
- Błaszczuk, Dariusz 2017:** *Między ziemią a niebem. Groby komorowe na obszarze państwa pierwszych Piastów*, Warszawa.

- Błaszczczyk, Dariusz – Stępniewska, Dąbrowka, eds. 2016:** *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa.
- Blažková, Kateřina – Novák, Vlastimil – Smíšek, Kamil – Šámal, Zdeněk 2014:** Zlomek sámánovské mince objevený na hradišti Dřevíč (okr. Rakovník) v kontextu raně středověkých českých a moravsko-slezských nálezů islámského stříbra, *Numismatický sborník* 28-1, s. 43–56.
- Blažková, Kateřina – Šámal, Zdeněk – Urbanová, Daniela – Knauber, Konrad – Havel, Dalibor 2017:** Středověký olovený amulet z hradiště Dřevíč (k. ú. Kozojedy, o. Rakovník), *Archeologické rozhledy* LXIX-1, s. 121–142, DOI: 10.35686/AR.2017.6.
- Blifield, Davyd I. 1955:** Desnánska archeologična ekspedycja 1949 r., in: P. P. Efimenko – L. Slavin – M. Rudinskij, eds. *Archeologični pamjatky URSR V*, Kyjiv, s. 12–21.
- Blifeld, Davyd I. 1965:** Davňoruskij mogyl'nyk v Černigovi, *Archeologija*, XVIII, s. 105–138.
- Blifeld, Davyd I. 1977:** *Davňoruski pamjatky Šestovyci*, Kyjiv.
- Blöndal, Sigfús 1978:** *The Varangians of Byzantium. An aspect of Byzantine military history translated, revised and rewritten by Benedikt S. Benedikt*, Cambridge.
- Błoński, Mariusz 2013:** Antler sickle handle from Nasielsk. An example of the Pomeranian school of Scandinavian-Insular ornament from Mazovia, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian culture in Medieval Poland*, Interdisciplinary Medieval Studies II, Wrocław, s. 315–321.
- Bogacki, Michał – Janowski, Andrzej – Kaczmarek, Łukasz, eds. 2019:** *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, Collectio Cathalogorum Gnesnensium 1, Gniezno – Szczecin.
- Bogucki, Mateusz 2010:** The Baltic emporia and their hinterland – comments on Donat Wehner's study of Wolin and Menzlin, in: B. Ludowici – H. Jöns – S. Kleingärtner – J. Schechskewitz – M. Hardt, eds. *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading centres*, Neue Studien zur Sachsenforschung 1, Stuttgart, s. 267–272.
- Bogucki, Mateusz 2011:** The Use of Money in the Slavic Lands from the Ninth to Eleventh Century: the Archaeological/Numismatic Evidence, in: J. Graham-Campbell – S. M. Sindbæk – G. Williams, eds. *Silver Economies, Monetisation and Society in Scandinavia, 800–1100*, Aarhus, s. 133–151.
- Bogucki, Mateusz 2015:** The Archaeological Context of the Bodzia Cemetery and the Trade Route along the Middle and the Lower Vistula during the Middle and Late Viking Period, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston, s. 9–33. DOI: 10.1163/9789004281325_003.
- Boháčová, Ivana 2022:** Keramická produkce Prahy a jejího širšího zázemí v raném a na počátku vrcholného středověku, *Archaeologica Pragensia* 26, s. 189–277.
- Bojarski, Jacek 2020:** *Obrzędowość pogrzebowa w strefie chełmińsko-dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu*, Mons Sancti Laurentii 9, Toruń.
- Bojarski, Jacek – Chudziak, Wojciech – Kozłowski, Tomasz – Reitsema, Laurie 2016:** Wczesnosredniowieczne groby komorowe z ziemi chełmińskiej, in: D. Błaszczczyk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa, s. 102–121.
- Bonev, Stojčo – Dončeva, Stela 2011:** *Starobalgarski proizvodstven centar za chudožestven metal pri s. Novosel, Šumensko*, Veliko Tărnovo.
- Boroń, Piotr 1997:** Problem dużych budynków halowych na terenie Słowiańszczyzny zachodniej w IX–X wieku, in: K. Wachowski ed. *Śląsk i Czechy a kultura wielkomorawska*, Wrocław, s. 31–50.
- Boroń, Piotr 2013:** Norsemen and the Polish Territories in the Early Middle Ages – Theories, Ideas and Speculations, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, Interdisciplinary Medieval Studies 2, Wrocław, s. 33–51.
- Brackmann, Albert 1943:** *Die Wikinger und die Anfänge Polens. Eine Auseinandersetzung mit den neuesten Forschungsergebnissen, Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1942*, Phil. - hist. Klasse 6, Berlin.
- Brather, Sebastian 2004:** Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen, in: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 42, Berlin.
- Brather, Sebastian 2012:** Waagen und Gewichte in Janów, in: S. Brather – M. F. Jagodziński, eds. *Der wikingergezeitliche Seehandelsplatz von Janów (Truso). Geophysikalische, Archäopedologische und Archäologische Untersuchungen 2004–2008*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 24, Bonn, s. 185–278.
- Bravermanová, Milena 2008:** Korunovační meč zvaný Svatováclavský, Přilba zvaná Svatováclavská, Kroužková zbroj zvaná Svatováclavská, in: D. Stehlíková, ed. *Svatý Václav, ochránce České země*, Praha, s. 59–61.
- Bravermanová, Milena – Havlínová, Alena – Ledvína, Petr – Perlík, Dušan 2019:** Nová zjištění o přilbě a zbroji zv. svatováclavské, *Archeologie ve středních Čechách* 23-1, s. 235–310.
- Bravermanová, Milena – Charvát, Petr – Novák, Vlastimil – Tomková, Kateřina 2000:** Der Handel zwischen West und Ost, in: A. Wieczorek – H.-M. Hinz, eds. *Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung. Band 1*, Stuttgart, s. 136–138.
- Breinbauer, Josef 1992:** *Otto von Lonsdorf, Bischof von Passau 1254–1265*, Passauer historische Forschungen 6, Köln.
- Brøndsted, Johannes 1936:** Danish inhumation graves of the Viking Age. A survey, *Acta Archaeologica* 7, s. 81–228.
- Buchvaldek, Miroslav – Sláma, Jiří – Zeman, Jiří 1978:** *Slovanské hradiště u Kozárovic*, Praehistorica VI, Praha.
- Buko, Andrzej 1990:** *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław.
- Buko, Andrzej 2005:** *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej. Odkrycia – hipotezy – interpretacje*, Warszawa.
- Buko, Andrzej 2015:** The Bodzia Cemetery in Light of the Interdisciplinary Research, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston, s. 523–553. DOI: 10.1163/9789004281325_027.
- Buko, Andrzej 2016:** Czy na cmentarzysku w Bodzi, gm. Lubanie, woj. kujawsko-pomorskie budowano groby komorowe?, in: D. Błaszczczyk – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa, s. 50–61.
- Buko, Andrzej 2018:** Mauzoleum przekształcone w elitarny cmentarz? O początkach nekropoli w Bodzi, *Slavia Antiqua* LIX, s. 239–264, DOI: 10.14746/sa.2018.59.11.
- Buko, Andrzej 2021:** *Świt państwa polskiego*, Warszawa.
- Buko, Andrzej, ed. 2015:** *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston.
- Buko, Andrzej, ed. 2016:** *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa.

- Bukowska-Gedigowa, Janina – Gediga, Bogusław 1986:** *Wczesnośredniowieczny gród na Ostrówku w Opolu*, Polskie badania archeologiczne 25, Wrocław.
- Butent-Stefaniak, Barbara – Malarczyk, Dorota 2009:** *Obieg pieniężny na Śląsku we wczesnym średniowieczu (od X do połowy XII wieku)*, Wrocław.
- Curta, Florin 2003:** *Origins of the European Economy: a debate with Michael McCormick*. East central Europe, *Early Medieval Europe* 12, s. 283–291.
- Čausidis, Nicos 2005:** *Kosmološki liki II. Simbolizacija i mitologizacija na kosmosot vo likoviniot medium*, Skopje.
- Čech, Petr 2020:** „Velkomoravský“ a mladší raně středověký horizont v Žatci (sumarizace dosavadního výzkumu), in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století*, *Colloquia mediaevalia Pragensia* 21, Praha, s. 97–106.
- Čiháková, Jarmila 2012:** *Otázky chronologie pražské raně středověké keramiky, Staletá Praha XXVIII-2*, s. 91–120, DOI: 10.56112/sp.2012.2.07.
- Danielewski, Marcin 2021:** *The stronghold in Grzybowo in the context of interdisciplinary research into the functions of early medieval strongholds from the 10–11 centuries*, Poznań.
- D'amato, Raffaele 2005:** *A Prôtospatharios, Magistros, and Strategos Autokrator of 11th cent.: the equipment of Georgios Maniakes and his army according to the Skylitzes Matritensis miniatures and other artistic sources of the middle Byzantine period*, Porphyra, supplemento 4.
- D'amato, Raffaele 2017:** *Gwardia Wareska 988–1453*, Warszawa.
- Danič, Andrej V. 2013:** *Pojasnyje nakladki Pitěrského (Stěpanovo Plotbišče) mogilnika, Povolžskaja archeologija* 1-3, s. 181–196, DOI: 10.24852/pa2013.1.3.181.196.
- Dębski, Artur 2014:** *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, in: D. Minta-Tworzowska, ed. *Tworów, stanowisko 9, Badania archeologiczne na terenie „Zbiornik przeciwpowodziowy Racibórz Dolny na rzece Odrze, województwo śląskie (polder) III/1*, Poznań – Wrocław, s. 233–282.
- Dehnerová, Hana 2025:** *Parohový artefakt s rytou výzdobou*, in: J. Hrbáčová, ed. *Město na třech pahorcích. Středověká Olomouc pohledem archeologie*, Olomouc, s. 90–265.
- Dienes, István 1959:** *A perbetei lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok ovej?*, *Archaeologiai Értesítő* 86, s. 145–158.
- Dienes, István 1960:** *Honfoglaló magyarok sirjai Nagykoroson*, *Archaeologiai Értesítő* 87, s. 177–187.
- Dobžanskij, Viktor N. 1990:** *Nabornyje pojasa kočevnikov Azii*, Novosibirsk.
- Dresler, Petr 2016:** *Břeclav-Pohansko VIII. Hospodářské zázemí centra nebo jen osady v blízkosti centra?*, Brno.
- Duczko, Władysław 1985:** *The filigree and granulation work of the Viking period. An analysis of the material from Björko, Birka*. *Untersuchungen und studien* 5, Stockholm.
- Duczko, Władysław 1987:** *Slavjanskije juvelirnye izdelja s zrnju i filigranju v Skandinavii epochi Vikingov*, in: B. A. Rybakov, ed. *Trudy V Meždunarodnogo kongressa slavjanskoj archeologii, Kijev, 18–25 sentabnja 1985 g. Tom III, sekce V*, Moskva, s. 77–86.
- Duczko, Władysław 2000:** *Obecność skandynawska na Pomorzu i słowiańska w Skandynawii we wczesnym średniowieczu*, in: L. Leciejewicz – M. Rębkowski, eds. *Salsa Cholbergensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, Kołobrzeg, s. 23–44.
- Duczko, Władysław 2004a:** *Moc spirali. Historia motywów wolutowych we wczesnej sztuce europejskiej*, in: S. Moździoch, ed. *Wędrówki rzeczy i idei w średniowieczu*, *Spotkania bytomskie V*, Wrocław, s. 159–171.
- Duczko, Władysław [Władysław] 2004b:** *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*, *The northern world* 12, Leiden.
- Duczko, Władysław 2006:** *Ruś wikingów. Historia obecności Skandynawów we wczesnośredniowiecznej Europie Wschodniej*, Warszawa.
- Duczko, Władysław 2011:** *Wikingowie i wczesnośredniowieczna Polska*, in: M. Brzostowicz – M. Przybył – J. Wrzesiński, eds. *Swoi i obcy w kulturze średniowiecza, Wykłady popularno-naukowe zorganizowane w ramach VII Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą w dniach 18 – 19 czerwca 2011 roku*, Poznań-Łądz, s. 61–69.
- Duczko, Władysław 2015:** *Status and Magic. Ornaments Used by the Bodzia Elites*, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston, s. 202–221, DOI: 0.1163/9789004281325_012.
- Duczko, Władysław 2020a:** *Scandinavian influence on Poland and Pomerania in the early Middle Ages*, in: S. Rosik, eds. *Poland, Pomerania and Their Neighbours' Shaping of Medieval European Civilisation (10th–12th Centuries)*, *Scripta Historica Europaea* 1, Wrocław, s. 63–79.
- Duczko, Władysław 2020b:** *Skandynawowie nad rzeką Parsętą: Problem wikingów grobów na cmentarzysku w Świelubiu na Pomorzu Zachodnim*, *Archeologia Polski* LXV, s. 131–187, DOI: 10.23858/APol65.2020.004.
- Dulnicz, Marek 1994:** *Problem datowania grodzisk typu Tornow i grupy Tornow – Klenica*, *Archeologia Polski* XXXIX-1-2, s. 31–49.
- Dvořák, Daniel 2020:** *Revize středního opevnění na Staré Kouřimi*, *Studia archaeologica Brunensia* 25-1, s. 21–46, DOI: 10.5817/SAB2020-1-4.
- Dygo, Marian 2013:** *Czy istniał feudalizm w Europie Środkowo-Wschodniej w średniowieczu?*, *Kwartalnik Historyczny* CXX-4, s. 667–717.
- Dzik, Michał 2014a:** *Średniowieczne cmentarzysko w Czarnej Wielkiej stan 1, woj. Podlaskie (badania 1951–1978). Tom II*, Białystok.
- Dzik, Michał 2014b:** *Uwagi o funkcji i symbolice konstrukcji wczesnośredniowiecznych grobów w obudowach kamiennych*, in: T. Kurasiński – K. Skóra, eds. *Grob w przestrzeni, przestrzeń w grobie: przestrzenie uwarunkowania w dawnej obrzędowości pogrzebowej*, *Acta Archaeologica Lodziensia* 60, Łódź, s. 87–101.
- Dzik, Michał 2015:** *Early medieval stone barrows in the area between the Bug and the Upper Narew Rivers*, *Archaeologia Polona* 48 (2010), s. 121–138.
- Dzik, Michał 2019:** *Cmentarzyska i migracje. Osadnictwo w północnej części pogranicza polsko-ruskiego w XI – XII wieku w świetle materiałów ze stanowisk sepulkralnych*, in: A. Janeczek – M. Parczewski – M. Dzik, eds. *Pogranicza w polskich badaniach mediewistycznych*, *Rzeszów*, s. 79–122.
- Eisenschmidt, Silke 2004:** *Grabfunde des 8. bis 11. Jahrhunderts zwischen Kongeä und Eider I, II*, *Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete*, Band 5.1, 5.2, Neumünster.
- Engels, Fryderyk 1949:** *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa. W związku z badaniami Lewisa H. Morgana*, *Biblioteka klasyków marksizmu-leninizmu*, Warszawa.
- Eniosova [Jeniosova], Natalia [Natalja] – Murashova [Muraševa], Veronica [Veronika] 1999:** *Manufacturing Techniques of Belt and Harness Fittings of the 10th Century AD*, *Journal of Archaeological Science* 26, s. 1093–1100, DOI: 10.1006/jasc.1999.0404.
- Erenburg, Boris A. 2014:** *Zvernyj stil. Istorija, mifologija albom*, Perm.
- Fettich, Nándor 1937:** *A honfoglaló magyarság fémművészete*, *Archaeologia Hungarica* XXI, Budapest.
- Filipowiak, Władysław – Konopka, Marek 2008:** *The Identity of Town Wolin, Town-State – 9th – 12th Centuries*, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 13, s. 243–288.
- Filipowiak, Władysław – Stanisławski, Błażej – Jusza, Mieczysław 2013:** *Archeologiczne badania wykopaliskowe w Wolinie w latach 1996–2002*, in: B. Stanisławski – W. Filipowiak, eds. *Wolin wczesnośredniowieczny. Część 1, Origines Polonorum*, Warszawa, s. 45–200.

- Filipowiak, Wojciech – Tochilova, Nadezhda 2020:** Art as a Symbol of Social Change: Material Expression of Forming Identity in the Early Medieval Trade Towns around South and Eastern Baltic. Wolin and Novgorod Case Study, *Præhistorische Zeitschrift* 95-2, s. 558–574, DOI: 10.1515/pz-2020-0028.
- Fodor, István 1986:** On the Contacts of Hungarians with the Baltic Area in the 9th-11th Centuries. From an Archaeologist's Point of View, *Hungarian Studies* II-2, s. 217–226.
- Fodor, István – Révész, László – Wolf, Maria – Nepper, Ibolya M., eds. 1996:** *The ancient Hungarians. Exhibition catalogue*, Budapest.
- Fojtík, Pavel – Videman, Jan – Richtera, Lukáš – Mazík, Michal – Zmrzlý, Martin 2016:** Dva mincovní nálezy z konce 10. století z Držovic (okr. Prostějov), *Numismatický sborník* 29-2, s. 149–161.
- Foltyn, Edelgarda 2006:** Problem „górnolaskiego obszaru osadniczego“ w starszych wiekach średnich, in: M. Dworaczek – A. B. Kowalska – S. Moździoch – M. Rębkowski, eds. *Świat Słowian wczesnego średniowiecza. Praca zbiorowa*, Szczecin, s. 149–160.
- Foňakova, Natalja A. 1986:** Lotos v rastitělnom ornamentě metallických izdělií saltovo-majackoj kultury VIII-IX vv., *Sovětskaja archeologija* 3, s. 36–47.
- Foňakova, Natalja A. 1988:** *Příkladnoje iskusstvo Chazarii vtoroj poloviny VIII - načala X vv. (po materialam chudožestvennoj metalloobrabotki)*, Moskva. Rkp. dizertační práce. Uloženo: Archiv IA RAN, P-2, No 241.
- Foňakova (Čuvilo), Natalja A. 2010:** *Příkladnoje iskusstvo Chazarii vtoroj poloviny VIII-X vv. po materialam chudožestvennoj metalloobrabotki*, Kazaň.
- Fontaine, Janel M. 2025:** *Slave trading in the early Middle Ages. Long-distance connections in northern Europe*, Manchester medieval studies, Manchester.
- Fritze, Wolfgang 1984:** Der slawische Aufstand von 983 – eine Schicksalswende in der Geschichte Mitteleuropas, in: E. Henning – W. Vogel, eds. *Festschrift der landesgeschichtlichen Vereinigung für die Mark Brandenburg zu ihrem hundertjährigen Bestehen 1884–1984*, Berlin, s. 9–55.
- Frolík, Jan 2021:** Knížecí družina prvních Přemyslovců a hrob bojovníka na Pražském hradě, in: J. Mařík – M. Musílek – P. Sommer, eds. *Svatá Ludmila. Žena na rozhraní věků*, Praha, s. 118–127.
- Frolík, Jan a kol. 2014:** *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl II. Studie*, Castrum Pragense 12, Praha.
- Frolík, Jan – Smetánka, Zdeněk 2014:** *Pohřebiště v Lumbeho zahradě na Pražském hradě. Díl I. Katalog*, Castrum Pragense 12, Praha.
- Frolíková, Drahomíra 2020:** Nový příspěvek ke šperkařské produkci pražské dílny, *Archaeologia historica* 45-1, s. 45–65, DOI: 10.5817/AH2020-1-2.
- Gabriel, Ingo 1984:** Chronologie der Reitersporen, in: I. Gabriel, *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 1. Stratigraphie und Chronologie (Archäologische Ausgrabungen 1973–1982)*, Offa-Bücher, Neue Folge 52, Neumünster, s. 117–157.
- Gabriel, Ingo 1986:** 'Imitatio imperii' am slawischen Fürstenhof zu Starigard/Oldenburg (Holstein), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16-3, s. 357–367.
- Gabriel, Ingo – Kempke, Torsten 2011:** *Starigard/Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien 6. Die Grabfunde. Einführung und archäologisches Material*, Offa-Bücher, Neue Folge 85, Neumünster.
- Galuška, Luděk 1996:** *Uherské Hradiště-Sady. Křesťanské centrum říše velkomoravské*, Brno.
- Galuška, Luděk 2003:** O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města, in: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička, eds. *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha, s. 75–86.
- Galuška, Luděk 2022:** *Uherské Hradiště-Sady. 500 years of Christianity in central Europe. II. Archaeological analysis*, Brno.
- Gardela, Leszek 2014:** *Scandinavian Amulets in Viking Age Poland*, Collectio Archaeologica Ressorviensis 33, Rzeszów.
- Gardela, Leszek 2016:** Wczesnośredniowieczne groby komorowe – lustra czy miraż życia? Rozważania nad praktykami funeralnymi na ziemiach polskich, in: D. Błaszczak – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa, s. 154–175.
- Gardela, Leszek 2019:** Czy w Polsce są groby wikingów? Skandynawskie praktyki pogrzebowe na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu, in: M. Bogacki – A. Janowski – Ł. Kaczmarek, eds. *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, Collectio Cathalogorum Gnesnensium 1, Gniezno – Szczecin, s. 155–263.
- Gardela, Leszek 2020:** Viking Archeology in Poland: Past, Present and Future, in: A. Pedersen – S. M. Sindbæk, eds. *Viking Encounters. Proceedings of the Eighteen Viking Congress, Denmark, August 6–12, 2017*, Aarhus, s. 547–564.
- Gardela, Leszek 2022:** Harald's Bluetooth and the Western Slavs. Cultural interactions in light of textual and archaeological sources, in: G. Bartusik – R. Biskup – J. Morawiec, eds. *Adam of Bremen's Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, Studies in Medieval History and Culture, London – New York, s. 246–267.
- Gardela, Leszek 2025:** *The Vikings in Poland*, Routledge Archaeologies of the Viking World, London – New York.
- Gąssowski, Jerzy 1957:** O roli cmentarzysk jako źródeł do badania struktury społecznej ludności, *Archeologia Polski* I, s. 19–34.
- Gavrilina, Larisa M. 1986:** *Příkladnoje iskusstvo kočevnikov Vostočnoj Evropy X-XIV věkov*, Moskva. Rkp. dizertační práce. Uloženo: Archiv IA RAN, P-2, No 2352.
- Gediga, Bogusław 2000:** Opolski ośrodek grodowy w państwie wczesnopiastowskim, in: *Śląsk około roku 1000, Materiały z Sesji naukowej we Wrocławiu w dniach 14–15 maja 1999 roku*, Wrocław, s. 167–183.
- Gediga, Bogusław 2001:** *Gród na Ostrówku w Opolu*, Opole.
- Gediga, Bogusław 2022:** *Gród wczesnośredniowieczny na Ostrówku w Opolu. Synteza*, Warszawa – Wrocław.
- Gediga, Bogusław – Markiewicz, Małgorzata 2016:** Versuch einer dreidimension (3D) Rekonstruktion den Burgwall auf der Insel Ostrówek in Opole, *Fasciculi Archaeologiae Historicae* 29, s. 39–47.
- Geibig, Alfred 1991:** *Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*, Offa-Bücher, Neue Folge 71, Neumünster.
- Glińska, Nina – Bukowska, Aneta 2020:** *Wczesnośredniowieczna Wiślica. Urbs famosissima in regno Lechitarum*, Origines Polonorum XIV, Warszawa.
- Goldina, Rimma D. – Leščinskaja, Naděžda A. – Černych, Jelizaveta M. – Bernc, Veronika A. 2012:** *Nasledie narodov Prikamja. Drevnosti Prikamja iz sobranija Udmurtskogo gosudarstvennogo universiteta*, Iževsk.
- Goldina, Rimma D. – Vodolago, Nikolaj V. 1990:** *Mogilniki nevolinskoj kultury v Priuralje*, Irkutsk.
- Goßler, Norbert 2013:** Die mittelalterlichen Steigbügel aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) – Studien zu Typologie, Chronologie und Kulturgeschichte, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 45, s. 109–215, DOI: 10.11588/apa.2013.0.71220.

- Goßler, Norbert 2014:** Wikingerzeitliche Waffen- und Reitzubehörfunde aus dem Berliner Bestand der Prussia-Sammlung (ehemals Königsberg/Ostpreußen) und ihre Beziehung zu Skandinavien, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 46, s. 185–210, DOI: 10.11588/apa.2014.0.71291.
- Gradowski, Michał – Żygulski jun., Zdzisław 1982:** *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*, Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria B, Tom 71, Warszawa.
- Graham-Campbell, James 1980:** *Viking Artefacts. A select catalogue*, London.
- Graham-Campbell, James 2013:** *Viking art, World of art*, London.
- Graus, František 1965:** Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě, *Československý časopis historický* XIII-1, s. 1–17.
- Grotowski, Piotr Łukasz 2011:** *Święci wojownicy w sztuce bizantyńskiej (843–1261)*. *Studia nad ikonografią uzbrojenia i ubioru*, Kraków.
- Grygiel, Ryszard 2014:** Cmentarzysko wareskich družynników w Lutomiersku, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczycy 2. Archeologia o początkach Łęczycy*, Łódź, s. 679–757.
- Gräslund, Anne-Sofie 1980:** *Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*, Stockholm.
- Gródek-Kciuk, Elżbieta 1989:** Enkolpiony znalezione na terenie Polski. Próba klasyfikacji i datowania materiałów, *Przegląd Archeologiczny* 36, s. 97–134.
- Gryc, Jana 2004:** *Wczesnośredniowieczna sudecka rubież osadnicza*, Kraków. Rkp. diplomové práce, Jagellonská univerzita. Uloženo: Jagellonská univerzita.
- Grygiel, Ryszard – Stasiak, Waldemar – Grygiel, Michał 2024:** Gród w Czerchowie w świetle badań archeologicznych, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczycy 4. Przedpiastowski gród w Czerchowie*, Łódź, s. 101–490.
- Gupal, Konstantin N. – Ivakin, Gleb Ju. 1980:** O remeslennom proizvodstve na kijevskom Podole, *Sovětskaja archeologija* 1980-2, s. 202–219.
- Gurevič, Aron J. 1970:** *Problemy genezisa feodalizma v zapadnoj Evropě*, Moskva.
- Hanuliak, Milan 1994:** *Malé Kosihy I. Pohrebisko z 10. a 11. storočia (Archeologicko-historické vyhodnotenie)*, Materialia Archaeologica Slovaca XII, Nitra.
- Hanuliak, Milan – Rejholcová, Mária 1999:** *Pohrebisko v Čakajovciach (9. – 12. storočie)*. *Vyhodnotenie*, Bratislava.
- Härke, Heinrich 1992:** *Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts*, Bonn.
- Haseloff, Günther 1990:** *Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 1, Marburg.
- Hasil, Jan 2020:** Archeologie a obraz počátku křesťanství v Čechách, in: J. Izdný – M. Bravermanová – F. Čajka – V. Drška – J. Frolík et al. *Luďmila. Kněžna a svěťice*, Praha, s. 109–134.
- Hatz, Vera – Lindner Welin, Ulla S. 1968:** Deutsche Münzen des 11. Jahrhunderts nach byzantisch-arabischem Vorbild in den schwedischen Funden der Wikingerzeit, in: N. L. Rasmusson – L. O. Lagerquist, eds. *Commentationes de nummis saeculorum IX – XI in Suecia repertis*, Stockholm, s. 1–38.
- Hauck, Karl 1967:** Von einer spätantiken Randkultur zum karolingischen Europa, *Frühmittelalterliche Studien* 1-1, s. 3–93.
- Hedenstierna-Jonson, Charlotte – Holmquist, Lena 2006:** *The oriental mounts from Birka's Garrison: an expression of warrior rank and status*, *Antikvariskt arkiv* 81, Stockholm.
- Henning, Joachim 2008:** Strong Rulers – Weak Economy? Rome, the Carolingians and the Archeology of Slavery in the First Millennium AD, in: J. R. Davis – M. McCormick, eds. *The Long Morning of Medieval Europe. New Directions in Early Medieval Studies*, Aldershot – Burlington, s. 33–54.
- Hiestand, Rudolf 1994:** Pressburg 907. Eine Wende in der Geschichte des ostfränkischen Reiches?, *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 57-1, s. 1–20.
- Harvát, Matej 2020:** Obchod s otrokmi na mojmírovskej Morave v hospodárskych súradniciach strednej Európy 9. – 10. storočia, in: kol. autorů, *Svoboda v kontextu střední Evropy*, Acta Universitatis Purkynianae Facultatis philosophicae, Ústí nad Labem, s. 11–34, 265–266.
- Henning, Joachim 1998:** Archäologische Forschungen an Ringwällen in Niederungslage: die Niederlausitz als Burgenlandschaft des östlichen Mitteleuropas im frühen Mittelalter, in: J. Henning – A. T. Ruttkay, eds. *Frühmittelalterliche Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn, s. 8–29.
- Henning, Joachim – Heußner, Karl-Uwe 1992:** Zur Burgengeschichte im 10. Jahrhundert. Neue archäologische und dendrochronologische Daten zu Anlagen vom Typ Tornow, *Ausgrabungen und Funde* 37-6, s. 314–324.
- Hergesell, Jan – Snitilý, Pavel 2020:** *Příběh meče. Výjimečný archeologický náález z Lázní Toušně, Čelákovice*.
- Herschend, Frands – Kaldal Mikkelsen, Dorte 2003:** The main building at Borg, in: G. S. Munch – O. S. Johansen – E. Roesdahl, eds. *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway*, Trondheim, s. 41–76.
- Heußner, Karl-Uwe – Westphal, Thorsten 1998:** Dendrochronologische Untersuchungen an Holzfunden aus frühmittelalterlichen Burgwällen zwischen Elbe und Oder, in: J. Henning – A. T. Ruttkay, eds. *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa, Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn, s. 223–234.
- Hlas, Jindřich – Marešová, Barbara 2017:** Mladohradištní pohřebiště na katastru obce Holasovice, okr. Opava, *Pravěk, Nová řada* 25, s. 271–290.
- Hodges, Richard 2000:** *Towns and Trade in the Age of Charlemagne*, Duckworth debates in archaeology, London.
- Hofman, Ladislav 1900:** Lidmila, in: *Ottův slovník naučný* XV. *Krajčij – Ligustrum*, Praha, s. 1046.
- Hołowińska, Zofia 1963:** Uwagi o typologii i chronologii wczesnośredniowiecznych sprzączek lirowatych na podstawie okazów znalezionych w Polsce, *Archeologia Polski* VIII-2, s. 385–394.
- Holzfurtner, Ludwig 2003:** *Gloriosus dux. Studien zu Herzog Arnulf von Bayern (907–937)*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* B 25, München.
- Horníčková, Kateřina 2012:** Between East and West: Bohemian reliquary pectoral crosses as testimony to religious and cultural exchange, in: M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Špehar, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume II*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, s. 157–171.
- Hošek, Jiří – Košta, Jiří – Žákovský, Petr 2019:** *Ninth to Mid-sixteenth Century Swords from the Czech Republic in their European Context. Part I. The Finds*, Prague.
- Hrubý, Vilém 1955:** *Staré Město. Velkomoravské pohřebiště „Na valách“*, Monumenta archaeologica, Acta praehistorica, protohistorica et historica Institutii archaeologici Academiae scientiarum bohemoslovenicae III, Praha.
- Husár, Martin 2014:** *Žrdovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatskej kotline 1. Typológia a jej vyhodnotenie*, Nitra.
- Chalikova, Jelena A. 1972:** Pogrebalnyj obrjad Tankejevskogo mogilnika i jeho vengerskije paralleli, in: A. P. Smirnov – V. N. Černěncov – I. F. Erdeli, eds. *Problemy archeologii i drevnej istorii ugrov*, Moskva, s. 145–160.
- Chalikova, Jelena A. 1976:** *Bolše-Tiganskij mogilnik, Sovetskaja archeologija* 1976-2, s. 158–178.

- Charvát, Petr 2000:** Bohemia, Moravia and Long-Distance Trade in the 10th-11th Centuries, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 5, s. 255–266.
- Charvát, Petr 2014:** A montibus usque ad mare: Morava a Benátky v 9. století, in: P. Kouřil et al. *Cyrilometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*, Brno, s. 226–229.
- Charvát, Petr 2020:** Obchod se slovanskými otroky v raně středověké Itálii – a jinde, in: B. Chocholáč – J. Malíř – L. Reitinger – M. Wihoda, eds. *Pro pana profesora Libora Jana k životnímu jubileu*, Brno, s. 85–97.
- Chochlov, Aleksandr – Skvorcov, Konstantin – Prassolow, Jaroslav A. 2024:** On the Contacts of the Inhabitants of the Unfortified Settlement Privol'noe-1 on the Kaliningrad Peninsula at the End of the 11th-13th Centuries AD, in: A. Nieuwhof – E. Knol – H. van der Velde, eds. *Making Places, Making Lives. Landscape and Settlement in Coastal Wetlands. Proceedings of the 72nd Sachsensymposium 9-12 October 2021 Castricum-Alkmaar*, Neue Studien zur Sachsenforschung 14, Wendeburg, s. 161–168.
- Christensen, Sarah 2024:** Human-animal entanglements in the early medieval European slave trade: rereading the Reffelstetten customs regulations, *Early Medieval Europe* 32-2, s. 184–207, DOI: 10.1111/emed.12701.
- Chrzan, Krystian 2024:** Opracowanie wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyńowej ze stanowiska Łozina 17, pow. Wrocławski. Wstęp do rozważań nad dziejami osadnictwa w północno-wschodniej i centralnej części obecnego Dolnego Śląska w X i XI w., *Przegląd Archeologiczny* 72, s. 153–185, DOI: 10.23858/PA72.2024.3428.
- Chudziak, Wojciech 2001:** Wczesnośredniowieczne groby komorowe z Kałdusa pod Chełmem na Pomorzu Wschodnim, *Slavia Antiqua* XLII, s. 63–96.
- Chudziak, Wojciech 2006:** Wczesnośredniowieczny grot włóczni z Netna – przyczynek do studiów nad chrystianizacją Pomorza środkowego, in: M. Dworaczek et al., eds. *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin – Wrocław, s. 647–655.
- Chudziak, Wojciech 2010:** Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Kałdusie (stanowisko 4), Mons Sancti Laurenti 5, Toruń.
- Chudziak, Wojciech 2013:** Remarks on particular material traces of Scandinavian culture in Pomerania, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian culture in Medieval Poland*, Interdisciplinary Medieval Studies II, Wrocław, s. 151–178.
- Chvoščinskaja, Natalja V. 2004:** *Finny na zapadě Novgorodskoj zemli (Po materialam mogilnika Zalachtovje)*, Sankt-Peterburg.
- Izdny, Jakub – Tomášek, Jan 2020:** De provincia Melnicensi, in: J. Izdny – M. Bravermanová – F. Čajka – V. Drška – J. Frolík et al. *Ludmila. Kněžna a svěťice*, Praha, s. 59–74.
- Jagodziński, Marek F. 2000:** Janów Pomorski, in: A. Wiczorek – H.-M. Hinz, eds. *Europas Mitte um 1000. Handbuch zur Ausstellung. Band 1*, Stuttgart, s. 100, s. 152–155.
- Jankowiak, Marek 2013:** Two systems of trade in the Western Slavic lands in the 10th century, in: M. Bogucki – M. Rębkowski, eds. *Economies, monetization and society in the west Slavic lands 800-1200 AD*, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne II, Szczecin, s. 137–148.
- Jankowiak, Marek 2015:** Wer brachte im 10. Jahrhundert die Dirhems in die polnischen Gebiete und warum?, in: D. Adamczyk – N. Kersken, eds. *Fernhändler, Dynasten, Kleriker. Die piastische Herrschaft in kontinentalen Beziehungsgeflechten vom 10. bis zum frühen 13. Jahrhundert*, Deutsches historisches Institut Warschau. Quellen und Studien 30, Wiesbaden, s. 41–54.
- Jankowiak, Marek 2021:** Tracing the Saqualiba: Slave Trade and the Archaeology of the Slavic Lands in the Tenth Century, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe, The Invisible Commodity*, The themes in contemporary archaeology, Cham, s. 161–181, DOI: 10.1007/978-3-030-73291-2_12.
- Jankuhn, Herbert 1934:** Der Wikingerfund aus Libau in der Provinz Posen, *Altschlesien* 5, s. 309–317.
- Janowski, Andrzej 2013:** (rec.), Joanna Wojtkowiak, Skandynawskie wpływy kulturowe w Wolinie (IX-XI wiek), Wrocław 2012, s. 162, Wydawnictwo Chronicon, *Slavia Antiqua* LIV, s. 329–330.
- Janowski, Andrzej 2015:** Groby komorowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Problemy wybrane, Szczecin.
- Janowski, Andrzej 2019:** Przybory kupieckie. Waga i odwężniki, in: S. Wadyl, ed. *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk, s. 167–180.
- Jansson, Ingmar 1986:** Gürtel und Gürtelzubehör vom orientalischen Typ, in: G. Arwidsson, ed. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm, s. 77–108.
- Jansson, Ingmar 1988:** Wikingerzeitlicher orientalistischer Import in Skandinavien, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, s. 564–647.
- Jastrebov, Vladimir N. 1893:** *Ljadinskij i Tomnikovskij mogilniki*, Matériały po archeologii Rossii 10, Sankt-Peterburg.
- Jaworski, Krzysztof – Lisowska, Ewa – Pankiewicz, Aleksandra – Stanisławski, Błażej 2013:** Artefacts of Scandinavian origin from the Cathedral Island (Ostrów Tumski) in Wrocław, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian culture in Medieval Poland*, Interdisciplinary Medieval Studies II, Wrocław, s. 279–314.
- Jażdżewski, Konrad 1951:** Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutemiersku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949, *Materiały Wczesnośredniowieczne* 1 (1949), s. 91–191.
- Jeniosova, Natalja V. – Muraševa, Veronika V. 1998:** Technologia produkcji gnęzdowskiej remennoej garnitury, in: S. V. Studzickaja, ed. *Archeologičeskij sbornik*, Trudy GIM 96, Moskwa, s. 43–51.
- Jensen, Bo 2023:** Den böhmske prinsesse, *Skalk* 2023-3, s. 14–17.
- Jensen, Xenia P. 2009:** From Fertility Rituals to Weapon Sacrifices. The case of the south Scandinavian bog finds, in: U. von Freedon et al., eds. *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa*, Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts Frankfurt a. M. (Eurasien-Abteilung, Berlin) – Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 12, Bonn.
- Jisl, Lumír 1952:** Slovanský kmen Holasiců ve světle archeologických nálezů, *Časopis Slezského muzea* II, série B, s. 33–64.
- John, Jan – Thomová, Zuzana 2018:** An early medieval reliquary cross from Vitín in south Bohemia as evidence of long-distance contacts in the Early Middle Ages, in: O. Chvojka – M. Chytráček – H. Gruber – L. Husty – J. Michálek et al., eds. *Fines Transire Jahrgang 27. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27 / Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Treffen / setkání 21. bis 24. Juni 2017 in Schlögen, Rahden/Westf.*, s. 225–234.
- John, Jan – Thomová, Zuzana – Zavřel, Petr 2017:** Ostatkový kříž – enkolpion z Vitína na Českobudějovicku, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 30, s. 357–370.
- Jończyk, Ludwika – Gołębiowska-Tobiasz, Aneta 2021:** Zbrojni kupcy z Szurpił. Na szlaku ze Skandynawii do Bułgarii Nadwołżańskiej, Warszawa.
- Jørgensen, Anne Nørgård 1999:** *Waffen und Gräber. Typologische und chronologische Studien zu skandinavischen Waffengräbern 520/30 bis 900 n. Chr.*, Nordiske Fortidsminder, seria B, vol. 17, København.

- Jotov, Valeri 2004:** *Všorženieto i snaržženieto ot bălgarskoto srednovekovie (VII-XI vek)*, Sofia.
- Jurek, Tomasz 2024:** Badania historyczne nad Czerchowem, in: R. Grygiel – T. Jurek, eds. *Początki Łęczyca 4. Przedpiastowski gród w Czerchowie*, Łódź, s. 907–984.
- Kajzer, Leszek 1996:** *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź.
- Kainov, Sergej Ju. 2022:** Šlem iz kurgana Gulbišče. K voprosu ob evoluciji četyrečastnyh bojevyh nagolovij vostočnoj Jevropy v VIII-XI vv., in: O. V. Dvurečenski – S. Ju. Kainov – Ju. A. Kulešov – G. B. Baranov, eds. *Vojennaja archeologija 7. Sbornik materialov NIC «Vojennaja archeologija»*, s. 45–78, DOI: 10.25681/IARAS.2022.978-5-903587-93-3.45-78.
- Kalhous, David 2008:** Dagome iudex: zamyšlení nad výpovědní hodnotou jednoho pramene, in: M. Kotlíková – J. Plosová – S. Bolom-Kotari, eds. *Ad laetitiam. Studenti doc. Vladimírovi Vašků k 75. narozeninám*, Brno, s. 73–80.
- Kalhous, David 2012:** *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450 19, Leiden – Boston.
- Kara, Michał 1991:** Z badań nad wczesnośredniowiecznymi grobami z uzbrojeniem z terenu Wielkopolski, in: L. Leciejewicz, ed. *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Śląskie Sympozja Historyczne 1, Wrocław, s. 99–120.
- Kara, Michał 1992:** The Graves of the Armed Scandinavians from the Middle and the Younger Viking Period from the Territory of the First Piasts' State, in: T. Dickinson – E. James, eds. *Death and Burial. A Conference on Medieval Archaeology in Europe 21st–24th September 1992 at the University of York*, Pre-printed Papers 4, York, s. 167–177.
- Kara, Michał 1993:** Siły zbrojne Mieszka I. Z badań nad składem etnicznym, organizacją i dyslokacją drużyny pierwszych Piastów, *Kronika Wielkopolski* 62-3 (1992), s. 33–47.
- Kara, Michał 1998:** Wczesnośredniowieczny grób uzbrojonego kupca z miejscowości Ciepłe na Pomorzu Gdańskim w świetle ponownej analizy chronologicznej, in: H. Kóčka-Krenz – W. Łosiński, eds. *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań, s. 505–524.
- Kara, Michał 2001:** Frühmittelalterliches Grab eines bewaffneten Kaufmannes aus dem Ort Ciepłe (Warmhof) in danziger Pommern im Lichte einer erneuten Analyse, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Archaeologica* 23-1, s. 113–144.
- Kara, Michał 2009:** Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? *Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kara, Michał 2014:** The conquest involving Viking war-bands in the process of the Piast state formation. A critique, *Slavia Antiqua* LV, s. 125–143, DOI: 10.14746/sa.2014lv.3.
- Kara, Michał 2015a:** Description of the Cemetery, Organization of the Burial Space, the Burial Rites in the Light of the Cultural and Historical Determinants, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 27, Leiden – Boston, s. 343–411. DOI: 10.1163/9789004281325_019.
- Kara, Michał 2015b:** Przemiany kultury funeralnej na ziemiach dorzecza Warty w okresie formowania się państwa Piastów w świetle nowszych ustaleń archeologii, in: A. Michałowski – M. Teska – M. Żółkiewski, eds. *Viator per Devia Scientiae Itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Seria Archeologia 53, Poznań, s. 303–313.
- Kara, Michał 2016:** Organizacja przestrzeni grzebalnej, rytuał i obrządek pogrzebowy, in: A. Buko, ed. *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa, s. 329–380.
- Kara, Michał 2018:** Transformation of Elite Culture in Wielkopolska Related to the Process of the Piast State Formation (with a particular Emphasis on Strongholds), in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 307–318.
- Kara, Michał 2019:** Ze studiów nad elitarną kulturą ludności grodów tzw. centralnych państwa pierwszych Piastów, czyli ponownie o wczesnośredniowiecznym grzebienu ze Stroszek pod Gieczem. Ujęcie porównawcze, *Slavia Antiqua* LX, s. 107–191, DOI: 10.14746/sa.2019.60.6.
- Kara, Michał 2021:** *Archeologia o kulturze i mentalności społeczeństw wczesnośredniowiecznych tzw. barbarzyńskiej Europy X wieku. Studium przypadku: grzebień ze Stroszek koło Gieczy*, Wrocław, s. 10–11.
- Kara, Michał 2022:** Archaeology, mainly Polish, in the current discussion on the ethnogenesis of the Slavs, *Slavia Antiqua* LXIII, s. 65–128, DOI: 10.14746/sa.2022.63.3.
- Kara, Michał 2023:** Groby o domniemanych skandynawskich atrybucjach etno-kulturowych z obszaru państwa pierwszych Piastów w kontekście archeologicznych paradygmatów badawczych, *Slavia Antiqua* LXIV, s. 133–167, DOI: 10.14746/sa.2023.64.5.
- Kara, Michał 2024:** Archeologia o kulturze elitarnej wczesnośredniowiecznego Santoka. Wybrane zagadnienia, *Slavia Antiqua* LXV, s. 95–135, DOI: 10.14746/sa.2024.65.5.
- Karger, Michail K. 1958:** *Drevnij Kijev. Očerki po istorii matėrialnoj kultury drevnėrusskogo goroda I*, Moskva – Leningrad.
- Katona, Cséte 2017:** Vikings in Hungary? The Theory of the Varangian-Rus' Bodyguard of the First Hungarian Rulers, *Viking and Medieval Scandinavia* 13, s. 23–60, DOI: 10.1484/J.VMS.5.114350.
- Katona, Cséte 2023:** *Vikings of the Steppe. Scandinavians, Rus', and the Turkic world (c. 750–1050)*, Routledge archaeologies of the Viking world, London – New York.
- Kazakov, Jevgenij P. 2007:** *Volžskije bolgary, ugry i finny v IX-XIV vv.: problemy vzaimodėstvija*, Kazań.
- Kazakov, Jevgenij P. 2010:** Pojasnyje nakladki volžskich bolgar iz Tankejevskogo mogilnika i Izmerskogo selišča, in: V. Ju. Koval, ed. *Rus i Vostok v IX-XVI vėkach. Novyje archeologičeskie issledovanija*, Moskva, s. 53–61.
- Kirpičnikov, Anatolij N. 1966:** *Drevnėrusskoje oružie 1. Meči i sabli IX-XIII vv.*, Archeologija SSSR. Svod archeologičeskich istočnikov EI-36, Moskva.
- Kirpičnikov, Anatolij N. 1973:** *Snaržženije vsadnika i verchovogo końa na Rusi IX-XIII vv.*, Leningrad.
- Kiselev, Sergej V. 1951:** *Drevńaja istorija Južnoj Sibiri*, Moskva.
- Kóčka-Krenz, Hanna 1993:** *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.
- Kolenda, Justina 1998:** Forschungsprobleme bei der frühmittelalterlichen Graphitkeramik in Schlesien, in: L. Poláček, ed. *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*, Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9, Brno, s. 21–31.
- Kolenda, Justyna 2008:** Wczesnośredniowieczny Milicz w świetle wykopalisk, in: J. Kolenda, eds. *Milicz. Clavis Regni Poloniae. Gród na pograniczu*, Wrocław, s. 9–63.
- Kolenda, Justyna – Zamelska-Monczak, Kinga 2021:** The North or the South? Early medieval ceramics decorated with a zoned ornament – the result of local changes or interregional contacts?, *Archeologické rozhledy* LXXIII-3, s. 50–118, DOI: 10.35686/AR.2021.13.
- Koller, Heinrich 1995:** Die Raffelstetter Zollordnung und die mährischen Zentren, in: H. Brachmann, ed.

- Burg – Burgstadt – Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa, Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa 1, Berlin, s. 283–295.
- Kollinger, Karol – Duczko, Władysław 2022:** Wikińskie Gniozdowo. Największa skandynawska aglomeracja w Europie Wschodniej, in: W. Duczko, ed. *Ruś wikingów i Waregów. Europa Wschodnia we wczesnym średniowieczu*, VI Kongres Mediewistów Polskich 4, Wrocław, s. 59–73.
- Komar, Aleksej V. 2012:** Černigov i nižnje Poděseňje, in: N. A. Makarov, ed. *Rus v IX–X věkach. Archeologičeskaja panorama*, Moskva – Vologda, s. 334–365.
- Komar, Aleksej V. 2018:** *Istoriya i archeologija drevnich Maďjar v epochu migracij / A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei*, Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 11, Budapest.
- Kopierkiewicz, Arkadiusz 2011:** „Dumne Podlasanki, Dumne Mazowszanki“ – O naszyjnikach na wczesnośredniowiecznych cmentarzyskach północno-wschodniej Polski, in: S. Cygan – M. Glinianowicz – P. N. Kotowicz, eds. „*In silvis, campis... et urbe*“. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim, Collectio Archaeologica Ressoiviensis 14, Rzeszów – Sanok, s. 267–286.
- Kordala, Tomasz 2006:** *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 5, Łódź.
- Korený, Rastislav – John, Jan 2022:** Nové nálezy raně středověkých esovitých záušnic a závaží na Příbramsku, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 35, s. 195–209.
- Kos, Luděk 2020:** Fortifikační řešení raně středověkého Žatce, in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století*, Colloquia mediaevalia Pragensia 21, Praha, s. 107–120.
- Kossinna, Gustaf 1928:** *Ursprung und Verbreitung der Germanen in vor- und frühgeschichtlicher Zeit*, Mannus-Bibliothek 6, Leipzig.
- Kossinna, Gustaf 1929:** Wikinger und Wälinger, *Mannus* 21, s. 84–112.
- Kostrzewski, Józef 1921:** Cmentarzysko ze śladami kultury wikingów w Łubówku, w pow. gnieźnieńskim, *Przegląd Archeologiczny* 1–3–4, s. 140–147.
- Kostrzewski, Józef 1947:** Germanie przedhistoryczni w Polsce, *Przegląd Archeologiczny* 7–1 (1946/1947), s. 65–89.
- Košnar, Lubomír 1970:** K původu podkovovité spony z Oken (okr. Litoměřice), *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 24–1–2, s. 81–97.
- Košnar, Lubomír 1983:** Raně středověké trmeny z Kolína a Zbečna, in: *Præhistorica X, Varia Archeologica* 3, Praha, s. 53–74.
- Košnar, Lubomír 1991:** Ke vztahům mezi vikinským a západoslovanským prostředím, in: *Præhistorica* 18. *Varia archaeologica* 5, Praha, s. 25–84.
- Košnar, Lubomír 2010:** Tzv. Šluknovské kruhy, *Studia Mediaevalia Pragensia* 9, s. 75–109.
- Košnar, Lubomír – Krásný, Filip 2018:** Staroruská miniaturní sekerka z Mladoboleslavská: k problematice raně středověkého transferu východoevropských předmětů ve střední Evropě, *Præhistorica* 34–2, s. 13–27.
- Košta, Jiří 2020:** Meče typu S a zrod nové Evropy, in: J. Hergesell – P. Snitilý, eds. *Příběh meče. Výjimečný archeologický nálezy z Lázní Toušeně*, Čelákovice, s. 37–43.
- Košta, Jiří – Lutoský, Michal 2014:** *Raně středověký knížecí hrob z Kolína*, Fontes Archaeologici Pragenses 41–1, Praha.
- Košťová, Nikola – Tomková, Kateřina – Profantová, Nad'a – Limburský, Petr 2025:** The beginnings of S-shaped temple rings in Bohemia from the perspective of archaeological analysis and radiocarbon dating, *Archeologické rozhledy* LXXVII–1, s. 5–42, DOI: 10.35686/AR.2025.260.
- Kouřil, Pavel 1994:** *Slovanské osídlení českého Slezska*, Brno – Český Těšín.
- Kouřil, Pavel 1998a:** Frühmittelalterliche Befestigungen in Schlesien und Nordmähren, in: J. Henning – A. T. Ruttkay, eds. *Frühmittelalterliche Burgenbau in Mittel- und Osteuropa. Tagung, Nitra vom 7. bis 10. Oktober 1996*, Bonn, s. 349–358.
- Kouřil, Pavel 1998b:** Zu den Anfängen der slawischen Graphittonkeramik in Schlesien, in: L. Poláček, ed. *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*, Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9, Brno, s. 37–65.
- Kouřil, Pavel 2004:** Raně středověký bojovnícký hrob z Hradce nad Moravicí, *Slovenská archeológia* LII–1, s. 55–76.
- Kouřil, Pavel 2006:** Život v raně středověkém městě ve světle archeologie, in: K. Müller – R. Žáček, eds. *Opava. Historie – kultura – lidé*, Praha, s. 27–42.
- Kouřil, Pavel 2019:** The Magyars and Their Contribution to the Collapse and Fall of Great Moravia: Allies, Neighbours, Enemies, in: J. Macháček – M. Wihoda, eds. *The Fall of Great Moravia. Who Was Buried in Grave H 153 at Pohansko near Břeclav*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 54, Leiden – Boston, s. 62–93, DOI: 10.1163/9789004392878_004.
- Kouřil, Pavel 2021:** Opavská expozitura, in: L. Poláček et al. *Jdeme pod povrch. Příběhy Archeologického ústavu Akademie věd ČR v Brně, 1920 – 1970 – 2020*, Brno, s. 80–87.
- Kouřil, Pavel – Gryc, Jana 2011:** Der Burgwall in Chotěbuz-Podobora und seine Stellung in der Siedlungsstruktur des oberen Odergebietes vom 8. bis zum 9./10. Jahrhundert, in: J. Macháček – Š. Ungerman, eds. *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Studien zur Archäologie Europas 14, Bonn, s. 217–243.
- Kouřil, Pavel – Gryc, Jana 2014:** Hradiska 10. – 12. století na severní Moravě a v českém Slezsku, in: K. Chrzan – K. Czapla – S. Moździoch, eds. *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia*, Wrocław – Głogów, s. 121–122.
- Kouřil, Pavel – Gryc, Jana 2018:** Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth–Eleventh Centuries, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 185–213.
- Kouřil, Pavel – Gryc, Jana 2019:** Czech Silesia in the Early Middle Ages, *Přehled výzkumů* 60–2, s. 93–144.
- Kouřil, Pavel – Prix, Dalibor – Wihoda, Martin 2000:** *Hrady českého Slezska*, Brno – Opava.
- Kouřil, Pavel – Procházka, Rudolf 2018:** Moravian Centres between the Mojmirids and Přemyslids, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 41–72.
- Kouřil, Pavel – Přichystal, Antonín 2022:** Ovruch slate spindle whorls in the Czech Lands, *Przegląd Archeologiczny* 70, s. 151–174, DOI: 10.23858/PA70.2022.3000.
- Kouřil, Pavel – Tymonová, Markéta 2013:** *Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 34, Brno.
- Kouřil, Pavel – Wihoda, Martin 2003:** Etnické trojmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku, *Archaeologia historica* 28–1, s. 69–111.

- Kovalchuk, Oleksandr – Stefaniak, Krzysztof – Barkaszi, Zoltán – Kotusz, Jan – Pankiewicz, Aleksandra – Wiśniewski, Andrzej – Zarzecka-Szubińska, Katerzyna – Volynskiy, Tit – Socha, Paweł 2024: Fish and fishing in the medieval Wrocław (Poland): New insights based on archaeozoological data, *Journal of Archaeological Science: Reports* 54, 104450, DOI: 10.1016/j.jasrep.2024.104450.
- Kovářík, Jan 1991: *Slovanské kostrové pohřebiště v Praze 5-Motole*, Praha.
- Kowalewska, Barbara 2014: Spoons, in: W. Chudziak – R. Kaźmierczak, eds. *The Island in Żółte on Lake Żarańskie. Early Medieval Gateway into West Pomerania*, Toruń, s. 163–174.
- Kozlova, Anna V. 2004: Ukrašeníja remňa, sbrui i sumok vostočnogo proischoždenija v Velikom Novgorodě, in: A. S. Chorošev, ed. *Novgorod i Novgorodskaja zemlja. Istorija i archeologija* 18. *Materijaly naučnoj konferencii, Novgorod, 27–29 janvarja 2004*, Velikij Novgorod, s. 188–207.
- Kozłowska, Krystyna – Turakiewicz, Romuald 2004: Początki i rozwój Raciborza, in: M. Furmanek – M. Michnik – D. Ablamowicz, eds. *Początki i rozwój miast Górnego Śląska. Studia interdyscyplinarne*, Seria monograficzna 10, Gliwice, s.157–170.
- Král, Jaroslav 1966: *Slovanské hradisko v Opavě-Kylešovicích, Přehled výzkumů* 1965, s. 72–73.
- Kruk, Mirosław P. – Sulikowska-Gąska, Aleksandra – Wołoszyn, Marcin 2006: *Sacralia Ruthenica. Dzieła staroruskie bądź z Rusią związane z metalu i kamienia w Muzeu Narodowym w Krakowie i Muzeum Narodowym w Warszawie*, Warszawa.
- Krumphanzlová, Zdeňka 1992: Amber, its significance in the Early Middle Ages, *Památky archeologické* LXXXIII-2, s. 350–371.
- Krumphanzlová, Zdeňka a kol. 2013: *Raně středověké pohřebiště v Praze-Lahovicích*, Praha.
- Kryda, Marek 2021: *The Viking Age Amulet Box with the Goats of the God Thor from Biskupin*, Poland, Santa Clara, California.
- Krylasova, Natalja B. 2019: Ob odnom iz dekorativnych elementov mužskogo pojasa XI v. (po materialam Rožděstvenskogo mogilnika v Permskom kraje), *Archeologija evrazijskich stěpej* 6, s. 111–120, DOI: 4.11/2587-6112-2019-00083.
- Krylasova, Natalja B. 2021: Chronologičeskije osobennosti pojasnoj garnitury X-XI věkov po materialam Rožděstvenskogo mogilnika v Permskom kraje, in: O. V. Zelencova, ed. *Finno-ugorskije drevnosti vtoroj poloviny I – načala II tysjačelija n. e., Materijaly naučnogo seminaru «Podbolotevskij mogilnik: 100 let issledovanij»*, Moskva, s. 194–212, DOI: 10.25681/IARAS.2021.978-5-94375-346-6.
- Krzemieńska, Barbara – Třeščík, Dušan 1979: Wirtschaftliche Grundlagen des frühmittelalterlichen Staates in Mitteleuropa (Böhmen, Polen, Ungarn im 10.–11. Jahrhundert), *Acta Poloniae Historica* 40, s. 5–31.
- Krzyszowski, Andrzej 1992: Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj. poznańskie, stanowisko 23A, *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1, s. 83–102.
- Krzyszowski, Andrzej 1995: Ein reiches Gräberfeld aus dem 10. / 11. Jh. in Sowinki bei Poznań, *Slavia Antiqua* XXXIV, s. 49–71.
- Krzyszowski, Andrzej 1997: Frühmittelalterliches Grab eines Kaufmannes aus Sowinki bei Poznań in Großpolen. Mit einem Beitrag von Elżbieta Maria Nosek und Anna Kowalska, *Germania* 75-2, s. 639–671.
- Kucypera, Paweł – Pranke, Piotr – Wadył, Sławomir 2011: *Wczesnośredniowieczne toporki miniaturowe*, Toruń.
- Kudrjašov, Aleksandr V. 2014: Belozerskaja ves: sovremennij vzgljad, in: I. Je. Zajceva, ed. *Rus v IX-XII věkach. Obščestvo, gosudarstvo, kultura*, Moskva – Vologda, s. 299–311.
- Kuna, Martin – Profantová, Naďa a kol. 2005: *Počátky raného středověku v Čechách: archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Rostokách*, Praha.
- Kurasiński, Tomasz – Skóra, Kalina 2012: *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w Lubieniu, pow. Piotrkowski*, Łódź.
- Kurnatowska, Zofia 1991: Tworzenie się państwa pierwszych Piastów w aspekcie archeologicznym, in: L. Leciejewicz, ed. *Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej*, Śląskie Sympozja Historyczne 1, Wrocław, s. 77–98.
- Kurnatowska, Zofia – Kara, Michał 2005: Na tropie Poznana – eponima naszego miasta, in: Z. Kurnatowska – T. Jurek, eds. *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania* 62, Poznań, s. 9–26.
- Kurnatowska, Zofia – Kurnatowski, Stanisław 2012: Parę uwag o odkrywaniu rzeczywistości kulturowej poprzez źródła archeologiczne, in: A. Pleszczyński – J. Sobiesiak – M. Tomaszek – P. Tyszką, eds. *Historia Narrat. Studia mediewistyczne ofiarowane Profesorowi Jackowi Banaszkiewiczowi*, Lublin, s. 21–64.
- Kurnatowski, Stanisław – Kobusiewicz, Michał 2000: Osiągnięcia i zaniedbania w polskiej archeologii i prehistorii ostatniego półwiecza, in: M. Kobusiewicz – S. Kurnatowski, eds. *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z Konferencji Dorobek polskiej archeologii i prehistorii ostatniego półwiecza w Puszczykowie koło Poznania (27-30 października 1997 g.)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 20, Poznań, s. 626.
- Kyzlasov, Leonid R. 1960: *Taštykskaja epocha v istorii Chakassko-Minusinskoj kotloviny*, Moskva.
- Laakso, Ville – Belskiy, Stanislav V. 2018: *The Kalmistomäki cemetery of the Kylälahti pogost in Hiitola, Karelia Archaeological materials from excavations in 2006–2009*, *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XXV, Turku.
- Labuda, Gerard 1994: Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku, in: Kol. autorów, *Chryścianizacja Polski południowej, Materiały sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 roku*, Kraków, s. 73–98.
- Lavyś, Kristina A. 2008: *Chudožestvennyje tradicii vostočnoj i Vizantijskoj kultury v iskusstve sredněvekovych gorodov Belarusi (X-XIV vv.)*, Minsk.
- Leciejewicz, Lech 1956: Cmentarzysko w Birce. Próba interpretacji społecznej, *Archeologia* 6 (1954), s. 141–159, 306–307, 321–322.
- Leciejewicz, Lech 1993: Normanowie nad Odrą i Wisłą w IX-XI wieku, *Kwartalnik Historyczny* 100-4.
- Leciejewicz, Lech 1995: Skandynawier im Oder- und Weichselgebiet 800-1200, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 26/27 (1994/1995), s. 73–82.
- Lesman, Jurij M. 2004: Drevnėrusskije nachodki pojasnoj garnitury gotlandskogo tipa v stile Urnas, in: *XV konferencija po izučeniju istorii, ekonomiki, jazyka i literatury Skandėnavskich stran i Finljandii. Tėżisy dokladov I*, Moskva, s. 233–236.
- Lind, John H. 2016: Christianity on the move: the role of the Varangians in Rus and Scandinavia, in: F. Androshchuk – J. Shepard – M. White, eds. *Byzantium and the Viking world*, *Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia* 166, Uppsala, s. 409–440.
- Lindqvist, Sune 1925: *Vendelhjälmarnas ursprung*, *Fornvännen* 20, s.181–207.
- Liwoch, Radosław 2011: Uwagi o chronologii wczesnośredniowiecznych cmentarzysk na zachodzie Ukrainy,

- in: S. Cygan – M. Glinianowicz – P. N. Kotowicz, eds. „*In silvis, campis... et urbe*“. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim, Collectio Archaeologica Resoviensis 14, Rzeszów – Sanok.
- Liwoch, Radosław 2021:** Średniowieczne cmentarzysko kamienne w Siemienicach koło Kutna, *Folia Archaeologica* 36, s. 53–82, DOI: 10.18778/0208-6034.36.03.
- Loboda, Anastasia Yu. – Mandrykina, Anastasia V. – Zaytseva [Zajceva], Irina E. – Tereschenko, Elena Yu. – Yatsishina, Ekaterina B. 2022:** Electron Microscopy Studies of the Composition and Microstructure of the Niello of Objects of Personal Piety of the XI–XIII Centuries from Suzdal'skoe Opol'e, *Nanotechnol Russia* 17–5, s. 655–665, DOI: 10.1134/S2635167622050123.
- Łosiński, Władysław 1972:** Początki wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego w dorzeczu dolnej Parsęty (VII–XI w.), Wrocław.
- Łosiński, Władysław 1974:** Srebrny wystrój odzieży z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Świelubiu w powiecie kołobrzeskim, in: F. J. Lachowicz, ed. *Studia Archaeologica Pomeranica*, Seria Wydawnictw Monograficznych 2, Koszalin, s. 159–175.
- Łosiński, Władysław 1979:** Die Kontakte zwischen Pommern und Skandinavien im frühen Mittelalter im Lichte von Forschungen im unteren Parsęta-Flußgebiet, in: B. Chropovský, ed. *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*. Bratislava 7–14 septembre 1975, Bratislava, s. 513–518.
- Łosiński, Władysław 1994:** Groby typu Alt Käbelich w świetle badań przeprowadzonych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Świelubiu pod Kołobrzegiem, *Przegląd Archeologiczny* 41 (1993), s. 17–34.
- Łosiński, Władysław 1999:** Rolle des Frühpiastenreiches in der Geschichte der westslawisch-skandinavischen Kontakte, in: E. N. Nosov, ed. *Rannesrednevekove drevnosti Severnoj Rusi i jejo sosedej / Early Medieval Antiquities of the Northern Rus and its Neighbours*, Sankt-Peterburg, s. 129–133.
- Łosiński, Władysław 2000:** Pomorze – bardziej słowiańskie czy bardziej „bałtyckie“?, in: H. Samsonowicz, ed. *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, Kraków, s. 119–141.
- Łowmiański, Henryk 1957:** Zagadnienie roli Normanów w genezie państw słowiańskich, Warszawa.
- Łuczyński, Michał 2015:** Nazwy własne w „Dagome iudex“, *Práce jazykoznavce* XVII–4, s. 69–93.
- Ludvíkovský, Jaroslav 1971:** Tonna und Gommon – Wikinger aus der Prager Fürstengenfolgschaft?, *Folia diplomatica* 1, s. 171–188.
- Lukačka, Ján 2010:** K otázke etnického pôvodu veľmožského rodu Hont-Poznanovcov, *Forum Historiae* 4–2, s. 92–104.
- Lukas, Jiří 2020:** The Bohemian finds of imitative coins with the inscription •VIDV, *Wiadomości Numizmatyczne* 64, s. 231–239.
- Lukas, Jiří – Videman, Jan: 2015:** Počátky českého mincovnictví, *Monumenta numismatica* 5.
- Lutovský, Michal 1996:** Kolínský knížecí hrob: ad fontes, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 48–3–4, s. 37–76.
- Lutovský, Michal – Špaček, Jaroslav 2020:** Raně středověké pohřebiště v Zelenči, *Archeologie ve středních Čechách – Suplementum* 1, Praha.
- MacGregor, Arthur – Mainman, Alisa J. – Rogers, Nicola S. H. 1999:** *Craft, Industry and Everyday Life: Bone, Antler, Ivory and Horn from Anglo-Scandinavian and Medieval York*, The Archaeology of York. The Small Finds 17/12, York.
- Mägi, Marika 2018:** *In Austrvegr. The Role of the Eastern Baltic in Viking Age Communication across the Baltic Sea*, The Northern World. North Europe and the Baltic c. 400–1700 AD 84, Leiden.
- Mägi, Marika 2019:** *The Viking Eastern Baltic*, Leeds.
- Macháček, Jiří 2010:** *The Rise of Medieval Towns and States in East Central Europe. Early Medieval Centres as Social and Economic Systems*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 10, Leiden – Boston.
- Macháček, Jiří 2021:** Slave Trade in Great Moravia: Reality or Fiction?, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. The Invisible Commodity*, The themes in contemporary archaeology, Cham, s. 113–126, DOI: 10.1007/978-3-030-73291-2_9.
- Macháček, Jiří – Müllerová, Mária 2022:** Phänomen Hacksilberschätze – die südmitteleuropäische Perspektive, in: F. Biermann – A. Kiesler – E. Pernicka – J. von Richthofen, eds. *Frühmittelalterliches Hacksilber im nördlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie. Beiträge der internationalen Konferenz im Kulturhistorischen Museum Görlitz*, 18./19. Oktober 2019, Studien zur Archäologie Europas, 36, Bonn, s. 281–293.
- Macháček, Jiří – Wihoda, Martin 2013:** Dolní Podyjí mezi Velkou a přemyslovskou Moravou. Archeologicko-historická interpretace výsledků interdisciplinárního výzkumu z let 2007–2012, *Archeologické rozhledy* LXV–4, s. 878–894.
- Makarov, Nikolaj A. 2009:** Drevnerusskije amulety – toporiki, *Rossijskaja archeologija* 2009–2, s. 41–56.
- Makarov, Nikolaj 2021:** ‘Vikings’ and the formation of the new identities and new centres of power in the Upper Volga, in: H. L. Aannestad – U. Pedersen – M. Moen – E. Naumann – H. Lund Berg, eds. *Vikings Across Boundaries. Viking-age transformations. Volume II*, London – New York, s. 151–165.
- Makarov, Nikolaj A., ed. 2017:** *Die Rus' im 9. – 10. Jahrhundert. Ein archäologisches Panorama*, Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete 14, Kiel.
- Makarov, Nikolaj A., ed. 2023a:** *Archeologija suzdalskoj zemli. Tom 1. Rasselenie i kulturnyj landšaft*, Moskva – Vologda.
- Makarov, Nikolaj A., ed. 2023b:** *Archeologija suzdalskoj zemli. Tom II. Kultura, obščestvo, indentičnost*, Moskva – Vologda.
- Makarov, Nikolaj – Krasnikova, Anna – Zaytseva [Zajceva], Irina – Dobrovolskaja, Maria 2021:** New Evidence on the Late Viking-Age Burial Rituals in the Volga-Oka Region: Excavations at Shekshovo / Ru, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 51–2, s. 287–308, DOI: 10.11588/ak.2021.2.89289.
- Makarova, Tamara I. 1986:** *Černěvoje dělo drevněj Rusi*, Moskva.
- Makowiecki, Daniel 2001:** *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Studium archeozoologiczne*, Biblioteka Studiów Lednickich VI, Poznań.
- Malm, Valentina A. 1963:** Pojasnyje i sbrujnyje ukrašenija, in: A. P. Smirovov, ed. *Jaroslavskoje Povolžje X–XI vv.*, Moskva, s. 64–70.
- Malyševa, Naděžda N. 2012:** Ranněgorodskoj nekropol drevněgo Pskova (po materialam raskopov na territorii Sredněgo goroda), in: I. K. Labutina, ed. *Drevnėrusskij nekropol Pskova X – načala XI veka. Tom 1. Ranněgorodskoj nekropol drevněvo Pskova. Po materialam razkopov na territorii Sredněgo goroda*, Sankt-Petěrburg, s. 26–90.
- Marek, Lech 2004:** Wczesnośredniowieczne miecze z Europy Środkowej i Wschodniej. Dylematy archeologa i bronzoznawcy, *Acta Universitatis Wratislaviensis* 2698; *Studia Archeologiczne* 36, Wrocław.
- Mařík, Jan 2009:** *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*, *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 7, Praha.

- Mařík, Jan 2013:** From Central Places to Power Domain. Development of Early Medieval Landscape on Middle Elbe and Lower Cidlina, in: P. Ettel – L. Werther, eds. *Zentrale Orte und zentrale Räume des Frühmittelalters in Süddeutschland. Tagung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz und der Friedrich-Schiller-Universität Jena vom 7.–9.10. 2011 in Bad Neustadt an der Saale*, RGZM – Tanguen 18, Mainz, s. 217–233.
- Mařík, Jan 2018:** Long-distance contacts of the Early Medieval stronghold of Libice nad Cidlinou, in: O. Chvojka – M. Chytráček – H. Gruber – L. Hustý – J. Michálek et al., eds. *Fines Transire Jahrgang 27. Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen/Oberösterreich 27 / Archeologická pracovní skupina východní Bavorsko / západní a jižní Čechy / Horní Rakousko. Treffen / setkání 21. bis 24. Juni 2017 in Schlögen, Rahden/Westf.*, s. 195–203.
- Matla, Marzena 2018:** The Expansion of the Přemyslids and the Piasts between the Late Tenth Century and the 1030s, and the Possibilities for Control over Areas and the Role of Stronghold, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 25–40.
- Matla, Marzena 2019:** Influence of Southern Cultures and Great Moravia on People on Polish Lands (Late 9th and 10th Centuries), *Quaestiones Mediaevalium Novae* 24, s. 341–374.
- Matla-Kozłowska, Marzena 2008:** *Pierwsi Przemysłowcy i ich państwo (od X do połowy XI wieku). Ekspansja terytorialna i jej polityczne uwarunkowania*, Poznań.
- Mazuch, Marian – Hladík, Marek – Skopal, Rostislav 2017:** *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 56, Brno.
- McCormick, Michael 2001:** *Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300–900*, Cambridge.
- Meduna, Petr 2015:** Zabrzušanská keramika v dnešním Sasku jako historická otázka, *Archeologie ve středních Čechách* 19-1, s. 327–350.
- Medveděv, Alexandr F. 1959:** Oružije Novgoroda Velikogo, in: A. V. Arcichovskij – B. A. Kolčin, eds. *Trudy novogorodskoj archeologičeskoj ekspedicii. Tom II, Matěrialy i issledovanija po archeologii SSSR* 65, Moskva, s. 121–191.
- Menoušková, Dana 2020:** Sedmdesát let archeologických výzkumů středohradištních lokalit na Uherskohradištsku a současný stav poznání tzv. ostrova sv. Jiří, *Archaeologia historica* 45-2, s. 809–829, DOI: 10.5817/AH2020-2-14.
- Merhautová, Anežka 2000:** Vznik a význam svatováclavské přílby, in: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík, eds. *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha, s. 85–92, 305–307.
- Merhautová, Anežka 2009:** Přemyslovský mýtus a první čeští světcí, in: P. Sommer – D. Třeštík – J. Žemlička, eds. *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha, s. 154–161.
- Michajlov, Kirill A. 2005a:** Drevněrusskije nabornyje pojasa XI–XII vv.: severnaja i južnaja tradicija, in: N. A. Makarov, ed. *Rus v IX–XIV věkach. Vzaïmodějstvije Severa i Juga*, Moskva, s. 132–144.
- Michajlov, Kirill A. 2005b:** Drevněrusskije kaftany «vostočnogo tipa» (moda, proischoždenije, chronologija), *Vestnik molodych učenych* 1, s. 56–65.
- Michajlov, Kirill A. 2016:** *Elitarnyj pogrebalnyj obrjad Drevněj Rusi. Kamernyje pogrebenija IX – načala XI veka v kontekstě severoevropskich analogij*, Sankt-Petěrburg.
- Michajlov, Kirill A. – Sobolev, Vladislav Ju. 2000:** Novgorodskije nabornyje pojasa XI–XII vv., *Archeologičeskije vesti* 7, s. 222–228.
- Michałowski, Roman 2016:** Kontekst historyczny znaleziska w Bodzi, in: A. Buko, ed. *Bodzia. Elitarny cmentarz z początków państwa polskiego*, Warszawa, s. 33–39.
- Michnová, Věra – Polanský, Luboš – Tomková, Kateřina – Tymonová, Markéta 2010:** Komárovský poklad. Revize dochované části torza depotu, *Numismatické listy* 65-3, s. 98–126.
- Mikhailov [Michajlov], Kirill A. 2007:** Uppland–Gotland–Novgorod. Russian-swedish Relations on the late Viking Age on the Basis of Studies of Belt Mountings, in: U. Fransson et al., eds. *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*, Stockholm Studies in Archaeology 44, Stockholm, s. 205–211.
- Mikhailov [Michajlov], Kirill A. 2011:** Chamber-graves as Interregional Phenomenon of the Viking Age: from Denmark to Old Rus', in: M. Rębkowski, ed. *Ekskluzywne życie – dostojny pochówek. W kręgu kultury elitarniej wieków średnich*, Wolińskie Spotkania Mediewistyczne 1, Wolin, s. 205–221.
- Milovanova, Marija P. 2022:** Metalličeskije dėtali remennoj garnitury mogilnikov Krutika IX – načala XI vv. (Kladovka I, II), in: S. V. Špoljaskij, ed. *Archeologija Vladimiro-Suzdalskoj zemli*, Materialy naučnogo seminaru 11, s. 21–37, DOI: 10.25681/IARAS.2021.978-5-94375-365-7.21-37.
- Mitterauer, Michael 1980:** Wirtschaft und Verfassung in der Zollordnung von Raffelstetten, in: M. Mitterauer, *Markt und Stadt im Mittelalter. Beiträge zur historischen Zentralitätstforschung*, Monographien zur Geschichte des Mittelalters 21, Stuttgart, s. 235–263.
- Mocja, Oleksandr 2011:** Pohovalni pam'jatki serednovičnich časiv zachidnorukogo prikordonnyja – osoblivosti obrjadu ta slidi mižetnichnikh kontaktiv, in: S. Cygan – M. Glinianowicz – P. N. Kotowicz, eds. *„In silvis, campis... et urbe“*. Średniowieczny obrządek pogrzebowy na pograniczu polsko-ruskim, Collectio Archaeologica Ressorviensis 14, Rzeszów – Sanok, s. 45–58.
- Mocja, Oleksandr – Skorochod, Vjačeslav 2020:** *Protomista Podeseňna v procesi oderžavleňna regionu. Vypusk I. Šestovockyj archeologičnyj kompleks*, Kyjiv – Černigiv.
- Modzelewski, Karol 1961:** Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 9-4, s. 703–744.
- Morawiec, Jakub 2014:** Danish Kings and the Foundation of Jónsborg, *Scripta Islandica. Isländska Sällskapetets Årsbok* 65, s. 125–142.
- Morawiec, Jakub 2020:** The role and status of Jónsborg in Scandinavian historiography, in: S. Rosik, ed. *Poland, Pomerania and Their Neighbours 'Shaping of Medieval European Civilisation (10th–12th Centuries)*, Scripta Historica Europaea 1, Wrocław, s. 343–350.
- Moździoch, Sławomir 1990:** *Organizacja gospodarcza państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne*, Polska Akademia Nauk – Oddział we Wrocławiu. Prace Komisji Archeologicznej 8, Wrocław.
- Moździoch, Sławomir 2002:** *Castrum munitissimum Bytom. Lokalny ośrodek władzy w państwie wczesnopiastowskim*, Warszawa.
- Moździoch, Sławomir 2010:** Die Piastenburgen und die Anfänge der mittelalterlichen Städte, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 42, s. 85–97, DOI: 10.11588/apa.2010.0.69604.
- Moździoch, Sławomir 2011:** „Bodaj się Piastów rządy nam świeciły”. Archeologia o początkach państwa piastowskiego, in: M. Rębkowski – S. Rosik, eds. *Populi Terrae Marisque. Prace poświęcone pamięci Profesora Lecha Leciejewicza*, Wrocław, s. 67–81.
- Mühle, Eduard 2020:** *Die Slawen im Mittelalter. Zwischen Idee und Wirklichkeit*, Wien – Köln – Weimar.

- Müller-Wille, Michael** 1970: Ein neues ULFBERHT-Schwert aus Hamburg. Verbreitung, Formenkunde und Herkunft (mit Beiträgen von Hans Drescher, Rudolf M. Kloos und G. Müller), *Offa* 27, s. 65–91.
- Müller-Wille, Michael** 1978: Das Schiffgrab von der Ile de Groix (Bretagne) – Ein Exkurs zum „Bootkammergrab von Haithabu“, in: K. Schietzel, ed. *Das archäologische Fundmaterial III der Ausgrabung Haithabu*, Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 12, Neumünster, s. 48–84.
- Müller-Wille, Michael** 1988: Fremdgut und Import östlicher Provenienz in Schleswig-Holstein (9.-12. Jahrhundert), *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69, s. 740–783.
- Müller-Wille, Michael** 2015a: Das Schwertgrab E864/I aus dem frühen 11. Jahrhundert von Bodzia, Kujawien, in: A. Michałowski – M. Teska – M. Żółkiewski, eds. *Viator per Devia Scientiae Itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu – Seria Archeologia 53, Poznań, s. 327–337.
- Müller-Wille, Michael** 2015b: The Cemetery at Bodzia in a Broader European Context, in: A. Buko, ed. *Bodzia. A Late Viking-Age Elite Cemetery in Central Poland, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages*, 450–1450 27, Leiden – Boston, s. 479–510. DOI: 10.1163/9789004281325_025.
- Muraševa [Muraševa], Veronika V.** 1977: Warrior's Belts in the System of Early Medieval Cultural Values. Some Notes on the Adoption of a Socially Meaningful Cultural Element, in: G. De Boe – F. Verhaeghe, eds. *Art and Symbolism in Medieval Europe. Paper of the „Medieval Europe Brugge 1977“ Conference – Volume 5*, Zellik, s. 113–118.
- Muraševa, Veronika V.** 1989: Technologie izdelave pasnih naklad iz Gnězdova, *Vestnik Moskovskogo Universiteta, Serija istorija* 8-2, s. 85–93.
- Muraševa, Veronika V.** 1998: Skandinavskie nabornye remennye nakladki s territorii Drevnej Rusi, in: T. A. Puškina, ed. *Istoričeskaja archeologija. Tradicii i perspektivy. K 80-letiju so dňa roždenja D. A. Avdusina*, Moskva, s. 154–164.
- Muraševa, Veronika V.** 2000a: Kurgan No1 iz Michajlovskogo (Opyt atribucii i datirovki), in: N. G. Nedošivina, ed. *Archeologičeskij sbornik. Pamjati Vasilevny Fechner*, Trudy GIM 111, Moskva, s. 25–34.
- Muraševa, Veronika V.** 2000b: *Drevnėrusskije remennye nabornye ukraseniya (X-XIII vv.)*, Moskva.
- Muraševa, Veronika V.** 2006: Kompositgürtel altrussischer Krieger aus dem 10. und dem Beginn des 11. Jahrhunderts, *Eurasia antiqua* 12, s. 353–368.
- Muraševa, Veronika V.** 2008: *Suprutsij klad. Iz razkopok 1969 g.*, Trudy GIM 175, Moskva.
- Muraševa, Veronika V.** 2012: Skandinavskie nachodki iz raskopok Suprutskego gorodišča, in: *Slavjanė vostočnoj Evropy nakanunė obrazovanija Drevnėrusskogo gosudarstva. Materialy meždunarodnoj konferencii, posvjaščennoj 110-letiju so dňa roždenja I.I. Ljapuškina (1902–1968). Sankt-Petėrburg. 3–5 dekabrja 2012 g.*, Sankt-Petėrburg, s. 103–106.
- Muraševa, Veronika V.** 2014: «Knigi putėj i stran» (Alpaťjevskij klad), in: N. I. Astašova, ed. *Slavjanė i inyje jazyci... K jubileju Natalji Germanovny Nedošivinoj*, Trudy GIM 198, Moskva, s. 116–127.
- Muraševa, Veronika V. – Jeniosova, Natalja V. – Fetisov, Aleksandr A.** 2007: Kuzněčno-juvelirnaja mastėrskaja pojmennoj časti Gnězdovskogo poselenija, in: V. V. Muraševa, ed. *Gnězdovo. Rezultaty kompleksnyh issledovanij pamjatnika*, Sankt-Petėrburg, s. 31–77.
- Musin, Alexandr – Stanisławski, Błażej** 2022: Ośrodki węzłowe i kontakty transbałtyckie pomiędzy społecznościami północno-zachodniej Rusi i ziem polskich w X stolecu, *Przegląd Archeologiczny* 70, s. 175–210, DOI: 10.23858/PA70.2022.2708.
- Nadolski, Andrzej – Abramowicz, Andrzej – Poklewski, Tadeusz** 1959: *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, Acta Archaeologica Universitatis Lodzensis 7, Łódź.
- Něfedov, Vasilij S. – Muraševa, Veronika V.** 2008: Model dlja izgotovljenija pojasnyh bljašek «vostočnogo» oblika s gorodišča Rokot v Smolenskoj oblasti, *Kratkije soobščeniya Instituta archeologii* 222, s. 98–105.
- Nikolajeva, Tatjana V. – Nėbošivina, Natalja G.** 1997: Predmety christianskogo kulta, in: B. A. Kolčín – T. I. Makarova, eds. *Drevnaja Rus. Byt i kultura*, Moskva, s. 166–178.
- Nikitina, Tatjana B.** 2012: Pogrebalnyje pamjatniki IX-XI vv. Vetlužsko-Vjatskogo meždurečja, *Archeologija evrazijskich stėpej* 14, Kazań.
- Novák, Vlastimil** 2010: *The Kelč Hoard revised. Fragment of islamic Silver Coins*, Monumenta numismatica 1, Prague.
- Novák, Vlastimil – Videman, Jan – Kouřil, Pavel – Rychtera, Lukáš – Zmrzlý, Martin** 2016: *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách | Hacksilver hoard back to the end of the 10th century AD and found in Kojetín-Popůvky, Czech Republic*, Monumenta numismatica 3, Praha.
- Novikov, Vasilij V.** 2009: Uzdečnyj nabor iz razkopok S. I. Sergejeva v Gnězdovo, *Rossijskaja archeologija* 2, s. 57–67.
- Novikov, Vasilij V.** 2016: Ogolovje verchovogo koňa kurgana No 7 iz raskopok S.I. Sergejeva v centralnoj kurgannoj gruppe v Gnězdove, *Archeologičeskije vesti* 22, s. 135–139.
- Novikov, Vasilij V.** 2020: Snarjaženije koňa i vsadnika X- pervoj poloviny XI v., in: V. K. Singch – V. V. Novikov, eds. *Usaďba X-XI vv. v Ljudinom konce sredněvěkovogo Novgoroda (po materialam usaďby Ž Troickogo razkopa)*, Moskva, s. 45–57.
- Novikov, Vasilij V. – Jeniosova, Natalja V.** 2015: Snarjaženije verchovogo koňa iz pogrebenija 191 entralnoj kurgannoj grupy vtoroj poloviny X v. iz Gnězdova: rezultaty kompleksnogo issledovanija, *Archeologičeskije vesti* 21, s. 199–222.
- Novotný, Boris** 1962: Výzkum slovanského hradiska v Opavě-Kylešovicích, *Časopis Slezského muzea* XI, série B, s. 65–80.
- Novotný, Václav** 1912: *České dějiny I/1. Od nestarších dob do smrti knížete Oldřicha*, Praha.
- Nowak, Przemysław** 2017: Regest dokumentu Dagome iudex w świetle najnowszych badań interdyscyplinarnych, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia, tradycja, mīt, propaganda*, Kraków, s. 179–190.
- Orlov, Ruslan S.** 1984: Sredněněprovskaja tradicija chudožestvennoj metalloobrabotki v X-XI vv., in: I. P. Rusanova, ed. *Kultura i iskusstvo sredněvěkovogo goroda*, Moskva, s. 32–52.
- Osiadacz, Mateusz** 2020: The virtual reconstruction of an Early medieval folded sickle from Nasielsk, *Przegląd Archeologiczny* 68, s. 187–198, DOI: 10.23858/PA68.2020.009.
- Panasiewicz, Wacław – Wołoszyn, Marcin** 2002: Staroruskie miniaturowe toporki z Gródka, pow. Hrubieszów, *Archeologia Polski* XLVII-1–2, s. 246–286.
- Pankiewicz, Aleksandra** 2012: *Relacje kulturowe południowego Śląska i północnych Moraw i Czech w IX-X wieku w świetle źródeł ceramicznych*, Studia Archeologiczne XLIII, Acta Universitatis Wratislaviensis 3372, Wrocław.

- Pankiewicz, Aleksandra 2015:** Stan badań nad konstrukcjami obronnymi wrocławskiego Ostrowa Tumskiego, in: A. Limisiewicz – A. Pankiewicz, eds. *Kształtowanie się grodu na wrocławskim Ostrowie Tumskim. Badania przy ul. Św. Idziego*, In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne 1, Wrocław, s. 13–31.
- Pankiewicz, Aleksandra 2022a:** Między centrum, zapleczem a szlakiem handlowym. Wymiana i obieg pieniędzy w tzw. ośrodkach centralnych we wczesnym średniowieczu na przykładzie Wrocławia, *Archeologia Polski* LXVII, s. 159–198, DOI: 10.23858/APol67.2022.006.
- Pankiewicz, Aleksandra 2022b:** Migracje ludności morawskiej w kierunku północnym u schyłku IX i w X wieku i ich kulturowe konsekwencje, *Slavia Antiqua* LXIII, s. 129–153, DOI: 10.14746/sa.2022.63.4.
- Pankiewicz, Aleksandra 2023:** Wrocław. Gród na Ostrowie Tumskim we wczesnym średniowieczu, *Origines Polonorum* XVIII, Warszawa – Wrocław.
- Papakin, Artem 2019:** Importy czy łupy z Rusi? Problem pochodzenia „wielkopolskich” hełmów X – początku XI wieku, in: V. Nagirnyy – T. Pudłocki, eds. *Rus’a Polska (X–XIV wiek). Materiały IX Międzynarodowej Konferencji Naukowej Przemysł, 5–8 grudnia 2018 r.*, Colloquia russica I/9, Kraków, s. 55–68.
- Papakin, Artem G. – Bezkorovajnaja, Julia G. – Prokopenko, Vladimir M. 2017:** Šolomi tipu „Čorna Mogila”: novi znachidki ta problema pochodženija, *Naukovij visnik Nacionalnovo muzeju istorii Ukraini* 2017–2, s. 45–56.
- Parczewski, Michał 1982:** Płaskowyz Głubczycki we wczesnym średniowieczu, *Prace archeologiczne* 31, Warszawa – Kraków.
- Paszkiwicz, Borys 2022:** Skarb z Czarnkowa: zanim powstał Śląsk, in: B. Paszkiwicz – T. Stolarczyk, eds. *Skarb srebrny z X w. z Czarnkowa pod Legnicą (A Tenth-Century Silver Hoard from Czarnków near Legnica)*, Bibliotheca Nummaria Leopoldina 4, Legnica – Wrocław, s. 157–186.
- Paszkiwicz, Borys 2023:** Śląsk w X wieku: źle postawione zagadnienie, *Slavia Antiqua* LXIV, s. 77–131, DOI: 10.14746/sa.2023.64.4.
- Paulsen, Peter 1933:** Magyarországi viking leletek az észak- és nyugateurópai kultúrtörténet megvilágításában / *Wikingerrunde aus Ungarn im Lichte der Nord- und Westeuropäischen Frühgeschichte*, *Archaeologia Hungarica* 12, Budapest.
- Peirce, Ian G. 2009:** *Swords of the Viking Age*, Woodbridge.
- Petersen, Jan 1919:** *De norske vikingesverd. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Kristiania.
- Petráň, Zdeněk 1998:** *První české mince*, Praha.
- Piň, Josef L. 1909:** *Čechy za doby knížecí, Starožitnosti Země české. Díl III, sv. 1*, Praha.
- Platonova, Naděžda I. 2017:** Drevněrusskaja kultura i drevněrusskaja elita: problemy i perspektivy issledovanij, in: N. I. Platonova, ed. *Élite u égalité... Severnaja Rus i kulturnyje transformacii v Evropě v VII–XII vv.*, Sankt-Peterburg, s. 9–29.
- Pletněva, Světlana A. 1967:** *Saltovo-majackaja kultura, Materialy i issledovanija po archeologii SSSR* 142, Moskva.
- Pletněva, Světlana A. 1989:** *Na slavjano-chazarskom pograničje. Dmitrievskij archeologičeskij kompleks*, Moskva.
- Podosenova, Julija A. 2021:** Technologie izgotovljenija elementov pojasnoj garnitury na teritorii Permskogo Preduralja v epochu Sredněvěkovja (koněc X – načalo XIII vv.), in: O. V. Zelencova, ed. *Finno-ugorskije drevnosti vtoroj poloviny I – načala II tysjačeljetja n. e. Materialy naučnogo seminaru «Podbolotevskij mogilnik: 100 let issledovanij»*, Moskva, s. 213–227, DOI: 10.25681/IARAS.2021.978-5-94375-346-6.
- Podvigina, Natalja L. 1968:** Iz istorii pojasnych naborov I tysjačeljetja n. e. na teritorii našej strany, in: I. V. Jaščenko, ed. *Sbornik dokladov na IX i X Vsesojuznyh archeologičeskich konferencijach*, Moskva.
- Poláček, Lumír 2000:** *Terénní výzkum v Mikulčicích*, Mikulčice – průvodce 1, Brno.
- Poláček, Lumír 2018:** The Faded Glory of Great Moravia: Post-Great Moravian Finds and the Question of Settlement in Ninth–Eleventh Century Mikulčice, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 73–98.
- Polanský, Luboš – Mařík, Jan 2023:** Mince 10. a 11. století a závaží nalezené na Libici a v jeho zázemí, in: J. Mařík – L. Polanský – I. Štefan, eds. *Jiří Sláma (1934–2020). Věda, láska, víra*, Praha, s. 138–198.
- Polanský, Luboš – Tomková, Kateřina 2006:** Hromadný náález denárů a šperků z Čistěvsi. Revize popisu dochované části depotu, *Numismatický sborník* 21, s. 83–121.
- Poleski, Jacek 2017:** Małopolska w X w. w świetle źródeł archeologicznych, in: A. Rózański, ed. *Gemma gemarum I. Studia dedykowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz*, Poznań, s. 163–212.
- Poliński, Dariusz, ed. 2020:** *Wczesnośredniowieczne i nowożytnie cmentarzysko w Pniu / Early medieval and early modern burial site in Pień*, Toruń.
- Popelka, Miroslav 2024:** Nové nálezy nejstarších moravských mincí na Prostějovsku, *Numismatický sborník* 36–1–2, s. 32–42.
- Posselt, Norman – Szczepanik, Paweł 2017:** Zoomorphe Applikationen und Darstellungen auf slawischen Schläfenringen im nördlichen westslawischen Raum, in: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt, eds. *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum, Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 22. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Chemnitz, 29.–31. März 2016*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82, Langenweissbach, s. 193–220.
- Pranke, Piotr 2018:** Handel niewolnikami na obszarze Europy Środkowej i Środkowo-Wschodniej w IX – XII wieku, in: M. Franz – Z. Pilarczyk, eds. *Kobiety w dziejach. Od archeologii do czasów średniowiecznych*, Marem Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego XIII, Toruń, s. 178–219.
- Price, Theron Douglas – Frei, Karin Margarita – Dobat, Andres Siegfried – Lynnerup, Niels – Bennike, Pia 2011:** Who was in Harold Bluetooth’s army? Strontium isotope investigation of the cemetery at the Viking Age fortress at Trelleborg, Denmark, *Antiquity* 85–328, s. 476–489, DOI: 10.1017/S0003598X00067880.
- Prinke, Andrzej 2014:** Poza archeologią. Józefa Kostrzewskiego działalność społeczna, obywatelska i patriotyczna, *Fontes Archaeologici Posnanienses* 50–1, s. 163–175.
- Prix, Dalibor v tisku:** Historické souvislosti počátků města, in: *800 let Opavy (katalog výstavy)*, Opava – Ostrava.
- Profantová, Nad’a 2008:** Problém interpretace staromadžarských nálezů v Čechách, in: T. Štefanovičová – D. Hulínek, eds. *Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Zborník príspevkov z kolokvia*, Bratislava, s. 149–168.
- Profantová, Nad’a 2011a:** Dva raně středověké kovové nálezy z hradiště Bukovec u Plzně, okr. Plzeň-město, *Archeologie západních Čech* 2, s. 128–132.
- Profantová, Nad’a 2011b:** Karolínské importy a jejich napodobování v Čechách případně na Moravě (koněc 8–10. stol.), in: V. Turčan, ed. *Karolínská kultura a Slovensko. Štúdie*, Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 4, Bratislava, s. 71–104.
- Profantová, Nad’a 2012:** Tausiertes Steigbügel aus dem Gegend Dobruškam Bendeguz Tobias, eds. *Die Archäologie der frühen Ungarn. Chronologie, Technologie und Methodik. Internationaler Workshop des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften und des Römisch–Germanischen Zentralmuseums Mainz am 4. und 5. Dezember 2009*, RGZM Tagungen 17, Mainz, s. 295–308.

- Profantová, Nad'a 2013:** Ke změnám ve vývoji hmotné kultury 10. století v Čechách, *Archaeologia historica* 38-1, s. 27–44.
- Profantová, Nad'a 2014:** Luxusní karolinská průvlečka a nákončí z Kosiček, okr. Hradec Králové, *Archeologie ve středních Čechách* 18, s. 869–873.
- Profantová, Nad'a 2015:** The horse harness, spurs and stirrups in Bohemia in 8th and 9th century, in: C. Cosma, ed. *Warriors, weapons, and harness from the 5th-10th centuries in the Carpathian Basin*, Seria: Ethnic and cultural interferences in the 1st Millenium B. C. to the 1st Millenium A.D. XXII, Cluj-Napoca, s. 281–297.
- Profantová, Nad'a 2019:** Neue Funde von Waffen und Reitzzeug aus Mittel- und Ostböhmen, in: L. Poláček – P. Kouřil, eds. *Bewaffnung und Reiterausrüstung des 8. bis 10. Jahrhunderts in Mitteleuropa*, Internationale Tagungen in Mikulčice IX, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 50, Brno, s. 263–282.
- Profantová, Nad'a 2022:** A new type of animal type jewellery from the Klecany I burial ground and the so called Prague “silver workshop”, in: F. Biermann – A. Kieseler – E. Pernicka – J. Richtofen, eds. *Frühmittelalterliches Hacksilber im nördlichen westslawischen Raum. Archäologie und Archäometallurgie. Beiträge der internationalen Konferenz im Kulturhistorischen Museum Görlitz, 18./19. Oktober 2019*, Studien zur Archäologie Europas, 36, Bonn, s. 39–55.
- Profantová, Nad'a 2025:** Czech, Polish or Central European? Contribution to the Czech-Polish Contacts at the End of the 9th - the First Half of the 11th Century. *Archaeological Perspective, Światowit* 63, s. 147–159.
- Profantová, Nad'a a kol. 2015:** *Klecany. Raně středověká pohřebiště I*, Praha.
- Profantová, Nad'a – Daněček, David 2017:** Nová stříbrná kaptorga ze středních Čech v souvislosti s konkrétním výrobním okruhem(?) v Praze, *Slavia Antiqua* LVIII, s. 91–113, DOI: 10.14746/sa.2017.58.7.
- Profantová, Nad'a – Dvořáček, Daniel – Kmječ, Tomáš 2023:** The die for the production of the hammered kaptorgas from Kouřim, central Bohemia: An example of the local adoption of a Byzantine motif, *Archeologické rozhledy* LXXV-4, s. 382–402, DOI: 10.35686/AR.2023.27.
- Profantová, Nad'a – Lukas, Jiří – Fikrle, Marek v tisku:** Tábor nebo residence? Výšinná raně středověká poloha v Senohrabech, okr. Praha – východ a otázka rozpoznávání dočasných sídel elity, *Přehled výzkumů*.
- Profantová, Nad'a – Profant, Martin 2004:** *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha.
- Profantová, Nad'a – Stolz, Daniel 2009:** Nový relikvíárový křížek z hradiště Dřevíč (ob. Kozojedy), in: P. Maříková – Vlčková – J. Mynářová – M. Tomášek, eds. *My things changed things: social development and cultural exchange in prehistory, antiquity, and the Middle Ages*, Prague, s. 199–210.
- Profantová, Nad'a – Stolz, Daniel – Videman, Jan 2012:** Kovové ozdoby a mince z hradiště Dřevíč, okr. Rakovník, *Archeologie západních Čech* 4, s. 29–36.
- Profantová, Nad'a – Šilňhová, Alena 2010:** Raně středověké kaptorgy v Čechách. Analýza nálezů z hrobu č. 22 na pohřebišti Klecany II, *Památky archeologické* CI, s. 283–310.
- Procházka, Rudolf 2009:** Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 38, Brno.
- Procházka, Rudolf 2017a:** *Hrad Přerov v raném středověku (9.–11. století) a počátky mladohradištní hmotné kultury (Archeologický výzkum na Horním náměstí, č. p. 8, 9 a 21)*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 54, Brno.
- Procházka, Rudolf 2017b:** Socio-economic Aspects of the 11th and 12th Century Material Culture of Přerov Castle in Contemporary Context, in: G. Fusek, ed. *Archäologische Studien zum frühen Mittelalter: internationale Konferenz Nitra vom 18. bis 20. October 2016*, Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes XIX, Nitra, s. 115–146.
- Procházka, Rudolf 2018:** Přerov Stronghold and the Material Culture of Its Inhabitants in the Late Phase of the Early Middle Ages, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 137–170.
- Procházka, Rudolf – Wihoda, Martin 2006:** Polský průnik na Moravu a hrad Přerov v kontextu dějin 10. století, in: M. Dworaczek – A. B. Kowalska – S. Moździoch – M. Rębkowski, eds. *Świat Słowian wczesnego średniowiecza*, Szczecin – Wrocław, s. 623–645.
- Prokop, Ondřej – Kolář, Tomáš – Kyncl, Tomáš – Rybníček, Michal 2017:** Updating the Czech millenia-long oak tree ring width chronology, *Tree-Ring Research* 73-1, s. 47–52, DOI: 10.3959/1536-1098-73.1.47.
- Přichystalová, Renata 2014:** Nemilany. Stručná analýza raně středověkého pohřebiště, in: R. Přichystalová – M. Kalábek, eds. *Raně středověké pohřebiště Olomouc-Nemilany. Katalog*, Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Filozofická fakulta 424, Brno, s. 207–272.
- Poulík, Josef 1956:** Nové slovanské výzkumy na Moravě, *Vznik a počátky Slovanů II*, s. 256–257.
- Puškina, Tamara A. 2007:** Suveniry Austverg, in: A. E. Mysin, ed. *U istokov russkoj gosudarstvennosti, Istoriko-arheologičeskij sbornik. Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (4–7 oktjabrja 2005 g.)*, Velikij Novgorod – Sankt-Petěrburg, s. 325–331.
- Radwański, Kazimierz 1975:** *Kraków przedlokacyjny. Rozwój przestrzenny*, Kraków.
- Raffield, Ben 2019:** The slave markets of the Viking world: comparative perspectives on an „invisible archaeology“, *Slavery Abolition* 40-4, s. 682–705, DOI: 10.1080/0144039X.2019.1592976.
- Rajewski, Zdzisław A. 1937:** Wielkopolskie cmentarzyska rzędowe okresu wczesnodziejowego, *Przegląd Archeologiczny* 6-1, s. 28–85.
- Rajewski, Zdzisław A. 1948:** Sierpy składane z okresu wczesnodziejowego, *Slavia Antiqua* I, s. 551–559.
- Rajewski, Zdzisław A. 1961:** *10 000 lat Biskupina i jego okolic*, Warszawa.
- Ratajczyk, Zdzisława 2013:** The Cemetery in Cieple – Current Research Results, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, Interdisciplinary Medieval Studies 2, Wrocław, s. 323–351.
- Ratajczyk, Zdzisława 2016:** Groby komorowe z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Cieple, gm. Gniew, woj. pomorskie, in: D. Błaszczak – D. Stępniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa, s. 90–101.
- Rębkowski, Marian, ed. 2019a:** *Wolin – the Old Town I. Settlement structure, stratigraphy & chronology*, Szczecin.
- Rębkowski, Marian, ed. 2019b:** *Wolin – the Old Town II. Studies on finds*, Szczecin.
- Reimer, Paula J. – Bard, Edouard – Bayliss, Alex – Beck, Warren J. – Blackwell, Paul G. – Bronk Ramsey, Christopher – Buck, Caitlin E. – Cheng, Hai – Edwards, Lawrence R. – Friedrich, Michael – Grootes, Pieter M. – Guilderson, Thomas P. – Haffidason, Haffidi – Hajdas, Irka – Hatté, Christine – Heaton, Timothy J. – Hoffmann, Dirk L. – Hogg, Alan G. – Hughen, Konrad A. – Kaiser, Felix – Kromer, Bernd – Manning, Sturt W. – Niu, Mu – Reimer, Ron W. – Richards, David A. – Scott, Marian E. – Southon, John R. – Staff, Richard A. – Turney, Christian S. M. – van der Plicht, Johannes 2013:** IntCal13 and Marine13 Radiocarbon Age Calibration Curves 0–50,000 Years cal BP, *Radiocarbon* 55-4, s. 1869–1887, DOI: 10.2458/azu_js_rc.55.16947.

- Reyman-Walczak, Bożena – Ilisch, Peter – Malarczyk, Dorota – Nowakiewicz, Tomasz 2013:** *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar IV. Kleinpole, Schlesien*, Warszawa.
- Révész, László 1987:** Lyraförmige Schnallen in dem Karpatenbecken, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXIX-3-4, s. 257-285.
- Rjabceva, Světlana S. – Rabinovič, Roman A. 2014:** O možnosti vydělení vengerských drevnostěj v Karpato-Dněstrovskom regioně v IX-X vv., in: I. Je. Zajceva, ed. *Rus v IX-XII věkách. Obščestvo, gosudarstvo, kultura*, Moskva – Vologda, s. 263-279.
- Rjabinin, Jevgenij A. 2001:** *Vodskaja zemlja Velikogo Novgoroda. Rezultaty archeologičeskich issledovanij 1971-1991 gg.*, Sankt-Petěrburg.
- Robak, Zbigniew 2023:** Včasnostredoveké opaskové kovania typu Bojná. Nové nálezy, *Študijné zvesti Archeologického ústavu Akadémie vied SAV* 70-2, s. 309-326, DOI: 10.31577/szausav.2023.70.17.
- Rodak, Sylwia 2017:** Podstawy datowania grodów z końca X – początku XIII wieku na Dolnym Śląsku, *In pago Silensi. Wrocławskie Studia Wczesnośredniowieczne* 4, DOI: 10.23734/22.17.038.
- Roesdahl, Else, ed. 1992:** *Viking og Hvidekrist: Norden og Europa 800-1200*, København.
- Rohrer, Wiebke 2009:** Wikinger oder Slawen? Die Interpretationsgeschichte frühpiastischer Bestattungen mit Waffenbeigabe, in: A. Klammt – S. Rossignol, eds. *Mittelalterlichen Eliten und Kulturtransfer östlich der Elbe. Interdisziplinäre Beiträge zu Archäologie und Geschichte im mittelalterlichen Ostmitteleuropa*, Göttingen, s. 27-41.
- Rohrer, Wiebke 2012:** *Wikinger oder Slawen? Die ethnische Interpretation frühpiastischer Bestattungen mit Waffenbeigabe in der deutschen und polnischen Archäologie*, Studien zur Ostmitteleuropaforschung 26, Marburg.
- Romančuk, Aleksej A. 2024:** „Slepyje pjatna“ normanistických gipotez v probleme vznikovenija drevněrusского gosudarstva, *Istorija i sovremennost'* 2024-1, s. 81-99, DOI: 10.30884/iis/2024.01.04.
- Roszek, Janusz 1980:** *Kolebka Siemowita*, Warszawa.
- Russocki, Stanisław 1980:** Vznik vládního systému a způsob panování v patrimoniálních monarchiích střední Evropy. Několik diskusních poznámek, *Československý časopis historický* XXVIII-3, s. 399-413.
- Russocki, Stanisław 1992:** Figuré ou réel. Le „féodalisme centraliste“ dans le Centre-Est de L'Europe, *Acta Poloniae Historica* 66, s. 31-37.
- Rybakov, Boris A. 1948:** *Remeslo drevněj Rusi*, Moskva.
- Rybníček, Michal – Vavřík, Hanuš – Hubený, Robert 2006:** Determination of the number of sapwood annual rings in oak in the region of southern Moravia, *Journal of forest science* 52-3, s. 141-146, DOI: 10.17221/4496-JFS.
- Rydh, Hanna 1936:** *Forhistoriska undersocningar på Adelsö*, Stockholm.
- Salamon, Maciej – Wołoszyn, Marcin – Musin, Alexander – Špehar, Perica, eds. 2012:** *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume II*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa.
- Sander, Ulrike 2008:** *Der ältere Lindauer Buchdeckel in seinen originalen Bestandteilen*, Hamburg.
- Saunders, Nicholas J. – Frolík, Jan – Heyd, Volker 2019:** Zeitgeist archaeology: conflict, identity and ideology at Prague Castle, 1918-2018, *Antiquity* 93-370, s. 1009-1025, DOI: 10.151184/aqy.2019.107.
- Saveljeva, Eleonora A. 1987:** *Vymskije mogilniki XI - XIV vv.*, Leningrad.
- Sawicki, Tomasz 2001:** Wczesnośredniowieczny zespół grodowy w Gnieźnie, in: Z. Kurnatowska, ed. *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych: nowe fakty, nowe interpretacje*, Prace Komisji Archeologicznej 21, Poznań, s. 87-126.
- Sedov, Valentin V. 1982:** *Vostočnyje slavjane v VI-XIII vv.*, Archeologija SSSR 14, Moskva.
- Sedova, Marija V. 1981:** *Juvelirnyje izdelija drevněgo Novgoroda (X-XV. vv.)*, Moskva.
- Sedych, Valerij N. – Frenkel, Jakov V. 2015:** O metalle ukrašenij kompleksov No 285 i No 382 Timerevskogo mogilnika, in: P. G. Grigorjevič, ed. *Goroda i vesi srednevekovoj Rusi. Archeologija, istorija, kultura*, Moskva – Vologda, s. 213-228.
- Serebrjanskij, Nikolaj J. 1929:** Proložní legendy o sv. Lidmile a o sv. Václavu, in: J. Vajs, ed. *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Lidmile*, Praha, s. 47-63.
- Schmidt, Volker 1994:** Forschungsstand zur slawischen Keramik in Mecklenburg-Vorpommern, in: H-J. Brachman – F. Daim – L. Poláček – Č. Staňa, eds. *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis 11. Jahrhundert*, Kolloquium Mikulčice 25.-27. Mai 1993, Internationale Tagungen in Mikulčice I, Brno, s. 111-120.
- Schuldt, Ewald 1956:** *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin; Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte 5, Berlin.
- Schulze-Dörrlamm, Mechthild 2009:** Zeugnisse der Selbstdarstellung von weltlichen und geistlichen Eliten der Karolingerzeit (751-911), in: M. Egg – D. Quast, eds. *Aufstieg und Untergang. Zwischenbilanz des Forschungsschwerpunktes „Studien zu Genese und Struktur von Eliten in vor- und frühgeschichtlichen Gesellschaften“*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, s. 153-216.
- Sikora, Jerzy 2009:** *Ziemia Centralnej Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-osadnicze*, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego 7, Łódź.
- Sikora, Jerzy 2013a:** Ethnos or Ethos? Some Remarks on Interpretation of Early Medieval Elite Burials in Northern Poland, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, Interdisciplinary Medieval Studies 2, Wrocław, s. 411-436.
- Sikora, Jerzy 2013b:** O interpretacji etnicznej wczesnośredniowiecznych pochówków elitarnych. Skandynawowie w państwie pierwszych Piastów i na Pomorzu?, *Slavia Antiqua* LIV, s. 69, DOI: 10.14746/sa.2013.54.3.
- Sikora, Jerzy 2019:** Skandynawowie a ziemie polskie w badaniach archeologicznych, in: M. Bogacki – A. Janowski – Ł. Kaczmarek, eds. *Wikingowie w Polsce? Zabytki skandynawskie z ziem polskich*, Collectio Cathalogorum Gnesnensium 1, Gniezno, s. 31-71.
- Sikora, Jerzy 2023:** Uwagi na temat chronologii cmentarzyska w Lutomiersku, in: D. Błaszczak – A. Buko, eds. *Początki obrządku szkieletowego na ziemiach polskich w okresie średniowiecza*, Warszawa, s. 107-128.
- Sizov, Vladimir I. 1902:** *Kurgany Smolenskoj gubernii. Vyp. I. Gnězdovskij mogilnik bliz Smolenska*, Matériały po archeologii Rossii 28, Sankt-Petěrburg.
- Skala, Jan 2016:** *Zaniklá středověká sídlišť na toku řeky Bystřice v oblasti Urbanické brány*, Hradec Králové. Rkp. bakalářské práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Uloženo: Univerzita Hradec Králové.
- Skalski, Kazimierz 1995:** Problem wykorzystania źródeł archeologicznych do badań nad składem družyny pierwszych Piastów, *Kwartalnik Historyczny* CII-2, s. 85-96.
- Skrzyńska, Katarzyna 2022:** Podlaskie cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych w świetle wyników badań interdyscyplinarnych, *Archeologia Polski* LXVII, s. 117-158, DOI: 10.23858/APol67.2022.005.

- Słowiński, Sławomir 2004:** Wpływy skandynawskie w dekoracji drewnianych przedmiotów codziennego użytku ze szczyńskiego Podzamcza, in: *Terra transoderana. Sztuka Pomorza Nadodrzańskiego i dawnej Nowej Marchii w średniowieczu*, Szczecin, s. 173–188.
- Smejtek, Lubor – Lutovský, Michal – Militký, Jiří 2013:** *Encyklopedie pravěkých pokladů v Čechách*, Praha.
- Smetánka, Zdeněk 2006:** K sociální interpretaci raně středověkých hrobů. Hrob H-76 v Lumbeho zahradě – Bažantnici při hradu Praha, in: J. Klápště, ed. *Na prahu poznání českých dějin. Sborník prací k počtě Jiřího Slámy*, Studia Mediaevalia Pragensia 7, Praha, s. 157–169.
- Smirnov, Aleksej P., ed. 1952:** *Materialy po istorii Mordvy VIII-XI vv. Krjukovo-Kuznovskij mogilnik. Dněvnik archeologičeskich raskopok* P. P. Ivanova, Moršansk.
- Sobolev, Vladislav 2012:** On the process of formation of Early Rus' burial culture in the Novgorod Land, in: M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Šephar, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume I*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, s. 751–766.
- Spicyn, Aleksandr A. 1905:** Gnězdovskije kurgany v raskopkach S.I. Sergejeva, *Izvestija archeologičeskoj komissii* 15, s. 6–70.
- Stabrava, Pavel 1999:** Hradec nad Moravicí (o. Opava), *Přehled výzkumů* 40, s. 326–327.
- Stabrava, Pavel 2000:** Záchraný archeologický výzkum na lokalitě Hradec nad Moravicí – církevní škola sv. Ludmily, okres Opava, in: E. Tomczak, ed. *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1997 roku*, Katowice, s. 165–171.
- Stanisławski, Błażej 2013a:** *Jómsswikingowie z Wolina-Jómsborga – studium archeologiczne przenikania kultury skandynawskiej na ziemię polskie*, Wrocław.
- Stanisławski, Błażej 2013b:** Norse culture in Wolin-Jómsborg, in: S. Moździoch – B. Stanisławski – P. Wiszewski, eds. *Scandinavian Culture in Medieval Poland, Interdisciplinary Medieval Studies 2*, Wrocław, s. 193–246.
- Stanisławski, Błażej 2017:** Udział Wikingów w powstaniu państwa wczesnopiastowskiego, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia – tradycja – mit – propaganda*, Kraków, s. 139–166.
- Stanisławski, Błażej 2019:** Diaspory skandynawskie i transektniczne przestrzenie społeczne Wikingów, *Slavia Antiqua* LX, s. 19–33, DOI: 10.14746/sa.2019.60.2.
- Steinhübel, Ján 2010:** Praha, Krakov a Olomouc – tři hrady a tři části říše českých Boleslavov, in: M. Wihoda – L. Reitinger a kol. *Proměna středověké Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely*, Země a kultura ve střední Evropě 14, Brno, s. 61–96.
- Steuer, Heiko 1982:** *Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. Eine Analyse der Auswertungsmethoden des Archäologischen Quellenmaterials*, Göttingen.
- Steuer, Heiko 1997:** *Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig. Funde des 11. bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 10, Bonn.
- Szczepanik, Paweł 2017:** Mythical pictures and their Content, in: F. Biermann – Th. Kersting – A. Klamm, eds. *Religion und Gesellschaft im nördlichen westslawischen Raum, Beiträge der Sektion zur slawischen Frühgeschichte der 22. Jahrestagung des Mittel- und Ostdeutschen Verbandes für Altertumsforschung in Chemnitz*, 29–31. März 2016. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 82, Langenweissbach, s. 169–178.
- Šámal, Zdeněk – Lukas, Jiří 2025:** Nálezy raně středověkých mincí a obchodních závaží na hradišti Dřevíč (k. ú. Kozojedy, okr. Rakovník), *Numismatický sborník* 37-1-2 (2023), s. 43–67.
- Ščukina, Tatjana A. 2019:** Pojasnoj nabor iz pogrebenija 3 (kurgan 1) na Mstislavskom II raskope, in: N. V. Lopatin, ed. *Archeologija i istorija Pskova i Pskovskoj zemli. Ežegodnik Seminara imeni akademika V. V. Sedova 34. Materialy 64-vo zasedanija (10–12 aprēlja 2018 g.)*, Moskva – Pskov, s. 39–47, DOI: 10.25681/IARAS.2019.978-5-94375-299-5.
- Šikulová, Vlasta – Zezula, Michal 2019:** Dvůr v Holasovicích ve světle archeologických nálezů z přelomu raného a vrcholného středověku, in: R. Rosová a kol. *Dějiny obcí Holasovice, Loděnice, Štěplovec, Kamenec, Holasovice – [Odry]*, s. 112–127.
- Šlézar, Pavel 2014:** Olomouc, in: P. Kouřil, ed. *Great Moravia and the Beginnings of Christianity*, Brno, s. 214–221.
- Šlézar, Pavel 2018a:** Komunikační síť raně středověké Olomouce, in: J. Martínek, ed. *Výzkum historických cest v interdisciplinárním kontextu 2018*, Vlastivědný věstník moravský. Supplementum 3, Brno, s. 69–82.
- Šlézar, Pavel 2018b:** Olomouc between the Great Moravian and Přemyslid Duchies, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 115–135.
- Šlézar, Pavel – Hrbáčová, Jana 2025:** Olomouc – město na třech pahorcích. Archeologické svědectví o jeho vývoji ve středověku, in: J. Hrbáčová, ed. *Město na třech pahorcích. Středověká Olomouc pohledem archeologie*, Olomouc, s. 56–86.
- Šolle, Miloš 1966:** *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha.
- Špilev, Andrej G. 2017:** Metalličeskije predmety kruga „chazarских древностей“ VIII-X vv. iz Kurskoj oblasti (Rossija), in: V. N. Kovalevskij, ed. *Estestvennonaučnyje metody v izučenii i sochranenii pamjatnikov kostenkovsko-borščevskogo archeologičeskogo rajona. Materialy Meždunarodnoj naučno-praktičeskoj konferencii (Voroněž, 15–17 sentjabrja 2016 g.)*, Voroněž, s. 168–198.
- Šramko, Boris A. 1962:** *Drevnosti Severskogo Donca*, Charkov.
- Štefan, Ivo 2004:** Několik poznámek ke statí Petra Čecha v nové knize o Žatci, *Archeologické rozhledy* LVI-4, s. 856–860.
- Štefan, Ivo 2021:** Slavery and slave trade in early medieval Bohemia: Archaeology of slavery or slavery of archaeology?, in: F. Biermann – M. Jankowiak, eds. *The Archaeology of Slavery in Early Medieval Northern Europe. The Invisible Commodity*, The themes in contemporary archaeology, Cham, s. 125–138, DOI: 10.1007/978-3-030-73291-2_10.
- Štefan, Ivo – Hasil, Jan 2024a:** Praha-Vinoř: proměny centrálního místa v zázemí středověké Prahy (předběžná zpráva), in: J. Klápště – T. Klír – I. Štefan, eds. *Krajina středověké Prahy*, Praha, s. 278–322.
- Štefan, Ivo – Hasil, Jan 2024b:** Výsledky archeologického výzkumu raně středověkého opevněného centra v Praze-Královicích, in: J. Klápště – T. Klír – I. Štefan eds. *Krajina středověké Prahy*, Praha, s. 162–222.
- Štefan, Ivo – Stránská, Petra – Vondrová, Hana 2016:** The archeology of early medieval violence: the mass grave at Budeč, Czech Republic, *Antiquity* 90-351, s. 759–776, DOI: 10.15184/aqy.2016.29.
- Štěpková, Jarmila 1968:** Agio stříbra v obchodních stycích islámského Východu a zemí severovýchodní Evropy v 9.–11. století, in: *Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej*: Warszawa 14–18 IX 1965. Vol. 6, Wrocław, s. 154–159.
- Tabaczyński, Stanisław 1987:** *Archeologia średniowieczna. Problemy. Źródła. Metody. Cele badawcze*, Wrocław.

- Tabaczyński, Stanisław 2000:** „Wymuszony przewrót metodologiczny“ w archeologii polskiej i jego nieoczekiwane skutki, in: M. Kobusiewicz – S. Kurnatowski, eds. *Archeologia i prehistoria polska w ostatnim półwieczu. Materiały z Konferencji Dorobek polskiej archeologii i prehistorii ostatniego półwiecza w Puszczykowie koło Poznania (27-30 października 1997 g.)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 20, Poznań, s. 513–525.
- Tentiuc, Ion 2020:** On the Viking enclaves and their relations with the inhabitants of the Carpathian – Dniester region between the 9th and the 11th centuries, *Dacia* LXII–LXIII (2018–2019), s. 249–286.
- Thunmark-Nylén, Lena 1995:** *Die Wikingerzeit Gotlands 1. Abbildungen der grabfunde*, Stockholm.
- Thunmark-Nylén, Lena 1998:** *Die Wikingerzeit Gotlands 2. Typentafeln*, Stockholm.
- Tietz, Bartosz 2017:** Upadek grodów wschodniej części strefy Tornow – Klenica a proces władztwa Piastów na terenie Wielkopolski, in: W. Drelicharz – D. Jasiak – J. Poleski, eds. *Spór o początki państwa polskiego. Historiografia – tradycja – mit – propaganda*, Kraków, s. 99–118.
- Tochilova, Nadezhda 2018:** Viking traces – artistic tradition of the Viking Age in applied art of pre-Mongolian Novgorod, *Situne Dei*, s. 48–61.
- Tomášek, Jan 2020:** Ludmila ze země Srbů, in: J. Izdny – M. Bravermanová – F. Čajka – V. Drška – J. Frolík et al. *Ludmila. Kněžna a světice*, Praha, s. 75–87.
- Tomková, Kateřina 1996:** Bohemian coins in the tenth-to twelfth century silver hoards, in: P. Charvát – J. Prosecký, eds. *Ibrahim Ibn Ya'qub at-Turtushi. Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe c. 800–1300 A.D. Proceedings of the International Colloquy 25-29 April 1994*, Prague, s. 78–92.
- Tomková, Kateřina 1998:** Bernstein im frühmittelalterlichen Böhmen, *Památky archeologické* LXXXIX-1, s. 64–103.
- Tomková, Kateřina 2012:** Jantar jako doklad dálkových kontaktů v rané středověké střední Evropě, in: K. Grażawski – M. Dulinicz, eds. *Pogranicze kulturowe w Europie średniowiecznej. Słowianie i ich sąsiedzi*, Brodnica, s. 161–193.
- Toplak, Matthias 2020:** Die Gründer Russlands? Die Kiewer Rus, in: J. Staecker – M. Toplak, eds. *Die Wikinger. Entdecker und Eroberer*, Berlin, s. 252–261.
- Třeštík, Dušan 1971:** K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy a lidí, *Československý časopis historický* XIX-4, s. 537–567.
- Třeštík, Dušan 1997:** *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Česká historie, Praha.
- Třeštík, Dušan 1999:** Přemyslovec Kristián, *Archeologické rozhledy* LI-4, s. 602–612.
- Třeštík, Dušan 2000:** „Veliké město Slovanů jménem Praha.“ Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století, in: L. Poláček – J. Sláma – D. Třeštík, eds. *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha, s. 49–70.
- Turek, Rudolf 1976:** Libice. Pohřebiště na vnitřním hradišti, *Sborník Národního muzea v Praze – řada A – Historie*, 30-5, s. 249–316.
- Turek, Rudolf 1978:** Libice. Hroby na libickém vnitřním hradisku, *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie*, 32-1-4, s. 1–150.
- Turek, Rudolf – Hásková, Jarmila – Justová, Jarmila 1981:** *Libvz Metropolis. Tam, kde řeka Cidlina trátí své jméno*, Libice nad Cidlinou.
- Türk, Atilla – Balogh, Csilla – Pelevina, Olga – Totev, Boyan – Langó, Péter 2021:** *The Old Bulgaria Museum collection, Archaeological Studies of Institut of Archaeology*. Budapest, Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 20, Budapest.
- Tyniec, Anna 2022:** The Early Medieval pottery with admixture of calcium carbonate in the ceramic fabric (samples from hillforts in the Nida Basin), *Sprawozdania Archeologiczne* 74-2, s. 317–336, DOI: 10.23858/SA/74.2022.2.2838.
- Ungerman, Šimon 2020:** Earring as Typical Representatives of the „International“ Fashion, in: L. Poláček et al. *Great Moravian Elites From Mikulčice*, Brno, s. 273–277.
- Ungerman, Šimon 2021:** *Frühmittelalterliche Ohringe mit vier Blechbeeren in Nord-, Mittel- und Südosteuropa. Eine Fallstudie zur Entstehung des großmährischen Prachtschmucks*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 69, Brno.
- Urbańczyk, Przemysław 2015:** *Zanim Polska została Polską*, Toruń.
- Urbańczyk, Przemysław 2017:** *Bolesław Chrobry – lew ryczący*, Toruń.
- Valk, Heiki 2012:** The Zhalnik graves: Evidence of the Christianization of the Novgorod and Pskov Lands?, in: M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Špehar, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume I*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, s. 737–750.
- Váňa, Zdeněk 1954:** Maďari a Slované ve světle archeologických nálezů 10.–12. století, *Slovenská archeológia* II, s. 51–104.
- Váňa, Zdeněk 1995:** *Přemyslovská Budeč. Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986*, Praha.
- Vaníček, Vratislav 2016:** Otázka role družiny při formování raného státu ve střední Evropě, in: H. Kóčka-Krenz – M. Matla – M. Danielewski, eds. *Tradycje i nowoczesność. Początki państwa polskiego na tle środkowoeuropejskim w badaniach interdyscyplinarnych*, Historia 230, Poznań, s. 141–166.
- Varadzin, Ladislav – Zavřel, Jan 2015:** Pozůstatky rané středověké metalurgie stříbra, zlata a dalších neželezných kovů na vyšehradské akropoli, in: V. Moucha – B. Nechvátal – L. Varadzin, eds. *Vyšehrad. Knížecí a královská akropole. Svědectví archeologie*, Praha, s. 391–419.
- Vávra, Ivan 1972:** Polská cesta, *Historická geografie* 8, s. 3–30.
- Verlinden, Charles 1979:** Ist mittelalterliche Sklaverei ein bedeutsamer demographischer Faktor gewesen?, *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 66-2, s. 153–173.
- Videman, Jan 2015:** Významná centra na Moravě v 10. – 11. století pohledem mincí – aktuální stav poznání. I. Hradiště Staré Zámky v Brně-Lišni, *Přehled výzkumů* 56-2, s. 201–219.
- Videman, Jan 2018:** Finds of Coins and the Beginnings of Minting in Moravia in the Tenth and Early Eleventh Centuries, in: P. Kouřil – R. Procházka et al. *Moravian and Silesian Strongholds of the Tenth and Eleventh Centuries in the Context of Central Europe*, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 57, Brno, s. 215–228.
- Vierck, Hayo 1978:** Religion, Rang und Herrschaft im Spiegel der Tracht, in: C. Ahrens, ed. *Sachsen und Angelsachsen. Ausstellung des Helms-Museums Hamburgisches Museum für Vor- und Frühgeschichte* 18. November 1978 bis 28. Februar 1979, Veröffentlichungen des Helms-Museums 32, Hamburg, s. 271–283.
- Vích, David – Profantová, Nad'a – Křivánek, Roman – Jarůšková, Zuzana – Zavřel, Jan 2021:** Hradiště u Mařína (okr. Svitavy) a jeho širší zázemí ve světle kovových artefaktů z 6.–10. století, *Archeologické rozhledy* LXXIII-3, s. 359–422, DOI: 10.35686/AR.2021.12.
- Vlasatý, Tomáš – Dresler, Petr – Nosek, Vojtěch – Macháček, Jiří 2023:** A Carolingian Helmet from Pohansko near Břeclav (Czech Republic): Its Archaeological Context and Social Interpretation, *Medieval Archaeology* 67-2, s. 302–331, DOI: 10.1080/00766097.2023.2262879.
- Wadył, Sławomir 2019:** Miecze, in: S. Wadył, ed. *Cieple. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk, s. 105–128.

- Wadyl, Sławomir, ed. 2019:** *Ciepłe. Elitarna nekropola wczesnośredniowieczna na Pomorzu Wschodnim*, Gdańsk.
- Waldner, Kurt 1988:** Zeller, Tracht Bewaffnung und Schmuck, in: H. Dannheimer – H. Dopsch, eds. *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788*, München, s. 237–248.
- Wehner, Donat 2010:** The hinterland of the early medieval trading places Wolin and Menzlin, in: B. Ludowici – H. Jöns – S. Kleingärtner – J. Schechskewitz – M. Hardt, eds. *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading centres*, Neue Studien zur Sachsenforschung 1, Stuttgart, s. 258–266.
- Wesuls, Maik 2006:** *Repräsentative Bauwerke im Westslawischen Gebiet vom 8.–13. Jahrhundert nach Christ. Tempel, umzäunte Kultplätze, Kulthallen, Fürstenhallen, Paläste*, Studien zur Archäologie Europas 1, Bonn.
- Wieczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin, eds. 2002:** *Střed Evropy okolo roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*, Praha.
- Wihoda, Martin 1997a:** Mocenský zápas českého a polského státu v 11. a 12. století, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C, Řada historická*, XLVI, C 44, s. 5–15.
- Wihoda, Martin 1997b:** Přemyslovská expanze v Horním Slezsku a vznik holasické provincie, *Acta historica et museologica Universitatis Silasianae Opaviensis* 3, s. 34–43.
- Wihoda, Martin 2010:** *Morava v době knížecí 960–1197*, Česká historie 21, Praha.
- Wihoda, Martin 2016:** Druhý život mojmirovských knížat, in: J. Macháček – M. Wihoda, eds. *Pád Velké Moravy aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi*, Prameny České historie 2, Praha, s. 144–165.
- Wihoda, Martin 2024:** *The Making of Medieval Central Europe. Power and Political Prerequisites for the First Westernization*, 791–1122, Lanham.
- Wilson, David M. 2012:** The development of Viking art, in: S. Brink – N. Price, eds. *The Viking world*, London – New York, 323–338.
- Wilson, David M. – Klindt-Jensen, Ole 1966:** *Viking art*, London.
- Wolf, Mária 2004:** Nielló díszes bronz csat Edelény-Borsodról, *A Herman Ottó múzeum évkönyve* XLIII, s. 139–161.
- Wołoszyn, Marcin 2004:** Obecność ruska i skandynawska w Polsce w X–XII w. – wybrane problemy, in: M. Salamon – J. Strzelczyk, eds. *Wędrówka i etnogeneza w starożytności i średniowieczu*, Kraków, s. 245–276.
- Wołoszyn, Marcin 2007:** Między Gnieznem, Krakowem a Kijowem. Archeologia o wczesnośredniowiecznych relacjach polsko-ruskich i formowaniu polsko-ruskiego pogranicza, in: M. Dębiec – M. Wołoszyn, eds. *U źródła Europy Środkowo-Wschodniej: pogranicze polsko-ukraińskie w perspektywie badań archeologicznych*, Collectio Archaeologica Resoviensis V, Rzeszów, s. 177–206.
- Wołoszyn, Marcin 2012:** Die frühmittelalterlichen orthodoxen Devotionalien in Polen und die Entstehung der ältesten Ostgrenze Polens. Forschungsgeschichte und Forschungsperspektiven, in: M. Salamon – M. Wołoszyn – A. Musin – P. Špehar, eds. *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Volume II*, Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, s. 225–289.
- Wołoszyn, Marcin 2020:** Červeňské hrady – stav a perspektivy výzkumu. Příspěvek k problematice formování hranice piastovské monarchie, in: I. Boháčová – P. Sommer, eds. *Raný český stát 10. století*, Colloquia mediaevalia Pragensia 21, Praha, s. 171–200.
- Wrzesińska, Anna – Wrzesiński, Jacek 2016:** Groby komorowe z Dziekanowic, gm. Łubowo, woj. wielkopolskie, in: D. Błaszczak – D. Stepniewska, eds. *Pochówki w grobach komorowych na ziemiach polskich w okresie wczesnego średniowiecza*, Światowit. Supplement Series P. Prehistory and Middle Ages 18, Warszawa, s. 80–89.
- Yotov [Jotov], Valeri 2018:** Data about Northmen's presence in the Lower Danube area, in: D. Aparaschivei – G. Bilavski, eds. *Studia romana et mediaevalia europaensia. Miscelanea in honorem annos LXXXV peragentis professoris emeriti Dan Gh. Oblata*, Honoraria 13, Civilizația românească 4, București – Brăila, s. 467–484.
- Zacharov, Sergej D. 2004:** *Drevnėrussskij gorod Beloozero*, Moskva.
- Zacharov, Sergej D. – Adamenko, Olga N. 2008:** Izdělja iz železa, in: S. D. Zacharov, ed. *Archeologija severnorusskoj drevni X–XIII vekov. Sredněvėkovyje poselenija i mogilnikii na Kubenskom ozere. Tom 2. Materialnaja kultura i chronologija*, Moskva, s. 29–30.
- Zacharov, Sergej D. – Mesňankina, Světlana V. 2012:** Mogilniki poselenija Krutik: pervyje rezultaty issledovanij, in: S. V. Špoljanskij, ed. *Archeologija Vladimiro-Suzdalskoj zemli, Matėrialy naučnogo seminaru 4*, Moskva – Sankt-Petėrburg, s. 7–52.
- Zajceva, Irina Je. 2008:** Izdělja iz cvetnych metallov i serebra, in: S. D. Zacharov, ed. *Archeologija severnorusskoj drevni X–XIII vekov. Sredněvėkovyje poselenija i mogilnikii na Kubenskom ozere. Tom 2. Materialnaja kultura i chronologija*, Moskva, s. 80–98.
- Zajceva, Irina Je. 2009:** Splavy cvetnych metallov selskich pamjatnikov severo-vostočnyh okrain Drevnej Rusi, in: *Sredněvėkovyje poselenija i mogilnikii na Kubenskom ozere. Tom 3. Paleoeologičeskie uslovija, obščestvo i kultura*, Moskva, s. 155–166.
- Zajceva, Irina Je. 2010:** Cvetnoj metall Volžskoj Bolgarii, in: A. V. Pačkalov, ed. *Rus i Vostok v IX–XVI vekach. Novyje archeologičeskie issledovanija*, Moskva, s. 116–138.
- Zajceva, Irina Je. 2014:** Dėtali pojasnoj i uzdečnoj garnitury iz matėrialov obsledovanij selskich poselenij Suzdalskogo Opolja, in: I. Je. Zajceva, ed. *Rus v IX–XII vekach. Obščestvo, gosudarstvo, kultura*, Moskva – Vologda, s. 363–376.
- Zajceva, Irina Je. 2015a:** Cvetnoj metall ukrašenij mogilnika X–XI vv. Šekšovo 9 v Suzdalskom Opolje (chimičeskij sostav), *Kratkije soobščėnija Instituta archeologii* 241, s. 252–262.
- Zajceva, Irina Je. 2015b:** Dėtali pojasnoj garnitury iz Šekšova v Suzdalskom Opolje, in: P. G. Grigorjevič, ed. *Goroda i vesi sredněvėkovoj Rusi. Archeologija, istorija, kultura*, Moskva – Vologda, s. 184–198.
- Zajceva, Irina Je. 2018:** Drevnėrussskije pojasa s nakladkami: socialnyj status ili tradicija?, *Stratum plus* 5, s. 267–280.
- Žak, Jan 1957:** Czy grób uzbrojonego jeźdźcy z Ciepłego, pow. tczewski, jest grobem skandynawskim?, *Archeologia Polski* I, s. 164–180.
- Žak, Jan 1959:** Uwagi o stylu zwierzęcym w sztuce wczesnośredniowiecznej na ziemiach polskich, *Archeologia Polski* IV-1, s. 7–27.
- Žak, Jan 1960a:** Eine skandinavische frühmittelalterliche Eisenlanzenspitze aus Grosspolen, *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* (1959), s. 136–148.
- Žak, Jan 1960b:** Problem pochodzenia mieczów tzw. „wikińskich” na ziemiach zachodniosłowiańskich, głównie polskich, *Archeologia Polski* IV-2, s. 297–344.
- Žak, Jan 1962:** Z teorii „importu” wczesnofeudalnego, *Archeologia Polski* VII-1, s. 135–140.
- Žak, Jan 1963:** „Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. Część katalogowa, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 6-1, Poznań.
- Žak, Jan 1967a:** „Importy” skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. Część analityczna, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 7-1, Poznań.

- Żak, Jan 1967b:** „Importy“ skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX do XI wieku. Część syntetyczna, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk – Prace Komisji Archeologicznej 7-2, Poznań.
- Żak, Jan 1967c:** Zarys stanu i dziejów badań nad „importami“ skandynawskimi na Słowiańszczyźnie Zachodniej – Część I, *Materiały Zachodniopomorskie* 11 (1965), s. 411–460.
- Żak, Jan 1968a:** Materiały do studiów nad kontaktami wschodniopomorsko-skandynawskimi z X i XI wieku – broń skandynawska, *Pomorania Antiqua* 2, s. 287–314.
- Żak, Jan 1968b:** Zarys stanu i dziejów badań nad „importami“ skandynawskimi na Słowiańszczyźnie Zachodniej – Część II, *Materiały Zachodniopomorskie* 12 (1966), s. 547–607.
- Żak, Jan 1969:** Czy państwo polskie zawdzięcza swe powstanie Normanom?, *Z Otchłani Wieków* 35(2), s. 130–131.
- Zamelska, Kinga 1998:** Graphitkeramik in Polen – Chronologie und Verbreitung, in: L. Poláček, ed. *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen*, Internationale Tagungen in Mikulčice IV, Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 9, Brno, s. 33–36.
- Zavřel, Jan – Čiháková, Jarmila 2019:** Stříbrná Praha. Výsledky analýz raně středověkých archeometalurgických nálezů z Malé Strany, *Archeologické rozhledy* LXXI-3, s. 475–528, DOI: 10.35686/AR.2019.20.
- Zelencova, Olga V. – Saprykina, Irina A. 2013:** Kritérii vydělení statusnych pogrebenij na osnove kompleksnogo analiza pojasnych naborov VIII-XI vv. po mat'erialam mordovskich mogilnikov, *Kratkije soobščeniija Instituta archeologii* 229, s. 84–90.
- Zetterberg, Inger 1958:** Furenfundat – ett senvikingatida Smalandskt handelsfund, *TOR* IV, s. 151–169.
- Żmudzki, Paweł 2004:** Najemnicy na Rusi i w krajach sąsiednich w X-XII w., *Kwartalnik Historyczny* CXI-4, s. 5–28.
- Żołędziowski, Karol 2013:** Języckowate okucie końca pasa z Radomia, *Radomskie Studia Humanistyczne* 1, s. 325–332.
- Zoll-Adamikowa, Helena 1981:** Einheimische und fremde Elemente im Grabbau der Ostseeslawen, *Offa* 37 (1980), s. 184–196.
- Zoll-Adamikowa, Helena 1988:** Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu, *Przegląd Archeologiczny* 35, s. 183–229.
- Zoll-Adamikowa, Helena 1991:** Problem osadnictwa skandynawskiego na południowych wybrzeżach Bałtyku w IX-X wieku, *Zeszyty Naukowe PUNO* 4, Nowa seria, s. 53–62.
- Zoll-Adamikowa, Helena 1996:** Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy a różnicowanie etniczne na pograniczu polsko-ruskim, in: M. Parczewski – S. Czopek, eds. *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. Materiały z konferencji – Rzeszów 9-11 V 1995*, Rzeszów, s. 81–90.
- Zoll-Adamikowa, Helena 1997:** Stan badań nad obrzędowością pogrzebową Słowian, *Slavia Antiqua* XXXVIII, s. 65–80.
- Zöllner, Erich 1952:** Rugier oder Russen in der Raffelstettener Zollurkunde, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 60, s. 108–119.
- Žohová, Martina 2019:** *Novobydžovsko v raném středověku*, Hradec Králové. Rkp. diplomové práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta. Uloženo: Univerzita Hradec Králové.
- Žukovskij, Michail O. 2018:** Sredněvěkovyje věsovyje girki s podraženijami arabskim nadpisjam, *Povolžskaja archeologija* 26-4, s. 117–136, DOI: 10.24852/2018.4.26.117.136.

Seznam autorů

Michał Kara

Instytut archeologii i etnologii PAN
Ośrodek studiów pradziejowych i średniowiecznych
Ul. Rubież 46
PL-61-612 Poznań
m.kara@iaepan.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4541-5480

Pavel Kouřil

Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19
CZ-60200 Brno
kouril@arub.cz
ORCID: 0000-0003-0880-3281

Veronika Vladislavovna Muraševa

Gosudarstvennyj instoričeskij muzej
Krasnaja pl. 1
RU-109012 Moskva
vvmurasheva@gmail.com

Nad'a Profantová

Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i.
Letenská 123/4
CZ-11801 Praha 1
profantova@arup.cas.cz
ORCID: 0000-0002-5033-272X

Vladislav Jurjevič Sobolev

Gosudarstvennyj Sankt-Petěrburgskij
universitět, Institut istorii
Laboratorija archeologii, istoričeskoj sociologii
i kulturnogo nasledija im. G. S. Lebeděva
Universitětskaja nab. 7/9
RU-199034 Sankt-Petěrburg
vlad.sobolev@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9682-9256

Martin Wihoda

Masarykova univerzita, Filozofická fakulta
Historický ústav
Arna Nováka 1
CZ-60200 Brno
wihoda@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0001-8001-0994

Irina Jevgeňjevna Zajceva

Institut archeologii RAN
Ul. Dm. Uljanova 19
RU-117292 Moskva
izaitseva@yandex.ru
ORCID: 0000-0003-3577-421X

Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 84
ISSN 1804-1345

Na periferii světa Vikingů a Varjagů

Pavel Kouřil et al.

Autoři: Pavel Kouřil, Michał Kara, Veronika V. Muraševa, Naďa Profantová, Vladislav Ju. Sobolev,
Martin Wihoda, Irina Je. Zajceva

Odpovědný redaktor: Balázs Komoróczy
Redakce: Markéta Kamenská, Martina Kudlíková

Technická redakce: Hedvika Bříňková, Jan Šimek
Jazyková korektura: Alexandr Průša
Proofreading: David Joseph Gaul
Překlady: David Joseph Gaul, Jana Gryc, Pavel Kouřil, Iveta Krejčířová, Martin Krůl, Olga Miciak
Sazba a obálka: Milan Filip
Tisk: Tiskárna Helbich, a. s., Valchařská 36, 614 00 Brno
První vydání

Vydavatel: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.
Čechyňská 363/19, 602 00 Brno, www.arub.cz

Brno 2025

ISBN 978-80-7524-102-3 (print)
ISBN 978-80-7524-103-0 (online ; pdf)

DOI 10.47382/arub2025-04

Akademie věd
České republiky

ARĚB

Archeologický ústav
AV ČR, Brno

ISBN 978-80-7524-102-3

